

VEDA
vydavateľstvo
Slovenskej
akadémie
vied

Recenzenti / Reviewers

Adam Hudek, PhD.

Doc. PhDr. Jaroslav Pažout, PhD.

JURAJ MARUŠIAK

PRÍLIŠ SKORÉ PREDJARIE...

Slovenskí študenti v roku 1956

AN EARLY SPRING THAT CAME PREMATURELY...

Slovak Students in 1956

VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Bratislava 2020

Predkladaná publikácia bola vypracovaná v rámci grantu VEGA č. 2/0045/16 *Politika a história – súčasť vyrovnávania s minulosťou* (2016 – 2019).

Vydanie publikácie finančne podporila Slovenská akadémia vied na základe odporúčania Edičnej rady SAV.

Jazykový redaktor: Emil Borčín
Návrh a spracovanie obálky: Mgr. Marek Petržalka
Grafická úprava a zalomenie: Jana Janíková
Preklad resumé do anglického jazyka: PhDr. Elena Klátiková

Vydala a vytlačila VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied,
Centrum spoločných činností SAV, Dúbravská cesta 5820/9, 841 04 Bratislava,
v roku 2020 ako svoju 4 524. publikáciu.

www.veda.sav.sk

Všetky práva vyhradené.

© Foto na s. 230-234 TASR/Ladislav Roller;
Foto na s. 235 Osobný archív Rudolfa Schustera
© Mgr. Juraj Marušiak, PhD., 2020
© Ústav politických vied SAV, 2020
© VEDA, vydavateľstvo SAV, 2020

ISBN 978-80-224-1842-3

<https://doi.org/10.31577/2020.9788022418423>

OBSAH

Podakovanie	7
Úvod	9
Miesto roku 1956 v kolektívnej pamäti Slovenska. Súčasný stav skúmanej problematiky	21
Udalosti roku 1956 vo vedeckom a politickom diskurze pred rokom 1989	25
Udalosti roku 1956 v historiografii po roku 1989	30
Rok 1956 v slovenských učebniciach dejepisu po roku 1993	35
Rok 1956 v aktuálne používaných učebniciach dejepisu	39
Študentské udalosti v roku 1956 ako súčasť komunikatívnej pamäti	42
Irelevantná epizóda slovenských dejín?	44
Mládež ako významný komponent obrazu „nového socialistického človeka“	46
KSČ a formovanie „novej inteligencie“	58
Vysoké školy a formovanie komunistickej inteligencie	64
Slovensko na prahu roku 1956	72
Vnútropolitický kontext „odmäku“ po XX. zjazde KSSZ	77
Vysoké školy na začiatku roku 1956	96
„Pyžamová revolúcia“	111
Študentské zhromaždenia v máji 1956	115
Doznievanie študentských akcií	134
Perzekúcie účastníkov zhromaždení	143
Slovenskí študenti a revolúcia v Maďarsku v októbri 1956	156
Nová vlna represálií od jesene 1956	162
Nové zásady štúdia na výberových školách	177
Čistky medzi vysokoškolskými učiteľmi	186
Vysokoškooláci a paradoxy novotnovsko-chruščovovskej destalinizácie	192
Záver	198
Pramene a literatúra	218
Obrazová príloha	229
Zoznam použitých skratiek	238
Summary	240
Menný register	244

Zoznam vyobrazení

Tabuľka 1: Študenti prvých ročníkov vysokých škôl podľa triedneho pôvodu (v percentách)	182
Foto 1 – 9: Majáles v Bratislave bol prvou spontánnou akciou študentov v uliciach mesta po dlhom čase. <i>TASR/Ladislav Roller</i>	230
Foto 10: Oslava študentov Fakulty inžinierskeho staveľstva SVŠT pri príležitosti ukončenia vojenskej prípravy (1958 alebo 1959). V popredí Rudolf Schuster v uniforme pripomínajúcej generála Milana Rastislava Štefánika. Osobný archív Rudolfa Schustera.	235
Foto 11: Fotografia rozlúčky študentov Fakulty inžinierskeho staveľstva SVŠT s vysokoškolským štúdiom (1959). V popredí Rudolf Schuster v uniforme cechmajstra. Osobný archív Rudolfa Schustera.	235
Obrázok 1: Časopis SVŠT <i>Technika</i> takto komentoval rozlúčku študentov Fakulty inžinierskeho staveľstva SVŠT s vysokoškolským štúdiom bez toho, že by informoval o tom, čo sa udialo. <i>Technika</i> , roč. II., č. 1, 20. 9. 1959, s. 4.	236
Obrázok 2: Pranie nezájmu o politickú agitáciu (červené kútiky v inštitúciách predstavovali miestnosti, určené na politické vzdelávanie). <i>Technika</i> , roč. II., 20. 10. 1959, č. 3, s. 4.	236
Obrázok 3: O prestavbe. Epigramy naznačujú, ako „prestavbu“ vysokoškolského štúdia v roku 1959, zameranú na „spojenie so životom“, prijímali vysokoškolskí učitelia. <i>Technika</i> , roč. I., 1. 6. 1959, č. 8, s. 4.	236
Obrázok 4: Ukážky protináboženskej agitácie na vysokých školách. Autori však zároveň zrejme nechtiac ilustrovali jej účinnosť. Na ďalších obrázkoch autori kritizujú nezájum študentov o kolektívne mimoškolské podujatia organizované vysokými školami, resp. ČSM. <i>Technika</i> , roč. I., 1. 5. 1959, č. 6, s. 4.	237

Poďakovanie

V prvom rade moje poďakovanie patrí mojim najbližším za ich podporu a trpezlivosť. Pri písaní diplomovej práce som svoje poďakovanie adresoval svojim rodičom za všestrannú podporu počas štúdia. Otcovi Jozefovi Marušiakovi, ktorý v čase, o ktorom hovorí táto práca, študoval na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského (FF UK) v Bratislave, som vďačný za prvotné uvedenie do problematiky i za sprostredkovanie kontaktov s niektorými aktérmi udalostí opisovanými v tejto knihe. Mame Danute Meyza-Marušiakovej som vďačný za prvotné uvedenie do poľského kontextu udalostí v roku 1956, ktorý má pre poznanie destalinizačných procesov a vznik tzv. revizionistického, ale predovšetkým demokratizujúceho marxizmu, zásadný význam. Svojej manželke Sanji Zlatanović sa chcem poďakovať za jej lásku, podporu a trpezlivosť pri písaní knihy. Bez ich pomoci by predkladaná publikácia nikdy nevznikla. Rovnako by publikácia nevznikla bez mojich dvoch školiteľov. Jedným bol PhDr. Ľubomír Gašpíerik, CSc., z Katedry slovenských dejín FF UK, ktorý v rokoch 1993 – 1994 viedol moju diplomovú prácu. Tým druhým bol PhDr. Jozef Jablonický, DrSc., ktorý bol nielen školiteľom mojej doktorandskej dizertačnej práce, obhájenej v roku 2003, ale aj priamym aktérom študentských zhromaždení v roku 1956. Obaja ma, každý osobitným spôsobom, ovplyvnili v mojom neskoršom profesionálnom živote.

Zároveň by som sa chcel poďakovať kolegyniam a kolegom z Ústavu politických vied SAV, ktorí ma pri písaní publikácie podporovali a podporili aj jej vydanie. Osobitne sa chcem poďakovať kolegovi Mgr. Norbertovi Kmeňovi, CSc., keďže predkladaná publikácia vznikla v rámci ním vedeného grantu VEGA č. 2/0045/16 *Politika a história – súčasť vyrovnávania s minulosťou* (2016 – 2019), za jeho trpezlivosť a podporu aj pri zabezpečovaní úspešného vydania knihy. Chcem sa poďakovať všetkým aktérom študentských udalostí z roku 1956, s ktorými som sa mal možnosť stretnúť a ktorí mi boli ochotní poskytnúť rozhovor, prípadne ma navigovať pri získavaní ďalších informácií. Moja vďaka osobitne patrí bývalému predsedovi Slovenskej advokátskej komory (1990 - 1997), pánovi Dr. Antonovi Blahovi, ktorý ako bezprostredný účastník analyzovaných udalostí pred rokmi inicioval spoločne so spisovateľom Petrom Štrelingerom vydanie populárnej spomienkovej publikácie *Pyžamová revolúcia* (Bratislava : Nebojsa 2007). Pri jej príprave ma inšpirovali k napísaniu textu, z ktorého sa do knihy dostala iba kratšia časť, ale neskôr sa stal základom predkladanej publikácie. Pánovi A. Blahovi sa chcem zároveň poďakovať za konzultácie, ktoré mi poskytol počas

písania knihy, za cenné pripomienky, ktoré mi adresoval po prečítaní rukopisu, a napokon aj za sprostredkovanie kontaktu s bývalým prezidentom SR pánom Rudolfom Schusterom. Rovnako chcem vysloviť svoje poďakovanie aj R. Schusterovi za poskytnutie cenných poznatkov a reflexií diania v prostredí študentov a pedagógov Slovenskej vysokej školy technickej. V neposlednom rade by som chcel adresovať svoje poďakovanie pracovníčkam a pracovníkom Slovenského národného archívu (SNA) v Bratislave, Národného archívu (NA) v Prahe, archívu Ústavu pamäti národa v Bratislave a archívov bratislavských vysokých škôl – Univerzity Komenského v Bratislave a Slovenskej technickej univerzity v Bratislave a všetkým respondentom, ktorí mi boli ochotní poskytnúť rozhovor k sledovanej problematike, a takisto aj Jozefovi Jablonickému a architektovi Lubomírovi Mrňovi za ich ochotu zapožičať mi materiály, ktoré predstavovali súčasť ich osobných archívov.

A napokon, v záverečnej fáze prípravy publikácie na vydanie znamenali pre mňa veľkú pomoc podnetné recenzné posudky Adama Hudeka, PhD., z Historického ústavu SAV a doc. PhDr. Jaroslava Pažouta, PhD., z Katedry histórie Fakulty prírodovedno-humanitnej a pedagogickej Technickej univerzity v Liberci. Obom recenzentom chcem takisto vysloviť svoje poďakovanie, lebo aj vďaka nim kniha nadobudla svoju súčasnú podobu. Takisto ďakujem za spoluprácu pracovníkom vydavateľstva Slovenskej akadémie vied VEDA, menovite pánovi šéfredaktorovi Pavlovi Kršákovi a za skvelú redakčnú prácu pánovi Emilovi Borčinovi.

ÚVOD

Študentské udalosti v roku 1956 ma prvý raz inšpirovali k písaniu diplomovej práce v rokoch 1993 – 1994. Udalosti predstavujú jeden zo sprievodných javov prvej väčšej krízy komunistického režimu v Československu v rokoch 1953 – 1957, keď po prejavoch sociálnej nespokojnosti, ktoré mali najmä v súvislosti s menovou reformou 1. júna 1953 aj násilný charakter, sa v rokoch 1956 – 1957 objavili prejavy politickej nespokojnosti. V roku 1953 môžeme hľadať paralely medzi udalosťami v Československej republike (ČSR) a v Nemeckej demokratickej republike (NDR), ktoré prebiehali s menej ako trojtýždňovým časovým odstupom. Robotnícke nepokoje a hrozba destabilizácie vyústili do prijímania politiky tzv. nového kurzu, ktorého podstata spočívala v oslabení konfrontačného kurzu voči najširším vrstvám spoločnosti – zmiernenie tempa kolektivizácie poľnohospodárstva, posilnenie sociálnych prvkov a podpora masovej spotreby, ale aj vyššia miera tolerancie voči cirkvám, čo bolo neskôr označované aj ako „gulášový komunizmus“.¹ Politika tzv. nového kurzu, ktorú v rámci vedenia Komunistickej strany Sovietskeho zväzu (KSSZ) presadzoval premiér Georgij M. Malenkov (1953 – 1955), sa aplikovala predovšetkým v Maďarsku, Nemeckej demokratickej republike a Československu.

Pokus o politickú reformu v roku 1956 však v podmienkach ČSR nedosiahol podobnú intenzitu ako v Maďarsku a Poľsku. Napriek tomu intelektuálny pohyb, ktorý bol v uvedenom období artikulovaný predovšetkým aktivitami slovenských a českých spisovateľov, ale mal vplyv aj na formovanie generácií vysokoškolákov, ovplyvnil postoje časti československých intelektuálov v období 60. rokov a počas pokusu o reformu komunistického režimu v rokoch 1968 – 1969.² V kritických diskusiách, ktoré prebiehali nielen ako reakcia na oficiálne ohlásenie destalinizačného procesu na XX. zjazde KSSZ vo februári 1956, ale začali už v predchádzajúcich rokoch, sa angažovali viacerí protagonisti reformného procesu 60. rokov, bez ohľadu na ich neskoršiu životnú dráhu v 70. a 80. rokoch 20. storočia. Spomedzi spisovateľov a intelektuálov možno spomenúť Dominika Tatarku, Ivana Kupca, Alfonza Bednára, ale aj Milana Ferka, Ladislava Mňačka,

¹ Pozri VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha : Libri, 2000, s. 356, 375 – 377, 414.

² Pozri napr. MARUŠIAK, Juraj. Slovenské postoje počas krízy komunistického systému v rokoch 1956 – 1957. In ŠTEFANSKÝ, Michal – ZÁGORŠEKOVÁ, Marta (eds.). *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989 : (historicko-politologické pohľady)*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, s. 180 – 196.

Juraja Špitza, Ctibora Štítnického, Katarínu Lazarovú, z ďalších intelektuálov zasa Jána Uhra, Ladislava Ťažkého, Romana Kaliského alebo Ondreja Pavlíka či iných.³ V prostredí vtedajšej mladej generácie práve počas študentských diskusií a protestov aktívne vstúpili do verejného života napr. spisovateľ Ján Beňo, literárny kritik Michal Nadubinský, historik Jozef Jablonický, architekt Lubomír Mrňa, právnik Anton Blaha, spisovateľka Marína Čeretková-Gáľlová, novinári Rudolf Olšinský, Ján Čomaj, Jaroslav Kalný, Martin Hric, Juraj Alner, ale napríklad aj neskorší košický regionálny politik a prezident Slovenskej republiky (1999 – 2004) Rudolf Schuster a i. Viacerí z nich poskytli rozhovor autorovi, resp. do knihy *Pyžamová revolúcia*, ktorú zostavil Anton Blaha a ktorá obsahuje cenné spomienky a reflexie účastníkov študentských akcií v máji 1956.⁴

Práve z uvedeného dôvodu som si zvolil aj názov knihy. Príliš skoré predjarie symbolizuje nástup generácie, ktorá však za daných okolností nedokázala nielenže zrealizovať, ale ani sformulovať svoje predstavy o budúcnosti. Nadväzuje na názov popularizačného článku o študentských udalostiach v roku 1956, ktorý bol publikovaný v roku 2000 v denníku *Pravda*⁵. Na rozdiel od Miroslava Londáka, Stanislava Sikoru a Eleny Londákovovej, ktorí názvom *predjarie* označovali vnútorne heterogénne obdobie rokov 1960 – 1967,⁶ sa nazdávam, že liberalizácia z roku 1956 svojimi požiadavkami, ale aj formami aktivít, osobitne v prípade mladých ľudí, predznamenávala reformný pohyb, ktorý v slovenskej, resp. v československej spoločnosti nastal po roku 1963 a vyvrcholil počas pokusu o reformu komunistického režimu v roku 1968.⁷

Obdobie tzv. destalinizácie je spájané s pokusmi o sformovanie komunizmu v podobe civilizačnej vízie. Na jednej strane stál reformný komunizmus, ktorý bol chápaný ako „úsilie humanizácie a liberalizácie stalinského dedičstva bez odmietnutia jeho integrálnej socialistickej identity, spočívajúcej v centrálnom plánovaní, kolektívnom vlastníctve a vedúcej úlohy Strany“.⁸ Tento prúd dostal označenie „revizionizmus“ s cieľom „stigmatizovať tých, ktorí, zostávajúc členmi strany alebo marxistami, atakovali rozličné komunistické dogmy“, pričom poľský filozof Leszek Kołakowski ďalej zdôrazňuje, že obsah tohto pojmu nikdy

³ Podrobnejšie pozri MARUŠIAK, Juraj. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici 50. rokov*. Brno : Pries, 2001.

⁴ BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*. Bratislava : Nebojsa, 2006.

⁵ MARUŠIAK, Juraj. Slovensko XX. storočia: Ľudia a udalosti. Študentské zhromaždenia 1956. Veľmi skoré predjarie. In *Pravda*, 15. 4. 2000, s. 19.

⁶ LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1962 – 1967*. Bratislava : VEDA, 2002.

⁷ TÍŽIK, Miroslav – KMEŤ, Norbert. Reforma alebo ľudová nespokojnosť? In TÍŽIK, Miroslav – KMEŤ, Norbert (eds.). *Príliš ľudská tvár socializmu? Reforma zdoľa a okolnosti reformného procesu v Československu roku 1968*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2016, s. 7 – 20.

⁸ MALIA, Martin. *Sowiecka tragédia. Historia komunistycznego imperium rosyjskiego*. Warszawa : Philip Wilson, 1998, s. 352.

nebol precizovaný, aj keď najčastejšie predstavoval demokratické a racionalistické tendencie.⁹ Na demokratizačnú podstatu tzv. marxistického revizionizmu poukazuje aj český historik a politológ Michal Kopeček, keď na jednej strane hovorí o „šoku a náhlom pocite dezorientácie“ v tábore stúpcov komunizmu, o spochybnení autority vodcu sovietskych komunistov Josifa V. Stalina, ale aj „pre mnohých komunistov dovtedy nespochybniteľnej autority strany“, čo následne otvorilo možnosť dialógu s nekomunistickými myšlienkovými prúdmi.¹⁰

Dominantným trendom v sovietskom bloku, ktorý sa etabloval po prekonná krízy v roku 1956, však bola koncepcia vedúcich predstaviteľov sovietskych komunistov na čele s prvým tajomníkom Ústredného výboru (ÚV) Komunistickej strany Sovietskeho zväzu Nikitom S. Chruščovom. Predpokladala zachovanie dominantného postavenia ZSSR vo vzťahu k ostatným komunistickým štátom. Hoci predpokladala oslabenie represíí ako hlavného nástroja kontroly spoločnosti, nerezignovala na požiadavku jednomyselnej akceptácie politickej vôle, definovanej z jediného mocenského a ideologického centra. Chruščov na XX. zjazde KSSZ prezentoval Sovietsky zväz ako štát, ktorý sa nachádzal „na strmom vzostupe“. Podľa neho destalinizácia neznamenala rezignáciu na expanziu komunistického režimu a jeho ideológie: „Obrazne povedané, vystúpili sme na takú horu, do takej výšky, odkiaľ už zreteľne vidno široké horizonty na ceste ku konečnému cieľu – komunistickej spoločnosti.“ Chruščov v žiadnom prípade nemal v roku 1956 ambíciu spochybníť obraz sovietskeho typu socializmu ako monolitnej spoločnosti. Naopak, jej monolitný charakter sa mal posilňovať ešte viac: „Po Stalinovej smrti sa strana stala ešte monolitnejšou.“ Tzv. vedúca úloha strany, chápaná nielen ako mocenský, ale aj ideologický a kultúrny monopol, sa nemala oslabiť, ale naopak, Chruščov postuloval jej posilnenie. V ponímaní vedenia sovietskych komunistov kritika represíí v období stalinizmu neznamenala posun spoločností sovietskeho typu k politickému pluralizmu, t. j. k mierovej koexistencii rozličných ideológií.¹¹ Opätovné nastolenie a nová definícia ideálu monolitnej spoločnosti po roku 1956 bola z hľadiska praxe režimov sovietskeho typu v sledovanom období rovnako dôležitá ako kurz destalinizácie.

Z perspektívy vedenia sovietskych komunistov však podľa poľského filozofa Andrzeja Walického malo ísť o „dobrovoľne konformistickú spoločnosť“, s obmedzením represíí. V takomto prípade mal „vynútený kompromis nahradiť

⁹ KOŁAKOWSKI, Leszek. *Main Currents of Marxism. Its Origin, Growth and Dissolution. Volume III. The Breakdown*. Oxford : Clarendon Press, 1978, s. 456 – 457.

¹⁰ Pozri KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953 – 1960*. Praha : Argo, 2009, s. 115.

¹¹ Отчетный доклад Центрального комитета Коммунистической партии Советского Союза XX съезда партии. Доклад первого секретаря КПСС Н. С. Хрущёва. In *XX съезд КПСС 14 – 25 февраля 1956 года. Стенографический отчет, т. I*. Moskva : Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury 1956, s. 99, 116, 118.

konformizmus hlboko internalizovaný“, pričom predpokladal mobilizáciu más k „aktívnej, entuziastickej realizácii centrálne naplánovaných cieľov“. ¹² V prípade potreby a svojho existenčného ohrozenia, ako napr. počas udalostí v októbri a novembri 1956 v Maďarsku, však komunistické režimy neváhali po masových represáliách siahnúť. Program budovania komunizmu, avizovaný už na XX. zjazde KSSZ, však nevyvolal masový entuziazmus. Na druhej strane oslabenie represí a ústupky v oblasti podpory spotreby vyústili do prejavov vonkajšieho konformizmu obyvateľstva, umocneného uvedomením si dlhodobého charakteru sovietskej dominancie v regióne. Program monolitnej spoločnosti bol symbolizovaný heslom „morálno-politickej jednoty sovietskej spoločnosti“ ¹³. Jej upevňovanie nebolo iba prioritou sovietskych komunistov, v rozličnej miere ju nasledovali aj ostatné komunistické strany v štátoch vtedajšieho sovietskeho bloku. Týkalo sa to aj KSČ, ktorá sa s takouto požiadavkou stotožnila. Táto jednota sa mala prehĺbiť prostredníctvom dovŕšenia kultúrnej revolúcie, ponímanej ako „neodlučná súčasť víťazstva socializmu“, s cieľom dosiahnuť, aby komunistické idey prenikli do „najširších vrstiev ľudu“. Tzv. antagonistické triedy (bohatí súkromne hospodáriaci roľníci, resp. súkromní podnikatelia a živnostníci) však už mali byť likvidované nie frontálnym útokom, ale „dôsledným obmedzovaním a zatlačovaním“. ¹⁴ Režim teda v plnej miere nerezignoval na svoj expanzívny charakter vo vzťahu k svojmu obyvateľstvu, táto expanzia však mala prebiehať nie v atmosfére bojovej konfrontácie, ale v atmosfére prejavu dobrovoľného súhlasu a akceptácie jeho hodnôt.

Na rozdiel od Poľska a Maďarska boli v Československu debaty o revízii základných východísk oficiálnej ideológie v polovici 50. rokov len v začiatkoch. Michal Kopeček vidí náznaky intelektuálnej konceptualizácie marxistického revizionizmu napr. v diskusií o vzťahu medzi ideológiou a vedou na stránkach *Literárnych novín* v roku 1956, iniciovanej filozofom Ivanom Svitákom, ktorý kritizoval stav spoločenských vied v ČSR. ¹⁵ Uvedené debaty, ale ani kritika spôsobu vyučovania marxizmu-leninizmu na vysokých školách v jarných mesiacoch roku 1956 či kritika stalinistických praktík v oblasti kultúry a vzdelávania, prezentovaná počas II. zjazdu československých spisovateľov v apríli 1956 a ešte niekoľko mesiacov doznievajúca na stránkach týždenníka slovenských spisovateľov *Kul-*

¹² WALICKI, Andrzej. *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996, s. 487.

¹³ Očtetnyj doklad Centralnogo komiteta Kommunističeskoj partii Sovetskogo Sojuza, c. d., s. 86 – 87.

¹⁴ Uznesenie XI. sjazdu KSČ. *Pravda*, 23. 6. 1958, s. 1 – 3.

¹⁵ KOPEČEK, Michal. Czech Communist Intellectuals and the “National Road to Socialism”. Zdeněk Nejedlý and Karel Kosík, 1945 – 1968. In TISMANEANU, Vladimir – IACOB, Bogdan C. (eds.). *Ideological Storms: Intellectuals, Dictators and the Totalitarian Temptation*. Budapešt : CEU Press, 2019, s. 373.

túrny život, však nepredstavovali konštituovanie takého reformného („revizionistického“) prúdu v KSČ či v československej spoločnosti, aký sa v roku 1956 sformoval v Poľsku a Maďarsku. Debata sa obmedzila na prejavy kritiky a nesúhlasu, ale ešte neartikulovala program „národnej cesty k socializmu“. Český historik Josef Petráň sa v tejto súvislosti nazdáva, že do českých a slovenských spoločenských vied boli teda tieto idey vnesené zvonka, pripúšťa však, že sa tak stalo aj v dôsledku študentských diskusií v roku 1956, keďže mnohí vysokoškôláci „nadobudli názor, že marxizmus-leninizmus nie je vedou, ale iba propagandistickou disciplínou“.¹⁶

Diskusie na vysokých školách v máji 1956 na jednej strane predstavujú krátku udalosť, trvajúcu v prípade Slovenska približne týždeň, aj keď ich dozvuky v súvislosti s otrasom, ktorý pre vedenie KSČ predstavovali udalosti v Maďarsku a v Poľsku na jeseň 1956, pretrvávali aj v nasledujúcich rokoch. Prostredníctvom ich analýzy však možno metódou prípadovej štúdie identifikovať evolúciu politického režimu v Československu v sledovanom období, charakteru represíí, uplatňovaných voči prejavom nespokojnosti v období, keď sa v jarných mesiacoch roku 1956 cítil ohrozený a neskôr, po jeseni 1956, keď už malo vedenie KSČ situáciu v krajine pod kontrolou. K analýze režimu sa snažím pristupovať interdisciplinárne, s použitím politologických i historických prístupov. Pokiaľ z hľadiska inštitucionálneho možno vychádzať z typológie nedemokratických režimov vypracovanej Juanom Linzom a Alfredom Stepanom,¹⁷ pri analýze transformácie komunistického režimu v Československu z totalitného na posttotalitný po roku 1953 a následne do prvej polovice 60. rokov tento prístup je potrebné doplniť prístupmi používanými v sociálnej histórii, ktorá dokáže skúmať každodenné interakcie medzi jednotlivcami či kolektivitami na jednej strane a mocenskými elitami na strane druhej, keďže aj príklad situácie vysokoškolskej mládeže v druhej polovici 50. rokov svedčí o tom, že „spoločnosť“ nebola iba „reaktívnym poľom jeho pôsobnosti“ a postoje obyvateľstva nezahŕňali iba prispôsobenie a vzdor, ale aj celý rad odtieňov medzi nimi, ba dokonca neraz aj prejavy aktívnej alebo pasívnej podpory s ohľadom na svoje partikulárne záujmy¹⁸.

Pod pojmom „režim“ chápem na jednej strane sústavu štátnych inštitúcií, ako aj štruktúr a procesov, prostredníctvom ktorých sa uskutočňuje interakcia tohto mechanizmu so spoločnosťou ako celkom vrátane prepojenia politických,

¹⁶ PETRÁŇ, Josef. *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948 – 1968 – 1989)*. Praha : Karolinum, 2015, s. 34.

¹⁷ ROTHSCHILD, Joseph. *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II*. New York : Oxford University Press, 1989. Citované podľa LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore : The John Hopkins University Press 1996, s. 317.

¹⁸ PULLMANN, Michal. Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In *Soudobé dějiny*, roč. 15, 2008, č. 3 – 4, s. 705.

ekonomických a kultúrnych faktorov, ktoré charakter týchto interakcií ovplyvňujú.¹⁹ Zároveň však pojem „režim“, resp. „moc“ používam aj pri označovaní „súboru inštitúcií, ktoré patrili štátnemu a straníckemu aparátu“,²⁰ a teda uvedenú sústavu predstavovali. Uvedené inštitúcie predstavovali vo väčšine prípadov navzájom prepojených aktérov a len vo výnimočných prípadoch v sledovanom období nevystupovali homogénne, preto je veľmi ťažké hľadať vhodnejšiu formu ich označenia. Na druhej strane sa snažím vyhnúť kreovaniu protikladu medzi „režimom“ a „spoločnosťou“, pred čím varuje napr. historik Michal Pullmann²¹, keďže takúto hranicu je neraz veľmi problematické identifikovať, lebo režim bol súčasťou spoločnosti a občania boli zároveň integrovaní do fungovania režimových inštitúcií. Diskurzy vo vnútri vedenia KSČ, ale aj v nižších zložkách mocenských štruktúr sa nerozvíjali izolovane, ani nie vždy nepriateľsky vo vzťahu k diskurzom „zdola“, mimo oficiálnych štruktúr. Tieto aktivity sa neraz prelínali a vo viacerých prípadoch sa ukazovalo, že hranica medzi nimi bola priepustná. Platilo to aj pre vysokoškolákov v sledovanom období. Účastníci študentských protestov a akcií nielen v máji 1956, ale aj v predchádzajúcom období či v neskorších rokoch boli členmi toho istého Československého zväzu mládeže ako tí, ktorí študentské protesty odsudzovali a presadzovali represie proti ich účastníkom, keďže žiadna iná mládežnícka organizácia v danom čase nemohla legálne pôsobiť, mnohí z nich boli zároveň aj členmi, resp. kandidátmi KSČ. Prejavy nesúhlasu s konkrétnymi praktikami, resp. politikami vládnej moci nemuseli nutne znamenať odmietnutie režimu alebo jeho ideológie. Podobne existovali početné prípady, keď osoby artikulujúce tento nesúhlas, resp. účastníci podobných prejavov v tom istom čase participovali na činnosti inštitúcií predstavujúcich v užšom zmysle slova súčasť režimu, resp. jeho nástroje.

Študentské udalosti z mája 1956 a reakcia straníckych a vládnych štruktúr vytvára priestor pre analýzu evolúcie politiky KSČ voči tzv. inteligencii, t. j. voči duševne pracujúcim a voči mládeži, ktorá zohrávala kľúčovú úlohu v projekte komunistickej civilizačnej vízie ako skupina, ktorá mala začať naplňovať obraz „nového socialistického človeka“. Treba pritom vychádzať zo skutočnosti, že výchova, vzdelávanie a celkovo politika československého štátu voči mládeži boli oblasti, ktorých sa výrazne dotýkala sovietaizácia, t. j. stotožnenie sa, prevzatie a implementácia modelu, resp. modelov realizovaných v sledovanom období v ZSSR.

V rámci uvedených línií výskumu boli sformulované aj hlavné výskumné otázky. Prvá sa týka úlohy študentských udalostí v máji 1956 pri formulovaní politiky KSČ vo vzťahu k inteligencii, osobitne s ohľadom na proces kreova-

¹⁹ HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. Praha : Eurolex Bohemia, 2004, s. 45, 52.

²⁰ PULLMANN, Michal. *Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění, c. d., s. 704.*

²¹ Pozri tamže, s. 703 – 717.

nia tzv. novej či presnejšie povedané socialistickej inteligencie z radov mladých ľudí. Druhá výskumná otázka sa týka vývoja percepcie mládeže v očiach elit komunistického režimu, t. j. do akej miery spĺňala vtedajšia mladá generácia, osobitne však študenti vysokých škôl, komunistickú predstavu „nového socialistického človeka“, ktorý mal byť nielen objektom komunistickej výchovy, ale predstavoval aj garanciu pokračovania komunistického režimu v nasledujúcich desaťročiach. Napokon, hlbší výskum preukázal, že študentské udalosti v máji 1956, ako aj tzv. „pyžamová revolúcia“ v januári 1956 nepredstavovali ojedinelý fenomén. Rozličné prejavy nespokojnosti vysokoškolskej mládeže, pravda, lokálneho charakteru, prepukali aj pred rokom 1956 i neskôr v druhej polovici 50. rokov. Preto sa v závere publikácie pokúsim identifikovať dôvody, prečo práve študentské diskusie v máji 1956 vyvolali značne podráždenú reakciu vedúcich predstaviteľov KSČ a jej regionálnej organizácie – Komunistickej strany Slovenska (KSS), spojenú s represívnymi zákrokmi. V neposlednom rade sa budem usilovať zasadiť udalosti z roku 1956 do širšieho kontextu slovenských, resp. československých dejín a v samostatnej časti identifikovať, prečo v kolektívnej pamäti slovenskej spoločnosti zohrávajú iba marginálnu úlohu. V tejto časti vychádzam primárne z analýzy vývoja slovenskej historiografie, najmä v tých momentoch, kde sa jej vývoj prelína s politickým diskurzom, alebo naopak, kde možno hovoriť o emancipácii a oddelení oboch diskurzov (vedeckého a politického). Do značnej miery sa opieram aj o analýzu diskurzu učebníc dejepisu, ktoré predstavujú kľúčový prameň historického poznania pre väčšinu príslušníkov mladej generácie a formujú ich historické vedomie.

Prejavy nespokojnosti v ČSR v rokoch 1956 – 1957 v prostredí študentov či intelektuálov vyplývali z vnútropolitických problémov a celková informovanosť o dianí v ZSSR, Maďarsku či Poľsku ako štátov s veľmi podobnými znakmi vývoja bola nedostatočná, do značnej miery skreslená či už oficiálnou propagandou, alebo dodatočnými interpretáciami, poznačenými želaniami kritikov režimu, ale so slabou oporou v realite. Napriek tomu však treba zohľadniť aj medzinárodný rozmer udalostí, vyplývajúci z implementácie sovietskeho modelu socializmu v ČSR domácimi komunistickými elitami nielen v systéme výchovy a vzdelávania, ale prakticky vo všetkých oblastiach života. Hoci český historik Peter Hrubý vysunul tézu, že „Československo možno vnímať ako laboratórium testujúce sovietsku ideológiu a metódy v priemyselne a vzdelanostne vyspelom európskom prostredí, ktorého kultúrna a politická minulosť sa markantne odlišuje od Ruska“,²² v mnou sledovanom období druhej polovice 50. rokov som nenatrafil na náznaky priamej intervencie ZSSR v oblasti politiky československého štátu voči mládeži.

²² HRUBÝ, Peter. *Fools and Heroes. The Changing Role of Communist Intellectuals in Czechoslovakia*. Oxford : Pergamon Press, 1980, s. xv.

Napriek tomu soviemizácia československej spoločnosti pokračovala. Pod týmto pojmom v prípade Československa chápeme zavádzanie sovietskeho modelu vlády a organizácie.²³ Podľa Michaela Lemkeho ide o celý rad „štruktúrnych, inštitucionálnych a kultúrnych procesov transferu a prijímania sovietskeho modelu s cieľom prispôbiť nesovietske spoločnosti sociálnym a politickým podmienkam panujúcim v ZSSR“.²⁴ Sovietizáciu ako komplexný proces „transplantácie inštitúcií a metód vyvinutých v ZSSR“ vníma aj E. A. Rees, ktorý však poukazuje na jej dva aspekty, ktorými sú sovietsky imperiálny projekt vo východnej Európe v desaťročiach po roku 1945 a sovietska socialistická stratégia modernizácie.²⁵ S pojmom „sovietizácia“ v kontexte vysokých škôl operuje napr. John Connelly²⁶, ďalší autori, napr. E. A. Rees a Marta Glossová, hovoria o autosovietizácii (self-sovietization), t. j. o sovietizácii, ktorá bola realizovaná samotnými lokálnymi komunistickými elitami pod sovietskym poručníctvom.²⁷ Keďže s ohľadom na sledované obdobie o priamej intervencii ZSSR do destalinizačných procesov v ČSR možno hovoriť napr. v momente, keď sovietski predstavitelia vnímali politický vývoj v krajine ako potenciálne ohrozenie mocenských pozícií vedenia KSC, keď počas recepcie v Kremli pri príležitosti sviatku 1. mája 1956 funkcionár sovietskeho ministerstva zahraničných vecí Iljičov uviedol, že „aj v Československu cítim niektoré nedostatky v diskusii po 20. zjazde KSSZ“;²⁸ nazdávam sa, že sovietizácia spoločenského života bola v uvedenom čase realizovaná primárne na základe vlastnej iniciatívy československých komunistických elít.

Uvedené otázky si vyžadujú identifikáciu základných východísk politiky KSC voči mládeži a voči inteligencii, ktoré predstavujú teoretickú časť publikácie. Z metodologického hľadiska považujem za prínosnú prácu Juliane Fürst *Stalinova posledná generácia. Sovietska povojnová mládež a vznik zrelého socializmu*, pretože otázku postavenia mladých ľudí v systémoch sovietskeho typu vníma

²³ MERTELSMANN, Olaf. Introduction. In Mertelsmann, Olaf (ed.). *The Sovietization of the Baltic States, 1940 – 1956*. Tartu : Kleio, Tartu University, 2003, s. 10.

²⁴ LEMKE, Michael. Einleitung. In LEMKE, Michael (Hg.). *Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945 – 1953)*. Köln – Weimar – Wien : Böhlau, 1999, s. 11 – 30. Citované podľa: MERTELSMANN, Olaf. *Introduction*, c. d., s. 10.

²⁵ REES, E. A. Introduction. The Sovietization of Eastern Europe. In APOR, Balázs – APOR, Péter – REES, E. A. (eds.). *The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*. Washington D.C. : New Academia Publishing, 2008, s. 1, 4 – 5.

²⁶ CONNELLY, John. *Captive University. The sovietization of East German, Czech, and Polish higher education 1945 – 1956*. Chapel Hill – London : The University of North Carolina Press 2000, s. 19 – 70.

²⁷ GLOSSOVÁ, Marta. *Previerky a vylúčovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948 – 1960 ako nástroj výchovy lojálnych elít. Dizertačná práca*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2019, s. 15; REES, E. A. Introduction, c. d., s. 13.

²⁸ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1966. 3. část. Společenská krize a kořeny reformy*. Praha : SPN, 1992, s. 51.

nielen v polohe konfliktu a jednostranne mierených interakcií, ale aj ako priestor pre negociácie medzi štátom a mládežou, ktorej príslušníci rozličnými cestami hľadali svoje miesto v existujúcej spoločnosti.²⁹ Kniha sleduje osudy príslušníkov mladej generácie v ZSSR po skončení druhej svetovej vojny až po obdobie chruščovovskej destalinizácie ako permanentný proces definície a redefinície svojej identity v rámci existujúceho modelu spoločnosti. Ďalším dôležitým momentom je komplexnosť spracovania danej problematiky – od problematiky vzdelávania cez otázky formovania politických identít, životného štýlu, medziľudských vzťahov a etiky, kultúry i kontrakultúry až po rituály, ikony a idoly, ktoré ovplyvňovali procesy socializácie príslušníkov mladej generácie v ZSSR v sledovanom období: „Kultúra mladých ľudí a identita sa neskončila v posluchárni a ani sa nezačínala na schôdzi Komsomolu. Prepájala a prenikala cez všetky aspekty života – oficiálny, verejný, súkromný a všetky možné odtiene medzi nimi.“³⁰ Mladú generáciu nevníma ako homogénny celok, pričom ukazuje, že jednotlivé aktivity mohli byť zároveň aktom podpory režimu, či už úprimnej, alebo deklaratívnej, vonkajškovej, a zároveň nemuseli byť nezlučiteľné s prejavmi kriticismu či dokonca s napĺňaním cieľov, ktoré nemuseli mať s dobovými ideologickými postulatmi veľa spoločného.³¹

Pritom pod pojmom „negociácie“ samozrejme autorka nemá na mysli vzťah rovnoprávných partnerov, ale vzájomnú podmienenosť konania jednotlivých aktérov. Tak ako jednotlivci i celé komunity museli svoje konanie prispôbovať existujúcemu politickému rámcu, aj komunistická moc pri koncipovaní a implementácii svojich politík v rozličných oblastiach života musela zohľadňovať náklady v spoločnosti, jej tradície, priority a životné stratégie jednotlivcov i kolektív. To napokon potvrdzuje aj rozdielny charakter komunistických režimov v jednotlivých štátoch sovietskeho bloku nielen v poststaliniskom období, ale aj vo fáze stalinizmu, keď sa svojím charakterom najviac približovali ideálnemu typu totalitného režimu.

V ďalšej časti sa budem venovať identifikácii širších súvislostí udalostí v roku 1956, súvisiacich s reakciou československých komunistických elít na prvé prejavy krízy režimu v roku 1953 a na proces destalinizácie iniciovaný XX. zjazdom KSSZ. Až potom môžem v ďalších častiach prikróčiť k analýze nielen politických, ale aj sociálnych, ekonomických a intelektuálnych súvislostí študentských protestov v máji 1956, pričom sa výskum obmedzuje na dianie na slovenských vysokých školách. Napokon sa budem usilovať identifikovať dôsledky študentských udalostí v máji 1956 nielen na ďalší život ich bezprostredných aktérov, ale

²⁹ FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation. Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism*. Oxford : Oxford University Press, 2010, s. 2.

³⁰ Tamže, s. 5. Komsomol (Všezväzový leninský komunistický zväz mládeže – VLKZM) bola monopolná mládežnícka organizácia v ZSSR v rokoch 1918 – 1991.

³¹ Tamže, s. 2 – 3.

aj na vzťah komunistckej moci k vysokoškólakom v priebehu druhej polovice 50. rokov.

Kvalitatívny charakter výskumu si vyžadoval prácu s viacerými typmi zdrojov. Popri štúdiu archívnych materiálov, predovšetkým v Slovenskom národnom archíve (SNA) v Bratislave a v Národnom archíve (NA) v Prahe, som časť poznatkov čerpal z archívov vysokých škól v Bratislave, konkrétne Univerzity Komenského a Slovenskej technickej univerzity. Primárne poznatky o základných politických trendoch v Československu v sledovanom období som čerpal z archívnych fondov z proveniencie Ústredného výboru KSČ (ÚV KSČ), resp. Ústredného výboru KSS (ÚV KSS). Je charakteristické, že v prípade situácie na Slovensku majú vyššiu výpovednú hodnotu práve dokumenty Ústredného výboru KSS, konkrétne fondy Predsedníctva ÚV KSS (v sledovanom období bolo toto najužšie rozhodovacie grémium vedenia KSČ nazývané Byro ÚV KSS), v menšej miere aj fond Sekretariátu ÚV KSS. Mocenské pomery na Slovensku však ilustruje aj skutočnosť, že podstatne väčší objem informácií o študentských udalostiach, ktorých zdrojom boli orgány Ministerstva vnútra ČSR, sa v máji 1956 koncentroval skôr v rukách tajomníka ÚV KSS zodpovedného za problematiku bezpečnosti Pavla Davida, ako u prvého tajomníka ÚV KSS Karola Bacílka. Preto osobný fond P. Davida predstavoval pre mňa dôležitejší zdroj poznatkov než fond K. Bacílka. V prípade archívneho fondu KSČ (Ústredný výbor 1945 – 1989) boli pre môj výskum relevantné predovšetkým dokumenty Politického byra ÚV KSČ (Predsedníctvo ÚV KSČ) ako užšieho vedenia KSČ. V jeho optike udalosti na Slovensku mali vo väčšine prípadov periférny charakter, čo platí najmä o udalostiach v jarných mesiacoch roku 1956, no na druhej strane napr. kauza intelektuálov z okruhu týždenníka *Kultúrny život* riešená v roku 1957 už bola aj predmetom rokování centrálnych orgánov KSČ. Podstatne menšiu výpovednú hodnotu majú dokumenty Slovenského ústredného výboru ČSM, najmä jeho predsedníctva, ktorý však sa zdal vývojom na vysokých školách prekvapený a reagoval naň až dodatočne. Potvrdzujú tak podriadené postavenie ČSM vo vzťahu k vedeniu KSČ, ale aj jeho pomerne nízku autoritu medzi vysokoškólakmi. Napokon, v prípade ostatných centrálnych orgánov, ktorých archívne fondy sú uložené v SNA, predstavujú cenný zdroj poznatkov dokumenty Povereníctva školstva, resp. – po jeho zlúčení s Povereníctvom kultúry – Povereníctva školstva a kultúry. Hoci sa bezprostredne k študentským udalostiam roku 1956 nevzťahujú, predstavujú dôležitý zdroj poznatkov z hľadiska politiky vedenia KSČ a KSS voči mládeži a vysokoškólakom, dopĺňajú teda širší kontext skúmanej problematiky. Len ojedinele sa mi podarilo získať relevantné poznatky v prípade fondov archívu Ústavu pamäti národa. Archívy vysokých škól, konkrétne Univerzity Komenského v Bratislave a Slovenskej technickej univerzity v Bratislave, ktoré boli dejiskom študentských zhromaždení konaných buď v rámci ČSM, alebo mimo neho, zas dokumentujú atmosféru na vysokých školách a umožňujú identifikovať, do akej

miery boli akademickí funkcionári ochotní vykonávať represívne zákroky, ktoré od nich požadovali predstavitelia štátnych orgánov, resp. orgánov KSS. Viaceré dôležité dokumenty sa však do štátnych archívov, resp. do archívov verejných inštitúcií nedostali, keďže študentské zhromaždenia mali neformálny charakter. Ich priebeh by sa sotva podarilo zrekonštruovať, ak by som nemal k dispozícii zápisnice a iné dokumenty viažuce sa k zhromaždeniam, ktoré mi zapožičali, resp. poskytli na nahliadnutie. Ide konkrétne o osobné archívy historika Jozefa Jablonického a architekta Ľubomíra Mrňu.

Významným primárnym prameňom, ktorý mi umožnil rekonštruovať priebeh udalostí, ale aj ich percepciu zo strany širšej verejnosti i zo strany predstaviteľov mocenských štruktúr, sú aj semištruktúrované rozhovory s priamymi aktérmi študentských udalostí z mája 1956 a v neposlednom rade aj dobová tlač, ktoré predstavujú doplnenie archívnych poznatkov. Aj napriek absencii slobody slova a existencii predbežnej i neinštitucionalizovanej následnej cenzúry v uvedenom období³² predstavuje dobová tlač cenný zdroj poznatkov. Menšia kontrola sa týkala napr. študentských časopisov, akým bola v sledovanom období *Naša univerzita* (časopis vydávaný Univerzitou Komenského v Bratislave, ktorý však redigovali jej študenti) alebo periodikum *Technika*, ktoré bolo vydávané od roku 1959 Slovenskou vysokou školou technickou v Bratislave. Problematika diania na vysokých školách bola v jarných mesiacoch roku 1956 reflektovaná aj na stránkach denníka SÚV ČSM *Smena*. Do určitej miery išlo aj o nevyhnutnosť. Keďže boli určené pre jasne vymedzený okruh čitateľov, nemohli ich prostredie reflektovať tak, aby ponúkali obraz diametrálne odlišný od reality, hoci denník *Smena* patril do ústrednej tlače, a nemožno ho teda považovať za časopis adresovaný iba vysokoškolskej mládeži. Na druhej strane práve *prax Smeny* i *Našej univerzity* preukázala, že v prípade potreby KSČ bola pripravená k razantným cenzorským zásahom a dokázala úspešne manipulovať s ilúziou slobodného písania. Napriek tomu však vďaka krátkej politickej liberalizácii na jar 1956, ktorej súčasťou boli aj emancipačné snahy novinárov, je možné využiť na rekonštrukciu analyzovaných udalostí aj spomínané periodiká.³³ Napokon niektoré súvislosti mi pomohli iden-

³² Podrobnejšie o inštitucionálnom rámci a praktikách cenzúry v Československu v sledovanom období pozri napr.: KAPLAN, Karel. *O cenzúre v Československu v letech 1945 – 1956*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994; MATEJOVIČ, Pavel. Cenzúra na Slovensku v druhej polovici päťdesiatych rokov : aktéri a vybrané dokumenty. In *Slovenská literatúra*, 2015, roč. 62, č. 1, s. 15 – 33; MATEJOVIČ, Pavel. V. Mináč: Z nedávnych čias : (cenzúra a jej dôsledky na literárnu situáciu druhej polovice päťdesiatych rokov). In *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 4, s. 265 – 303; TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor, cenzurováno!, aneb Ze života soudružky cenzury*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994; ZAVACKÁ, Marína. Svet v zrkadle kartotéky utajovaných skutočností : k aktivitám československej cenzúry v rokoch 1953 – 1967. In *Historické štúdie*, roč. 44, 2006, s. 121 – 139.

³³ Podrobnejšie k možnostiam využitia oficiálnej tlače na analýzu udalostí v podmienkach komunistického režimu pozri BLAIVE, Muriel. The danger of over-interpreting dissident writing in

tifikovať aj publikované memoáre viacerých účastníkov študentských akcií, resp. protagonistov akademického života, alebo politického života na vysokých školách. V tejto súvislosti by som rád osobitne ocenil už spomínanú publikáciu, ktorá vyšla zásluhou advokáta Anton Blahu.³⁴ V porovnaní s obdobím, keď som sa uvedenej téme venoval v rámci svojej diplomovej práce, už v súčasnosti existuje aj možnosť konfrontovať získané poznatky s pomerne rozsiahlou sekundárnou literatúrou, ako aj s prácami teoretického charakteru, ktoré zasadzujú dobové udalosti do širšieho slovenského, československého, ale aj európskeho kultúrneho diania. Vďaka uvedeným zdrojom môže predkladaná publikácia predstavovať pokus o komplexnejšie spracovanie skúmaných udalostí, než to bolo možné v článkoch a štúdiách, ktoré som na uvedenú tému publikoval dosiaľ.

the West: Communist terror in Czechoslovakia, 1948 – 1968. In KIND-KOVÁCS, Friederike – LABOV, Jessie (eds.). *From Samizdat to Tamizdat: Transnational Media During and After Socialism*. New York : Berghahn, 2013, s. 137 – 155.

³⁴ BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d.

MIESTO ROKU 1956 V KOLEKTÍVNEJ PAMÄTI SLOVENSKA. SÚČASNÝ STAV SKÚMANEJ PROBLEMATIKY

Nemožno povedať, že by udalosti roku 1956 na Slovensku, resp. v Československu slovenská historiografia, ale aj kolektívna pamäť prechádzala bez povšimnutia. Zostávajú však, do veľkej miery oprávnené, v tieni iných udalostí povojnových dejín, resp. udalostí v susedných štátoch. V Poľsku a Maďarsku prispeli k zásadnej rekonfigurácii mocenských elít, ale aj vzťahu medzi občanom a štátom. Možno povedať, že hoci v oboch štátoch po roku 1956 zostala zachovaná kontinuita komunistického režimu v podobe vlády jednej strany s dominantnými sociálno-ekonomickými črtami socializmu sovietskeho typu, zároveň v nich takpovediac nezostal „kameň na kameni“. Poľská liberalizácia, násilná robotnícka revolta v Poznani v júni 1956, ale aj reformné hnutie a nástup niekdajšej obeť stalinských represí Władysława Gomułku, no ani následná „malá stabilizácia“, spojená so zásahom proti najaktívnejším protagonistom reformných síl, nezmenili viaceré nové znaky poľskej verzie sovietskeho modelu socializmu – zrušenie kolektivizácie poľnohospodárstva, rozšírenie pôsobnosti súkromného sektora v službách a maloobchode a v rámci sovietskeho bloku nezvyčajne vysoká miera autonómie cirkví i intelektuálneho života.³⁵ Podobne v Maďarsku teror, ktorý nasledoval po potlačení demokratickej revolúcie v októbri a novembri 1956, bol začiatkom 60. rokov vystriedaný politikou tzv. kádárizácie, t. j. opatrnými ekonomickými reformami a uvoľnením v intelektuálnej oblasti.³⁶

Nič podobné sa v Československu neudialo. S výnimkou odchodu Alexeja Čepičku z Politického byra ÚV KSČ a pozície ministra obrany zostala nenarušená personálna kontinuita vedenia KSČ i KSS. Opatrná liberalizácia bola nielenže zastavená, ale od jesene 1956 sa odmietala akákoľvek debata o „kulte osobnosti“ či vlastnej ceste k socializmu a krátky politický odmäk vystriedala nová kampan proti politickým aj ideologickým odporcom režimu vrátane cirkví. Práve v roku 1957 bola spustená nová fáza kolektivizácie, po ktorej súkromný sektor v pôdohospodárstve pretrvával iba v horských oblastiach, kde už vznik JRD nepredstavoval prioritu pre štátne orgány. Navonok teda Československo pôsobilo dojemom, že „dogmatický československý stalinizmus pretrvával po Stalinovej

³⁵ PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska 1938 – 1989*. Praha : Academia, 2000, s. 189 – 242.

³⁶ IRMANOVÁ, Eva. *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze*. Praha : Karolinum, 1998.

smrti nedotknutý“ a Československo zostávalo podľa tvrdení Josepha Rothschilda, s ktorým sa stotožňujú aj Juan Linz a Alfred Stepan, najstalinistickejšou spoločnosťou všetkých ľudových demokracií“.³⁷

Napriek tomu aj v Československu po roku 1956 postupne klesá úloha represíí v každodennom živote spoločnosti a pri ovládaní obyvateľstva a nahrádzajú ich iné, najmä materiálne stimuly. Dva otvorené konflikty s vedením KSČ – II. zjazd československých spisovateľov, o ktorom priebežne informovali týždenníky *Literární noviny* a *Kultúrny život* aj vo svojich mimoriadnych vydaniach, a študentské zhromaždenia v Prahe a v Bratislave, ako aj menej spektakulárne diskusie v reakcii na XX. zjazd KSSZ v základných organizáciách KSČ v centrálnych úradoch či na „ideologických“ pracoviskách, akými boli aj vysoké školy či vedecké ústavy, predsa len odštartovali proces spočiatku nenápadnej zmeny politickej atmosféry v krajine. Fenomén, ktorý sa v dobovej politickej rétorike zvykol označovať ako spor medzi marxistickými „dogmatikmi“ a „revizionistami“ a ktorý český historik Michal Kopeček označuje ako „diferenciácia politických jazykov marxizmu“,³⁸ ovplyvnil politické myslenie členov KSČ aj v Československu, a to i napriek rozhodnutiu Politického byra ÚV KSČ z 2. mája 1956 o ukončení tzv. diskusie a návrate k tvrdému postupu voči nositeľom odlišných názorov, ktorý bol aj z oficiálnych tribún ohlásený na celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956. Táto „esenciálna kríza identity“³⁹ zasahovala osobitne príslušníkov mladších generácií komunistickej inteligencie, napr. generáciu vtedajších vysokoškolských študentov, ale ovplyvnila aj konanie generácií, ktoré do politického a intelektuálneho života vstúpili podstatne skôr, napr. bezprostredne po druhej svetovej vojne. Na Slovensku sa uvedený konflikt prelínal s národno-emancipačným procesom, na ktorý slovenské komunistické elity nerezignovali aj napriek obnovennej kampani proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu. V prípade režimov sovietskeho typu sa podľa J. Linza a A. Stepana postupné uvoľňovanie ich totalitného charakteru, ktorý sa v podmienkach Československa vzťahuje na obdobie rokov 1948 – 1953, a ich transformácia na režimy posttotalitné s nižšou intenzitou represálií a nižšou úlohou teroru pri ovládaní spoločnosti môže realizovať troma odlišnými, ale často aj navzájom prepojenými spôsobmi: 1) cieľavedomými politikami vládnucich elít so zámerom zmäkčiť alebo reformovať totalitný systém

³⁷ ROTHSCHILD, Joseph. *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II*. New York : Oxford University Press, 1989. Citované podľa LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore : The John Hopkins University Press, 1996, s. 317.

³⁸ KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, c. d., s. 114. Pozri taktiež McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav. The 'Club of Politically Engaged Conformists'? Opinion and the Crisis of Communism, 1956. In *Cold War international History Project, Working Paper 66*. Washington : Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2013.

³⁹ KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, c. d., s. 114.

(detotalitarizácia voľbou), 2) vnútorným „vyprázdňovaním“ štruktúr totalitného režimu, vnútornou eróziou kádrov, ideologickej viery v systém (detotalitarizácia úpadkom) a 3) vytváraním spoločenských, kultúrnych a dokonca aj ekonomických priestorov, ktoré vzdorovali alebo unikali totalitnej kontrole (detotalitarizácia na základe spoločenského záboru).⁴⁰ V prípade Československa v druhej polovici 50. rokov išlo primárne o detotalitarizáciu v dôsledku postupného úpadku režimu a jeho vnútorného vyprázdňovania. Jeho praktiky postupne nadobúdali rutinný charakter.⁴¹ Najmä v roku 1956 sa však prejavovali aj snahy o detotalitarizáciu na základe spoločenského záboru, keď sa niektoré sféry, napr. mládež, intelektuáli, ale aj cirkvi či nekomunistické strany združené v Národnom fronte, pokúšali dosiahnuť oslabenie totalitnej kontroly. Tieto pokusy v sledovanom období však nedopadli úspešne, aj keď miera politickej a ideologickej kontroly sa v niektorých oblastiach života začala znižovať. Na druhej strane je pravdou, že ani detotalitarizácia voľbou, t. j. z vlastného rozhodnutia mocenských špičiek režimu, v sledovanom období rokov 1953 – 1957 neprebíhala, resp. je v politike KSČ v tomto období zastúpená najslabšie. Prvá dimenzia detotalitarizácie nadobudla intenzívnejšiu dynamiku až po roku 1963, resp. v roku 1968. Pre celé obdobie druhej polovice 50. rokov je však charakteristický veľmi pomalý priebeh detotalitarizácie vo všetkých jej dimenziách, ktorý bol sprevádzaný aj reverznými procesmi. Josef Petráň tento proces, konkrétne v kontexte dejín Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe, označuje ako proces „živej destalinizácie“.⁴² Súčasťou destalinizácie bola aj transformácia aktívnej podpory na konformitu. Namiesto aktívnej mobilizácie občanov sa čoraz častejšie praktizovala mobilizácia rutinizovaná, pričom od obyvateľstva sa očakávalo najmä prejavovanie vonkajšieho konformného minima.⁴³

V druhej polovici 50. rokov komunistická moc presadzovala svoje ciele dôslednejšie ako po roku 1953, snažila sa svoju politiku rozšíriť na čo najširšie vrstvy spoločnosti tým, že ich začlenila do fungovania svojich inštitúcií. Svoju kontrolu však musela uplatňovať čoraz viac prostredníctvom formálne zakotvených nástrojov, nemohla sa spoliehať iba na personálnu lojalitu. Na druhej strane zmena podoby režimu prebiehala postupne, napr. zmierňovaním represí v dôsledku zmien legislatívy postihujúcej trestné činy politickej povahy pri prijímaní noviel trestného zákona v roku 1956 a 1961, ale aj v dôsledku postupného odchodu členov vtedajšej „gottwaldovskej“ garnitúry vedenia KSČ a KSS a ich nahrádzania mladšími a neraz aj pragmaticky orientovanými politikmi. Zmena teda prebiehala bez výraznejšieho medzníka, ktorým by bolo možné stanoviť hrani-

⁴⁰ LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred. *Problems of Democratic Transition*, c. d., s. 51.

⁴¹ SZOMOLÁNYI, Soňa. *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*. Bratislava : Stimul, 1999, s. 17.

⁴² PETRÁŇ, Josef. *Filozofové dělají revoluci*, c. d., s. 231 – 264.

⁴³ KOPEČEK, Lubomír. *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno : CDK, 2006, s. 139.

cu medzi odchádzajúcou érou, vykazujúcou prevažne totalitné charakteristiky, a začiatkom „detotalitarizácie“. Navyše, Československo patrilo nielen k „najstalinistickejším“ štátom sovietskeho bloku, ale zároveň aj k najbližším spojencom ZSSR. Blízky vzťah medzi prvým tajomníkom Ústredného výboru KSČ Antonínom Novotným a prvým tajomníkom Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu Nikitom S. Chruščovom bol významným faktorom novej vlny destalinizácie začiatkom 60. rokov.⁴⁴

Faktorom, ktorým sa československý režim druhej polovice 50. rokov líšil od obdobia pred roku 1953, bola aj politika prijímania vyššieho počtu nových členov do KSČ. To znamenalo rozšírenie sociálnej a mocenskej základne režimu, ale aj zlepšenie šancí občanov stať sa jej súčasťou. Za roky 1958 – 1960 sa počet členov KSČ zvýšil o 13,4 %, v absolútnych číslach o 280 000 nových kandidátov. Zvyšoval sa predovšetkým počet novoprijatých kandidátov z radov robotníkov. Kým v roku 1956 tvorili 42 % nových kandidátov, v roku 1960 už viac než 61 %. Na druhej strane sa nedarilo získavať do KSČ roľníkov, a to ani z radov členov JRD. Na konci roku 1960 mala KSČ viac než 1,6 mil. členov, t. j. patrilo do nej 17,3 % dospelých občanov Československa starších ako 18 rokov (takmer jedna šestina dospelých občanov krajiny). V českých krajoch bolo toto percento vyššie, dosahovalo číslo 18,7 %, na Slovensku bolo v KSS síce iba 10,4 % dospeléj populácie, ale organizovanosť tam rástla rýchlejšie ako v Čechách.⁴⁵ Tam sa v priebehu roku 1959 počet členov KSČ zvýšil o 44 883, t. j. o 3,8 %, kým na Slovensku o 21 238, t. j. o 9,3 %. Komunistická strana sa otvorila prílevu nových členov práve koncom 50. rokov, vedenie KSČ mohlo konštatovať, že práve roku 1959 bol zaznamenaný najväčší nárast počtu členov od IX. zjazdu KSČ v roku 1949. Na Slovensku bolo iba za rok 1959 prijatých 25 571 nových kandidátov a podobne ako v celoštátnom rámci vedenie KSS mohlo konštatovať, že ide „za posledných 11 rokov početne najvyšší prírastok“. Až 79 % nových kandidátov v tom roku tvorili ľudia mladší ako 35 rokov. Len v priebehu jedného roka sa zvýšil podiel členov KSČ s dĺžkou členstva menej ako 5 rokov z 18,3 % na 21,3 %.⁴⁶ Na prelome rokov 1959 a 1960 bol vekový priemer KSS 39 rokov, prevládali v nej členovia a kandidáti, ktorí do KSS vstúpili po roku 1950. Tvorili až 55 % členskej základne, členovia pred roku 1945 tvorili iba 1,8 %.⁴⁷ Obdobie po roku 1953 je teda obdobím postupnej konverzie,

⁴⁴ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremly*. Praha : Mladá fronta, 1990, s. 79 – 81.

⁴⁵ Národní archiv Praha (NA), fond (f.) KSČ – Ústřední výbor (KSČ-ÚV), Politické byro ÚV KSČ (02/02), svazek (sv.) 302, archivní jednotka (a. j.) 386, bod (b.) 13.

⁴⁶ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 260, a. j. 344, b. 4. MARUŠIAK, Juraj. Slovenská spoločnosť za normalizácie. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizace – Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie : Liberecký seminár 2001*. Bratislava : Veda, 2002, s. 138 – 153.

⁴⁷ Slovenský národný archív (SNA), Archív Ústredného výboru KSS (A ÚV KSS), fond (f.) PÚV KSS, kartón (kr.) 1033, Zasadnutie Byra ÚV KSS 29. 4. 1960. Správa o vývoji v zložení a regulácii rastu strany na Slovensku k 1. januáru 1960.

rutinizácie komunistického režimu, zmierňovania jeho represívneho charakteru, pričom rovnako Soňa Szomolányi, ako aj Lubomír Kopeček poukazujú na to, že proces detotalitarizácie sa nevyznačoval žiadnym signifikantným medzníkom. L. Kopeček vyslovuje hypotézu, že moment tranzície mohol prebehnúť v druhej polovici 50. rokov, vyhýba sa však jeho konkretizácii.⁴⁸

Udalosti roku 1956 vo vedeckom a politickom diskurze pred rokom 1989

Percepciu udalostí, ktorým je venovaná táto publikácia, môžeme sledovať v dvoch rovinách. Prvú Jan Assmann zdefinoval ako komunikatívnu pamäť, t. j. odovzdávanie historickej skúsenosti v rámci biografie jednotlivca, ktorá sa formuje prostredníctvom medziľudskej interakcie, druhú ako pamäť kolektívnu, ktorá sa vyznačuje úsilím o objektivizáciu uvedenej skúsenosti, je symbolicky a ceremoniálne kódovaná. Ako tradícia je prenášaná z generácií na generácie prostredníctvom špecializovaných nosičov. Podľa J. Assmanna má dlhodobý charakter.⁴⁹ Kultúrna pamäť je teda inštitucionalizovaná, napr. do podoby osobitných rituálov, akými sú štátne sviatky či pamätné dni, resp. vizuálnou symbolikou (pomníky, názvy ulíc a pod.). Môže sa však takisto stať súčasťou špecifických diskurzívnych figúr, ktorých úlohou je buď zdôvodnenie určitého politického konania, alebo koncipovanie politického programu do budúcnosti. Konkrétne historická skúsenosť však môže byť zároveň predmetom komunikatívnej i kultúrnej pamäti. Neraz sa jej interpretácia, vychádzajúca zo záujmov konkrétnej skupiny ľudí (napr. mocenské elity), stáva ritualizovanou a záväznou pre celú politickú komunitu, definovanú danou politickou elitou. Predkladaná kapitola bude sledovať prítomnosť československých udalostí v komunikatívnej i v kultúrnej pamäti slovenskej a českej spoločnosti v závislosti od jednotlivých historických období a zmien politickej konfigurácie a dominujúceho intelektuálneho, resp. hodnotového diskurzu.

Násilný priebeh udalostí v Maďarsku v roku 1956 spôsobil, že vo vedomí elit KSC sa sformoval tzv. maďarský komplex, strach zo zopakovania podobných udalostí v rámci Československa, v dôsledku ktorého komunistické elity odmietali akékoľvek pokusy o reformovanie existujúceho politického systému.⁵⁰ Aj v očiach časti kriticky naladených komunistických intelektuálov fungoval ako

⁴⁸ SZOMOLÁNYI, Soňa. *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*, c. d., s. 17; KOPEČEK, Lubomír. *Demokracie, diktatury a politické stranictví*, c. d., s. 140.

⁴⁹ ASSMANN, Jan. *Das kulturelle Gedächtniss. Schrift, Erinnerung, und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München : Beck, 2000, s. 56.

⁵⁰ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956 – 1968. Společnost a moc*. Brno : Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2008, s. 17.

konkrétne podoba strachu: „... tu bola celkom konkrétna predstava davu, ktorá lynčuje a vešia komunistov na kandelábroch.“⁵¹ Tento komplex, prezentovaný ako diskurzívna figúra, ale aj ako záväzná interpretácia udalostí, pretrvával aj v neskorších obdobiach a pred potenciálnym zopakovaním maďarského scenára varoval aj generálny tajomník ÚV KSSZ Leonid I. Brežnev počas svojej návštevy v Československu 8. – 9. decembra 1967, keď už bola vo vedení KSČ nastolená otázka odchodu A. Novotného z jeho čela.⁵² Je vysoko pravdepodobné, že tento argument zohrával aj dôležitú úlohu pri rozhodovaní vedúcich predstaviteľov ZSSR a ďalších štátov sovietskeho bloku o invázii do Československa a potlačení demokratizačného pokusu v auguste 1968.⁵³

V slovenských komunistických elitách prvé náznaky reinterpretácie udalostí rokov 1956 – 1957 môžeme pozorovať po rehabilitácii slovenských komunistických politikov obvinených z tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu (Gustáv Husák a spol.) v roku 1963. Tak napr. v máji 1964 presadzoval ÚV KSS rehabilitáciu bývalého podpredsedu Zboru povereníkov a kandidáta Byra ÚV KSS Štefana Šebestu, ktorý v roku 1957 presadzoval posilnenie právomocí slovenských národných orgánov v ekonomických otázkach,⁵⁴ ako aj historika a publicistu Eda Friša, vylúčeného z KSČ v roku 1958.⁵⁵ Títo aktéri intelektuálneho a politického diania na Slovensku v rokoch 1956 – 1957 sa dočkali rehabilitácie spolu s Ondrejom Pavlíkom, ktorý v tom čase o. i. požadoval rehabilitáciu Gustáva Husáka a ďalších uväznených slovenských komunistov, až v priebehu pokusu o reformu socializmu v roku 1968.⁵⁶ Tieto pokusy o rehabilitácie v 60. rokoch súviseli aj s politickým konfliktom medzi vedením KSS na čele s Alexandrom Dubčekom a A. Novotným týkajúcim sa postavenia Slovenska v spoločnom štáte i priebehom politickej liberalizácie po roku 1963. S tým súvisela aj prvá reflexia pokusu o sformovanie reformného hnutia v rokoch 1956 – 1957 v slovenskej historiografii v práci Ľubomíra Liptáka *Slovensko v 20. storočí*⁵⁷. Z uvedených dôvodov možno konštatovať, že udalosti v roku 1956 predstavovali pre mnohých protagonistov reformného hnutia v Československu z konca 60. rokov to, čo Erik Ringmar označuje za formatívny moment, t. j. zlomový moment pri koncipovaní ich politickej identity.⁵⁸

⁵¹ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremlu*, c. d., s. 50.

⁵² BYSTRICKÝ, Valerián a kol. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2008, s. 43

⁵³ Tamže, s. 79, 115.

⁵⁴ SIKORA, Stanislav. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava : Pro Historia – Historický ústav SAV, 2008, s. 16; LONDÁK, Miroslav. *Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960)*. Bratislava : VEDA, 1999.

⁵⁵ SIKORA, Stanislav. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*, c. d., s. 16 – 17.

⁵⁶ Rehabilitačná komisia pri ÚV KSS zasahuje. Neoprávnené obvinenia. *Pravda*, 29. 5. 1968, s. 1.

⁵⁷ LIPTÁK, Ľubomír. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968.

⁵⁸ RINGMAR, Erik. *Identity, interest and action. A cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008, p. 81, 86.

Objavovali sa však aj zaujímavé dobové analýzy v prostredí československého (najmä českého) exilu, ktoré venovali československým udalostiam v roku 1956 značnú pozornosť. Tak napr. Ivo Ducháček sa síce držal tézy o tom, že stalinizmus bol do Československa importovaný zvonka a v rozpore s realitou preceňoval tlak robotníkov na zavedenie „robotníckej demokracie“ a samosprávnych orgánov v podobe robotníckych rád, analogických tým v Poľsku alebo v Juhoslávii, zároveň si však pozornosť zaslúži jeho téza o „domácom strýcovskom charaktere československého komunizmu“, čo znamenalo uznanie pragmatického charakteru režimu, kde „ľahko prichádza k ‚brataniu‘ sa medzi funkcionármi strany a odborov na jednej strane a pracujúcimi masami na strane druhej“. Ducháček, podobne ako aj Pavel Tigríd, pritom venovali veľkú pozornosť daniu v prostredí mládeže a v mladšej generácii predstaviteľov KSČ videli potenciál na zmenu charakteru režimu. Práve evolúciu režimu považovali za pravdepodobnejšiu než jeho likvidáciu. Obaja teda nevnímali panujúci režim ako homogénnu silu, ale videli potenciál na diferenciaciu vládnuccich elít. Zmenu zvnútra vládnych štruktúr teda považovali za najpravdepodobnejšiu alternatívu vývoja v budúcnosti, aj keď napr. Pavel Tigríd venoval študentským vystúpeniam značnú pozornosť.⁵⁹

Po invázii vojsk Varšavskej zmluvy do Československa v auguste 1968 a nástupe normalizačného režimu sa pozornosť historiografie i politického diskurzu v Československu a v exile orientovala primárne na udalosti spojené s pokusom o demokratizáciu komunistického režimu po januári 1968, resp. na udalosti, ktoré vyústili do odchodu A. Novotného z vedenia KSČ a jeho nahradenia A. Dubčekom. Je pochopiteľné, že udalosti z roku 1956 sa v kontexte udalostí rokov 1968 – 1969 dostali do úzadia. Pre antikomunistický naratív, spojený najmä s exilom po roku 1948, sa relevantným momentom stalo tzv. zakladateľské obdobie komunistického režimu s najväčšou intenzitou masových represálií.⁶⁰ Autori zvyčajne dávali do protikladu „demokratické tradície Československa“ so stalinizmom, nanúteným zvonka, zo strany ZSSR, čo – ako na to poukazuje napr. Muriel Blaive – bolo podmienené aj politickými záujmami československého exilu, t. j. snahou o získanie politickej podpory zo strany Západu.⁶¹

Len výnimočne sa v 70. a 80. rokoch objavovali pokusy o analýzu prehistórie reformného pokusu z roku 1968 v kontexte s krízou režimov v sovietskom

⁵⁹ DUCHÁČEK, Ivo. Deset let, která neotřásla světem — Profil čs. komunismu 1948 – 1953. *Svědectví*, roč. II, 1958, č. 3, s. 226 – 263; TIGRID, Pavel. Marx na Hradčanech, *Svědectví*, roč. II., 1959, č. 4, s. 311 – 368.

⁶⁰ Pozri napr. BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha : Prostor, 2001, s. 145; TÁBORSKÝ, Eduard. *President E. Beneš Between West and East, 1938 – 1948*. Stanford : Hoover Institution Press, Stanford University 1981; HEJL, Vilém – KAPLAN, Karel. *Zpráva o organizovaném násilí*. Toronto : Sixty-Eight Publishers 1986.

⁶¹ BLAIVE, Muriel. The danger of over-interpreting dissident writing, c. d., s. 137 – 155.

bloku po Stalinovej smrti,⁶² ale aj neskôr, po politických zmenách v roku 1989. Historiografia obdobia po roku 1948 nadväzovala na výskumy exilových a disidentských historikov s primárnym zameraním na zlomové okamihy – komunistický prevrat vo februári 1948 a opakovane reformný pokus a jeho potlačenie v rokoch 1968 – 1969, pričom osobitne v druhom prípade sa tento výskum stal aj prioritou politických elít.⁶³ Opäť to súvisí so skúsenosťami vtedajších generácií historikov, keďže zdrojom legitimacy odchádzajúceho „normalizačného“ režimu v Československu bolo práve odmietnutie uvedeného reformného pokusu.⁶⁴ Je charakteristické, že z oficiálnej československej historiografie, ale aj z politickej rétoriky diskusia o období druhej polovice 50. rokov prakticky vymizla, pretože – pre potreby vládnucich elít to bolo na jednej strane problematické (kvôli v tom čase pretrvávajúcej kampani proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu, a teda aj proti generálnemu tajomníkovi ÚV KSČ Gustávovi Husákovi, ktorý bol v tom čase stále väznený a z dôvodu vzostupu viacerých protagonistov reformného pokusu v roku 1968) a irelevantné.

Naopak, pre antikomunistický naratív a totalitárne rozprávanie,⁶⁵ ktoré legitimizovalo úplné odmietnutie nielen sovietskeho modelu socializmu, ale naráz aj socialistických ideí ako takých, sa kľúčovým referenčným bodom stáva nastolenie mocenského monopolu KSČ vo februári 1948 a obdobie stalinizmu. Túto interpretáciu si osvojila väčšina politickej reprezentácie Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky po prvých slobodných parlamentných voľbách, čo sa prejavilo aj prijatím zákona č. 480/1991 o dobe neslobody. Podľa § 1 tohto zákona „v rokoch 1948 až 1989 komunistický režim porušoval ľudské práva aj svoje vlastné zákony“. Uvedený naratív bol inštitucionalizovaný aj v podmienkach nezávislej Slovenskej republiky formou zákona, o. i. aj zákonom č. 125/1996 Z. z. o nemorálnosti a protiprávnosti komunistického systému, ktorého preambula

⁶² KUSÍN, Vladimír V. *The intellectual origins of the Prague Spring: the development of reformist ideas in Czechoslovakia 1956 – 1967*. Cambridge : Cambridge University Press, 1971.

⁶³ Z najvýznamnejších výsledkov si pozornosť zasluhujú práce Komisie vlády ČSFR pre analýzu historických udalostí rokov 1967 – 1970, ktorá pôsobila v rokoch 1990 – 1992, zhrnuté v dvoch kolektívnych publikáciách (KURAL, Václav a kol. *Československo roku 1968. Obrodný proces: 1. díl*. Praha : Parta, 1993; BÁRTA, Miloš – MENCL, Vojtěch. *Československo roku 1968. Počátky normalizace. 2. díl*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů – Parta, 1993). Podobná komisia vznikla aj úrovni Slovenskej republiky. Výsledkom jej činnosti sú tri zväzky štúdií a zväzok dokumentov. Pozri: *Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970. Zv. I. – III*. Bratislava : Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí r. 1967 – 1970 – Politologický kabinet SAV, 1992; ŠTEFANSKÝ, Michal (ed.). *Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov*. Bratislava : Komisia vlády pre analýzu historických udalostí r. 1967 – 1970, 1992.

⁶⁴ Pozri *Poučení z krízového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ. Rezoluce k aktuálním otázkam jednoty strany*. Praha : Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, 1971.

⁶⁵ Pozri PULLMANN, Michal. Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění..., c. d.; HUDEK, Adam. Totalitno-historické rozprávane ako dedičstvo normalizačnej historiografie. In *Forum historiae*, roč. 7, 2013, č. 1, s. 92 – 105.

komunistický režim oficiálne definovala ako totalitný („povinnosť vyrovnáť sa s komunistickým totalitným režimom“), a zákonom č. 553/2002 Z. z. o sprístupnení dokumentov o činnosti bezpečnostných zložiek štátu 1939 – 1989 a o založení Ústavu pamäti národa a o doplnení niektorých zákonov (tzv. zákonom o pamäti národa), ktorým bol komunistický režim postavený na úroveň režimu rokov 1939 – 1945 definovaním celého obdobia rokov 1939 – 1989 ako „doby neslobody“. Takáto interpretácia môže viesť nielen k percepcii celého obdobia rokov 1948 – 1989 ako homogénneho a kontinuálneho obdobia, k potenciálnej stereotypizácii členov a sympatizantov komunistickej strany, ale aj k vytváraniu obrazu o binárnom štiepení slovenskej, resp. československej spoločnosti na „komunistov a tých druhých“.⁶⁶ Jedným z cieľov predkladanej publikácie je identifikovať, do akej miery je možné podobné delenie aplikovať aj v prípade udalostí v roku 1956 na Slovensku.

V duchu takto koncipovanej narácie zostáva iba malý priestor na reflexiu pokusov o reformu komunistického systému, resp. o zadefinovanie „národnej“ cesty k socializmu, ako sa to dialo v období rokov 1945 – 1948, 1956 – 1957 alebo v období politickej liberalizácie v rokoch 1963 – 1969. Aj v prípade konca 60. rokov sa najmä v prvých obdobiach po roku 1989 výskum sústreďoval s primárnym zameraním na priebeh, okolnosti a dôsledky okupácie Československa vojskami Varšavskej zmluvy a menej na samotný obsah reformného úsilia a formovanie alternatív stalinského, resp. poststalinského modelu socializmu, ktoré by presadzovali nekapitalistickú cestu vývoja, resp. neodmietali komunistický prevrat v roku 1948. Stalo sa tak aj napriek tomu, že jeho účastníkmi bolo aj nemálo protagonistov opozície proti normalizačnému režimu, ktorí sa v novembri 1989 podieľali na vytvorení protitotalitných občianskych hnutí Občianske fórum a Verejnosť proti násiliu. Udalosti roku 1956 v Československu spadajú práve do uvedenej kategórie, keďže vtedajšie verejné prejavy ani študentské diskusie nespochybňovali legitimitu mocenského zvratu vo februári 1948. Vysvetlením môže byť napr. presvedčenie o úplnom zlyhaní komunistického experimentu vo všetkých jeho dosiaľ uvažovaných verziách a počas celého obdobia po druhej svetovej vojne, resp. po roku 1917, keď v priebehu 80. rokov komunizmus stratil svoju legitimitu ako emancipačný pokus spoločností strednej a východnej Európy.⁶⁷ V podmienkach 70. a 80. rokov 20. storočia filozof Leszek Kołakowski konštatoval, že marxizmus už „svet ani neinterpretuje, ani ho nemení“, a stal sa „výlučne repertoárom hesiel, slúžiacim pre organizáciu rozličných záujmov, väčšinu z nich úplne vzdialenú od toho, s čím sa marxizmus pôvodne identifikoval“.⁶⁸

⁶⁶ PITHART, Petr. *Osmašesátý*. Surrey : Rozmluvy, 1987, s. 127.

⁶⁷ ASH, Timothy Garton. Reform or Revolution? In ASH, Timothy Garton. *The Uses of Adversity. Essays on the Fate of Central Europe*. Cambridge – London : Granta – Penguin, 1989, s. 218 – 273.

⁶⁸ KOŁAKOWSKI, Leszek. *Main Currents of Marxism*, c. d., s. 530.

Vyjadroval tým však nielen svoj postoj, ale aj postoj početných stredo- a východoeurópskych intelektuálov. Hoci sa jeho tvrdenie týkalo marxizmu ako možného nástroja pri formulovaní predstáv o budúcnosti, zohralo dôležitú úlohu aj pri vytváraní obrazu minulosti. Vnímané takouto optikou, sa totiž viaceré udalosti alebo idey, ktoré mohli mať vo svojej dobe a v individuálnych dejinách svojich protagonistov kľúčový charakter, sa postupne stávali marginálne a irelevantné z hľadiska potrieb súčasnosti.

Udalosti roku 1956 v historiografii po roku 1989

Aj napriek inštrumentalizácii dejín pre potreby politického boja po roku 1989 počiatočná konjunktúra na Slovensku a v Česku v podobe masového záujmu o najnovšie dejiny postupne utíchla. Tento proces demasifikácie dejín mal na jednej strane negatívne dôsledky na percepciu miesta historikov a sociálnych vied v spoločnosti, na druhej strane prispieval k emancipácii histórie ako vedy vo vzťahu k politickej sfére. Vytvoril priestor na výskum takých otázok, ktoré dovtedy neboli predmetom pozornosti širokej verejnosti a (alebo) politických elít. Hoci obdobie druhej polovice 50. rokov bolo predmetom sporadického záujmu slovenských a českých historikov, osobitne v kontexte 40. výročia maďarskej revolúcie v roku 1956, počas 90. rokov sa príslušné publikácie sústreďovali predovšetkým na (česko)slovensko-maďarské, resp. (česko)slovensko-poľské vzťahy v sledovanom období, resp. na reakcie československej verejnosti a politických špičiek na udalosti v Poľsku a Maďarsku.⁶⁹ Samozrejme, výskum uvedených otázok pokračoval aj v neskoršom období. Pred rokom 2000 sa iba veľmi

⁶⁹ Pozri POPÉLY, Árpád. Praha, Bratislava a maďarská revolúcia roku 1956. In SIMON, Attila – MIČHÁLEK, Slavomír a kol. *Revolúcia v susedstve. Maďarská revolúcia v roku 1956 a Slovensko*. Šamorín – Bratislava – Budapest : Fórum inštitút pre výskum menšín – Historický ústav SAV – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, s. 53 – 70. V tej istej publikácii možno ďalej spomenúť práce, ktorých autormi sú László BUKOVSKÝ (Asistencia československej štátnej bezpečnosti pri maďarskej revolúcii r. 1956, s. 71 – 90), Jiří BÍLEK (Reakce československé armády na povstání v Maďarsku na podzim 1956, s. 91 – 107), z regionálnej histórie zas prácu Ildikó Bajcsi (BAJCSI, Ildikó. Posúdenie maďarskej revolúcie roku 1956 v Komárne a v okrese Komárno, hlavne so zreteľom na Maďarov v Československu, s. 135 – 170) a na osudy jednotlivcov zameraný text (GAUČÍK, Štefan. Zabudnuté životné príbehy z južného Slovenska z rokov 1956 – 1957, s. 119 – 134). Pomerne rozsiahla je produkcia autorov z prostredia maďarskej menšiny na Slovensku. Téma maďarskej revolúcie sa venuje najmä Árpád Popély (napr. POPÉLY, Árpád. The Bratislava Új Szó and the Hungarian Revolution of 1956. The Anti-revolutionary Propaganda in the Hungarian-language Daily of the Communist Party of Slovakia. In VAJDA, Barnabás et al. *Forms of Political and Media Propaganda in Central Europe, Czecho-Slovakia and Hungary (1938 – 1968)*. Komárno/Komárom: Faculty of Education of University of J. Selye, 2016, s. 73 – 96 a i.). Zo starších publikácií si pozornosť zasluhuje napr. kolektívna práca IVANIČKOVÁ, Edita – SIMON, Attila (eds.). *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko - Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia. Disputationes Samarienses*, 9. Šamorín – Bratislava: Fórum inštitút pre výskum menšín – Historický ústav SAV, 2006.

málo publikácií venovalo dobovým vnútropolitickým konfliktom v Československu.⁷⁰

Situácia sa zmenila po roku 2000, keď sa na túto tému objavilo viacero publikácií monografického charakteru, ktorých autormi sú o. i. Michal Barnovský, Juraj Marušiak, Jan Pešek a Jiří Pernes.⁷¹ Obdobie rokov 1953 – 1957 interpretujú ako krízu komunistického režimu. Keďže pojem „kríza“ znamená ťažkú situáciu, narastanie a vyvrcholenie rozporov, pričom ešte zásadné rozhodnutie nebolo prijaté, ale aj chaos a neporiadok, je možné na uvedené obdobie takýto interpretačný rámec uplatniť. Na druhej strane, nazdávam sa, nemožno úplne súhlasiť s názorom J. Pernes, že pojem kríza sa vzťahuje v prvom rade na obdobie rokov 1950 – 1953, kým obdobie po roku 1953 už za krízové z hľadiska stability režimu nepovažuje.⁷² V prvej i v druhej polovici 50. rokov mocenská elita rovnakou mierou disponovala dostatočnými vnútornými zdrojmi na zvládnutie nepriaznivých tendencií. Ak v roku 1953 legitimitu režimu spochybňovalo predovšetkým priemyselné robotníctvo, v roku 1956 boli spochybňované ideologické základy režimu. Až na výnimky, akou je rozsiahla monografia M. Blaive *Promarnená príležitosť. Československo a rok 1956*, však udalosti roku 1956 nie sú analyzované ako osobitná otázka, ale v kontexte destalinizačných procesov po roku 1953 a celého obdobia druhej polovice 50. rokov až po rehabilitáciu komunistických obetí represíi obdobia stalinizmu v roku 1963. Väčšina doposiaľ publikovaných prác sa opiera o štúdium archívnych materiálov a v menšej miere mala ambície o sformulovanie syntetizujúcich záverov. Publikácia M. Blaive, ktorá predstavuje zatiaľ najvýznamnejšiu prácu venovanú uvedenému obdobiu, zasadzuje udalosti roku 1956 do kontextu najnovších dejín Česka a vzťahu českej spoločnosti a komunizmu. Na druhej strane o slovenských aspektoch vývoja

⁷⁰ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1966*, c. d.; ŠTEFANSKÝ, Michal – ZÁGORŠEKOVÁ, Marta (eds.). *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997; PEŠEK, Jan. Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. In *Historický časopis*, roč. 41, 1993, č. 4, s. 430 – 442; PERNES, Jiří. Ohlas maďarské revolúcie roku 1956 v československé verejnosti. Z interních hlásení krajských správ ministerstva vnútra. In *Soudobé dějiny*, roč. 3, 1996, č. 4, s. 512 – 527; BÍLEK, Jaroslav – PILÁT, Vladimír. Bezprostřední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. In *Soudobé dějiny*, roč. 3, 1996, č. 4, s. 488 – 500; MATTHEWS, John P. C. *Majáles 1956. Nevydařená revolta československých studentů*. Brno : Prius, 2000.

⁷¹ Pozri napr. BAUER, Michal. *II. sjezd Svazu československých spisovatelů 22. – 29. 4. 1956, sv. I. (protokol)*. Praha : Akropolis, 2011; BAUER, Michal. *II. sjezd Svazu československých spisovatelů 22. – 29. 4. 1956, sv. II. (přílohy)*. Praha : Akropolis, 2011; BLAIVE, Muriel. *Promarnená příležitost*, c. d.; BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*. Brno : Prius, 2002; PERNES, Jiří. *Snahy o překonání politicko-hospodářské krize v Československu v roce 1953*. Brno : Prius, 2000; PEŠEK, Jan. *Slovensko v letech 1953 – 1957. Kapitoly z politického vývoje*. Brno : Prius, 2001; PEŠEK, Jan. *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov. Politicko-mocenské aspekty vývoja*. Brno : ÚSD AV ČR – Prius, 2005; MARUŠIAK, Juraj. *Slovenská literatúra a moc*, c. d.

⁷² PERNES, Jiří. *Kríze komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno : CDK, 2008, s. 5 – 19.

v rámci spoločného československého štátu sa zmieňuje iba okrajovo. Je však prínosom z metodologického hľadiska, keďže spochybňuje schémy antikomunistickej interpretácie moderných českých a slovenských dejín, ktoré ich redukovujú na zápas medzi komunistickou mocou a spoločnosťou, ktoré fungujú ako dve oddelené entity. Jej kniha poukazuje minimálne v prípade českej spoločnosti na domáce zdroje legitimity vlády KSČ a jej akceptáciu podstatnou časťou obyvateľstva, hoci, samozrejme, nespochybňuje prítomnosť represii ako dôležitého aspektu reality druhej polovice 50. rokov, podľa jej názoru však „strach mohol maskovať istý nedostatok vôle k odporu proti režimu“.⁷³

Podobne na domáce zdroje legitimity komunistického režimu poukazuje ďalšia práca autorov Kevina McDermotta a Vítězslava Sommera⁷⁴. Na rozdiel od Muriel Blaive, ktorá sa sústreďuje na hľadanie príčin relatívne nízkej aktivity českej (a v menšej miere aj slovenskej) spoločnosti v priebehu roku 1956 v porovnaní s Maďarskom a Poľskom a do popredia kladie tézu o československej „absencii“,⁷⁵ McDermott a Sommer na základe analýzy správ Štátnej bezpečnosti z roku 1956 tvrdia, že Česi a Slováci neboli ani „pasívni“, ani „revolucionári“, ale prevládajúcim postojom bola „kritická lojalita“ voči komunistickej moci. Takíto „politicky angažovaní konformisti“, ako nositeľov tohto postoja nazvali, v lepšom prípade akceptovali, v horšom tolerovali socialistický rámec vývoja ako domáci projekt, ktorého korene predstavovala tzv. národno-demokratická revolúcia v rokoch 1945 – 1948. Obdobne ako Muriel Blaive autori tejto práce spochybňujú binárnu opozíciu „my“ (dobří ľudia) verzus „oni“ (zlý štát) a poukazujú na existenciu plurality neraz protichodných názorov na zásadné otázky politického života v spoločnosti.⁷⁶ Na základe archívnych výskumov, podobne ako M. Blaive, dospievajú ku konštatovaniu, že vo vnútri KSČ existoval tzv. domorodý stalinizmus, pričom súhlasia s názorom kanadského historika Harolda Gordona Skillinga, podľa ktorého „demokratické a národné aspekty komunistickej tradície boli (...) zaplavené dominantným stalinistickým vzorcom uvažovania a správania“.⁷⁷ To znamená, že stalinizmus nebol iba výsledkom tlaku vonkajších síl, ale mal značnú podporu medzi členmi a funkcionármi KSČ.

Významnou prácou z hľadiska analýzy politického diskurzu druhej polovice 50. rokov je monografia českého autora Michala Kopečka *Hledání ztraceného*

⁷³ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*. c. d., s. 134.

⁷⁴ McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav. *The 'Club of Politically Engaged Conformists*, c. d.

⁷⁵ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 229 – 308.

⁷⁶ Tamže, s. 2 – 3.

⁷⁷ SKILLING, Harold G. *Stalinism and Czechoslovak Political Culture*. In TUCKER, Robert C. (ed.). *Stalinism: Essays in Historical Interpretation*. New York : Norton 1977, s. 257 – 280. Citované podľa: McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav. *The 'Club of Politically Engaged Conformists*, c. d., s. 22. Pozri taktiež BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 139 – 153.

smyslu revoluce,⁷⁸ analyzujúca fenomén tzv. marxistického revizionizmu, ktorý sa začal etablovať ako alternatíva stalinskej i poststalinskej oficiálnej interpretácie marxizmu po XX. zjazde KSSZ v štátoch sovietskeho bloku a prispel k rozkolu vo svetovom komunistickom hnutí. M. Kopeček umiestňuje do obdobia destalinizácie začiatky formovania tohto myšlienkového prúdu v Československu, pričom za kľúčové považuje snahu spojiť legitimitu socialistickej cesty vývoja s demokraciou a možnosťou nadväzovať na národné tradície socialistickeho hnutia. Viaceré publikácie boli venované problematike ekonomického a sociálneho vývoja v sledovanom období, pozornosť si osobitne zasluhujú už spomínané práce Lenky Kalinovej, Miroslava Londáka a Karola Kaplana, takisto spochybňujúce obraz spoločnosti, ktorá bola výlučne objektom represíí. Osobitne však treba vyzdvihnúť monografiu nemeckého historika Petra Heumosa, analyzujúcu vzťah medzi priemyselným robotníctvom a komunistickým režimom, ako aj priebeh a riešenie sociálnych konfliktov, kde poukazuje na elementy negociácií vo vzťahoch medzi predstaviteľmi politickej a ekonomickej moci a obyvateľstvom.⁷⁹

Relatívne novou výskumnou témou je situácia mládeže a študentstva v období rokov 1948 – 1989. Popri práci Johna Connellyho⁸⁰, týkajúcej sa sovietyzácie univerzít v štátoch sovietskeho bloku (konkrétne vo východnom Nemecku, v Česku a v Poľsku), chýbajúce poznatky o Slovensku dopĺňa práca Sone Gabzdilovej, ktorá sa venuje vývoju vysokého školstva v rokoch 1948 – 1953.⁸¹ Na politicky motivované previerky a represie na vysokých školách v časovom horizonte rokov 1948 – 1960 sa sústreďuje dizertačná práca Marty Glossovej.⁸² Vďaka práci Benjamina Tromlyho⁸³ venovanej formovaniu intelektuálneho života na sovietskych univerzitách (Moskva, Saratov a Kyjev) v posledných rokoch vlády J. V. Stalina (po roku 1948) a počas Chruščovovej éry možno identifikovať, do akej miery sa predstavitelia KSČ usilovali napodobňovať prax sovietskych komunistov v politike voči inteligencii a vysokoškolákom. Na sovietyzáciu historických pracovísk na Univerzite Komenského je zameraná štúdia Adama Hudeka.⁸⁴

Študentské majálesy v Prahe a v Bratislave v máji 1956 boli predmetom výskumu sociológov Dominika Želinského a Wernera Bindera, ktorí sa zameriava-

⁷⁸ KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, c. d.

⁷⁹ HEUMOS, Peter. „*Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví.*“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945 – 1968*. Praha : ÚSD AV ČR, 2006.

⁸⁰ CONNELLY, John. *Captive University*, c. d.

⁸¹ GABZDILOVÁ, Soňa. *Ako sme študovali v totalite. Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (1948 – 1953)*. Prešov : Universum, 2018.

⁸² GLOSSOVÁ, Marta. *Previerky a vylučovanie*, c. d.

⁸³ TROMLY, Benjamin. *Making the Soviet Intelligentsia. Universities and Intellectual Life under Stalin and Khrushchev*. Cambridge : Cambridge University Press, 2014.

⁸⁴ HUDEK, Adam. *Sovietyzácia pracovísk historickej vedy na Univerzite Komenského v 50. rokoch. In SLOBODNÍK, Martin – GLOSSOVÁ, Marta (eds.). 95 rokov Filozofickej fakulty UK a pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 338 – 354.

li predovšetkým na politické aspekty a analýzu hesiel, resp. alegorických figúr prezentovaných na oboch študentských pochodoch. V ich interpretácii bol priebeh oboch majálesov dôsledkom destabilizácie symbolického inštitucionálneho centra spoločnosti, t.j. Sovietskeho zväzu, kým Československu pripadá v uvedenom procese úloha periférie. V dôsledku uvedenej destabilizácie sa spoločnosť dostala do liminálnej fázy, sprevádzanej na jednej strane neistotou, na druhej strane dvojznačnosťou používaného diskurzu, keď symboly spájané s centrom môžu zohrávať subverzívnu úlohu. Želinský a Binder vnímajú majálesy primárne ako prejavy politickej nespokojnosti, vo svojich záveroch odmietajú ekonomické, resp. sociálne aspekty študentskej nespokojnosti.⁸⁵

Popri politických konfliktoch v študentskom prostredí v období, ktorému sa venuje táto publikácia,⁸⁶ t. j. v druhej polovici 50. rokov, viaceré publikácie reflektujú aj život mladých ľudí z perspektívy sociálnych dejín.⁸⁷ Osobitnú pozornosť si zasluhujú aj práce reflektujúce dôsledky politického diania v sledovanom období na dejiny vysokých škôl, resp. iných akademických inštitúcií.⁸⁸ Relatívne novou témou je úsilie o komplexné ovplyvňovanie správania mladých ľudí, definované oficiálnou propagandou ako vytváranie „nového socialistického človeka“, kde v slovenskom a českom prostredí možno za relevantné označiť predovšetkým práce Maríny Zavackej a Denisy Nečasovej. Súčasťou uvedeného procesu bolo aj formovanie oficiálnej propagandy. V neposlednom rade treba spomenúť inovatívny prístup publikácií, ktoré sa venujú problematike mládeže v ČSR z perspektívy sociálnej histórie, konkrétne práce Jiřího Knapíka a Martina Franca, na Slovensku publikácie Maríny Zavackej.⁸⁹ Osobitná pozornosť je v publikácii venovaná takisto formovaniu tzv. novej, resp. socialistickej inteligencie, ktorej súčasťou bola nielen politika KSČ voči intelektuálom, ale aj voči vysokoškolským študentom a mladej generácii vôbec, keďže tento proces sa začínal už pri výbere potenciálnych uchádzačov o štúdium na výberových stredných školách. Novým prvkom je, že študentské udalosti rokov 1956 – 1965 sa stávajú aj súčasťou inštitucionálnej pamäti, konkrétne v prípade bratislavskej Univerzity Komenského.

⁸⁵ ŽELINSKÝ, Dominik – BINDER, Werner. How Not to Prepare Majales: A Meaning-Centred Analysis of Subversive Student Performances in Communist Czechoslovakia. *Sociální studia/Social Studies*, roč. 13, 2016, č. 4, s. 61 – 79.

⁸⁶ Z českých autorov pozri práce M. Svatoša: SVATOŠ, Michal. Historie studentských majálesů. *Dějiny a současnost*, roč. 23, 2001, č. 2, s. 22 – 26; SVATOŠ, Michal. Studentské majálesy 60. let. In DENEMARKOVÁ, Radka (ed.). *Zlatá šedesátá – česká literatura a společnost v letech tání, kolotání a... zklamání. Materiály z konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 16. – 18. června 1999*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2000, s. 92 – 102.

⁸⁷ Systematicky sa uvedenej problematike venujú najmä historici Jiří Knapík, Martin Franc a Marína Zavacká. Pozri časť *Mládež ako významný komponent obrazu nového socialistického človeka*.

⁸⁸ PETRÁŇ, Josef. *Filozofové dělají revoluci*, c. d.

⁸⁹ Podrobnejšie sa týmto publikáciám venujem v časti *Mládež ako významný komponent obrazu nového socialistického človeka*.

V dvoch štúdiách im venuje pozornosť zborník vydaný pri príležitosti 95. výročia vzniku jej filozofickej fakulty.⁹⁰

Výskum obdobia druhej polovice 50. rokov 20. storočia na Slovensku a v Česku postupne začína zahrňovať čoraz širšie aspekty sociálneho života a nadobúda interdisciplinárny charakter a rozširuje sa jeho rámec aj o otázky, ktoré sa dosiaľ nedávali do súvislosti s politickými dejinami.

Rok 1956 v slovenských učebniciach dejepisu po roku 1993⁹¹

Relatívne malý záujem historikov o obdobie roku 1956, ktoré sa v slovenskej i českej spoločenskej pamäti ocitlo v tieni dvoch „osmičkových“ rokov (1948 a 1968), resp. roku 1989, je jedným z dôvodov, prečo uvedenému obdobiu z hľadiska domáceho vývoja venujú okrajovú pozornosť aj učebnice dejepisu. Politické zmeny po roku 1989 ovplyvnili aj proces vyučovania dejepisu na základných a stredných školách. Kým napr. v Česku možno hovoriť o existencii konsenzu z hľadiska percepcie najvýznamnejších udalostí 20. storočia, na Slovensku sa od raných 90. rokov 20. storočia začal formovať konflikt medzi národno-autoritátnym a liberálno-demokratickým krídlom komunity historikov. Tábor, ktorý sme označili za „národno-autoritátny“, sa koncentruje najmä na rehabilitáciu, resp. prinajmenšom zľahčovanie nedemokratických aspektov autoritátného Slovenského štátu z obdobia rokov 1939 – 1945 a aj interpretáciu iných období sleduje primárne cez prizmu formovania slovenskej štátnosti, ktorej nezriedka podriaďuje analýzu ostatných aspektov slovenských dejín. V druhej polovici 90. rokov sa tak stalo predmetom politického konfliktu uvedenie chronologickej publikácie *Dejiny Slovenska a Slovákov* od Milana S. Ďuricu.⁹² Politizácia výkladu najnovších slovenských dejín vytvorila situáciu, v ktorej oficiálne učebnice dejepisu mohli byť publikované a akceptované väčšinou príslušníkov pedagogickej komunity až takmer po 15 rokoch od pádu komunistického režimu.

Tradičným prístupom vo vyučovaní dejepisu na Slovensku je rozdelenie látky na slovenské a všeobecné dejiny. V tomto duchu je koncipovaná aj časť učebníc používaných po roku 1989. Ďalšia časť vychádza z opačného prístupu, v rám-

⁹⁰ GLOSSOVÁ, Marta. Ubytovanie vysokoškolákov v Bratislave po 2. svetovej vojne. In SLOBODNÍK, Martin – GLOSSOVÁ, Marta (eds.). *95 rokov Filozofickej fakulty UK*, c. d., s. 323 – 337; NEUMANN, Martin. Od pyžama k maskám. In SLOBODNÍK, Martin – GLOSSOVÁ, Marta (eds.). *95 rokov Filozofickej fakulty UK*, c. d., s. 367 – 385.

⁹¹ Uvedená časť čiastočne nadväzuje na štúdiu MARUŠIAK, Juraj. 1956 a szlovák történelemkönyvekben. In *Iskolakultúra*, 2006, č. 11, s. 46 – 56.

⁹² Historický ústav Slovenskej akadémie vied o príručke M. S. Ďuricu *Dejiny Slovenska a Slovákov*. *Sme*, 12. 6. 1997 [online]. Dostupné na internete: <<https://www.sme.sk/c/2077676/historicky-ustav-slovenskej-akademie-vied-o-prirucke-m-s-duricu-dejiny-slovenska-a-slovakov.html>>. Porov. ĎURICA, Milan S. *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava : SPN, 1996.

ci ktorého sú „národné“ dejiny vyučované paralelne alebo ako bezprostredná súčasť národných dejín. Podobný prístup bol použitý napr. v prvej (dočasnej) učebnici dejepisu pre žiakov 8. ročníkov základných škôl bezprostredne po zmene politického režimu, ktorej autorom bol Lubomír Lipták.⁹³ Slovenské dejiny sú v nej analyzované ako súčasť európskych historických procesov a globálnych trendov. Obdobie komunistického režimu je zaradené do kontextu celého sovietskeho bloku, autor sa zameriava na spoločné črty komunistických režimov v celom regióne strednej a východnej Európy. Platí to aj pre pokus o demokratickú zmenu režimu v roku 1968. Udalostiam z rokov 1953 – 1956 autor nevenuje nijakú pozornosť, vývoj v roku 1956 je analyzovaný na pozadí udalostí v ostatných štátoch sovietskeho bloku. Autor priamo konštatuje, že „pokusy o reformu ekonomiky a oslabenie stalinistického systému moci sa v Československu nezačali“. V inom kontextu sú uvedené robotnícke povstania v Berlíne (jún 1953), Poznani (jún 1956), ale hlavná pozornosť je venovaná boju proti stalinizmu v Maďarsku. Podľa Liptáka „porážka maďarského povstania na dlhý čas zastavila pokusy o politické a ekonomické reformy vo východnej Európe a konsolidovala stalinistov“.⁹⁴ Popri chronológii najvýznamnejších udalostí v komunistických štátoch do roku 1968 kniha obsahuje najvýznamnejšie dáta o maďarských udalostiach roku 1956. Kniha má charakter tradičnej učebnice s primárnym zameraním na otázky politických dejín.

Najpopulárnejšie učebnice dejepisu boli vydané vo vydavateľstve Orbis Pictus Istropolitana. Dejiny 20. storočia sú vyučované v 9. ročníku základných škôl, pričom osobitné publikácie boli vydané pre dejiny Slovenska a pre svetové dejiny. S dejinami sovietskeho bloku sa žiaci zoznamujú v kontexte studenej vojny v kapitole s názvom „Rovnováha strachu“.⁹⁵ Perzekúcie obdobia stalinizmu sú v nej uvedené paralelne s politikou tzv. mcarthizmu v USA. Text obsahuje iba stručnú informáciu o „protikomunistickom povstaní v Maďarsku“ s počtom obetí počas ozbrojených zrážok. V tomto kontexte je spomenutý aj robotnícky štrajk v Poznani v júni 1956, ktorý bol taktiež potlačený ozbrojenými zločkami. Spoločný osud krajín strednej Európy ilustrujú fotografie z demonštrácií v Maďarsku v októbri 1956, pri ktorých bola zničená Stalinova socha, a z bojov so sovietskymi tankmi, ďalej sovietske tanky v uliciach Prahy v roku 1968 a demonštrácie

⁹³ LIPTÁK, Lubomír. *Učebné texty z dejepisu (1945 – 1989)*. Bratislava : SPN, 1990. Podobná učebnica bola vydaná aj pre stredné odborné školy a stredné odborné učilišťa, ale v nej bolo potrebné zredukovať objem látky s ohľadom na nižší objem vyučovania dejepisu v školách uvedeného typu. Podrobnejšie pozri: VARINSKÝ, Vladimír – CHYLOVÁ, Eva. *Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilišťa. [4], Od 2. svetovej vojny k dnešku*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2002, s. 42.

⁹⁴ LIPTÁK, Lubomír. *Učebné texty z dejepisu (1945 – 1989)*, c. d., s. 33.

⁹⁵ TKADLEČKOVÁ, Herta – KRATOCHVÍL, Viliam. *Svet v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2001, s. 50 – 51.

v Poľsku v roku 1980. Atmosféra v Maďarsku v roku 1956 je ilustrovaná využitím dvoch citácií zo spomienok účastníkov povstania a správou maďarského rozhlasu z 27. októbra 1956 o ukončení bojov. Rovnováha medzi dvoma superveľmocami je dokumentovaná citátom z tzv. Brežnevovej doktríny, ktorá hovorí o povinnosti všetkých členov sovietskeho bloku intervenovať v každom socialistickom štáte, kde sú ohrozené záujmy socializmu. Na druhej strane sú v knihe uvedené slová Zbigniewa Brzezinského, poradcu prezidenta USA Jamesa Cartera, podľa ktorého USA zabránili sovietskej intervencii v Poľsku v decembri 1980. V učebnici sú spomenuté mená maďarského premiéra v roku 1956 Imreho Nagya, lídra nezávislých odborov „Solidarita“ Lecha Wałęsu a Karola Wojtyłu (pápeža Jána Pavla II.). Žiaci majú za úlohu charakterizovať zmeny po Stalinovej smrti a dôvody nespokojnosti v jednotlivých štátoch sovietskeho bloku. V ďalšej učebnici, vydanej o dva roky neskôr takisto vo vydavateľstve Orbis Pictus International, jej autorka zaraďuje maďarské udalosti roku 1956 do kontextu s udalosťami v Československu v roku 1968 a v Poľsku v roku 1980. Na príklade zásahu sovietskych tankov v Maďarsku a Československu, kde podľa nej potlačili pokus o „zásadnú reformu komunizmu“, vyslovuje tézu, že „ZSSR jedine vojenskou silou udržiaval jednotu svojho bloku a nedemokratický systém“. V kontexte priebehu tzv. poľského októbra 1956 alebo aj vyriešenia krízy komunistického režimu v ČSR v rokoch 1953 – 1957 však táto téza môže vyznievať problematicky. V učebnici sa ďalej uvádza výrok vtedajšieho prezidenta USA Dwighta D. Eisenhowera, ktorým sú dejiny jednotlivých štátov (nielen) sovietskeho bloku zasadzované do globálneho kontextu: „Je to pre Maďarov kruté, ale nestoja za tretiu svetovú vojnu.“⁹⁶

Kým učebnica svetových dejín 20. storočia úspešne poukazuje na súvislosti medzi svetovými a národnými dejinami, tento aspekt v učebnici dejín Slovenska v 20. storočí nenájdeme.⁹⁷ Chýba v nej aj reflexia udalostí v Československu, Maďarsku a v Poľsku v roku 1956, ako aj vnútropolitických udalostí v sledovanom období. V pracovnom zošite „Pohrajme sa s históriou“ reflexia uvedeného obdobia v Československu chýba⁹⁸, v inom zas majú žiaci možnosť analyzovať a porovnávať protesty proti komunistickej diktatúre v Berlíne (1953), Budapešti (1956), Prahe, Bratislave (1968) a Varšave (1980).⁹⁹ Krízy režimov sovietskeho bloku sú teda interpretované v pracovných zošitoch ako súčasť toho istého procesu. Komplexnejší obraz politického, kultúrneho a spoločenského vývoja vo svete v období

⁹⁶ TKADLEČKOVÁ, Herta. *Dejepis 4. Svet v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2003, s. 50.

⁹⁷ KOVÁČ, Dušan – KAMENEC, Ivan – KRATOCHVÍL, Viliam. *Slovensko v novom storočí*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2003.

⁹⁸ HLAVA, Bohuslav – KRATOCHVÍL, Viliam. *Pohrajme sa s históriou. Pracovný zošit pre 8. ročník základnej školy a 4. ročník osemročných gymnázií*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 1996, s. 56, 58.

⁹⁹ GURŇÁK, Daniel. *Dejepisný zošit 20. storočie. 9. ročník*. Bratislava : MAPA Slovakia Škola, 2002, s. 52, 54.

studenej vojny poskytuje napr. dejepisný atlas z roku 2002.¹⁰⁰ Žiaci ho môžu získať prostredníctvom politických máp, súčasnej architektúry, karikatúr, politickej symboliky komunistických režimov a demokratických hnutí či fotografií najvýznamnejších európskych politikov, disidentov, spisovateľov, filmových režisérov a pod.

Ďalšou učebnicou, vydanou po dlhom konflikte o ich podobe medzi slovenskými historikmi, bola učebnica slovenských dejín pre tretí ročník gymnázia z roku 2005.¹⁰¹ Má naratívny charakter a obsahuje niekoľko chýb. Zmieňuje sa o udalostiach v Nemeckej demokratickej republike v roku 1953 a údajne podobné udalosti sa mali v tom istom čase konať v Poľsku, hoci autori mali zrejme na mysli povstanie v Poznani o tri roky neskôr. Podľa autorov nepokoje neprebíhali v Československu a ignorujú tak protesty českých a slovenských robotníkov po ohlásení menovej reformy 1. júna 1953, hoci tie vypukli ešte skôr ako povstanie v Berlíne (17. júna). Na jednej strane učebnica píše o zmene volebného systému, hoci táto nijako neovplyvnila podstatu mocenského monopolu komunistickej strany, na druhej strane autori spomenuli vlnu odchodu roľníkov z jednotných roľníckych družstiev, osobitne na východnom Slovensku, ktorá prepukla po roku 1953 a bola zastavená až pod tlakom komunistickej moci na konci roku 1955.

Relatívne veľká pozornosť je venovaná reakcii vedenia KSC na Chruščovov tajný referát na XX. zjazde KSSZ, ako aj posilneniu právomocí slovenských národných orgánov. Na druhej stránke v knihe chýba zmienka o takých aktivitách, akými bol II. zjazd československých spisovateľov alebo študentské zhromaždenia v máji 1956. V kontexte maďarskej revolúcie roku 1956 autori hovoria o návrhu vedenia KSC aktívne sa zúčastniť na sovietskej intervencii.¹⁰²

Zaujímavým spôsobom spracovávala sledované obdobie učebnica dejepisu pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia, ktorá slovenské a všeobecné dejiny podáva v rámci jedného bloku. Robotnícke štrajky v Československu v júni 1953 sú v nej analyzované na pozadí podobných udalostí v iných komunistických štátoch. Hoci sa učebnica nezmieňuje o udalostiach roku 1956 v Československu, udalosti v Poľsku a v Maďarsku sú v nej spracované podrobne aj s využitím fotografického materiálu. Učebnica vytvára priestor pre samostatnú analýzu a diskusiu medzi žiakmi, napr. o otázkach o charaktere Chruščovových reforiem a možnosti OSN zasiahnuť v Maďarsku.¹⁰³

Problém nedostupnosti učebníc dejepisu spôsobil, že sa vo vyučovacom procese využívali rozličné alternatívne príručky, v ktorých sa však kritické prejavy voči komunistickému režimu spomínali iba okrajovo. V *Lexikóne slovenských de-*

¹⁰⁰ MANDELOVÁ, Helena a kol. *Dejiny 20. storočia. Dejepisné atlasy pre základné školy a osemročné gymnázia*. Harmanec : VKÚ, 2002.

¹⁰¹ BARTLOVÁ, Alena – LETZ, Robert. *Dejepis. Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií*. Bratislava : SPN, 2005.

¹⁰² Tamže, s. 132 – 133.

¹⁰³ VARINSKÝ, Vladimír – CHYLOVÁ, Eva. *Dejepis pre stredné odborné školy, c. d., s. 42.*

jín sa nehovorilo o československom kontexte poľských a maďarských udalostí z roku 1956 vôbec. Publikácia obsahuje zmienky o štrajkoch v reakcii na menovú reformu v roku 1953 a o II. zjazde československých spisovateľov, v súvislosti s rokom 1956 sa však na prvom mieste spomína začiatok pravidelného vysielania Československej televízie zo štúdia v Bratislave.¹⁰⁴ Paralelne vydaná publikácia pod názvom *Lexikón svetových dejín* analyzuje udalosti v Maďarsku v roku 1956 relatívne podrobne, osobitné heslo je venovaný činnosti tzv. Petöfiho krúžku, ktorý nie je spomenutý v iných školských učebniciach. Na druhej strane v prípade Poľska sa učebnica zmieňuje iba o robotníckom povstaní v Poznani a udalosti tzv. „poľského októbra“ a jeho dôsledky na ďalší vývoj krajiny sú vynechané.¹⁰⁵ Veľké heslo je venované fenoménu destalinizácie¹⁰⁶ a sovietskeho bloku¹⁰⁷, pričom udalosti v jednotlivých štátoch sú zahrnuté do spoločného kontextu. Text hovorí o tom, že Poľsko počas pôsobenia Władysława Gomułku¹⁰⁸ na poste prvého tajomníka ÚV PZRS začalo realizovať „národný model komunistického socializmu“ a Maďarsko počas vlády Jánoša Kádára¹⁰⁹ model „gulášového socializmu“. V prípade Poľska sa spomína liberalizácia náboženského života a rezignácia na kolektivizáciu poľnohospodárstva.

Už spomínaná kontroverzná príručka *Dejiny Slovenska a Slovákov*, písaná z perspektívy národno-autoritatívnej narácie, spomína spisovateľský zjazd v apríli 1956, ako aj posilnenie právomocí slovenských národných orgánov, ale historické udalosti sú v nej interpretované predovšetkým z hľadiska etnicky ponímaného nacionalizmu, bez zohľadnenia medzinárodného kontextu a demokratických hodnôt.¹¹⁰

Rok 1956 v aktuálne používaných učebniciach dejepisu

Aktuálne používané učebnice dejepisu v základných črtách zobrazujú obdobie kríz režimov sovietskeho typu v strednej a východnej Európe v rokoch 1953 – 1957 podobne ako tie predchádzajúce. Učebnica dejepisu pre 9. ročník ZŠ, resp.

¹⁰⁴ ŠKVARNA, Dušan a kol. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : SPN, 1997, s. 157.

¹⁰⁵ KAMENICKÝ, Miroslav a kol. *Lexikón svetových dejín*. Bratislava : SPN, 1997, s. 132.

¹⁰⁶ Tamže, s. 183 – 184.

¹⁰⁷ Tamže, s. 271 – 272.

¹⁰⁸ Władysław Gomułka bol prvým tajomníkom ÚV Poľskej zjednotenej robotníckej strany v rokoch 1956 – 1970.

¹⁰⁹ János Kádár bol generálnym tajomníkom ÚV Maďarskej socialistickej robotníckej strany v rokoch 1956 – 1988.

¹¹⁰ ĎURICA, Milan S. *Dejiny Slovenska a Slovákov*, c. d., s. 242 – 243. Publikácia bola v dobe svojho vydania, počas vlády Vladimíra Mečiara (1994 – 1998) s autoritatívnymi tendenciami, schválená ako oficiálna učebnica pre základné a stredné školy. Až po protestoch verejnosti a učiteľov bola kniha stiahnutá zo školských knižníc.

4. ročník gymnázia s osemročným štúdiom z roku 2007 obdobie destalinizácie nespomína vôbec, venuje sa problematike sovietyzácie Československa, charakteru jej politického systému, ako aj formovaniu masovej kultúry, pričom venuje pozornosť začiatku televízneho vysielania z Bratislavy.¹¹¹ Novšia a rozsiahlejšia učebnica od tých istých autorov z roku 2012 sa stručne zmiňuje o XX. zjazde KSSZ a „tajnej správe“ N. S. Chruščova. Podľa učebnice jej cieľom nebolo „zmeniť systém, iba zmierniť represálie“. Obdobie 50. rokov opisuje ako „dve tváre komunistickej totality“, na jednej strane spojené s intenzívnou industrializáciou a modernizáciou, na strane druhej sprevádzané rozsiahlymi represiami. Udalosti roku 1956 v strednej Európe opisuje bez (česko)slovenskej kontextualizácie, okrajovo sa zmiňuje o prejavoch nespokojnosti v rokoch 1953 – 1956 v strednej Európe. Spomína sa robotnícke povstanie v NDR (1953), protikomunistické povstanie v Maďarsku (1956), dianie v Československu v roku 1968 a kríza v Poľsku v rokoch 1980 – 1981: „Ukázalo sa, že ani Stalinovi nástupcovia nie sú ochotní vzdať sa pozícií vo svojich satelitných štátoch.“ Súčasťou kapitoly sú spomienky účastníka maďarskej revolúcie, fotografické zábery z vtedajšej Budapešti a Varšavy v roku 1980, ako aj snímka maďarskej zástavy s vytrhnutým komunistickým štátnym znakom. Udalosti v Československu v roku 1956 sa v texte nespomínajú, zmiňuje sa však o kampani proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu.¹¹²

Stredoškolská učebnica svetových dejín pre 3. ročník gymnázií z roku 2006 podrobnejšie opisuje mocenské zmeny v ZSSR po Stalinovej smrti vrátane zavraždenia bývalého šéfa sovietskej tajnej služby Lavrentija Beriju. Podstatou mocenských zmien sa podľa učebnice stal „koniec Stalinovej samovlády“ a nástup vlády oligarchie. Venuje sa aj XX. zjazdu KSSZ, ktorý sa podľa učebnice stal rozhodnou ranou stalinizmu. Hoci zjazd odsúdil kult Stalinovej osobnosti, podľa autoriek sa vyhol otázke chýb systému a tomu, čo spôsobilo, že takýto kult mohol vzniknúť. Dobu po XX. zjazde KSSZ charakterizuje ako „odmäk“ s nezvykle liberálnou politikou na sovietske pomery. Pri analýze krízy v stredoeurópskych sovietskych satelitoch je kontext ČSR spomenutý vlnou štrajkov proti menovej reforme v roku 1953, ďalej sa spomína robotnícke povstanie v NDR potlačené sovietskymi tankmi či „nepokoje v krajinách so silnou protiruskou tradíciou“, t. j. v Maďarsku a Poľsku. Ďalej učebnica hovorí o „protikomunistickej revolúcii“ v Maďarsku a ozbrojenom povstaní v poľskej Poznani, pričom dodáva, že vzniknutú situáciu zvládli poľskí komunisti vlastnými silami.¹¹³

¹¹¹ KOVÁČ, Dušan – KAMENEC, Ivan – KRATOCHVÍL, Viliam. *Dejepis 4. Slovensko v novom storočí*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2007, s. 56 – 59.

¹¹² KOVÁČ, Dušan – KRATOCHVÍL, Viliam – KAMENEC, Ivan – TKADLEČKOVÁ, Herta. *Pátrame po minulosti. Dejepis 9 pre 9. ročník ZŠ a 4. ročník gymnázia s osemročným štúdiom*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2012, s. 100 – 104.

¹¹³ KODAJOVÁ, Daniela – TONKOVÁ, Mária. *Dejepis. Svetové dejiny pre 3. ročník gymnázií*. Bratislava : SPN, 2006, s. 147 – 149.

Väčší objem informácií sprostredkúva učebnica dejepisu pre 3. ročník gymnázií a stredných škôl, ktorej autormi sú Róbert Letz, Mária Tonková a Anna Bocková. Učebnica poukazuje na prepojenosť ZSSR a jeho európskych satelitov: „Destalinizácia v Sovietskom zväze si vyžadovala rovnaký proces aj v satelitných krajinách – lenže v nich zostávali pri moci staré garnitúry. Nezvládnutá destalinizácia tak vyvolala prvú vlnu kríz v bloku: štrajky proti menovej reforme v Československu, robotnícke vzbury v Poľsku a v NDR (1953). Proti režimu sa tak postavili práve tí, ktorým údajne patrila všetka moc – robotníci. Bol to však len jasný znak ich zhoršujúceho sa sociálneho postavenia.“ Učebnica teda poukazuje aj na sociálne a ideologické súvislosti protestov v 50. rokoch. Podrobnejšie sa venuje maďarskej revolúcii v roku 1956, pričom ju interpretuje ako otvorene anti-komunistickú.¹¹⁴ Podrobnejšie sa venuje aj obdobiu 50. rokov na Slovensku, konkrétne fenoménu politických procesov a kampane proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu. Pomerne veľká pozornosť je venovaná industrializácii, kolektivizácii, ale aj represiiam proti cirkvám.¹¹⁵ Ako jediná učebnica dejepisu obsahuje aj podrobnejšiu reflexiu krízy komunistického režimu v Československu v rokoch 1953 – 1957. Obdobie po smrti Josifa V. Stalina a Klementa Gottwalda je opísané pomerne podrobné vrátane sporov medzi jeho nasledovníkmi, t. j. medzi prezidentom Antonínom Zápotockým, ktorý priznával chyby uskutočnené v prvých rokoch komunistického režimu, a Moskvou podporovaným prvým tajomníkom ÚV KSČ A. Novotným, presadzujúcim upevnenie jednoty KSČ a jej kontrolnej funkcie v spoločnosti. Protesty proti menovej reforme v roku 1953 učebnica opisuje ako „prvé zakolísanie“. Na druhej strane zohľadňuje aj medzinárodné súvislosti československej krízy, keď konštatuje, že v roku 1953 „iskra nepokojov“ v Poľsku a v NDR „nepreskočila do Československa, kde si udržali moc tí istí ľudia“. Reflektuje aj súperenie v KSS v uvedenom období, pričom jej vedúcich predstaviteľov Karola Bacílka, Pavla Davida a Rudolfa Strechaja označuje za „komunistických ultraľavičiarov“. Kým oni prežívali „zlaté časy“, zároveň boli v mocenskom konflikte s premiérom ČSR Viliamom Širokým. Pri opise situácie v ČSR autori zohľadňujú, že bola v sledovanom období „pevnou súčasťou sovietskeho bloku“, ale pripomínajú aj nenávisť vedenia KSČ voči intelektuálom. Popri uvoľnení a zakolísaní po XX. zjazde učebnica opisuje aj druhú stránku vtedajších udalostí – šok, ktorý vyvolal Chruščovov tajný referát, pričom mnohí ľudia nechceli jeho obsahu uveriť. Ako jediná z analyzovaných učebníc sa zmieňuje aj o študentských udalostiach v máji 1956: „Vysokoškóľáci usporiadali v Bratislave a Prahe na jar 1956 karnevaly, kde v maskách pranierovali kult osobnosti a žiadali reformy.“ Zároveň však porovnáva situáciu ČSR so situáciou

¹¹⁴ LETZ, Róbert – TONKOVÁ, Mária – BOCKOVÁ, Anna. *Dejepis pre 3. ročník gymnázií a stredných škôl*. Bratislava : SPN, 2013, s. 194.

¹¹⁵ Tamže, s. 205.

v susednom Maďarsku a Poľsku. Za príčinu neúspechu „obrodného prúdu“ považovala lepšiu sociálnu situáciu a neschopnosť občanov združiť sa a vystúpiť proti režimu. Učebnica venuje pozornosť aj novej vlne represálií po roku 1957 a ohraničeniu právomocí slovenských národných orgánov v roku 1960.¹¹⁶

Možno konštatovať, že udalosti z rokov 1953 – 1957 nie sú – až na výnimky – v slovenských učebniciach prezentované ako element spoločnej historickej skúsenosti štátov strednej a východnej Európy, keďže udalosti v Československu, resp. na Slovensku sú v nich prezentované ako okrajové. Väčšina učebníc dejepisu používaných na Slovensku teda do veľkej miery, minimálne v kontexte sledovaného obdobia, sa nesnaží vysvetliť dôvody, prečo ČSR, na rozdiel od Poľska či Maďarska, predstavovala stabilizačný prvok sovietskeho bloku a do akej miery boli politické a sociálno-ekonomické trendy v týchto štátoch prítomné aj v československej spoločnosti. Identifikácia percepcie uvedených udalostí v prostredí vtedajšej akademickej mládeže tak predstavuje ďalší z cieľov predkladanej publikácie.

Študentské udalosti v roku 1956 ako súčasť komunikatívnej pamäti

Hoci frekvencia zmienok o študentských udalostiach v máji 1956 v prácach slovenských historikov a v školských učebniciach je nízka, ich protagonisti ich vnímajú ako relevantný moment svojho života. Po roku 1990 sa objavilo viacerých publikácií vytvorených alebo iniciovaných účastníkmi týchto zhromaždení. K prvým patril autobiografický román spisovateľa Jána Beňa *Výkrik*.¹¹⁷ Autor sa zapojil do prvého študentského vystúpenia na internáte v Bratislave na vtedajšej Suvorovovej (v súčasnosti Dobrovičovej) ulici, ktorým bola tzv. pyžamová revolúcia zo 17. januára 1956. V románe sa J. Beňo k udalostiam vracia formou retrospektívneho rozhovoru s mŕtvou matkou, pričom porovnáva svoje ideály a sklamanie. Po roku 1989 išlo azda o prvú verejnú reflexiu udalostí, ktoré sa zdali už zabudnutou epizódou. K udalostiam roku 1956 sa autor znova vrátil v roku 2015 v ďalšom bilančnom románe *Život s kufrom*,¹¹⁸ v ktorom na pozadí osudov čerstvého absolventa univerzity Juraja Belaja (ktorý predstavuje samotného autora) popri spomienkach na posledné ročníky vysokoškolského štúdia opisuje skúsenosti zo začiatku svojej profesionálnej i umeleckej kariéry v kontexte politickej atmosféry druhej polovice 50. rokov. V týchto spomienkových prózach sa vracia aj k tzv. protištátnej pyžamovej revolúcii, ktorej bol v optike

¹¹⁶ Tamže, s. 221 – 223.

¹¹⁷ BEŇO, Ján. *Výkrik*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990.

¹¹⁸ BEŇO, Ján. *Život s kufrom*. Dunajská Lužná : MilaniuM, 2015.

orgánov KSS a ŠtB „hlavným vinníkom“,¹¹⁹ ale opisuje aj pomery na Vyššej škole pedagogickej v Banskej Bystrici („polofakulte“), kde po skončení vysokej školy pôsobil, pričom musel čeliť obavám, že sa jeho nadriadení začnú zaujímať o jeho „kádrové prešlapy“.¹²⁰

Študentské udalosti roku 1956 boli pod zjednodušujúcim, ale marketingovo príťažlivým názvom „pyžamová revolúcia“ reflektované skôr v populárno-vedeckých publikáciách.¹²¹ Impulzom pre zintenzívnenie záujmu účastníkov a svedkov udalostí sa stala iniciatíva bývalého predsedu Slovenskej advokátskej komory (1990 – 1997) Antona Blahu zameraná na vydanie publikácie, ktorá by zhrnula spomienky ich aktérov. V rámci prípravy knihy vznikol aj fíčér novinárky Ildikó Puchertovej pod názvom *Pyžamová revolúcia*, odvysielaný Slovenským rozhlasom vo februári 2005,¹²² v ktorom sa podarilo získať svedectvá viacerých ďalších účastníkov študentských zhromaždení. Na editovaní populárnej monografie s rovnakým názvom sa podieľali spisovateľ Peter Štrelinger, I. Puchertová, novinár Ján Čomaj a vedúci autorského kolektívu Anton Blaha. Monografii otvára text Juraja Marušiaka, jej súčasťou sú svedectvá štrnástich priamych účastníkov udalostí vrátane Petra Colotku, ktorý však v danom čase stál na opačnej názorovej strane ako predstaviteľ Celozávodného výboru KSS na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského.¹²³ Atmosféru na vysokých školách, konkrétne na Slovenskej vysokej škole technickej v Bratislave, približuje aj kapitola „Vysoká škola – tri vrásky pána dekana“ z obsiahlych memoárov bývalého prezidenta SR Rudolfa Schustera.¹²⁴ Napokon dôležitým zdrojom informácií o udalostiach je aj publikácia Rudolfa Belana *Zväzáci*.¹²⁵ Jej autor v uvedenom období pôsobil ako funkcionár Československého zväzu mládeže. Keďže viaceré fakty uvádzané v tejto práci boli získané dodatočným štúdiom dokumentov a R. Belan nebol očitým svedkom, resp. priamym účastníkom aktivít, ktoré sú predmetom predkladanej publikácie, nejde o memoárový text v pravom zmysle slova. Na druhej strane publikácia obsahuje viaceré zaujímavé skutočnosti a predstavuje dôležitý zdroj poznatkov nielen pre výskum udalostí z roku 1956, ale dejín postavenia mladých ľudí v rokoch 1948 – 1989 vôbec.

¹¹⁹ Tamže, s. 50.

¹²⁰ Tamže, s. 40.

¹²¹ Pozri napr. MARUŠIAK, Juraj. Pyžamová rebélie : Slovenskí študenti v roku 1956. In *Historická revue : časopis o dejinách spoločnosti*, roč. 5, 1994, č. 8, s. 19 – 21.

¹²² PUCHERTOVÁ, Ildikó. „Pyžamová revolúcia.“ Slovenský rozhlas, Rádio Slovensko, 22. 2. 2005.

¹²³ BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d.

¹²⁴ SCHUSTER, Rudolf. *Schody návratov*. Banská Bystrica : Axis Media 2018, s. 61 – 70.

¹²⁵ BELAN, Rudolf. *Zväzáci (1945 – 1970)*. Bratislava : Slovart 2015.

Irelevantná epizóda slovenských dejín?

Hoci udalosti v roku 1956 v Poľsku a v Maďarsku predstavovali prelom v dejinách celého sovietskeho bloku, v prípade dejín Slovenska a Česka sa nestali súčasťou inštitucionalizovanej kolektívnej pamäti, resp. kultúrnej pamäti. S ohľadom na politický vývoj po roku 1969 a celkovo na krízu marxistického politického myslenia, ktorá osobitne zasiahla spoločnosti štátov bývalého sovietskeho bloku, intelektuálne, ale aj politické debaty, ktoré nemožno charakterizovať ako jednoznačne antikomunistické, prestali byť, čo sa týka zmeny politického diskurzu, atraktívne a najmä relevantné ako potenciálny zdroj historickej skúsenosti, závažný pre konštruovanie predstáv o budúcnosti v očiach značnej časti súčasníkov. Muriel Blaive sa nazdáva, že nedostatok pozornosti, ktorú venuje český politický aj vedecký diskurz udalostiam z roku 1956, je prejavom snahy o zastretie pocitu hanby.¹²⁶ Nazdávam sa však, že podstatne väčšiu úlohu v tomto prípade zohráva práve irelevancia udalostí z roku 1956 v Československu z hľadiska konštruovania „heroickej“ antikomunistickej narácie (na ktorú poukazuje aj M. Blaive¹²⁷), kde ich význam zatienil šok z februárového prevratu v roku 1948 a následne v roku 1968 aj invázia vojsk Varšavskej zmluvy, relevantný ako formatívna skúsenosť pre generáciu komunistických reformátorov. Z rovnakých dôvodov podobným problémom, dokonca až odmietaniu v mnohých prípadoch čelia aj iné udalosti v štátoch sovietskeho bloku, ako napr. študentské protesty v Poľsku v marci 1968.¹²⁸

Zostávajú však prítomné ako súčasť komunikatívnej pamäti príslušníkov generácie, ktorá sa intelektuálne, kultúrne a politicky socializovala na konci 50. a začiatkom 60. rokov. Uvedené udalosti boli súčasťou pokusu o formovanie nekapitalistickej alternatívy sovietskeho modelu socializmu a ovplyvnili teda aj myslenie politických a intelektuálnych elít Slovenska a Česka na konci 60. rokov 20. storočia. Viaceré ideologémy v sledovanom období preukázali v spoločnosti komunistického Československa dlhú životnosť. Je ňou napr. presvedčenie, že akékoľvek úvahy o reforme režimu predstavujú hrozbu jeho pádu, opísané ako „maďarský komplex“, ktorý sa v modifikovanej podobe revitalizoval po prijatí dokumentu *Poučenie z krízového vývoja v strane a v spoločnosti od XIII. zjazdu KSČ*, keď maďarské povstanie bolo nahradené hrozbou zopakovania reformného procesu z roku 1968.¹²⁹ Komplex z roku 1968 napokon predstavoval hlavný zdroj obáv pred implementáciou politických reforiem v Československu v druhej

¹²⁶ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 225.

¹²⁷ Tamže, s. 145 – 153.

¹²⁸ KULA, Marcin. Porozmawiajmy o Marcu w nieco szerszej perspektywie. In *Od Piłsudskiego do Wałęsy. Studia z dziejów Polski w XX wieku*. Warszawa : IPN – ISP PAN 2008, s. 361.

¹²⁹ *Poučení z krízového vývoja*, c. d.

polovici 80. rokov, inšpirovaných procesom „perestrojky“ v ZSSR.¹³⁰ Ďalšou podobnou ideológiou sa stala téza o „morálno-politickej jednote ľudu“, t. j. požiadavka na inštitucionálnu, organizačnú a symbolickú prezentáciu monolitného charakteru spoločnosti, opätovná kodifikácia správnosti základných prvkov politického kurzu KSČ v podobe generálnej línie výstavby socializmu, prijatej na IX. zjazde KSČ v roku 1949, a bezvýhradná lojalita voči ZSSR. Podobne práve v druhej polovici 50. rokov sa etablovali viaceré praktiky politiky KSČ, charakteristické aj pre ďalšie obdobia jej vlády, ako napr. nedôverčivý postoj k príslušníkom inteligencie, ba dokonca až používanie otvorene antiintelektuálskej rétoriky, upevňovanie ideologickej kontroly nad spoločnosťou, návrat k tvrdému postupu voči cirkvám so zameraním na elimináciu prítomnosti náboženstva vo verejnom, ale aj súkromnom živote obyvateľstva, percepcia mládeže ako potenciálneho deštruktívneho segmentu spoločnosti, kampaň za dokončenie kolektivizácie poľnohospodárstva a likvidácia zvyškov súkromného podnikania v službách, návrat k riadeniu ekonomiky prostredníctvom päťročných plánov (tzv. päťročníc) či priama kontrola všetkých sfér verejného života komunistickou stranou, ktorá napr. po zavedení priameho riadenia ČSM príslušnými organizáciami KSČ znamenala elimináciu priestoru pre emancipačné pokusy masových organizácií pôsobiacich v rámci Národného frontu a pod. Preto uvedená téma je relevantná aj z hľadiska možného identifikovania mechanizmov stabilizácie fungovania režimu sovietskeho typu v Československu.

¹³⁰ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha : Scriptorium, 2011, s. 100 – 101.

MLÁDEŽ AKO VÝZNAMNÝ KOMPONENT OBRAZU „NOVÉHO SOCIALISTICKÉHO ČLOVEKA“

Mládež vrátane vysokoškolákov mala významné miesto v agende komunistickej propagandy. Ako sme už uviedli v úvode, mladá generácia zohrávala v rámci komunistického politického a ideologického projektu významnú úlohu. Tento projekt bol založený o. i. aj na odmietaní minulosti, ktorú predstavoval kapitalistický poriadok, resp. systém, ktorý v podmienkach Československa panoval pred rokom 1948. Od mladej generácie, ktorá sa začala socializovať už v podmienkach komunistického režimu, sa očakávalo, že bude v priebehu výchovno-vzdelávacieho procesu automaticky prijímať jeho hodnoty a ním definované praktiky sociálneho správania,¹³¹ keďže mládež je „koncept veku modernizácie a modernity“¹³² a s týmito pojmi je aj asociovaná. Na druhej strane mládež bola zobrazovaná, osobitne v tzv. zakladateľskom období komunistického režimu (1948 – 1953), ako generácia, ktorá nielenže sponchýbňuje a dokonca aj popiera skúsenosti predchádzajúcich generácií, ale zároveň aktívne a iniciatívne participuje na novom politickom projekte. Zároveň z hľadiska dlhodobej perspektívy sa mala stať garanciou pokračovania komunistického experimentu aj do budúcnosti. Do mládeže sa teda v období 50. rokov 20. storočia projektovali očakávania spojené s vytváraním „nového socialistického človeka“, ktorý mal predstavovať produkt a zároveň nositeľa civilizačnej zmeny vo väčšej miere než v prípade generácií starších a stredných. Preto práve mladá generácia bola adresátom osobitných politík, najmä vo sfére vzdelávania, ale aj požiadaviek zo strany vládnučich elít.

Modelovanie „nového socialistického človeka“ predstavovalo racionalisticky odôvodnenú transformáciu ľudstva. Je súčasťou podobných pokusov o pretvorenie ľudstva i jednotlivcov, ktoré v moderných európskych dejinách zaznamenávame od obdobia osvietenstva.¹³³ V prípade konštruktu socialistického človeka mal takýto jedinec budúcnosti disponovať konkrétnym súborom kvali-

¹³¹ ZAVACKÁ, Marína. V čom sme to vlastne žili? Mýty budovania komunizmu. In KREKOVÍČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVÍČOVÁ, Eva (eds.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava : Academic Electronic Press, 2005, s. 232 – 233.

¹³² FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation*, c. d., s. 7.

¹³³ Pozri napr. CHENG, Yinghong. *Creating the "New Man". From Enlightenment Ideals to Socialist Realities*. Honolulu : University of Hawai'i Press, 2009.

atívnych vlastností, ktoré by mu umožňovali uvažovať a konať v kolektivistickom duchu a prinášať obete pre blaho vyššieho celku.¹³⁴ Z toho vyplýva, že mal byť zbavený egoizmu. Keby sme však hľadali definíciu, ako mal „nový socialistický človek“ vyzeráť a ako sa do tohto konceptu premietal obraz mládeže, môžeme sa stretnúť s dvoma na prvý pohľad protichodnými interpretáciami. Kým slovenská historička Marína Zavacká tvrdí, že „očakávané kvality a prejavy ‚nového človeka‘ v spoločnosti boli mocou jasne formulované a jeho lojalita starostlivo posudzovaná a komentovaná“¹³⁵, česká historička Denisa Nečasová túto predstavu problematizuje: „Nového socialistického človeka v pofebruárovom Československu nájdeme všade a nikde.“¹³⁶ Pravdou je, že hoci formula „nového socialistického človeka“, resp. socialistického mladého človeka, robotníka, vojaka, učiteľa, príslušníka inteligencie a ľudí z ďalších sociálno-ekonomických alebo profesijných kategórií nebola konkretizovaná, v období, ktorému sa táto publikácia venuje, bola implicitne prítomná v podobe propagandy, názornej agitácie, ale aj v podobe vystúpenia príslušníkov politických a intelektuálnych elit režimu. Druhá polovica 50. a začiatok 60. rokov však zároveň predstavuje obdobie intenzívneho úsilia vedenia Komunistickej strany Sovietskeho zväzu o sformulovanie novej civilizačnej vízie, ktorá by umožnila definovanie nových zdrojov legitimity sovietskeho systému v poststalinskom období. Začiatok jej formulovania je spájaný práve s XX. zjazdom KSSZ (14. – 25. februára 1956), na ktorom bolo prijaté rozhodnutie vypracovať nový program KSSZ v súvislosti s prechodom sovietskej spoločnosti do štádia budovania komunizmu.¹³⁷ Nový program mal byť schválený na XXI. zjazde KSSZ, stalo sa to však až na XXII. zjazde v roku 1961.¹³⁸

V priebehu roku 1956 jeho príprava ešte nebola začatá, z hľadiska témy predkladanej publikácie však niektoré jeho prvky môžeme identifikovať aj vo verejne prednesenom referáte N. S. Chruščova na XX. zjazde KSSZ. V prvom rade ide o už spomínanú požiadavku „morálno-politickej jednoty“ spoločnosti, s čím sa stotožňovalo aj vedenie KSC. Jej súčasťou malo byť aj zosilnené presadzovanie proletárskeho internacionalizmu, čo v praxi znamenalo stieranie rozdielov medzi etnikami v ZSSR a intelektuálnu soviétizáciu spoločností v satelitných štátoch. Na druhej strane vo vzťahu k mladým ľuďom sa postulovalo prepojenie

¹³⁴ SADDINGTON, Frances. Modelling the Socialist Kindergarten in the Early Soviet Picture Book. *History*, roč. 104, 2019, č. 361, s. 425 – 458.

¹³⁵ ZAVACKÁ, Marína. Nový režim a jeho nový človek. In MARUŠIAK, Juraj – FERENCOVÁ, Míchaela (eds.). *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava : VEDA, 2005, s. 134.

¹³⁶ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický človek. Československo 1948 – 1956*. Brno : Host, 2018, s. 11, 13.

¹³⁷ Postanovlenije XX sjezda KPSS o podgotovke novej programmy Kommunističeskoj partii Sovetskogo sojuza. In: *XX sjezd KPSS 14 – 25 fevralia 1956 goda. Stenografičeskij otčet, t. II*. Moskva : Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury, 1956.

¹³⁸ *Programma Kommunističeskoj partii Sovetskogo Sojuza*. Moskva : Gospolizdat, 1961.

školy s praxou, t. j. so skúsenosťami robotníckej triedy. Pri úvahách o posilňovaní monolitného charakteru spoločností sovietskeho typu Chruščov nehovoril o represiách a ďalších mocenských opatreniach, ale o zmene mentality obyvateľstva. Zdôrazňoval predovšetkým „boj proti buržoáznej ideológii, proti prežitkom kapitalizmu vo vedomí ľudí“.¹³⁹ Hoci XX. zjazd otázkam mládeže, resp. komunistickej výchovy nevenoval osobitnú pozornosť, Chruščov vo svojej vízii monolitickej spoločnosti nepredpokladal autonómny priestor pre mladých ľudí, resp. pre študentov vysokých škôl: „Socialistický štát môže a musí uskutočniť vec výchovy neporovnateľne lepšie a dokonalejšie, keďže musíme formovať nie kastu aristokracie, hlboko nepriateľskej voči ľudu, ale budovateľov novej spoločnosti, ľudí veľkej duše a vysokých ideálov, oddanej služby svojmu ľudu, ktorý kráča v avantgarde všetkého pokrokového ľudstva.“¹⁴⁰

Nielen potreby sovietskej ekonomiky, ktorá mala preukázať svoju vyššiu efektivitu v porovnaní so západnými štátmi, ale aj ideologický postulát monolitickej spoločnosti, hlásiaci sa k hodnotám manuálnej práce a robotníckej triedy, naznačil trend smerovania vysokoškolského vzdelávania v nasledujúcom období. Chruščov ohlásil potrebu polytechnizácie škôl, ktoré mali sprostredkovať vzdelanie o základoch priemyselnej a poľnohospodárskej výroby. Súčasťou formovania mladých ľudí sa mala stať aj „praktická skúsenosť žiakov s prácou v podnikoch, kolchozoch, sovchozoch, na pokusných poličkách a v školských dielňach“. Rovnako, napriek demokratizačnému potenciálu destalinizácie v podobe odsúdenia vykonštruovaných politických procesov, Chruščov venoval pozornosť aj otázkam komunistickej výchovy pracujúcich, kde osobitné miesto patrilo mladej generácii. Do nej mali byť zapojené všetky prostriedky – propaganda, agitácia, tlač, rozhlas, kultúrno-výchovné organizácie a zariadenia, veda, literatúra a umenie.¹⁴¹ Udalosti v roku 1956 a aktívna účasť mladých ľudí na prejavoch nespokojnosti s panujúcimi pomermi, vyvolávali potrebu opakovane formulovať požiadavky, ktoré sa kládli na „nového socialistického človeka“, čo je prítomné aj vo vystúpeniach predstaviteľov KSC, resp. KSS v súvislosti so študentskými udalosťami v máji 1956. Význam tohto ideálu sa teda v období destalinizácie z hľadiska oficiálnej ideológie nezmenšil, naopak, narástol.

Postuláty XX. zjazdu KSSZ, ako aj krízy režimov sovietskeho typu v rokoch 1956 – 1957 ovplyvnili aj podobu dokumentov týkajúcich sa vzťahu jednotlivca a spoločnosti, ktoré tvoria súčasť „tretieho programu KSSZ“. Tento program konkretizoval podmienky a charakter prechodu ku komunizmu, ktorý bol v roku 1956 formulovaný iba v náznakoch. Chápal ho ako komplexnú premenu človeka.

¹³⁹ Pozri Otčetnyj doklad Central'nogo komiteta Kommunističeskoj partii Sovetskogo Sojuza, c. d., s. 81, 86 – 87, 116.

¹⁴⁰ Tamže, s. 82 – 83.

¹⁴¹ Tamže, s. 118.

Súčasťou novoprijatého programu bola časť, venovaná výchove ku komunistickému vedomiu, ktorá mala pozostávať z nasledujúcich aspektov:

- a) formovanie vedeckého svetonázoru;
- b) pracovná výchova;
- c) upevňovanie komunistickej morálky;
- d) rozvoj proletárskeho internacionalizmu a socialistického patriotizmu;
- e) všestranný a harmonický rozvoj ľudskej osobnosti;
- f) prekonávanie prežitkov kapitalizmu vo vedomí a správaní ľudí;
- g) odhaľovanie buržoáznej ideológie.

Všestranný a harmonický rozvoj ľudskej osobnosti predpokladal výchovu „nového človeka, ktorý v sebe harmonicky zahrnuje duchovné bohatstvo, morálnu čistotu a fyzickú dokonalosť“. Zápas s prežitkami kapitalizmu obsahoval boj s prejavmi „buržoáznej ideológie a morálky, so zvyškami súkromnovlastníckej psychológie, pover a predsudkov“. Medzi „prežitky“ boli zaradené aj „náboženské predsudky“, egoizmus a prejavy individualizmu. Komunistická morálka bola sformulovaná ako antitéza „triednej morálky vykorisťovateľov, (...) zvrátených egoistických názorov a pravidiel starého sveta“, ale zároveň predstavovala prihlásenie sa k „hlavných všeľudským morálnym normám, ktoré vypracovali ľudové masy v priebehu tisícročí v boji so sociálnym útlakom a mravnými neduhmi“.¹⁴² Povojnová sovietska koncepcia teda „v žiadnom prípade nepredstavovala koherentný rámec, ale fragmentovaný konštrukt, v ktorom oficiálne posolstvá, neoficiálne praktiky a súperiace skutočnosti medzi sebou súperili o priestor a uznanie“.¹⁴³ Platilo to pre obdobie stalinizmu, ale aj dlho po Stalinovej smrti.

Práve druhá polovica a prelom 50. a 60. rokov boli obdobím, keď sa vedenie KSSZ pokúsilo tento stav zmeniť. Napokon v rámci upevňovania komunistickej morálky sa súčasťou programu KSSZ z roku 1961, ako aj Stanov KSSZ, prijatých na tom istom zjazde, stal *Morálny kódex budovateľa komunizmu*, obsahujúci dvanásť princípov:

- oddanosť veci komunizmu, láska k socialistickej vlasti a k socialistickým krajinám;
- svedomitá práca pre spoločnosť: kto nepracuje, ten nech neje;
- starostlivosť každého pracujúceho o zachovanie a rozmnoženie spoločenských hodnôt;
- vysoké vedomie spoločenskej povinnosti a nezmieriteľnosť k porušovaniu záujmov spoločnosti;
- kolektivismus a súdružská vzájomná pomoc;
- humánne vzťahy medzi ľuďmi a ich vzájomná úcta;

¹⁴² *Programma Kommunističeskoj partii Sovetskogo Sojuza...*, c. d., s. 116 – 122.

¹⁴³ FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation*, c. d., s. 252.

- poctivosť a pravdivosť, mravná čistota, prostota a skromnosť;
- vzájomná úcta v rodine a starostlivosť o výchovu detí;
- nezmieriteľnosť voči nespravodlivosti, nestatočnosti, karierizmu a hrabivosti;
- priateľstvo a bratstvo všetkých národov ZSSR, nezmieriteľnosť voči národnej a rasovej nenávisti;
- nezmieriteľnosť voči nepriateľom komunizmu, mieru a slobody národov;
- bratská solidarita s pracujúcimi všetkých krajín, so všetkými národmi.¹⁴⁴

Uvedený kódex obsahuje zmes ideologických a etických požiadaviek na občanov ZSSR, pričom k jeho princípom sa hlásili aj komunistické strany v ostatných štátoch sovietskeho bloku. Nielen obsahom, ale aj spôsobom enumerácie jednotlivých postulátov kódexu a ich počtom (dvanásť) dokument pripomína Desatoro Božích prikázaní. Jeho pseudonáboženský charakter nebol náhodný. Jeden z autorov kódexu, ruský filozof Fiodor Burlackij, tvrdí, že Mojžišove prikázania boli do kódexu zakomponované úmyselne: „Bol to vedomý akt začlenenía náboženských elementov do komunistickej ideológie.“¹⁴⁵

V sovietskych satelitoch popri láske k socialistickej vlasti a k ostatným socialistickým štátom zaujímal osobitné postavenie vzťah k ZSSR, ktorý nadobúdaval doslova sakrálnu podobu.¹⁴⁶ V kontexte politiky voči deťom a dospievajúcej mládeži bola výrazom takejto sakralizácie ZSSR napr. školská reforma z roku 1953, tvorcovia ktorej sa inšpirovali sovietskym modelom školstva. Uvedená reforma bola zároveň prijímaná pod bezprostredným tlakom ZSSR.¹⁴⁷ Hoci dokument pochádza z roku 1961, ide v skutočnosti o kvintesenciu princípov a očakávaní od obyvateľstva, prezentovaných komunistickými elitami dlhodobo, v podmienkach ČSR od februára 1948.

Konštrukt „nového socialistického človeka“ bol vo verejnom diskurze prítomný implicitne, vystupoval ako „kultúrne a sociálne konštruovaná diskurzívna figúra“.¹⁴⁸ Bol aplikovaný kontextuálne, pri komunikácii s jednotlivými sociálnymi vrstvami a skupinami alebo v reakcii na konkrétne udalosti, resp. problémy. Prejavovanie postojov, resp. správania v súlade s požiadavkami na „nového socialistického človeka“ bolo vynucované pomocou rozličných nástrojov, odporúčaniami, schvaľovaním určitých spôsobov konania, vyslovovaním pochvál,

¹⁴⁴ *Morálny kódex budovateľa komunizmu. Metodická a bibliografická pomôcka pre knihovníkov a členov brigád socialistickej práce.* Martin : Matica slovenská, 1962. Porov. *Programma Kommunističeskoj partii*, c. d., s. 119 – 120.

¹⁴⁵ BURLACKIJ, Fiodor. „Sud'ba dala mne šans“. Beseda hlavnogo redaktora žurnala „Rossijskij advokat“ R. A. Zviagefskogo s izvestnym politologom, učenyim i pisatelem F. M. Burlackim. *Rossijskij advokat*, roč. 13, 2007, č. 5.

¹⁴⁶ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*, c. d., s. 183 – 193.

¹⁴⁷ KŘEŠŤAN, Jiří. Dva školské zákony 1948 a 1953. In KNAPÍK, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech.* Opava : Slezská univerzita, 2014, s. 42.

¹⁴⁸ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk*, c. d., s. 13.

odmeňovaním, ako aj formou trestov, pokarhaní a verejnej kritiky.¹⁴⁹ „Nový socialistický človek“ teda nevystupoval ako konkrétna osoba, ale predovšetkým ako symbol, ktorý bol vytváraný a reinterpretovaný vo verejnom diskurze ako jeden z mnohých nástrojov ovládania spoločnosti a presadzovania požadovaného konania zo strany jednotlivcov a kolektívov.

Popri jednoznačne formulovaných ideologických požiadavkách však táto idea obsahovala aj viaceré elementy mentality. Novosť „socialistického človeka“ znamenala jeho orientáciu na budúcnosť, vieru v pokrok a modernizáciu i sekulárne myslenie.¹⁵⁰ Napĺňaniu ideálu, ktorý sa mal uskutočniť v budúcnosti, bola podriadená aj prítomnosť, naopak minulosť, resp. jej popretie predstavovalo prostriedok legitimizácie. Apel na „kolektivizmus“ znamenal stotožnenie sa s princípom podriadenia individuálnych záujmov a preferencií procesu premeny spoločnosti.¹⁵¹ Ako konštatuje D. Nečasová, na prvom mieste v hierarchii konkretizácie „nového socialistického človeka“ sa nachádzal robotník.¹⁵² Vyplývalo to nielen z komunistického projektu radikálnej industriálnej modernizácie spoločnosti, ale aj z jeho legitimizáčnej formuly, keďže komunistická moc sama seba označovala za vládu robotníkov a družstevných roľníkov, pričom „robotnícka trieda“ mala v uvedenej hierarchii jednoznačne prvé miesto. Jednotlivé politiky, ale aj udalosti či verejné vystúpenia boli hodnotené cez prizmu záujmov „robotníckej triedy“, pričom uvedená interpretácia bola vyhradená predstaviteľom komunistickej strany. Robotník mal teda aj štatút opory existujúcej moci, oproti obdobiu pred roku 1948 však už nebol opisovaný ako nositeľ revolučných ideí. Jeho revolučný potenciál bol teda orientovaný iba smerom do minulosti.¹⁵³ Odkazovanie na kolektivizmus a uprednostňovanie spoločného záujmu pred individuálnym však poukazuje aj na inú dimenziu „nového socialistického človeka“, ktorý sa mal stať zároveň lojálnym občanom, konformným voči požiadavkám mocenských elít. Ďalšou dimenziou však bolo aj dvojpolové videnie sveta v podobe jeho rozdelenia na dve sféry v dimenziách „dobrý – zlý, náš – nepriateľský“.¹⁵⁴

Percepčia detí a mládeže vrátane vysokoškolákov prechádzala v období 50. rokov značnými zmenami. Osobitne v prvých rokoch po druhej svetovej

¹⁴⁹ DE GEORGE, Richard. *Soviet Ethics and Morality*. Ann Arbor, MI : University of Michigan Press, 1969, s. 114. Citované podľa HERMAN, William E. – HERMAN, Bryan K. – SANATULOVA-ALLISON, Elvira. The Russian Identity and Values in the Post-Soviet Era: Learning From the Past to Reinvent the Future. In *18th Annual Alliance of Universities for Democracy (AUDEM) Conference*. Cluj-Napoca : Universitatea Babeș-Bolyai, 2007, s. 3.

¹⁵⁰ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický človek*, c. d.. s. 37 – 38, 41.

¹⁵¹ Tamže, s. 63.

¹⁵² Tamže, s. 77.

¹⁵³ Tamže, s. 79 – 83.

¹⁵⁴ ZAVACKÁ, Marina. *Kto žije za ostatným drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956 – 1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava : ÚPV SAV – VEDA, 2005, s. 63.

vojne možno hovoriť o prítomnosti kultu mládeže, u ktorej sa predpokladalo, že pod vplyvom mohutnej propagandy a školskej výchovy si atribúty „nového socialistického človeka“ osvojí ľahšie ako staršie generácie. Konštrukt „nového socialistického človeka“ sa teda do značnej miery vzťahoval na mládež, resp. na jej idealizovaný obraz, vykresľovaný oficiálnou propagandou. Komunistický režim sa usiloval, aby bol asociovaný s mladosťou, a aj takýmto spôsobom orientoval spoločnosť na prinášanie obetí v záujme budúcnosti. Zároveň cieľom režimu bolo získať mládež na svoju stranu, ako to symbolizovala napr. akcia Mládež vedie Brno v roku 1949.¹⁵⁵ Viaceré stavby, opisované ako symbol budovateľského entuziazmu, tak boli pomenované na počesť mládeže, ako napr. Trať mládeže (železničná trať z Hronskej Dúbravy do Banskej Štiavnice), Priehrada mládeže na Váhu, Dedina Mládeže a pod. Nastolenie mocenského monopolu KSČ vo februári 1948 nepredstavovalo v tejto otázke cezúru, glorifikácia mládeže v jazyku oficiálnej propagandy pokračovala ešte v prvej polovici 50. rokov.

Počiatkový idealizovaný obraz mládeže sa však ešte v prvej polovici 50. rokov postupne začal meniť, aj keď sa od príslušníkov mladej generácie stále očakávala nielen absolútna podpora, ale aj akceptovanie požiadaviek na životný štýl presadzovaný vládnuším režimom. Osobitne to platilo v prípade detí. Na druhej strane, kým legitimizácia komunistického režimu prostredníctvom obrazu zavrhnuteľnej minulosti mohla v prípade starších generácií pôsobiť efektívne, v prípade mládeže bol záujem o minulosť podstatne menší.¹⁵⁶ Práve preto sa vzťah detí a dospievajúcich k spoločnosti postupne stával nielen najvýznamnejším, ale aj jedným z najkontroverznejších prvkov konceptu tzv. socialistickej výchovy.¹⁵⁷

Škola a monopolná mládežnícka organizácia Československý zväz mládeže (ČSM) boli projektované ako prostriedok i priestor formovania „nového socialistického človeka“ podľa vzorcov implementovaných v ZSSR. Československý zväz mládeže, vytvorený v roku 1949, nasledoval sovietsky Komsomol (Všezväzový leninský komunistický zväz mládeže) z hľadiska svojej úlohy v spoločnosti (jediná legálna mládežnícka organizácia), organizačnej výstavby (hierarchická, prísne centralizovaná organizácia, podriadená komunistickej strane) a náplne činnosti. Podobne ako Komsomol, aj ČSM bol jedinou platformou politickej participácie a socializácie mladých ľudí, pričom centrom zväzového života bola zväzácka schôdza¹⁵⁸. Úlohou takýchto monopolných mládežníckych organizácií

¹⁵⁵ Podrobnejšie pozri PERNES, Jiří. Mládež vede Brno. Otto Šling a jeho brněnská kariéra. *Soudobé dějiny*, roč. XI., 2004, č. 3, s. 45 – 60.

¹⁵⁶ ZAVACKÁ, Marína. Nový režim a jeho nový človek, c. d., s. 133 – 134.

¹⁵⁷ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin. Mladá generace v náručí strany, vlády a propagandy. In KNAPIK, Jiří – FRANC, Martin a kol. *Mezi pionýrským šátkem a mopodem. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948 – 1970*. Praha : Academia, 2018, s. 37.

¹⁵⁸ FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation*, c. d., s. 96.

bolo „projektovať ústrednú politickú moc do sociálnych svetov každodenných občanov, do veľkej miery poskytovaním inštitucionálneho priestoru pre činnosť študentských kolektívov“.¹⁵⁹

Osobitné napätie vo vzťahu medzi štátom a mládežou vyvolávala skutočnosť, že sa mladosť zvykla spájať s modernitou a novosťou. Ak sa na jednej strane teda s mládežou pri konštruovaní obrazu „nového socialistického človeka“ spájala budúcnosť, v chápaní oficiálnej ideológie, najmä v poststalinskom období, sa budúcnosť nemohla vymedzovať voči skúsenostiam predchádzajúcich generácií. Teda revolučnosť mládeže bola akceptovaná, kým sa vzťahovala na odmietnutie predchádzajúceho „kapitalistického“ systému, nemohla sa však už vzťahovať na odmietnutie alebo zmenu existujúceho systému. V režimoch sovietskeho typu bolo úlohou mládeže „zlepšovať status quo, nie plodiť destabilizáciu“. Ako ďalej uvádza J. Fürst, nové generácie mali byť vychovávané k úcte a rešpektu ku generáciám starším“.¹⁶⁰ Komunistický režim tak vo vzťahu k mladším generáciám začínal pôsobiť ako konzervatívny aktér.

Ciele komunistickej výchovy sa neraz dostávali do konfliktu s výchovou detí a dospievajúcich v rodinnom prostredí. Preto sa najmä v počiatočných obdobiach komunistického režimu ťažisko výchovy presúvalo z rodiny na školu, pričom v intenciách oficiálnej ideológie bolo transformovať domov na „pokračovanie spoločenského priestoru“.¹⁶¹ Úlohou výchovno-vzdelávacieho systému bolo teda mladého človeka izolovať, oddeliť od „všetkých tradičných spoločenských štruktúr“, keďže jedine oficiálna interpretácia ideológie marxizmu-leninizmu mala v predstavách komunistických elít právo poskytovať odpovede na všetky aspekty života. Toto napätie sa prejavovalo osobitne vo vzťahu k náboženstvu.¹⁶²

Z uvedených dôvodov, ako poukazuje na to aj Dana Hamplová, komunistický režim považoval najmä v prvých rokoch svojej existencie rodinu a lojalitu voči nej za potenciálne ohrozenie, a preto sa svojou propagandou i praktickou politikou zameriaval na oslabenie vzťahu medzi rodičmi a deťmi.¹⁶³ Podľa Iva Možného „familiaristický svetový názor či postoj sa javil dlho ako socialistickému

¹⁵⁹ TROMLY, Benjamin. *Making the Soviet Intelligentsia*, c. d., s. 38.

¹⁶⁰ FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation*, c. d., s. 16.

¹⁶¹ FRANČ, Martin – KNAPÍK, Jiří. Postavení dítěte a dospívajícího v rodině a výchovné styly. In KNAPÍK, Jiří – FRANČ, Martin a kol. *Mezi pionýrským šátkem a mopedom...*, c. d., s. 104, 107.

¹⁶² HLAVINKOVÁ, Lucie. Socialismus jako sekularizovaná společnost. „Být věřícím“ v době socialismu. Případová studie. In BUBÍK, Tomáš – HOFFMANN, Henryk (eds.). *Náboženství a politika*. Pardubice : Pantheon, 2007, s. 62 – 63.

¹⁶³ HAMPLOVÁ, Dana. Stručné poznámky o ideových přístupech k rodině v období socialismu. In MARÈS, Antoine – HORSKÁ, Pavla (eds.). *Cahiers du CEFRES. N° 22, Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny*. Mars 2010 / March 2010 [online]. Dostupné na internete: <http://www.cefres.cz/pdf/c22/hamplova_2001_ideove_>, s. 1 – 2.

zriadeniu osobitne nebezpečný“, bol vnímaný ako prvok „malomeštiactva“.¹⁶⁴ Preto napr. učitelia ako štátni zamestnanci boli nabádaní prenikať hlbšie do rodín a ovplyvňovať rodinné zázemie žiakov, resp. študentov.¹⁶⁵ Na druhej strane pri prijímaní žiakov na výberové školy komunistický režim aktívne uplatňoval tzv. triedne, resp. politické hľadisko, ktorého cieľom bola nielen politická selekcia mladých ľudí ako budúcich príslušníkov vzdelanostných elít, ale aj vynuovenie žiaduceho politického správania zo strany rodičov, ktorým na budúcom uplatnení svojich detí záležalo.

Ani ČSM, resp. Pionierska organizácia, ktorá bola jeho súčasťou, však nepredstavovali „bezproblémovú“ platformu politického ovplyvňovania mládeže. Na jednej strane ešte v polovici 50. rokov existovala tendencia zachovať výberový charakter tejto organizácie, zároveň však masová organizovanosť mladých ľudí mala symbolizovať monolitný charakter režimu a všeobecný súhlas mladej generácie s politikou KSČ. Postupne však základné organizácie KSČ zaznamenávali pokles záujmu mladých ľudí o členstvo v KSČ i ČSM, čo platilo osobitne pre robotnícku a roľnícku mládež, teda pre režimom preferované sociálne skupiny. Naopak, záujem pretrvával v tých skupinách obyvateľstva, pre ktorých členstvo v oboch organizáciách bolo predpokladom kariérneho rastu: „Formálny vstup do monopolnej KSČ či do ČSM (ako ekvivalentu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a Hlinkovej mládeže) bol teda mnohými považovaný za automatickú a už zažitú podmienku k získaniu kvalifikovaného (čo ako náplňou nepolitického) pracovného miesta, resp. zotrvania na ňom, u študentov pre získanie internátu atď.“¹⁶⁶

Konflikt takýchto dvoch protichodných očakávaní sa riešil postupným otváraním mládežníckej organizácie pre čo najširší počet mladých ľudí. Tak napr. správa o stave Pionierskej organizácie ČSM z januára 1956 hovorí, že aj napriek poklesu počtu členov na jeseň 1955 (v dôsledku odchodu 40 000 žiakov vo veku 14 rokov) bolo na začiatku školského roku 1955/56 do organizácie prijatých 27 993 detí pionierskeho veku, pričom takýto veľký počet bol prijatý prvý raz počas existencie ČSM.¹⁶⁷ Ako ďalej M. Zavacká vo svojej štúdiu upozorňuje, dôsledkom bola postupná depolitizácia činnosti ČSM najmä na úrovni základných organizácií, kde aktivity členov nadobúdali čoraz viac formálny charakter.¹⁶⁸ Organizačné

¹⁶⁴ MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1991, s. 11.

¹⁶⁵ RUSINOVÁ, Zora. *Súdržka moja vlasť. Vizuálna kultúra obdobia stalinizmu na Slovensku*. Trnava – Kraków : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave – Spolok Slovákov v Poľsku, 2015, s. 257.

¹⁶⁶ ZAVACKÁ, Marína. *Nástupcovia a nevďačníci. Mládež v materiáloch okresných konferencií KSS v 50. rokoch*. In KNAPÍK, Jíří a kol. *Děti, mládež a socialismus*, c. d., s. 105 – 108.

¹⁶⁷ Slovenský národný archív (SNA), fond (f.) Slovenský ústredný výbor Československého zväzu mládeže (SÚV ČSM), Predsedníctvo, rok 1956, kartón (kr.) 29. Zápisnica zo zasadnutia P SÚV ČSM dňa 9. 1. 1956.

¹⁶⁸ Pozri ZAVACKÁ, Marína. *Nástupcovia a nevďačníci*, c. d., s. 97 – 120.

zázemie ČSM jeho členovia neraz využívali na realizáciu aktivít, ktoré s politickým poslaním tejto organizácie mali málo spoločného, vychádzali skôr z priorit vyplývajúcich z ich vlastných záujmov, charakteristických pre ich vekovú skupinu. Tak napr. organizovanie tanečnej zábavy sa stalo zväzáckou aktivitou, hoci tento fenomén tzv. „kultúrničenia“ bol vnímaný funkcionármi KSC negatívne.¹⁶⁹ To však nemuselo nevyhnutne znamenať negatívny postoj voči komunistickému režimu, dokonca ani v prípade iných aktivít mládeže, ktoré boli v rozpore s jeho požiadavkami alebo kultúrnymi vzorcami, o presadenie ktorých sa vládne elity usilovali.¹⁷⁰ Týkať sa to mohlo takých aktivít, ako bolo napr. počúvanie západnej hudby, sledovanie vysielania rakúskej televízie a pod. Praktiky participácie na oficiálnych kultúrnych, spoločenských i politických aktivitách si teda jednotlivci vrátane mladých ľudí často naplňali vlastným obsahom. Mohla ním byť napr. tanečná zábava, vykazovaná ako zväzácka schôdza, ale aj aktivity, ktoré boli v zásadnom rozpore s cieľom daného podujatia. Juraj Šebo na Prvé máje v 50. rokoch, na ktorých sa povinne zúčastňoval ako žiak, spomína takto: „Chvíle, kým sa pohne sprievod, sme si krátili, ako sa dalo. Žiaci z vyšších tried, zväzáci, si odskočili do Kysuckej krčmy. Po návrate namiesto budovateľských hesiel začali hulákať oplzlé heslá.“¹⁷¹ Július Satinský si zasa na svoju „schôdzovú činnosť“ v roku 1957 (v tom čase mal šesťnásť rokov) spomínal nasledovne: „Mne spôsobil pobyt na schôdzi rozkoš. Doteraz rád spomínam na to trepanie piate cez deviate, obložené chlebičky, sladké ničnerobenie, čarbanie oplzlostí po zápisníkoch.“¹⁷²

Počas prvej krízy komunistického režimu v Československu (1953 – 1957) konštrukt „nového socialistického človeka“ začal nadobúdať vážne trhliny, podobne tak v susednom Maďarsku a Poľsku.¹⁷³ Robotníci, vykresľovaní oficiálnou propagandou ako príslušníci vládnucej triedy, vystúpili v roku 1953 proti menovej reforme, pričom na niektorých miestach (osobitne v Plzni¹⁷⁴) proti nim zasahovala armáda. Družstevní roľníci reagovali na krízu režimu vlnou vystupovania z JRD,

¹⁶⁹ Tamže.

¹⁷⁰ FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation*, c. d., s. 13.

¹⁷¹ ŠEBO, Juraj. *Budovateľské 50. roky*. Bratislava : Ikar, 2010, s. 27.

¹⁷² SATINSKÝ, Július. *Chlapci z Dunajskej. Polstoročie*. Bratislava : Marenčin PT, 2012, s. 48.

¹⁷³ Pozri napr. MAZUR, Mariusz. *O człowieku tendencyjnym. Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944 – 1956*. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2009, s. 215 – 223.

¹⁷⁴ Podrobnejšie o menovej reforme v roku 1953 pozri napr. JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav. *Velká peněžní loupež aneb 50 : 1*. Praha : Svitání, 1992; JIRÁSEK, Zdeněk. *Problémy měnové reformy 1953 na Slovensku*. In PĚŠEK, Jan (ed.). *V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)*. Bratislava : Historický ústav SAV Bratislava, 1996, s. 90 – 97; LONDÁK, Miroslav. *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012, s. 60; VARINSKÝ, Vladimír. *Historické peripeitie menovej reformy roku 1953 s osobitým zreteľom na jeho vývoj na Slovensku*. In ŠTEFANSKÝ, Michal – ZÁGORŠEKOVÁ, Mária (eds.). *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, s. 62 – 72.

po roku 1954 sa postupne v umení začali objavovať individuálne vzbury proti nancovaniu doktríny tzv. socialistického realizmu.¹⁷⁵ Napätie sa objavilo aj medzi oficiálne hlásanou požiadavkou skromnosti a uprednostňovania záujmu celku pred záujmom individuálnym a ústupkami režimu v oblasti ekonomickej a sociálnej politiky po roku 1953. Ako konštatuje Katherina Verderyová, „relatívne zanedbávanie záujmov spotrebiteľov v socializme premenilo potrebu na silne politickú otázku“.¹⁷⁶ Najvýraznejším nástrojom pri zastavení rastu životných nákladov a následne zvyšovaní osobnej spotreby a životnej úrovne sa stalo administratívne znižovanie cien, praktizované v rokoch 1954 – 1960. Za sledované obdobie sa maloobchodné ceny znížili v priemere o 24 %, pričom ceny potravín klesli o 18 % a priemyselných výrobkov o 30 %. Životné náklady robotníckych a zamestnanec-kých domácností v uvedenom období poklesli o 22 %. To predstavovalo nový zdroj legitimity režimu. O jeho politickom význame nemožno pochybovať práve v kontexte vývoja roku 1956, keď vláda ČSR pristúpila k tomuto kroku dvakrát – k 1. aprílu a neskôr po udalostiach v Poľsku a v Maďarsku k 3. decembru,¹⁷⁷ pričom uvedené kroky boli efektívne využívané aj v propagande.

Rast spotreby sa teda stal ďalším nástrojom formovania „socialistického človeka“¹⁷⁸, hoci tento proces prebiehal v konflikte medzi tým, čo filozof Martin Seliger označuje za „fundamentálne princípy“, ktoré definujú konečné ciele a hlavné prostriedky na ich dosiahnutie, a „operatívnu ideológiu“, ktorá legitimizuje a ospravedlňuje konkrétne politické kroky.¹⁷⁹ Postupná zmena obrazu „nového socialistického človeka“ však znamenala aj jeho rozširovanie a znejasňovanie, čo z hľadiska každodenného života občanov znamenalo zasa uvoľnenie ideologického tlaku.

Možno konštatovať, že práve sociálno-ekonomická atmosféra prispela k tomu, že v ČSR v roku 1956 nenastala taká destabilizácia režimu ako v prípade Poľska a Maďarska. Podľa Jana Mervarta sa „moc uchováva len tam, kde sa reprodukuje na každodennej úrovni, kde sa predstavy ľudí o správnom a spravodlivom usporiadaní stretávajú (v prípade opozície nestretávajú) s nárokmi na poslušnosť a rešpekt k existujúcim hierarchiám rozhodovania“.¹⁸⁰ Uvedené prejavy nesúla-

¹⁷⁵ Pozri napr. MARČOK, Viliam. Skreslenia a pravda v doterajších pohľadoch na vývin slovenskej literatúry po roku 1945. In HVIŠČ, Jozef – MARČOK, Viliam – BÁTOROVÁ, Mária – PETRÍK, Vladimír. *Biele miesta v slovenskej literatúre*. Bratislava : SPN, 1991, s. 82.

¹⁷⁶ VERDERYOVÁ, Katherine. Co byl socialismus a proč padl? In ČINÁTL, Kamil – MERVART, Jan – NAJBERT, Jaroslav (eds.). *Podoby česko-slovenské normalizace. Dějiny v diskuzi*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny – ÚSTR, 2018, s. 269.

¹⁷⁷ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945 – 1989*. Praha : Academia 2007, s. 205 – 206.

¹⁷⁸ BÚRIKOVÁ, Zuzana. Spotřeba a výskum reálně existujícího socialismu. In *Etnologické rozpravy*, roč. XIII., 2006, č. 2, s. 83.

¹⁷⁹ SELIGER, Martin. *The Marxist Conception of Ideology*. Cambridge : Cambridge University Press, 1977. Citované podľa KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, c. d., s. 25 – 26.

¹⁸⁰ MERVART, Jan. Rozdílnost pohledů na československou normalizaci. In ČINÁTL, Kamil – MERVART, Jan – NAJBERT, Jaroslav (eds.). *Podoby česko-slovenské normalizace*, c. d., s. 46.

du, ktoré vyústili do spochybnenia dovtedajšieho obrazu „nového socialistického človeka“, boli v Československu v roku 1956 prítomné najmä v politicko-ideologickej oblasti. Naopak, v oblasti sociálno-ekonomickej uvedené predstavy nevyvolali intenzívnejší sociálny konflikt. Vedenie KSČ mu dokázalo zabrániť aj tým, že neoficiálne modifikovalo dovtedajší konštrukt „nového socialistického človeka“ a doplnilo ho o obraz človeka, ktorého životné štandardy sa zvyšujú práve vďaka rozhodnutiam prijímaným komunistickou mocou.

Na druhej strane ani v období stalinizmu, ani po ňom nemal diskurz výchovy „nového socialistického človeka“ jednosmerný charakter. Popri pôsobení oficiálnej propagandy, výchovy zo strany školy či mládežníckej organizácie vnímanie sveta vtedajších mladých ľudí ovplyvňoval celý rad iných faktorov – najbližšia rodina a širšie príbuzenstvo, okruh rovesníkov a priateľov, cirkvi, prípadne aj zahraničná propaganda a pod. V domácich knižniciach zostávali knihy alebo gramofónové platne vydané pred rokom 1948. Aj v 50. rokoch pretrvávali v slovenských mestách subkultúry, akými boli napr. *potápkari*, ktorí na verejnosti extravagantným štýlom svojho oblečenia, účesmi a pod. prezentovali svoje sympatie k západnej kultúre, a preto boli mocenskými zložkami vnímaní ako nepriateľský element. „Potápkar bol opakom uvedomelého mladého človeka budujúceho svetlé zajtrajšky.“¹⁸¹ Neskôr ich vystriedala subkultúra tzv. páskov¹⁸². Ich analógiu predstavovali „stiliagi“ v ZSSR alebo poľskí „bikiniarze“¹⁸³. V Bratislave aj v období 50. rokov predstavovalo dôležitú súčasť života mladých ľudí „Korzo“, t. j. časť Starého Mesta od Michalskej brány po Hviezdoslavovo námestie, ktoré si svoje špecifické postavenie udržalo až do nástupu režimu tzv. normalizácie po roku 1970. „Korzo 50. i 60. rokov bolo spontánnym, živým organizmom, a preto bolo i veľmi obľúbené. (...) Na korze plynul spoločenský život mládeže mesta.“ „Korzo“ predstavovalo priestor pre nadväzovanie neformálnych kontaktov, ale aj výmenu informácií a kontakt s kultúrou, ktorá mohla byť aj alternatívou oficiálne ponúkaným vzorcom.¹⁸⁴ Oficiálny diskurz si síce nárokoval na monopolné postavenie, popri ňom však, spravidla mimo verejného priestoru, jestvovali paralelné diskurzy, ktoré sa s ním zrážali, prelínali, ale sa aj navzájom ovplyvňovali a ktoré musel oficiálny diskurz zohľadňovať minimálne tak, že na ne reagoval.

¹⁸¹ ŠEBO, Juraj. *Budovateľské 50. roky*, c. d., s. 134. Pozri tiež: LUTHER, Daniel – SALNER, Peter. Spoločnosť v prejave neformálnej komunikácie pred novembrom 1989. In: PEŠEK, Jan – SZOMOLÁNYI, Soňa (eds.). *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava : Nadácia M. Šimečku – Historický ústav SAV – Katedra politológie FFUK, 2000, s. 174.

¹⁸² LAUBE, Roman. *Páskové a chuligáni*. Praha : Nakladatelství AF, 2018.

¹⁸³ CHŁOPEK, Maciej. *Bikiniarze. Pierwsza polska subkultura*. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie „Żak“, 2005; FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation*, c. d., s. 167 – 250.

¹⁸⁴ LUTHER, Daniel. Na korze ste stretli každého. In SALNER, Peter a kol. *Taká bola Bratislava*. Bratislava : Veda 1991, s. 154 – 162.

KSČ A FORMOVANIE „NOVEJ INTELIGENCIE“

Vzťah k inteligencii vrátane študentov vysokých škôl predstavoval pre vládnuce komunistické strany v štátoch sovietskeho bloku politickú výzvu z viacerých hľadísk. Na jednej strane to bol vzťah nádeje, vyplývajúci z modernizačných očakávaní po druhej svetovej vojne, na strane druhej komunistické elity sa usilovali rozličnými spôsobmi získať príslušníkov vzdelanostných elít na svoju stranu. Zároveň však medzi nimi panovala aj permanentná nedôvera, vyplývajúca na jednej strane z obáv komunistov z nedostatočnej lojality inteligencie, na strane druhej z obáv časti príslušníkov „inteligencie“ zo snáh komunistickej strany rozširovať a upevňovať svoju kontrolu v ich prostredí aj napriek snahe o zachovanie si vlastnej autonómie. Vzťah k inteligencii teda v rozličných obdobiach predstavoval aj svojho druhu test demokratizačného potenciálu komunistických elít.

Samotný pojem „inteligencia“, ako sa v slovenskom a českom kontexte používal po roku 1948, má korene v Rusku 19. storočia. Jeho autorstvo sa pripisuje ruskému spisovateľovi Boborykinovi, pričom sa mal vzťahovať na príslušníkov vzdelanejších stredných vrstiev s kritickým postojom k režimu a naopak, inklinujúcich k revolučným hnutiam. Táto vrstva však zároveň pociťovala svoju odlišnosť a výnimočné postavenie vo vzťahu k spoločnosti, v ktorej žila. Po bolševickej revolúcii v roku 1917 sa namiesto normatívnych konotácií začali pre uvedený pojem aplikovať kritériá funkcionálne, t. j. spojené s profesionálnym zaradením a dosiahnutým vzdelaním. Pojem inteligencia sa v sovietskom Rusku a neskôr vo všetkých štátoch so sovietskym systémom začal vzťahovať na nemanuálnych pracovníkov, ľudí pôsobiacich na manažérskych postoch alebo v oblasti vedy, kultúry a umenia, t. j. takých, ktorých Martin Malia označoval za „bielo-golierových štátnych zamestnancov“.¹⁸⁵ Pojem „inteligencia“ sa podľa Richarda Pipesa etabloval v súvislosti s modernizačnými a westernizačnými procesmi. Od zvyšku spoločnosti, ale aj od vládnucej elity sa príslušníci inteligencie odlišovali aj spôsobom života, ktorý bol asociovaný s modernou európskou sekulárnou spoločnosťou. Pipes teda vníma formovanie „inteligencie“ aj ako špecifický kultúrny fenomén, ktorý však bol zo sociologického hľadiska amorfný, patrili doň ľudia rôznych profesií, napr. novinári, lekári, učitelia a pod.¹⁸⁶

¹⁸⁵ MALIA, Martin. What is intelligentsia? In PIPES, Richard (ed.). *The Russian Intelligentsia*. New York: Columbia University Press 1961, p. 1 – 3.

¹⁸⁶ PIPES, Richard. The historical evolution of the Russian intelligentsia. In PIPES, Richard (ed.). *The Russian Intelligentsia*, c. d., s. 47 – 49.

V podmienkach režimov sovietskeho typu však nebol možný priestor na oficiálne uznanie takejto sociálnej pozície inteligencie ako vrstvy kritickej voči spoločnosti, resp. vrstvy, ktorá sa vedome vyčleňuje od ostatných sociálnych vrstiev. Oficiálna ideológia marxizmu-leninizmu uznávala iba binárne štiepenie spoločnosti na „buržoáziu“ a „proletariát“ a uvedené kritériá aplikovala aj vo vzťahu k ostatným spoločenským vrstvám vrátane inteligencie. Vrstva duševne pracujúcich bola klasifikovaná ako „pracujúca inteligencia“, pričom podmienkou zaradenia jednotlivca do tejto skupiny bol aj jej zamestnanecký pomer, v rámci ktorého vykonával duševnú prácu. Zároveň pôsobenie „pracujúcej inteligencie“ i zaradenie medzi ňu bolo predmetom striktnnej kontroly komunistckej strany. Samotný pojem „inteligencia“ pritom niesol aj pejoratívne konotácie, keďže sa s ním asociovala „absencia revolučnej zanietenosti“ a „maloburžoázna kolísavosť“.¹⁸⁷ Na rozdiel od „robotníckej triedy“, resp. neskoršie sformovanej „triedy družstevných roľníkov“ však pracujúca inteligencia nedostala štatút vládnucej triedy, mala predstavovať „sociálnu vrstvu nového socialistického typu, neznámu počas celej histórie ľudstva“.¹⁸⁸

Bez ohľadu na nedôveru, ktorú komunistické elity voči príslušníkom inteligencie, ako aj voči intelektuálom prejavovali, si však uvedomovali ich význam z hľadiska vlastníctva kultúrneho kapitálu, ktorým disponovali. Zostávali potrební nielen na zabezpečenie realizácie politických cieľov komunistických vlád, ktorým bolo vybudovanie nekapitalistického zriadenia prostredníctvom industriálnej modernizácie a úspech v tejto konkurencii s vyspelými štátmi Západu, ale aj z hľadiska každodenného riadenia štátu. Navyše, ako poukazuje Pierre Bourdieu, kultúrny kapitál, v danom prípade ponímaný ako súhrn vedomostí, zručností, poznatkov, vystupuje vo svojej stelesnenej podobe a pre svojho nositeľa sa stáva súčasťou jeho habitusu.¹⁸⁹ Preto príslušníci inteligencie, vrátane intelektuálov, sa počas trvania komunistického režimu, ktorý nebol ochotný akceptovať ich autonómne postavenie v spoločnosti, stali predmetom neustálej politickej kontroly, spájanej s perzekúciami, ale aj zvýhodňovania či doslova snahy o korumpovanie lojálnych príslušníkov „pracujúcej inteligencie“ zo strany vládnucich elít. Predstavovali nielen objekt politickej kontroly, ale zároveň sa ako súčasť tzv. výkonných (resp. pomocných) elít¹⁹⁰ stávali súčasťou mocenskej základne režimu, keďže vďaka svojmu vzdelaniu boli nevyhnutní pre jeho

¹⁸⁷ LABEDZ, Leopold. The structure of Soviet intelligentsia. In PIPES, Richard (ed.). *The Russian Intelligentsia*, c. d., s. 64 – 66.

¹⁸⁸ Tamže, s. 76 – 77.

¹⁸⁹ BOURDIEU, Pierre. The forms of capital. In RICHARDSON, John G. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood Press, 1986, s. 243 – 244.

¹⁹⁰ Jan Keller do tejto kategórie zaraďuje osoby pracujúce v oblasti ekonomickej, politickej alebo mediálnej. KELLER, Jan. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha : Slon, 2010, s. 78 – 79.

fungovanie. Aj keď neboli uznaní ako osobitná trieda, odlišovali sa od zvyšku spoločnosti svojím životným štýlom, životnými stratégiami a čiastočne aj zdieľanými hodnotami, aj keď zostávali sociologicky amorfnou skupinou. Tak popri podozrievavom vzťahu k „inteligencii“, najmä s ohľadom na nepriateľstvo boľševikov k predrevolučnej inteligencii, práve v období stalinizmu bolo tzv. pracujúcej inteligencii prisudzované špecifické poslanie pri budovaní moderného sociálneho poriadku.¹⁹¹

Uvedené princípy sa vzťahovali aj na politiku KSČ. Jej politika voči príslušníkom „inteligencie“, ktorá bola pred rokom 1948 identifikovaná predovšetkým podľa svojho profesionálneho zaradenia buď ako úradníci (pracujúci vo verejnej správe a službách, v priemysle a živnostiach, obchode a peňažníctve, doprave), alebo samostatne, resp. ako súčasť tvorivej inteligencie (vedeckej, technickej a umeleckej), sa vyznačovala určitou mierou nedôvery napriek tomu, že prevažná väčšina jej príslušníkov podporovala Košický vládny program.¹⁹² Neskoršia nespokojnosť sa týkala najmä nivelizačných opatrení v odmeňovaní, poklesu životnej úrovne a nástupu manuálnych pracovníkov do vedúcich pozícií. Hoci pomerne veľa úradníkov sa po druhej svetovej vojne hlásilo do KSČ, pôsobili aj v iných stranách. Po skončení vojny KSČ zaznamenala rýchly rast počtu členov, ale udržiavala si primárne robotnícky charakter. V roku 1945 bol v nej podiel úradníkov približne 9,2 %, ale aj napriek prílevu členov z prostredia inteligencie bol rast členskej základne z radov robotníkov rýchlejší, preto do februára 1948 ich podiel klesol na 7,2 %. O relatívne slabšej pozícii KSČ v prostredí inteligencie v porovnaní s robotníkmi svedčí aj to, že kým vo februári 1948 bolo v tejto strane organizovaných 35,5 % robotníkov, v prípade úradníkov to bolo iba 13,3 %.¹⁹³ Podobne prílev členov do KSČ z radov inteligencie bol pomalší aj po februári 1948. Na druhej strane možno konštatovať, že vo väčšine prípadov jej príslušníci neprejavovali negatívny postoj voči novému režimu, ich „podriadenie sa moci“ bolo možné považovať „buď za úprimné, alebo z donútenia“.¹⁹⁴ S ohľadom na svoje slabšie pozície v prostredí inteligencie však KSČ k tejto skupine obyvateľstva pristupovala s nedôverou.

¹⁹¹ TROMLY, Benjamin. *Making the Soviet Intelligentsia*, c. d., s. 3 – 5, 8.

¹⁹² Ako uvádza Jiří Maňák s odvolaním sa na prieskum verejnej mienky z roku 1946, bezvýhradne Košický vládny program v roku 1946 podporovalo 61 % príslušníkov inteligencie a 37 % s čiastkovými výhradami. Len 1,7 % malo voči nemu úplne alebo prevažne odmietavé stanovisko. MAŇÁK, Jiří. *Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence*. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Boľševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. II. Praha : Dokořán – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 115.

¹⁹³ MAŇÁK, Jiří. *Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence*, c. d., s. 119.

¹⁹⁴ KMEŤ, Norbert. *Intelektuáli na Slovensku v rokoch 1948 – 1989 a premena ich vzťahu ku KSČ*. In PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945 – 1989)*. Praha – Liberec : Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2013, s. 57.

Kým prvé previerky pracovníkov štátneho aparátu, kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií, ale aj študentov vysokých škôl po komunistickom prevrate vo februári 1948 sa vzťahovali predovšetkým na priamych, resp. potenciálnych odporcov komunistického režimu, skutočným medznikom v prístupe voči inteligencii sa stalo plenárne zasadnutie ÚV KSC 17. novembra 1948. Prezident ČSR a predseda KSC Klement Gottwald na ňom vyzval „vytvárať vlastné, z robotníckej triedy vzišlé, strane oddané kádre vedúcich pracovníkov“ v štátnom a v hospodárskom aparáte. Tento prístup sa mal aplikovať aj pri výbere študentov stredných a vysokých škôl i pri organizovaní dodatočného vzdelávania robotníkov. Nedôvera sa týkala aj príslušníkov inteligencie, ktorí boli členmi KSC. Podľa Gottwalda „aj medzi komunistami je veľa nevedomelých odborníkov, málo zrastených so stranou a robotníckou triedou“.¹⁹⁵ Odštartoval tak proces formovania tzv. novej inteligencie. Možno rozlišovať dve cesty jej formovania. Prvou, najrýchlejšou a bezprostredne dosiahnuteľnou, bolo priame vyzdvihovanie robotníkov do riadiacich funkcií, druhá cesta bola komplikovanejšia, pretože predpokladala najprv politické ovládnutie vysokých škôl a zabezpečenie takého výberu poslucháčov ešte na stredných školách, ktorí by sa stali oporou vládnuceho režimu. V tomto prípade sa však predpokladalo získanie štandardného stredoškolského a vysokoškolského vzdelania, preto autori, ktorí sa uvedenou problematikou zaoberajú, pojem „nová inteligencia“ používajú najmä na osoby, ktoré sa do pozícií vyžadujúcich duševnú (nemanuálnu) prácu dostali po roku 1948 na základe politicky motivovaného rozhodnutia, pričom predtým vykonávali robotnícke povolania. Následne sa však ich spojenie s robotníctvom oslabilo. K. Kaplan príslušníkov tzv. novej inteligencie označoval za „robotnícku byrokraciu“. Zdôrazňuje však nielen jej politické presvedčenie, ale aj sociálnu závislosť od vládnuceho režimu.¹⁹⁶ Uvedená vrstva do značnej miery stratila spojenie s robotníckym prostredím, ale zároveň svojím vzdelaním a mentalitou sa nestala súčasťou „inteligencie“ v plnom zmysle tohto slova. Preto sa nazdávam, že adekvátnejším označením pre ňu by bolo byrokracia robotníckeho pôvodu.

Približne v polovici 50. rokov možno hovoriť o určitej modifikácii politiky vedenia KSC voči inteligencii. Dôvodom bola vlna kritiky vedúcich pracovníkov hospodárskeho aparátu na prelome rokov 1953 a 1954, čo bolo o. i. aj dôsledkom kádrových zmien po roku 1948, ktoré spôsobili prílev nekvalifikovaných ľudí nominovaných na riadiace pozície z politických dôvodov. Tento stav mala zmeniť politika tzv. systemizácie s cieľom stimulovať príslušníkov tzv. novej inteligencie, aby si zvyšovali kvalifikáciu prostredníctvom mzdových opatrení. Platy na

¹⁹⁵ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny*, c. d., s. 128.

¹⁹⁶ Pozri KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny*, c. d.; KAPLAN, Karel. *Sociální souvislosti krizi komunistického režimu 1953 – 1957 a 1968 – 1975. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 9. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 9.*

jednotlivých funkčných miestach boli stanovované na základe plnenia minimálnych kvalifikačných predpokladov. To však ohrozovalo pozície viac než 50 % riadiacich pracovníkov. Ako ďalej uvádza L. Kalinová, v roku 1955 i v roku 1957 malo vysokoškolské vzdelanie iba 9,3 % riaditeľov podnikov, pričom 59 % malo iba základné vzdelanie.¹⁹⁷ Viacerí z takýchto riadiacich pracovníkov museli svoje pozície opustiť alebo im boli znížené mzdy o 20 %, pritom do riadiacich pozícií sa neraz vracali osoby postihnuté politickými čistkami v predchádzajúcich obdobiach komunistického režimu, keďže spĺňali potrebné kvalifikačné nároky. Nespokojnosť v radoch najvernejších opôr režimu spôsobila, že výkon systemizácie vedenie KSČ v roku 1956 odvolalo.¹⁹⁸ Politické byro ÚV KSČ 23. apríla 1956 konštatovalo, že realizácia systemizácie sa „odchýlila od zásad správnej kádrovej politiky“.¹⁹⁹

Čiastočná liberalizácia sa dotkla aj príslušníkov kultúrnej inteligencie. Ak do konca roku 1955 prebiehala bez výraznejších konfliktov so straníckymi a štátnymi orgánmi, po roku 1956 liberalizácia v oblasti kultúry vyústila aj do kritiky politickej praxe režimu, o. i. aj v oblasti riadenia kultúry, hoci príslušníci tej časti kultúrnej inteligencie, ktorá mohla publikovať v oficiálnych vydavateľstvách a časopisoch, nespochybňovala samotnú podstatu „kultúrnej politiky“ KSČ. Jiří Knapík a Martin Franc v tejto súvislosti hovoria o „dôležitej psychologickej zmene“ v jej vzťahu k režimu, keď jej „značná časť zistila, že tvorí súčasť systému, ktorý pomáhala vytvárať, ktorého síce chcela byť aj naďalej súčasťou, ale ktorý súčasne nestojí o jej názory“.²⁰⁰ Na druhej strane kritika neoprávnených represíí v období stalinizmu, ktorá nasledovala po XX. zjazde Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, rezonovala predovšetkým v prostredí inteligencie, čo posilnilo nedôveru vedúcich predstaviteľov režimu voči tejto skupine obyvateľstva. Pozíciu príslušníkov tzv. novej inteligencie definitívne konsolidovali previerky politickej a triednej spoľahlivosti v rokoch 1957 – 1958. Význam triednych a politických kritérií sa v druhej polovici 50. rokov posilnil aj pri prijímaní žiakov na výberové školy. Politika KSČ voči inteligencii sa teda v priebehu 50. rokov vyznačovala kontinuitou. Prechodné zmiernenie tvrdého postupu proti príslušníkom tzv. starej inteligencie v rokoch 1953 – 1956 malo krátkodobý charakter.

V priebehu rokov 1948 – 1953, t. j. počas tzv. zakladateľského obdobia komunistického režimu, sa do mocenského a riadiaceho aparátu začlenilo približne štvrt milióna robotníkov, naopak, do robotníckych profesií nastúpili bývalí roľníci, ženy v domácnosti, ale aj ľudia preradení „do výroby“ z trestu a proti svojej vôli. V roku 1953 príslušníci tzv. novej inteligencie predstavovali v rámci ČSR

¹⁹⁷ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny*, c. d., s. 210 – 211.

¹⁹⁸ KAPLAN, Karel. *Sociální souvislosti kríží*, c. d., s. 22.

¹⁹⁹ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny*, c. d., s. 211.

²⁰⁰ KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948 – 1967, sv. I (A – O)*. Praha : Academia 2012, s. 31.

štvrtinu z celkového počtu príslušníkov inteligencie. Podľa Karla Kaplana práve „nová inteligencia“ predstavovala jadro funkcionárskeho zboru KSC, stala sa robotníckou byrokraciou, aj keď už vzťahy s robotníckym prostredím prerušila. Na druhej strane predstavovala napriek svojej nízkej spoločenskej prestíži pevnú oporu režimu a vplyvnú nátlakovú skupinu, ktorú spájala pôvodná sociálna príslušnosť, komunistická ideológia, náhly sociálny vzostup a nedostatok vzdelania potrebný pre výkon funkcie.²⁰¹

Jiří Maňák s počtom príslušníkov tzv. novej inteligencie z radov robotníkov, ktorý uvádzajú Lenka Kalinová a Karel Kaplan, nesúhlasí. Podľa neho toto číslo bolo podstatne menšie, lebo sa opieralo o rozdiel medzi tými, ktorí uvádzali robotnícke povolanie ako svoje „pôvodné“, a tými, ktorí ho skutočne vykonávali. Maňák sa nazdáva, že nezohľadňovalo skutočnosť, že časť robotníkov odišla do dôchodku či do iných rezortov, kde nevykonávali kvalifikované zamestnania. Na základe štatistiky pôvodného a skutočne vykonávaného povolania členov KSC dospieva k odhadu 110- až 120-tisíc príslušníkov tzv. novej inteligencie na pozíciách úradníkov alebo kvalifikovaných povolanií duševnej práce. Aj on však konštatuje, že tzv. nová inteligencia sa stala jednou z najpevnejších opôr komunistického režimu. Zdôrazňuje pritom najmä vyhranený odmietavý postoj jej príslušníkov proti „nositeľom odlišných názorov, hlavne v ideológii, kultúre a v spoločenských vedách“.²⁰²

²⁰¹ KAPLAN, Karel. Zakladateľské obdobie komunistického režimu. In KOCIÁN, Jiří (ed.). *Slovníková příručka k československým dějinám*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR [online]. Dostupné na internete: <http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/Prirucka48_89.pdf>, s. 7. BÚZIK, Bohumil. Sociální struktura a její proměny v českých zemích a na Slovensku. In KOCIÁN, Jiří (ed.). *Slovníková příručka*, c. d., s. 33 – 34.

²⁰² MAŇÁK, Jiří. *Orientace KSC*, c. d., s. 153 – 155.

VYSOKÉ ŠKOLY A FORMOVANIE KOMUNISTICKEJ INTELIGENCIE

Súčasťou procesu formovania komunistickej inteligencie boli inštitucionálne zmeny, ktorých cieľom bolo ovládnutie vysokých škôl. Prostredníctvom nich bola po roku 1948 obmedzená a neskôr, po prijatí nového vysokoškolského zákona v roku 1950 (zákon č. 58/1950 Sb. o vysokých školách) zlikvidovaná autonómia vysokých škôl, pri organizácii štúdia sa uplatnil sovietsky model a súčasťou vyučovania sa stali aj kurzy predmetov tzv. spoločného základu (marxizmu-leninizmu) a vojenské katedry. Po roku 1953 bola zavedená povinná účasť na prednáškach a seminároch.²⁰³ Po roku 1948 boli zlikvidované aj študentské spolky alebo mládežnícke organizácie záujmového, politického alebo národnostného charakteru a v roku 1949 bol ustanovený Československý zväz mládeže (ČSM) ako jednotná mládežnícka organizácia. Autonómia študentov ako špecifickej skupiny mládeže bola teda zlikvidovaná aj z organizačného hľadiska. V tomto smere sa KSČ takisto inšpirovala sovietskym modelom, podobne ako väčšina ostatných štátov sovietskeho bloku s výnimkou Poľska. Jedine tam bolo umožnené vytvorenie samostatnej študentskej organizácie Združenie poľských študentov (Zrzeszenie Studentów Polskich, ZSP), ktoré však nepredstavovalo ich politickú reprezentáciu, ale zaoberalo sa študijnými a sociálnymi otázkami, resp. organizovaním voľného času. Hoci išlo o nepolitickú organizáciu, znamenala aspoň čiastočné uchovanie autonómie vysokoškolskej mládeže.²⁰⁴

Popri ideologických prvkoch a deklarovanej snahe o nastolenie sociálnej spravodlivosti v podobe zlepšenia prístupu detí zo sociálne slabších, najmä robotníckych a roľníckych rodín, ku vzdelaniu obsahovalo aj veľmi silné technokratické prvky v podobe plánovitosti a zavedenia poriadku do systému štúdia (pevné študijné plány, postupnosť čiastkových skúšok, vytvorenie študijných skupín).²⁰⁵ Jakub Jareš a Martin Franc dokonca hovoria o priblížení riadenia vysokých škôl „podnikovému riadeniu, podstatne sa neodlišujúcemu od riadenia iných štátnych organizácií a národných podnikov“.²⁰⁶ Zaviedlo sa prijímacie konanie

²⁰³ PAŽOUT, Jaroslav. *Mocným navzdory*, c. d., s. 78.

²⁰⁴ JUNES, Tom. *Student Politics in Communist Poland. Generations of Consent and Dissent*. Lanham : Lexington Books, 2015, s. 28 – 29.

²⁰⁵ URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945 – 1969*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, s. 147.

²⁰⁶ JAREŠ, Jakub – FRANC, Martin. Autoritativní modernizace a stalinizace (1948 – 1953). In JAREŠ, Jakub – FRANC, Martin (eds.). *Mezi konkurencí a spoluprací. Univerzita Karlova a Československá akademie věd 1945 – 1969*. Praha : Karolinum, 2018, s. 167.

na vysoké školy, vychádzajúce jednak zo schopností záujemcov, ale aj zo snahy o modifikáciu triedneho zloženia poslucháčov. Iniciátori uvedených zmien vychádzali z predpokladu, že budúca inteligencia, ktorá sa bude regrutovať z radov robotníkov a roľníkov, bude oddaná myšlienkam komunistického režimu. V neposlednom rade dôležitým faktorom školskej politiky bolo napĺňanie priorít centrálne plánovanej ekonomiky, čomu slúžili smerné čísla poslucháčov, ktorých bolo možné prijímať na jednotlivé študijné odbory stanovené Štátnym plánovacím úradom.²⁰⁷ Rovnako však aj investície do vysokých škôl boli prezentované ako ukazovateľ rozvoja socialistickej ekonomiky. Z tohto hľadiska prístup vedenia KSČ voči vysokým školám kopíroval politiku ZSSR.²⁰⁸ Aj formovanie štruktúry vysokých škôl vychádzalo v 50. rokoch zo sovietskeho modelu, ktorý sa orientoval na budovanie menších škôl aj mimo väčších akademických centier, napr. v súvislosti so vzdelávaním učiteľov.

Na druhej strane však významným prostriedkom stabilizácie podpory režimu bolo zvýšenie možností mladých ľudí získať vysokoškolské vzdelanie prostredníctvom extenzívneho a rýchleho rozvoja siete vysokých škôl, čo bolo charakteristické pre Slovensko viac ako pre Čechy (týmto pojmom označujeme celú českú časť vtedajšej Československej republiky, t. j. historické krajiny Čechy, Morava a českú časť Sliezska). Z hľadiska počtu vysokoškolákov však konštatovanie o extenzívnom rozvoji nebolo až také automatické. V roku 1948 pôsobili na Slovensku štyri vysoké školy, po roku 1949 ich už bolo sedem a v rokoch 1953 – 1958 dvanásť. Od roku 1959 ich počet narástol na šesťnásť. Rast počtu poslucháčov však prechádzal viacerými fázami. Ak v roku 1947 ich bolo 8 408 a v roku 1949 11 327, v roku 1950 ich počet klesol na 10 602. Výraznejší rast nastal až v roku 1953 (20 362) a v roku 1956 (23 681). Na tejto úrovni stagnoval či dokonca klesal až do roku 1960, keď dosiahol úroveň 10 643. Razantnejší rast bol zaznamenaný až v roku 1961 (38 040) a v nasledujúcom roku (43 717), potom do roku 1969 na slovenských vysokých školách študovalo necelých 49 000 študentov.²⁰⁹

Podobná situácia panovala aj v Čechách, kde počet študentov klesol z 54 524 v roku 1947 na 39 871 v roku 1949 a 34 639 v roku 1950. K úrovni z roku 1947 sa priblížil až v roku 1956 (54 016) a významnejší nárast bol zaznamenaný až v roku 1960, keď počet študentov v Čechách dosiahol úroveň 64 397. Za obdobie rokov 1945 – 1960 sa počet vysokých škôl v Čechách zvýšil z 8 na 34.²¹⁰ Možno vysloviť predpoklad, že na poklese počtu vysokoškolákov po nástupe komunistického režimu mali významný podiel politicky motivované čistky (tzv. previerky), ktoré sa opakovali vo viacerých vlnách v rokoch 1948 – 1952. Dynamika rastu počtu

²⁰⁷ URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří. *Vysokoškolský vzdelávací systém*, c. d., s. 180.

²⁰⁸ TROMLY, Benjamin. *Making the Soviet Intelligentsia*, c. d., s. 2.

²⁰⁹ *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha : SNTL – Alfa, 1985, s. 794.

²¹⁰ Tamže, s. 595.

vysokoškolákov na Slovensku bola jednoznačne vyššia v porovnaní s Čechami. Za roky 1947 – 1956 ich počet narástol o 2,81-násobok, kým v Čechách v roku 1956 bol ešte stále nižší ako v roku 1947.

Politické priority vedenia KSČ, uprednostňujúceho technické vysoké školy, sa prejavili aj na štruktúre počtu vysokoškolákov. Na Slovensku za roky 1956 – 1959 počet študentov vysokých škôl univerzitného smeru klesol z 11 178 na 10 380. Až od rokov 1960 a 1961 možno hovoriť o určitom raste – na 14 193, resp. 17 208 v rokoch 1960 – 1961, čo zrejme súviselo aj s reformou vzdelávania učiteľov a pedagogických pracovníkov. Na druhej strane možno hovoriť o kontinuálnom raste počtu študentov škôl technického smeru zo 7 848 v roku 1956 na 9 608 v roku 1959, resp. až 13 601 v roku 1961. Rast počtu študentov sa týkal aj vysokých škôl poľnohospodárskeho smeru – z 2 575 v roku 1956 sa zvýšil na 3 625 v roku 1959, kým počet študentov v školách ekonomického smeru stagnoval. V roku 1956 ich bolo 1 870, o tri roky neskôr 1 934, o intenzívnejšom raste možno hovoriť až po roku 1961, keď ich počet dosiahol 2 545.²¹¹

Pokles počtu študentov na školách univerzitného smeru bol ešte väčší v Čechách. Z úrovne 32 994 v roku 1947 ich počet klesol na 23 973 v roku 1956. V roku 1958 ich bolo dokonca iba 21 057, až po roku 1959 ich počet začal stúpať na 23 197, resp. 27 811 v roku 1960. Na vysokých školách technického smeru v roku 1947 študovalo v Čechách 12 868 študentov, potom nasledoval, zrejme aj v dôsledku politicky motivovaných čistiek, mierny pokles, ale už v roku 1956 ich bolo 20 576 a v roku 1960 dosiahol 25 284. Podobne ako na Slovensku klesal v Čechách počet študentov vysokých škôl ekonomického smeru – z 4 547 v roku 1947 na 3 213 v roku 1958.²¹² Počet študentov na vysokých školách poľnohospodárskeho smeru klesol z 3 003 v roku 1947 na 2 334 v roku 1948, ale 1956 ich už bolo 4 733.²¹³

Na Slovensku rýchly rast počtu študentov zaznamenala bratislavská Slovenská vysoká škola technická (SVŠT),²¹⁴ kde sa počet 2 525 študentov v školskom roku 1950/51 zvýšil na 5 304 v školskom roku 1955/56.²¹⁵ Platí to aj v prípade pedagogických pracovníkov, ktorých počet narástol z 260 v roku 1951 na 586 v roku 1955.²¹⁶ Opačným prípadom boli tzv. ideologické fakulty na Univerzite Komenského v Bratislave, kde sa na situácii Právnickej fakulty UK prejavil nepriateľský postoj komunistických elít voči právnej vede. Počet jej poslucháčov poklesol z 1 050 v školskom roku 1950/51 na 236 v školskom roku 1952/53 a po miernom náraste znova na 242 v školskom roku 1955/56. Do prvých ročníkov sa v školských

²¹¹ Tamže, s. 794 – 795.

²¹² Tamže, s. 595.

²¹³ Tamže, s. 596.

²¹⁴ Súčasný názov školy je Slovenská technická univerzita (STU).

²¹⁵ ROŠKOVÁ, Miroslava. Vývoj SVŠT v rokoch 1955 – 1959. In BLAŽEJ, Anton (ed.). *Päťdesiat rokov Slovenskej vysokej školy technickej*. Bratislava : Alfa, 1987, s. 61.

²¹⁶ Tamže, s. 63.

rokoch 1951/52 a 1955/56 zapísalo iba 41 študentov. Medzitým ich síce bolo aj viac, ale nikdy ich počet nedosiahol úroveň z roku 1950/51, keď ich bolo 86.²¹⁷ Nízky záujem o štúdium práva pretrvával až do polovice 60. rokov, keď sa v školskom roku 1965/66 zapísalo 156 študentov. Až vtedy počet študentov fakulty dosiahol úroveň 439²¹⁸. O nízkej prestíži právnického povolania v období stalinizmu svedčí skutočnosť, že na štúdium práva bolo prijatých v školskom roku 1950/51 iba 232 z celkového plánovaného počtu 405 poslucháčov, t. j. 57 %.²¹⁹

Nepriaznivý bol aj vývoj poslucháčov Filozofickej fakulty UK. V školskom roku 1948/49 ich bolo 809, v nasledujúcom školskom roku však už len 691. V školskom roku 1952/53 ich bolo ešte menej (471), v rokoch 1954-55 sa ich počet mierne zvýšil na 574, ale potom znova nasledoval pokles na 558 v školskom roku 1956/57. Až na ďalší školský rok sa začal proces rastu – na 631 a úroveň z roku 1948 bola prekročená až v školskom roku 1960/61 (831).²²⁰ Napriek tomu, že malo ísť o „ideologickú fakultu“,²²¹ počet jej pedagógov rástol iba veľmi pomaly – zo 112 v roku 1955 na 124 v roku 1958, t. j. o 10 %. Na niektorých odboroch však ich počet dokonca klesal, napr. na anglickej a germánskej filológii o 9 %. Aj na ostatných filologických odboroch bol rast iba nepatrný – z 39 na 41.²²² Uvedené čísla potvrdzujú prioritné postavenie technického vysokého školstva, čo súviselo s plánmi KSČ na hospodársku rekonštrukciu československej spoločnosti a štátu.²²³

Významnú časť príslušníkov tzv. novej inteligencie však tvorili aj ľudia, ktorí síce absolvovali vysokoškolské štúdium, pred jeho začiatkom však namiesto riadneho stredoškolského štúdia absolvovali špeciálne skrátené (najčastejšie jednoročné) prípravné kurzy, tzv. Štátne kurzy pre prípravu pracujúcich na vysoké školy. Boli do nich delegovaní záujemcovia najčastejšie z radov robotníckej mládeže (vo veku od 18 do 30 rokov) buď na základe rozhodnutia orgánov KSČ, alebo vedenia štátnych podnikov. V rámci jednotlivých rezortov boli však vytvorené aj špeciálne kurzy, napr. školy dôstojníckeho dorastu či napr. Právnická škola pracujúcich, ktorá formou skrátených kurzov vychovávala pracovníkov pre potreby komunistami kontrolovanej justície. Priame vyzdvihovanie robotníkov do riadiacich funkcií sa realizovalo najčastejšie vo výrobnej sfére vrátane generálnych riaditeľstiev podnikov. Nebolo však zriedkavým javom ani v zahra-

²¹⁷ VIETOR, Martin. Právnická fakulta Univerzity Komenského. In VARSÍK, Branislav (ed.). *Päťdesiat rokov Univerzity Komenského*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1969, s. 262.

²¹⁸ VIETOR, Martin. Právnická fakulta Univerzity Komenského, c. d., s. 278.

²¹⁹ URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří. *Vysokoškolský vzdelávací systém*, c. d., s. 122.

²²⁰ PAULINYI, Ákoš. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v rokoch 1945 – 1969. In VARSÍK, Branislav (ed.). *Päťdesiat rokov Univerzity Komenského*, c. d., s. 372.

²²¹ Tamže, s. 347.

²²² Tamže, s. 351.

²²³ DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter. *Vědní koncepcie KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010, s. 81 – 82.

ničnej službe a štátnom aparáte. Takto koncipovaná kádrová politika sa rozšírila postupne do všetkých sfér života spoločnosti a stala sa „jednou z oblastí upevnenia pozícií pofebruárovej reprezentácie“.²²⁴ Jedným z iniciátorov vzniku tzv. prípraviek bol generálny tajomník ÚV KSČ Rudolf Slánský, ktorý v novembri 1948 ich zriadenie odôvodňoval časovou tiesňou: „Strana nebude čakať veľa rokov, kým stredné školy a potom vysoké školy vyškolia novú pracovnú silu pre robotnícku triedu. Musíme prijať viacero dočasných a prechodných opatrení s cieľom presadiť nadaných a triedne uvedomelých robotníkov do vysokých škôl.“²²⁵ Už od júna 1949 boli pri prijímacích pohovoroch na vysoké školy prednostne prijímaní absolventi štátnych kurzov pre prípravu pracujúcich na vysokoškolské štúdium, teda spomínaných tzv. prípraviek. Na Slovensku takýmito kurzami v rokoch 1949 – 1952 prešlo podľa Sone Gabzdilovej približne 1 800 frekventantov, pričom v akademickom roku 1951/52 predstavovali 17,25 % študentov zapísaných do prvých ročníkov.²²⁶ Zámer vychovať „novú inteligenciu“ formou takto organizovaných kurzov sa však skončil neúspechom, a to najmä pre nízky záujem potenciálnych absolventov, ale aj závodov, ktoré nemali záujem uvoľňovať svojich zamestnancov. Osobitne sa to prejavilo počas náboru pre školský rok 1953/54, keď sa namiesto plánovaných 1 580 uchádzačov prihlásilo na štúdium iba 630 osôb, t. j. 39,8 % z plánovaného počtu. To bol dôvod, prečo v máji 1953 politický sekretariát ÚV KSČ rozhodol, že ďalšie prípravné kurzy sa už organizovať nebudú. Ako konštatovala S. Gabzdilová, dôvodov bolo viacero: popri nízkej prestíži vzdelania v robotníckom a roľníckom prostredí na Slovensku to bola internátna forma kurzov, ktorá znamenala odlúčenie účastníkov od rodín, ale aj konanie týchto kurzov v menších obciach a mestách, mimo univerzitných centier (na Slovensku Modra-Harmónia, Malacky, Bytča, Jasov).²²⁷ Tzv. triedne hľadisko osobitne zohľadňovali smernice vydané Poverením školstva, vied a umenia na školský rok 1950/51, pričom nemali byť prijímané deti bývalých továrnikov, statkárov, resp. veľkostatkárov, exponentov režimu Slovenského štátu (1939 – 1945), členov Demokratickej strany, štátnych zamestnancov a dôstojníkov pozbavených zamestnania v rámci očisty verejného života po februári 1948, obchodníkov, krčmárov a živnostníkov, pokiaľ zamestnávali viac ako jednu osobu. Výnimkou bola pre nich angažovanosť v KSČ a ČSM.²²⁸

Ďalším nástrojom formovania tzv. novej, resp. režimu oddanej inteligencie boli politicky motivované čistky na vysokých školách, ktoré sa po roku 1948 a na začiatku 50. rokov opakovali vo viacerých vlnách.²²⁹ Voči vysokoškolským pri-

²²⁴ KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny*, c. d., s. 130.

²²⁵ CONNELLY, John. *Captive University*, c. d., s. 260.

²²⁶ GABZDILOVÁ, Soňa. *Ako sme študovali v totalite*, c. d., s. 102.

²²⁷ Tamže, s. 108 – 110.

²²⁸ Tamže, s. 113 – 114.

²²⁹ Podrobnejšie údaje o čistkách medzi vysokoškolskými študentmi napr. v prípade českých vysoko-

stupovalo vedenie KSČ s nedôverou nielen pre sociálny pôvod ich podstatnej časti, ale aj preto, že časť študentov vo februári 1948 dávala najavo svoj nesúhlas s nástupom komunistického režimu. Kým spočiatku represie na vysokých školách smerovali proti študentom, ktorí (resp. ich rodičia) boli angažovaní v nekomunistických stranách, resp. mládežníckych organizáciách, ako aj proti tzv. večným študentom, neskôr boli zamerané voči študentom s nesprávnym sociálnym pôvodom, s cieľom posilniť podiel detí z robotníckych a maloroľníckych rodín nielen na vysokých, ale aj na výberových stredných školách. V rokoch 1949 – 1950 tak bolo zo slovenských vysokých škôl podľa údajov Marty Glossovej v rámci tzv. demokratizácie vysokých škôl po zohľadnení odvolaní vylúčených 1 038 študentov, t. j. 10,6 % ich celkového počtu²³⁰. V júni a v septembri 1950 však prebiehala v rámci tzv. ideologického boja na fakultách nová vlna čistiek, spojená už aj s bojom proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu, ktorá priniesla vylúčenie ďalších 570 študentov. Práve tento moment, súvisiaci aj s obavami z vplyvu bývalých členov Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a z potenciálneho slovenského separatizmu, bol najvýraznejším špecifikom pri politicky motivovaných čistkách na vysokých školách na Slovensku. Ako uvádza M. Glossová, ich skutočný počet bol zrejme vyšší, keďže mnohí z nich zo strachu pred vylúčením zanechali štúdium dobrovoľne a na pohovoroch sa nezúčastnili. Bolo to 11,1 % z celkového počtu preverovaných (s výnimkou študentov prvého ročníka, ktorí už prechádzali prijímacími pohovormi). Časť z nich, ktorí boli vylúčení iba na obdobie 1,5 roka, sa podarilo neskôr štúdium dokončiť, resp. dostať sa na vysokú školu napr. v 60. rokoch²³¹.

Podobné čistky na vysokých školách nemali podľa Johna Connellyho v ére stalinizmu obdobu ani v NDR, ani v Poľsku. Zároveň však poukazuje na skutočnosť, že KSČ zlyhala pri tvorení novej elity, lebo sa jej síce podarilo urobiť zo stu-

kých škôl pozri BLAŽEK, Petr – JECH, Karel – KUBÁLEK, Michal. *Politicky motivované vylučovanie študentů v zakladatelském období komunistického režimu. Černá kapitola z dějin vysokého zemědělského školství v Praze*. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Sama Cambela*. Studie Slovákckého muzea 9/2004. Uherské Hradiště : Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, 2004, s. 111 – 132; CUHRA, Jaroslav. „Nechci dnes psát o tom, co všechno dobrého již přineslo stranické prověřování.“ *Stranické prověrky 1948 a 1950*. In ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav a kol. *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948 – 1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012, s. 12 – 19; DEVÁTÁ, Markéta. *Příspěvek k dějinám vysokých škol v letech 1948 – 1950 na základě dobových dokumentů*. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Semináře a studia Výzkumního centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003*. Praha : Výzkumní centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 631 – 653. V případě Slovenska predstavuje najdôležitejší zdroj práca GABZDILOVÁ, Soňa. *Ako sme študovali v totalite*, c. d.; JAREŠ, Jakub. „Indiferentní – možnost převýchovy!“ *Cíle tzv. studijní prověrky na vysokých školách a jejich realizace*. In ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav a kol. *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí ...*, c. d., s. 20 – 53.

²³⁰ GLOSSOVÁ, Marta. *Previerky a vylučovanie študentov slovenských vysokých škôl...*, c. d., s. 96.

²³¹ Tamže, s. 137 – 139.

dentov robotníkov (buď v dôsledku čistiek, alebo zavedením povinnej výrobnéj praxe), ale neurobila z robotníkov študentov. Podľa jeho slov „triedne zloženie študentov, najmä na ideologicky dôležitých fakultách, sa zásadne nezmenilo“ a ani do začiatku 60. rokov neprekročil podiel novoprijatých vysokoškolákov robotníckeho a roľníckeho pôvodu polovicu celkového počtu študentov. Na druhej strane v porovnaní s rokom 1947/48 sa v školskom roku 1950/51 podiel novoprijatých študentov z robotníckych a roľníckych rodín na českých vysokých školách viac než zdvojnásobil – z 18 percent na 38,6 % a v školskom roku 1958/59 dosiahol 41,5 % a neskôr začal opäť klesať.²³²

Podobná situácia panovala aj na Slovensku. Podľa S. Gabzdilovej v zimnom semestri školského roka 1948/1949 sa na slovenských vysokých školách vzdelávalo celkovo 9 866 študentov. Z nich 1 847 (18,7 %) pochádzalo z rodín samostatných roľníkov a z rodín robotníkov 18,5 %. Najpočetnejšiu skupinu tvorili vysokoškooláci pochádzajúci z rodín inteligencie (26,1 %).²³³ Neskôr, prostredníctvom prijímacích pohovorov, sa zmenilo triedne a sociálne zloženie študentov prvých ročníkov jednotlivých fakúlt: „Kým v akademickom roku 1949/1950 študovalo v prvých ročníkoch 21,6 % poslucháčov, ktorí mali robotnícky pôvod, v školskom roku 1950/1951 ich zastúpenie dosahovalo 31,9 %.“²³⁴ V súvislosti s prejavmi nespokojnosti študentov posledného ročníka Lekárskej fakulty²³⁵ Univerzity Komenského v Bratislave v roku 1954 však správa orgánov Ministerstva vnútra ČSR uvádza, že robotnícky pôvod malo 27,5 % z nich, kým v prípade 40,4 % možno hovoriť, že pochádzali z rodín „pracujúcej inteligencie“.²³⁶

Neúspech snahy o zásadnú zmenu sociálneho zloženia poslucháčov však nebol iba problém ČSR. Tak napr. v prípade Moskovskej štátnej univerzity v roku 1953 až 82 % novoprijatých študentov pochádzalo z rodín „inteligencie“, situácia sa mierne odlišovala na vysokých školách mimo Moskvy, ale celkovo na vysokých školách v ZSSR v uvedenom období bolo až 62,6 % novoprijatých študentov

²³² CONNELLY, John. *Captive University*, c. d., s. 250 – 252.

²³³ GABZDILOVÁ, Soňa. *Ako sme študovali*, c. d., s. 67.

²³⁴ Tamže, s. 85.

²³⁵ PAŽOUT, Jaroslav. *Mocným navzdory. Studentské hnutie v šesdesiatych letech 20. storočia*. Praha : Prostor, 2008, s. 78.

²³⁶ Z 233 končiach študentov Lekárskej fakulty UK v letnom semestri roku 1954 malo 64 robotnícky pôvod (27,5 %), 65 úradnícky pôvod (27,9 %), štyria lekárnický pôvod (1,7 %), dvaja profesorský pôvod (0,85 %), 23 roľnícky pôvod (9,9 %), 3 maloroľnícky pôvod (1,3 %), 21 učiteľský pôvod (9,01 %), 6 pochádzali z rodín členov JRD (2,6 %), 2 mali inžiniersky pôvod (0,85 %), 2 dôstojnícky pôvod (0,85 %), 1 farársky pôvod (0,42 %), v prípade 12 študentov rodičia poberali dôchodok (5,2 %), 4 študenti boli živnostníckeho pôvodu (1,7 %), 2 strojno-zámočníckeho a hostinského pôvodu (po 0,85 %), po jednom boli vinohradníckeho a staviteľského pôvodu (0,42 %), 3 boli obchodnícko-predavačského pôvodu (1,3 %) a otec jedného študenta bol vedúci predajne (0,42 %). SNA, A ÚV KSS, f. Volené orgány – 1. tajomník (taj.) ÚV KSS Karol Bacílek, kr. 32, archívna jednotka (a. j.) 80.

z radov „inteligencie“ a iba 24,4 percenta pochádzalo z robotníckych rodín.²³⁷ Ak teda bolo cieľom komunistických režimov pomocou administratívnych opatrení zmeniť sociálnu hierarchiu, tak tento cieľ sa podaril iba čiastočne. Príslušníci vzdelanejších vrstiev aj v 50. rokoch „reprodukovali svoju sociálnu pozíciu odovzdávaním dosiahnutého vzdelania svojim deťom“.²³⁸

²³⁷ TROMLY, Benjamin. *Making the Soviet Intelligentsia*, c. d., s. 59.

²³⁸ Tamže, s. 9.

SLOVENSKO NA PRAHU ROKU 1956

Z hľadiska mocenských pomerov v Československu počas prvej vlny „destalinizácie“ v rokoch 1953 – 1956 nemožno, na rozdiel od Poľska a Maďarska, hovoriť s výnimkou kozmetických zmien o zásadných personálnych zmenách. Naopak, bola zachovaná personálna kontinuita vedenia na čele s prvým tajomníkom Ústredného výboru KSČ Antonínom Novotným, premiérom Viliamom Širokým a prezidentom Československej republiky Antonínom Zápotockým. V tomto smere predstavovalo Československo výnimku, keďže v ostatných dvoch štátoch nastala po roku 1956 zásadná zmena v najvyšších riadiacich funkciách.

Na prelome rokov 1955 – 1956 Komunistická strana Československa už definitívne opustila politiku tzv. nového kurzu, t. j. politiku umiernených reforiem, predovšetkým v oblasti ekonomiky, začatú po roku 1953. Pritom aj napriek opatrným ústupkom v sociálnej a ekonomickej oblasti, ktoré sa týkali zrušenia represívnych vládnych nariadení „proti absencii a fluktuácii“, obmedzenia investičnej výstavby v prospech investícií do výroby spotrebných predmetov, rozvoja poľnohospodárstva a bytovej výstavby či tolerovania rozpadu jednotných roľníckych družstiev (JRD), v oblasti politickej si KSČ zachovala dovtedajší rigidný charakter. Na rozdiel od Maďarska a Poľska, kde postupne prichádzalo k rehabilitáciám komunistických obetí politických procesov, na Slovensku sa ešte 21. – 24. apríla 1954 uskutočnil proces s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami (Gustáv Husák, Daniel Okáli, Ladislav Novomeský, Ivan Horváth a Ladislav Holdoš) i ďalšie politické procesy, napr. s Jánom Ševčíkom (bývalý predseda Strany slovenskej obrody), s bývalým prokurátorom v procese s Jozefom Tisom Antonom Rašlom a i. Udialo sa tak aj napriek tomu, že napr. v susednom Poľsku, kde pred rokom 1956 takisto nemožno hovoriť o politickej liberalizácii, sa už k realizácii procesu s Władysławom Gomułkom neprikročilo. Pred súdom sa ocitla tiež skupina dôstojníkov Štátnej bezpečnosti (ŠtB) tvorená Osvaldom Závodským, Miroslavom Pichom-Tůmom a i., ako aj skupina dôstojníkov armády (Bohumil Kopold, gen. Karel Klapálek a i.).

Aj napriek postupnému prepúšťaniu politických väzňov napr. v Maďarsku a v ZSSR vedenie KSČ o revízii politických procesov s komunistickými politikmi neuvažovalo. Komisia, vedená ministrom vnútra Rudolfom Barákom, ktorá bola ustanovená pri ÚV KSČ začiatkom roku 1955, sa nemala dotýkať hlavných procesov, jej úlohou bolo potvrdiť oprávnenosť vynesených rozsudkov, prípadne zmeniť obsah obžaloby (predovšetkým čo sa týka obvinenia z tzv. titoizmu, resp. špionáže v prospech Juhoslávie v súvislosti so zmenou postoja voči Juhoslávii)

a v krajnom prípade navrhnúť zmenu výšky uložených trestov. Podľa priebežnej správy komisie bol za hlavného vinníka nezákonností označený Rudolf Slánský ako „československý Berija“.²³⁹ Jej činnosť bola uzavretá na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 30. januára 1956.

Prvý tajomník ÚV KSČ A. Novotný v referáte na zasadnutí ÚV KSČ závery tzv. Barákovskej komisie potvrdil a politiku KSČ spreď roku 1953 označil za správnu, pričom nezákonnosti, ku ktorým došlo a ktorých existenciu už nebolo možné zamlčať, vyhlásil za vedľajší jav. Vedúci predstavitelia KSČ si uvedomovali, že opačný postup by znamenalo spochybnenie ich vlastnej legitimacy, keďže sa na príprave a realizácii politických procesov sami podieľali. „Správnych výziev k bdlosti a ostražitosti [sa] chytili aj niektoré kverulantské a priamo nepriateľské živly. Vlna podozrievavosti podľahli mnohokrát aj ľudia ideologicky nepevní.“ Do bezpečnosti „zanášali cudzie a nepriateľské metódy“ funkcionári KSČ R. Slánský a Karel Šváb. Za neoprávnené zatýkanie niesli podľa záverov komisie zodpovednosť R. Slánský, Jarmila Taussigová a Ladislav Kopřiva. Zodpovednosť za úmrtia počas vyšetrovania bola zvalená na K. Švába a O. Závodského, za násilné metódy použité počas výsluchov zas bývalý náčelník Správy vyšetrovania Ministerstva vnútra ČSR Bohumil Doubek a jeho zástupca Kohoutek. Podobne ako začiatkom 50. rokov sa vedenie KSČ rozhodlo zahrať na antisemitskú nôtu, keď argumentovalo, že „značná časť“ uvedených funkcionárov „bola strane a ľudu cudzími živlami“. R. Slánský bol naďalej obviňovaný, že je „agentom imperializmu... Nové je to, že to bol agent berijovského typu,“ uviedol A. Novotný i napriek tomu, že podľa jeho slov absentujú dôkazy, že bol jeho spoločníkom. Potvrdil správnosť rozsudkov vynesených v politických procesov: „Spravodlivý trest, ktorý im bol vymeraný, bol v plnej miere zaslúžený... Činnosť Slánského bola práve oným skoncentrovaným výrazom úsilia porazených tried, ktoré sa nevzdali nádeje na návrat kapitalizmu.“ Podľa záverov komisie trestná činnosť nebola prešetrená a v niektorých prípadoch nedokázaná iba u československých interbrigadistov, ktorí sa zúčastnili v občianskej vojne v Španielsku a boli navrhnutí na rehabilitáciu, ako aj u starých technických kádrov.

V prípade Márie Švermovej Politické byro ÚV KSČ rozhodlo o obnove procesu a jej odsúdenie na 10 rokov väzenia. Po odpykaní polovice trestu mali byť prepustení na slobodu, resp. zbavení viny Gejza Pavlík a jeho manželka Charlotta, Vilém Nový a ďalší, obvinení v súvislosti s procesom s Lászlóom Rajkom a bratmi Fieldovcami. Josef Smrkovský bol zbavený obvinenia, že pôsobil ako agent gestapa a že sa vo funkcii generálneho riaditeľa štátnych majetkov a námestníka ministra poľnohospodárstva dopustil velezrady a sabotáže. Hoci už nebol označovaný za priameho spoločníka R. Slánského, zostali v platnosti obvinenia z politických previnení a chýb v ilegálnej činnosti KSČ počas nacistic-

²³⁹ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1966*, c. d., s. 19.

kej okupácie. Jeho politická vina spočívala podľa rozhodnutia Politického byra ÚV KSČ v tom, že ako riaditeľ Československých štátnych majetkov „trpel a vykonával zlú kádrovú politiku“ a zneužíval svoje pozície, čím poškodzoval štát. Výšku trestu Politické byro ÚV KSČ stanovilo na tri roky, ktoré si J. Smrkovský vo väzení odpykal a bol prepustený na slobodu. Josef Pavel bol plne zbavený viny a bolo mu tiež vrátené členstvo v KSČ, podobne ako bývalému námestníkovi ministra zahraničných vecí Arturovi Londonovi, Eduardovi Goldstückerovi, Karlovi Dufekovi a J. Kavanovi²⁴⁰. Tohto stanoviska sa pridrižovalo vedenie KSČ aj po XX. zjazde KSSZ. Po ukončení tzv. diskusie vnútri KSČ a v spoločnosti, vyvolanej XX. zjazdom KSSZ, predseda vlády ČSR V. Široký potvrdil tézu, podľa ktorej „metódy protizákonného vyšetovania zaviedol u nás do bezpečnostného aparátu Slánský (...) Slánského dielo dokonca o nejaký čas prežilo svojho pôvodcu.“²⁴¹ Revíziu procesu s R. Slánským odmietol tiež prvý tajomník ÚV KSČ A. Novotný na celoštátnej konferencii KSČ v júni 1956,²⁴² čím vedenie KSČ považovalo svoj postoj k revízii politických procesov za definitívne vyjasnený a nebolo ochotné sa k tejto otázke ďalej vracaf.

Sociálne nepokoje z roku 1953 mali iba lokálny rámeč, podobne ako vlna vystupovania roľníkov z JRD a nenadobudli politický charakter. Vedeniu KSČ sa podarilo tieto prejavy nespokojnosti úspešne zvládnuť prostredníctvom politiky zameranej na rast životnej úrovne, napr. formou postupného znižovania cien spotrebného tovaru.²⁴³ Ústup z politiky „nového kurzu“ súvisel s mocenskými pohybmi vo vedení KSČ, kde po návšteve prvého tajomníka ÚV KSČ Antonína Novotného v Moskve 6. – 8. apríla 1954 nastal definitívne obrat k politike zameranej na návrat k tvrdému kurzu, k preferencii strojárskej výroby a obnoveniu kolektivizácie poľnohospodárstva.²⁴⁴ Definitívne to bolo potvrdené na zasadnutí ÚV KSČ v júni 1955.²⁴⁵ Zároveň však pokračovala politika ekonomických ústupkov voči robotníkom a zamestnancom, osobitne v oblasti spotreby prostredníctvom každoročného jednorazového zníženia cien.

²⁴⁰ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 82, a. j. 100, bod 3.

²⁴¹ ŠIROKÝ, Viliam. Leninskou cestou k novému rozmachu a novým víťazstvám. Prejav súdruha Viliama Širokého na zasadnutí Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. *Pravda*, 12. 5. 1956, s. 3.

²⁴² NOVOTNÝ, Antonín. Súčasná situácia a úlohy strany. Referát súdruha Antonína Novotného, prednesený na celoštátnej konferencii Komunistickej strany Československa dňa 11. júna 1956. *Pravda*, 12. 6. 1956, s. 3 – 9.

²⁴³ Podrobnejšie pozri: BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie*, c. d., s. 16 – 26.

²⁴⁴ BARNOVSKÝ, Michal. Prvé symptómy destalinizácie v Československu (marec 1953 – február 1956). In PÁSTOR, Zoltán – ŠTEFANSKÝ, Michal (eds.). *Pokus o reformu v roku 1968*. Banská Bystrica : Trian, 1999, s. 20 – 21.

²⁴⁵ HLAVOVÁ, Viera. Signály dysfunkčnosti procesu kolektivizácie v roku 1953 v Československu a ich recepcia v decízno-politickej sfére. In ŠTEFANSKÝ, Michal – ZÁGORŠEKOVÁ, Marta (ed.). *Krízy režimov sovietskeho bloku*, c. d., s. 89 – 90.

Základné korektúry politického systému, realizované v období po smrti Josifa Vissarionoviča Stalina, boli v Československu začiatkom roku 1956 zavŕšené. V tom čase sa už vyhranili aj základné kontúry mocenskej konštelácie, keď vo vedení KSČ súperenie medzi prezidentom Antonínom Zápotockým a Antonínom Novotným bolo definitívne rozhodnuté v prospech druhého z nich. Víťazstvo A. Novotného zároveň znamenalo zásadné oslabenie pozícií formálneho predsedu Komunistickej strany Slovenska (KSS) Viliama Širokého. Hoci zostal vo funkcii predsedu vlády Československej republiky, v Bratislave fakticky stratil významnejších podporovateľov.²⁴⁶

Na Slovensku sa na dlhé roky stabilizovala pozícia triumvirátu Karol Bacílek (prvý tajomník ÚV KSS) – Pavol David (tajomník ÚV KSS) – Rudolf Strechaj (predseda SNR). Napriek nominálne druhoradej pozícii však v skutočnosti najsilnejším politikom na Slovensku bol Pavol David, v rukách ktorého sa koncentrovali informácie silových zložiek – správy ŠtB, ako aj kontrola nad súdnictvom i prokuratúrou. Tichý mocenský zápas Novotný – Široký prebiehal po celé obdobie druhej polovice 50. rokov. Títo politici však neprezentovali alternatívne predstavy komunistickej politiky a zostávali v zajatí politiky tvrdého postupu. Jeho súčasťou bolo napr. odvolanie Širokého chránenca Štefana Gažíka z postu povereníka poľnohospodárstva v marci 1956²⁴⁷ a svoje víťazstvo si Novotný definitívne potvrdil v roku 1957, keď Širokému zabránil získať post hlavy štátu po smrti prezidenta Zápotockého.

Komunistická moc na začiatku roku 1956 teda v žiadnom prípade neuvažovala v intenciách zásadných zmien politického kurzu. Hlásila sa k cieľom, ktoré vychádzali z generálnej línie výstavby socializmu, t. j. k línii gottwaldovského vedenia. Dilema československých komunistov sa týkala jedine otázky spôsobu dosiahnutia definovaných cieľov. Vedenie KSČ sa po otrase, ktorý preň znamenali nepokoje v júni 1953 vyvolané schválením menovej reformy, obávalo otvorenej konfrontácie s občanmi. Preto uplatňovalo striedavo politiku „cukríka a biča“. Na jednej strane boli napr. pranierované praktiky neprimeraného násillia voči roľníkom počas zakladania JRD, keď K. Bacílek tvrdil, že „jedinou správnou metódou budovania JRD a socializmu vôbec je trpezlivé a húževnaté presviedčanie“ a presadil odvolanie okresných tajomníkov KSS v Topoľčanoch (Vincent Čerešník) a v Partizánskom (Bohuslav Jílek), vyvíjajúcich nátlak na drobných a stredných roľníkov pri vstupe do JRD pod hrozbou prepustenia ich detí zo škôl, resp. zamestnaní.²⁴⁸ V skutočnosti však uvedená prax bola bežná aj v iných

²⁴⁶ BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie*, c. d., s. 30 – 31.

²⁴⁷ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 917. Zasadnutie BÚV KSS 9. 3. 1956. Správa o výsledku šetrenia nekomunistického chovania s. Gažíka.

²⁴⁸ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 917, Zasadnutie BÚV KSS 3. 3. 1956, Správa o prešetrení nesprávneho počínania vedúcich tajomníkov OV KSS v okresoch Partizánske a Topoľčany pri získavaní malých a stredných roľníkov do JRD.

regiónoch Slovenska. Naproti tomu predstavitelia bezpečnostno-justičnej mašinerie (David, povereník spravodlivosti Juraj Uhrín, námestník generálneho prokurátora pre Slovensko Ladislav Gešo) vyvíjali nátlak na ostrejšie prenasledovanie kulakov, aby sudcovia pri riešení právnych sporov na dedine nevychádzali len „hľadiska právneho“, ale aby „hodnotili určitý prípad z hľadiska triedneho boja na dedine“.²⁴⁹

Skutočnosť, že v prvých mesiacoch roku 1956 o žiadnom odmäku nemohlo byť ani reči, potvrdzuje rozhodnutie Byra ÚV KSS o čistke vo vedení Strany slobody (satelitnej strany Národného frontu) z februára 1956, ktorá sa stala prelúdiom pri príprave obžaloby a vykonštruovaného politického procesu.²⁵⁰ Hoci sa tento proces, v ktorom hlavní obžalovaní Vincent Pokojný a Vincent Bohuš boli za trestný čin velezrady odsúdení na 11 rokov väzenia, konal až v júli 1956,²⁵¹ prípravy naň prebiehali už od konca roku 1955 a krátkodobé politické uvoľnenie v jarných mesiacoch roku 1956 ich nijakým spôsobom neovplyvnili. Na priebeh vyšetrovania a vypracovania obžaloby dozeralo Byro KSS, ktoré aj v tomto období priamo usmerňovalo činnosť prokuratúry.²⁵² Je však pravdou, že represálie v uvedenom období už nemali natoľko masový charakter ako v predchádzajúcich rokoch, najmä v tzv. zakladateľskom období budovania komunistického systému (1948 – 1953). To vyplýva aj z faktu, že v tom čase už v ČSR neexistovali sily, resp. sociálne vrstvy, ktoré by boli schopné režimu klásť účinný odpor. Represálie preto mali diferencovanejší a adresný charakter, čo však neznamená, že by KSČ rezignovala na likvidáciu svojich protivníkov. Na rozdiel od obdobia tzv. monstreprocesov zo začiatku 50. rokov režim síce postupoval voči individuálnym odporcom razantne, usiloval sa však ich prípady izolovať a obmedziť ich publicitu.

²⁴⁹ Tamže.

²⁵⁰ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 916, Zasadnutie BÚV KSS, 24. 2. 1956, Návrh opatrení vyplývajúcich zo situácie v ÚV Strany slobody.

²⁵¹ SNA, f. Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu (ÚAV SNF), kr. 113, inventárne číslo (inv. č.) 164, Strana slobody (SSI) – poslanci, funkcionári, personálne 1948 – 1958.

²⁵² SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 921, Zasadnutie BÚV KSS, 26. 4. 1956, Návrh obžaloby na bývalých funkcionárov SSI.

VNÚTROPOLITICKÝ KONTEXT „ODMÄKU“ PO XX. ZJAZDE KSSZ

Výsledky XX. zjazdu KSSZ prvý raz prerokúvalo Politické byro ÚV KSČ 27. februára 1956, na druhý deň po návrate časti delegácie KSČ, ktorú tvorili Antonín Zápotocký a Viliam Široký, do Prahy. V tom čase ešte nepoznali obsah tajného referátu Nikitu Sergejeviča Chruščova o kulte osobnosti Josifa Vissarionoviča Stalina. S jeho obsahom bol oboznámený iba prvý tajomník ÚV KSČ Antonín Novotný. Vedúci predstavitelia KSČ odmietali o kritike Stalina diskutovať, jedine Antonín Novotný na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 2. marca 1956 považoval za nutné hovoriť o kulte Stalinovej osobnosti. S obsahom Chruščovovho tajného referátu však ostatných neoboznámil. Väčšina prítomných preto odmietala kritiku Stalina, ako aj širokú diskusiu o minulosti. V tomto duchu prebiehali aj prvé krajské aktivity funkcionárov KSČ 5. – 6. marca 1956, na ktorých sa prerokúval referát V. Širokého.²⁵³

Na straníckych aktívoch po XX. zjazde KSSZ v marci 1956 vedenie KSČ označovalo za hlavné problémy skracovanie pracovného týždňa na 5 dní, zavedenie 7-hodinového pracovného času, otázky mzdovej denivelizácie, zlepšenia dôchodkového zabezpečenia a zintenzívnenia bytovej výstavby. Hoci A. Novotný akcentoval potrebu stanoviť konkrétny termín skrátenia pracovného času, Politické byro ÚV KSČ sa ku konkrétnej odpovedi nedopracovalo. V duchu referátu V. Širokého sa mala pozornosť sústrediť hlavne na otázky, ktoré „majú konkrétny vzťah k problémom našej krajiny a sú predmetom osobitnej pozornosti našej verejnosti“. Na aktívoch sa malo hovoriť o existencii rozličných foriem prechodu k socializmu v závislosti od vnútropolitických a medzinárodných podmienok. Ako zákonitý spoločný znak cesty k socializmu bola stanovená nevyhnutnosť, aby sa robotnícka trieda chopila riadenia štátu: „Leninizmus nikdy nestanovil a nestanoví akúkoľvek šablónu pre spôsob, akým má robotnícka trieda dosiahnuť moc.“ V referáte V. Širokého sa konštatovalo: „Nie je nevyhnutné, aby prechod k socializmu bol za všetkých podmienok spätý s občianskou vojnou.“ V duchu XX. zjazdu referát pripúšťal možnosť nastolenia socializmu prostredníctvom získania parlamentnej väčšiny. Zároveň sa v referáte konštatovala potreba rešpektovania kolektívnosti vedenia bez konkrétneho uvedenia, kým a kedy bola

²⁵³ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1966*, c. d., s. 38; NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 87, a. j. 105, b. 12.

táto zásada porušovaná. Referát pre krajské konferencie ďalej kritizoval odtrhnutosť ideologickej výchovy od života, knižný prístup k marxizmu-leninizmu, bezduché bifľovanie a opakovanie často zastaraných formulácií, čo vyvolávalo pochybnosti medzi robotníctvom. Vedenie KSČ považovalo skrátenie pracovného času do roku 1960, ako to stanovil XX. zjazd KSSZ, za možné, ale zároveň bolo rozhodnuté v tejto otázke neformulovať jednoznačné stanoviská, neviazať sa nijakými záväznými sľubmi alebo záväzkami, hoci A. Novotný zdôrazňoval, že „naši robotníci sa nás budú pýtať, kedy zavedieme sedemhodinovú pracovnú dobu. Na tento dotaz im odpoveď musíme dať.“ Zvyšovanie životnej úrovne sa však malo diať naďalej aj prostredníctvom znižovania cien a úprav miezd. Člen Politického byra ÚV KSČ a minister obrany Alexej Čepička upozorňoval, že podobné sľuby nie je možné realizovať okamžite. Výsledkom rokovania Politického byra ÚV KSČ bolo okrem prijatia Širokého referátu rozhodnutie zvýšiť od 1. decembra 1956 nízke dôchodky zamestnancov a obetí vojny, ako aj vdovské dôchodky. Podobne sa mala zvýšiť bytová výstavba z 200-tisíc bytov na 300-tisíc bytov ročne.²⁵⁴

Na krajských konferenciách teda funkcionári KSČ čítali Širokého referát, po nich nasledovali aktívy v závodoch a na okresoch. Otázky sa týkali Stalinovej osoby bez ohľadu na to, že vedúci predstavitelia vedenia KSČ tvrdili, že v Moskve sa na XX. zjazde KSSZ o Stalinovi nehovorilo. Situácia sa vyhrotila potom, keď správa o Chruščovovom tajnom referáte prenikla na verejnosť prostredníctvom zahraničnej tlače a rozhlasu. Verejnosť, tentoraz už nielen členovia KSČ, čoraz viac žiadali, aby bol problém tzv. kultu osobnosti objasnený. Už 19. marca 1956 Politické byro ÚV KSČ konštatovalo, že v diskusii prevláda nespokojnosť s nedostatočným objasňovaním problémov súvisiacich s tzv. kultom osobnosti v ČSR i v ZSSR, s nedostatkom sebakritiky sovietskeho vedenia a jeho spoluzodpovednosti za Stalinove činy. Kritika zdola sa týkala aj príslušníkov vedenia KSČ a oficiálnej tlače.

Veľká časť funkcionárov KSČ však na kritiku, ktorá odznela na XX. zjazde, reagovala indiferentne, diskusiu o minulosti považovala za zbytočnú. Týkalo sa to menšej časti členskej základne, ale väčšiny funkcionárskeho aktívu.²⁵⁵ Stranícki funkcionári spočiatku nejednoznačne prijímali kritiku J. V. Stalina, nechápali príčinu jeho odsúdenia, študenti na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave tvrdili, že „komunisti nevedia, čo je to vďačnosť, človeka si vážia iba potiaľ, pokiaľ je na svete. Akonáhle zomrie, už pre nich nič neznamená.“ Na Slovensku otázky na aktívoch kládli podľa dokumentov ÚV KSS iba v krajoch Bratislava a Banská

²⁵⁴ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 917, Zasadnutie BÚV KSS 3. 3. 1956, Informácia o niektorých otázkach súvisiacich s konaním aktívov po 20. zjazde KSSZ.

²⁵⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1966*, c. d., s. 38 – 39; NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 90, a. j. 108, b. 7.

Bystrica, niektorí funkcionári na ne nevedeli odpovedať. Týkalo sa to napríklad kandidáta Byra ÚV KSS a podpredsedu Zboru povereníkov Štefana Šebestu, ktorý tvrdil, že nemôže zodpovedať na všetky otázky, pretože neboli dostatočne prerokované na pôde ÚV KSS a ÚV KSČ. Podobne prejavoval medzi diskutujúcimi neistotu vedúci III. oddelenia ÚV KSS Matej Lúčan, ktorý sa zúčastnil na aktíve robotníkov v Novákoch. Priebeh vnútrostraníckej diskusie bezprostredne po XX. zjazde KSSZ tak naznačuje, že destalinizácia nebola spontánne a jednoznačne pozitívne prijímaná vo vnútri KSS, naopak, stalinizmus mal podporu významnej časti jej členov a funkcionárov.

Nové kolo diskusie o XX. zjazde KSSZ, čo potvrdzuje tézu M. Blaive a ďalších autorov (pozri pozn. 77) sa začalo koncom marca 1956. V tom čase sa však Chruščovov tajný referát o Stalinových zločinoch stal známym. Dôvera vo vedenie KSČ klesala. A. Novotný pripravil na rokovanie Politického byra ÚV KSČ referát, s ktorým mal vystúpiť na zasadaní ÚV KSČ o XX. zjazde KSSZ a jeho dôsledkoch pre politiku KSČ. Pripravovaný referát obsahoval ostrú kritiku na adresu Klementa Gottwalda. A. Novotný a A. Zápotocký presadzovali sebakritický postoj aj k hodnoteniu politických procesov s komunistickými funkcionármi v rokoch 1952 – 1954. Pôvodný text prejavu A. Novotného bol – predovšetkým pri hodnotení K. Gottwalda – po diskusii v Politickom byre ÚV KSČ zmiernený. Diskusia na zasadaní pléna ÚV KSČ, ktoré sa zišlo v dňoch 29. – 30. marca 1956, bola pomerne búrlivá. Referát A. Novotného svedčí o tom, že vedenie KSČ nebolo ochotné priznať svoju zodpovednosť za nezákonnosti odohrávané sa v prvej polovici 50. rokov, snažilo sa o to, aby neboli spochybnené jeho mocenské pozície. Preto v prípade obvinení voči odsúdeným funkcionárom KSČ došlo iba k ich prekvalifikovaniu, resp. nahradeniu inými obvineniami a vypusteniu tých, ktoré už neboli po XX. zjazde KSSZ udržateľné. Na jemné narážky, ktorými A. Novotný obviňoval zo zodpovednosti za „kult osobnosti“ K. Gottwalda, reagoval člen Politického byra ÚV KSČ a podpredseda vlády ČSR Václav Kopecký tak, že tendencie k tzv. kultu osobnosti boli prítomné aj u A. Novotného, čo bolo podľa neho v „rozpore s osobnou skromnosťou súdruha Gottwalda“. Odmietol prirovnávať K. Gottwalda k Stalinovi, Gottwaldovu zodpovednosť zľahčoval slovami: „...nepochybne osobné vychvaľovanie súdruha Gottwalda som iste preháňal.“ Jedno z najostrejších vystúpení na adresu K. Gottwalda mal minister financií Július Ďuriš, v tom čase už odstavený z významnejších postov vo vedení KSČ: „Boli porušené princípy nášho proletárskeho humanizmu. (...) Treba otvorene povedať, že súdruh Gottwald vedel po roku 1948 sa aj vyhrádzať a že svojím vplyvom viac a viac obmedzoval kolektívne rozhodovanie predsedníctva. (...) Tento kult osobnosti okolo súdruha Gottwalda a obmedzenie kolektívnej práce volených orgánov sa rozvíjali postupne. Dôležitou etapou bola voľba prezidenta po smrti Beneša. Vtedy niektorí súdruhovia upozornili súdruha Gottwalda, že odchod na Hrad znamená vytvorenie dvoch centier,“ dodal Július Ďuriš. So se-

bakritikou vystúpil aj prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek. Člen ÚV KSC a predseda Zväzu československých spisovateľov (ZČSS) Jan Drda kritizoval „oficiálne“ literatúry: „Ja si myslím, že je smutná pravda, že aj ten pomník na Letnej je taký dôkaz. Aj v týchto dimenziách je tak nadsadený, že nás to bude čoskoro mrziť, keď sa na to budeme pozerat,“ uviedol. Výsledkom rokovania ÚV KSC bolo aj zatiaľ nekonkretizované rozhodnutie o rozšírení právomocí slovenských národných orgánov.²⁵⁶

Výsledkom rokovania pléna ÚV KSC bolo zintenzívnenie diskusií. Búrlivý priebeh mal napríklad mestský aktív KSS v Bratislave. E. Friš na ňom vystúpil s kritikou postavenia slovenských národných orgánov, ďalšie vystúpenia sa dotýkali výhod pracovníkov stranického aparátu Pavol Polák,²⁵⁷ učiteľ Ústrednej straníckej školy Ondrej Čeman kritizoval česko-slovenskú politiku voči ZSSR a vyslovoval sa za rešpektovanie zásad rovnoprávnosti, objavili sa aj požiadavky na zrušenie Štátnej bezpečnosti.²⁵⁸ Veľká časť prítomných funkcionárov reagovala na tieto vystúpenia potleskom, no členovia vedenia KSS ich charakterizovali ako „protistranícke“ (J. Kríž), ako vystúpenia „urazených“ ľudí (P. David), O. Jeleňa zasa znepokojilo, že „členovia MV KSS nevystúpili na obranu strany“.²⁵⁹

Mimo Bratislavy sa však kritické názory netýkali zásadných celospoločenských a všeobecno-politických otázok. Hoci Sekretariát ÚV KSS konštatoval, že spoločným znakom okresných (resp. mestských a obvodných) konferencií KSS na jar 1956 bol kritický duch, smerujúci najmä zo strany základných organizácií, kritika sa týkala predovšetkým parciálnych nedostatkov: „Vcelku málo bolo na konferenciách hovorené o teoretických otázkach, o niektorých pozostatkoch buržoáznej ideológie.“ Účastníci kritizovali pretrvávanie byrokratizmu v riadení priemyslu, nepružné riadenie výroby, nízku úroveň služieb či vysoké percento prepádajúcich žiakov v školách a pod. Delegáti konferencií ďalej žiadali znížiť stav úradníckeho aparátu, konštatovali neuspokojivú úroveň práce ČSM pri výchove mládeže, nízku morálku mládeže a jej kultúrny život. U štátnych funkcionárov na ONV kritizovali zasa ich morálne poklesky, „pričom vyššie orgány, i keď o tom vedia, neriešia včas tieto otázky“. V Prešovskom kraji sa predmetom kritiky stala údajná vlačnosť národného povedomia funkcionárov ukrajinskej národnosti, ktorí sa stretli s kritikou ostatných delegátov, keď na konferenciách hovorili po slovensky.

Na druhej strane delegáti okresných konferencií v početných prípadoch skôr kritizovali poľavenie v dovtedajšej politike, najmä vo vzťahu k roľníkom, resp.

²⁵⁶ NA, f. KSC-ÚV, Zasedání ÚV KSC, 01, sv. 44, a. j. 49.

²⁵⁷ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922, Zasadnutie BÚV KSS 18. 5. 1956, List Byru KV KSS v Bratislave Byru ÚV KSS v Bratislave.

²⁵⁸ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 938, Zasadnutie BÚV KSS 11. 1. 1957, Správa komisie menovanej Sekretariátom ÚV KSS o situácii v Ústrednej straníckej škole.

²⁵⁹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922, Zasadnutie BÚV KSS 18. 5. 1956, List Byru KV KSS v Bratislave Byru ÚV KSS v Bratislave.

v kádrovej oblasti. V prípade štátneho obchodu a služieb im bola trňom v oku skutočnosť, že na viaceré pracoviská sa vrátili, resp. zostali na nich pracovať predchádzajúci majitelia. V poľnohospodárstve kritizovali údajnú nadmernú rozlohu záhumienkov, ktoré „odvádzajú družstevníkov od práce v družstve“. V priemyselných podnikoch zasa žiadali venovať väčšiu pozornosť pracovníkom, ktorí boli zároveň aj vlastníkami pôdy a neprejavovali záujem o vstup do JRD, tzv. kovorolníkom. Od niektorých názorov prednesených napríklad na okresných konferenciách KSS v Sobrance, Stropkove, Partizánskom a Zlatých Moravciach sa museli funkcionári ÚV KSS dokonca oficiálne dištancovať: „Prejavilo sa nesprávne pochopenie zväzku robotníkov s malými a strednými roľníkmi v tom, že delegáti žiadali, aby malí a strední roľníci, ktorí pracujú v závodoch, alebo ich deti boli z práce prepustení do tých čias, kým nevstúpia do JRD (...) mnohým funkcionárom nie je otázka jasná a často nevedia charakterizovať kulačka od stredných roľníkov, čo potom narobí v praxi značné chyby. I keď v menšej miere ako vlni, predsa však bolo poukázané na slabú politickú prácu výkupných orgánov a byrokratické plnenie niektorých smerníc a nariadení, čo malo za následok, že na malých a stredných roľníkov boli dané trestné oznámenia.“²⁶⁰

Vlna kritiky sa však spustila, týkala sa všetkých oblastí života spoločnosti, ekonomiky, politického systému, vnútorného života komunistickej strany, školstva, kultúry, armády, bezpečnosti, otvárali sa otázky revízie politických procesov zo začiatku 50. rokov. O výraznejšej politickej aktivizácii verejnosti však možno hovoriť až od apríla 1956. Začali sa objavovať požiadavky na zrušenie Národného frontu, povolenie opozičných politických strán, resp. „opozičnej komunistickej strany“, vypísanie slobodných volieb či hlasy domáhajúce sa slobody tlače.²⁶¹ Na pretras sa dostala aj otázka zodpovednosti konkrétnych funkcionárov, predovšetkým V. Kopeckého, A. Čepičku, na Slovensku išlo najmä o K. Bacílka a P. Davida.²⁶² Politické byro ÚV KSČ prebiehajúcu diskusiu hodnotilo na svojom zasadnutí 17. apríla 1956 pozitívne, viacerí jeho členovia v úzkom okruhu straníckych funkcionárov vystúpili so sebakritikou. Výsledkom slov A. Zápotockého a Jaromíra Dolanského, upozorňujúcich na potrebu vykonať efektné gesto, ktoré by prispelo k obnove dôvery vo vedenie KSČ, bolo rozhodnutie obetovať ministra obrany A. Čepičku, ktorého označili za „nositeľa kultu osobnosti v armáde“.²⁶³

Novotný pozitívne hodnotil prebiehajúcu diskusiu aj na rokovaní plenárneho zasadnutia ÚV KSČ 19. – 20. apríla 1956. Tvrdil, že kritika je „z väčšiny správna

²⁶⁰ SNA, A ÚV KSS, f. Sekretariát (Sekr.) ÚV KSS, kr. 137, Zasadnutie Sekretariátu ÚV KSS (SÚV KSS) 17. 5. 1956. Vyhodnotenie a uzávery okresných, mestských a obvodných konferencií strany v roku 1956.

²⁶¹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922, Zasadnutie BÚV KSS 18. 5. 1956, Stanovisko Politbyra ÚV KSČ k diskusii ve straně z 2. 5. 1956.

²⁶² KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1966*, c. d., s. 43.

²⁶³ Dôležité opatrenia Ústredného výboru KSČ. *Pravda*, 27. 4. 1956, s. 1 – 2.

a kladná“.²⁶⁴ „Bolo by falošné, keby sme tvrdili, že u nás kult osobnosti nebol pestovaný. Treba povedať úplne otvorene, že sme kolektívnosť chápali formálne a že ani jeden z nás nedával dosť rozhodne hlas k tomu, aby od správnych vývodov na X. zjazde našej strany, vyjadrených aj v stanovách, sa prešlo k praktickým opatreniam. (...) Odstránenie prejavov kultu osobnosti u nás je často spájané s kritikou pestovania kultu osobnosti členov Politického byra ÚV, ministrov a ďalších straníckych, štátnych a hospodárskych činiteľov. Často sa kritizuje súkromný život a konanie mnohých súdruhov,“ uviedol a hneď na to zdôraznil, že hlavným predmetom kritiky je zakorenenosť tzv. kultu osobnosti najmä v armáde a konkrétne v prípade A. Čepičku. Za činnosť Štátnej bezpečnosti kritizoval predovšetkým bývalých ministrov národnej bezpečnosti Ladislava Kopřivu a Karola Bacílka. S kritikou pomerov v armáde vystúpil Jan Šejna, hovoril o prejavoch rivality v ozbrojených silách, konkrétne v prípade generálov Strašila, Říhu, Lomského, Chlada a i. Obvinil ich z prejavov pompéznosti, nehospodárnosti a potláčania kritiky. Karol Bacílek bol po Novotného slovách donútený opätovne vystúpiť so sebakritikou, dokonca musel podrobiť sebakritike aj svoje posledné vystúpenie pred marcovým plénom ÚV KSČ: „Považujem svoje posledné vystúpenie na poslednom ústrednom výbore za nedostatočné, podstatu mojich nedostatkov a chýb zďaleka nevyčerpávajúce, a preto nedostatočne sebakritické.“ Tvrdil, že jeho úlohou bolo už len dokončenie vyšetrovania a vykonanie procesu so Slánským. Ďalej vyhlasoval, že funkciu ministra bezpečnosti prijal napriek tomu, že „už na samom začiatku mal pochybnosti, či stačí na úlohy spojené s prácou bezpečnostných orgánov...“ a dodal: „Vo svojej úlohe som plne neobstál.“ Podľa jeho slov boli v procese odsúdení okrem skutočných vinníkov aj ľudia nevinní: „Orgány bezpečnosti v prípade Slánskeho boli vedené snahou urobiť veľký proces, riešiť v jednom procese všetky problémy a nedostatky na poli hospodárskom, na poli zahraničného obchodu a inde.“ Jeho vystúpenie sa stretlo s negatívnou reakciou Viliama Širokého, ktorý vyhlásil, že „jeho vtedajší postup je v skutočnosti ukážkou, ako nemožno postupovať v boji proti vážnym chybám a nedostatkom zakoreneným v práci bezpečnostného aparátu“. Bacílkovi vyčítal, že sa „neoprel o stranu“ a „nepresviedčal sa osobne o dodržiavaní zákonov“.

Antonín Zápotocký bol pri svojej sebakritike ešte tvrdší. „Nesiem (...) zodpovednosť za všetky škody, ktoré aj u nás kult osobnosti spôsobil. (...) Kult osobnosti som dostatočne nepotieral, ani proti nemu dostatočne nebojoval, trpel som ho a niekedy som sa mu aj prispôboval.“ Hoci na jednej strane odsúdil tézu o zostrovaní triedneho boja za socializmu, o sebe vyhlasoval, že uňho je „vždy väčšie nebezpečie pravých úchyliet ako ultraľavých úchyliet“. Tvrdil však, že chyby kultu osobnosti nie sú iba chybami konkrétnych ľudí, ale sú „v celom našom zákonodarstve“. V tejto súvislosti porovnával súčasné trestné právo s po-

²⁶⁴ NA, f. KSČ-ÚV, 01, sv. 47, a. j. 50.

mermi, za akých boli komunisti väznení počas prvej Československej republiky. Zároveň odmietal názor, že proces so Slánským bol nespravodlivý, jedným dychom však vyhlasoval: „Súdruhovia, socialistické zákonodarstvo podľa môjho názoru netrestá ľudí pre ich presvedčenie. Nezatvára do väzenia niekoho jednoducho preto, že nesúhlasí so socialistickým poriadkom. Ak chce zachovať socialistickú zákonnosť, zatvárajú sa do väzenia len tí, ktorí sa dopúšťajú protišťátnych činov.“ Vyslovoval sa za pokračovanie diskusie a proti jej obmedzovaniu.

Anežka Hodinová-Spurná kritizovala vystúpenie Václava Kopeckého, oficiálne hlásaný antisemitizmus i represie proti komunistom, ktorí počas druhej svetovej vojne pôsobili v exile v Londýne. „Vieme, že beštiálne metódy vyšetrovania a zachádzania so zatknutými zaviedol Slánský. Ľudia sa však pýtajú, prečo tieto metódy neboli so Slánským zlikvidované. Prečo pokračovali i po jeho zatknutí?“ Na obranu K. Gottwalda vystúpil Josef Krosnář. Vyhlásil, že K. Gottwald sa nechal Slánským izolovať a nedokázal sa rozhodne postaviť proti vytváraniu osobného kultu. Ministerka výkupu Božena Macháčová-Dostálová konštatovala, že „priamo otriasajúci je fakt, že pozornosť bezpečnostných orgánov sa obracala často nie tak proti triednym nepriateľom, ako proti poctivým a strane oddaným ľuďom. (...) Bolo príliš mnoho zvole... Keby išlo len o prípady uvedené v referáte súdruha Novotného a ďalších súdruhov, dalo by sa povedať, že to sú ojedinelé prechmaty, ktoré sa rozhodne nemali stať. Týchto prípadov je však veľmi mnoho. Mnoho ľudí bolo privedených do veľkého osobného nešťastia a to isté platí aj o ich rodinách. Mnohokrát bolo týmto ľuďom ublížené na zdraví a u niektorých sú následky trvalé. Bolo ublížené mnohým ľuďom na cti straníckej a občianskej. Rozum sa zastavuje nad tým, ako to všetko bolo možné. Sme povinní urobiť, čo je vôbec v našich silách, aby sme toto zlo napravili,“ povedala. Podľa jej slov nestačilo nespravodlivo väznených prepustiť, prípadne finančne odškodniť, ale trvala na tom, aby sa prišlo k ich rehabilitácii. Hovorila však aj o prípadoch formálnych rehabilitácií, keď sa postihnutí v skutočnosti ocitli bez bytu, bez práce, finančných prostriedkov, museli bývať u svojich známych, pritom však museli čeliť rozličným vyhrážkam zo strany ŠtB.

Vystúpenie generálneho prokurátora Jana Bartušku sa však nieslo v inom duchu. V úvode síce spomenul, že bezpečnosť zneužívala svoje postavenie, obžaloby neboli dostatočne prešetrované, poukazoval na dominanciu bezpečnosti nad prokuratúrou i súdmi, tieto nedostatky sa však podľa neho vyskytovali najmä v rezorte poľnohospodárstva. Týkali sa paušálne udeľovaných trestov prepadnutia majetku, ktoré postihovali aj malých a stredných roľníkov, resp. zamieňania malých a stredných roľníkov za kulakov. Varoval však, že „teraz by sa mohla objaviť podobná situácia ako po vládnom vyhlásení z roku 1953, ktorá viedla k určitej stagnácii“. Za rovnaké nebezpečenstvo, akým je zneužívanie moci štátnou bezpečnosťou, označil nebezpečenstvo „skĺznutia na nejaké poňatie meštiackeho liberalizmu vo výklade práva alebo spravodlivosti“. Tvrdil, že proti podob-

nému nebezpečenstvu treba „energicky bojovať“. Rezervovaný postoj k diskusii prejavoval aj vedúci tajomník Krajského výboru KSS v Prešovskom kraji Vasil Bilak: „Na poslednom zasadnutí ÚV KSS som si pripadal ako syn, ktorý sa dozvie o ťažkých chybách svojho otca, je pritom presvedčený, že to, čo počul, je pravda, pritom však rozmýšľa, čím a ako ospravedlniť tieto veľké chyby.“ Tlmočil údajný „strach obyčajných ľudí, (...) či nedôjde k zmene spoločenského zriadenia v Sovietskom zväze, keď sa kritizujú Stalinove chyby“. Popri slovách o potrebe odstrániť staré metódy však vyjadril aj svoje osobné znepokojenie, že „ľudia po XX. zjazde viac hovoria o kulte osobnosti, o chybách Stalinových, ako o úlohách, ktoré vyplývajú z materiálov XX. zjazdu a zo zámerov pre našu prácu“. Poukazyval na pokles aktivity, predovšetkým v hospodárskej oblasti: „...akoby ľudia dostali strach rozhodovať, koho poslúchať. Mnohí podliehajú strachu, aby sa nedopustili chýb a neboli za to volaní na zodpovednosť a snáď kritizovaní. U nás zakolísala aj bezpečnosť, akoby nevedela, ako ďalej poslúchať. Neuvedomelí súdruhovia podporujú snahu zavádzať anarchiu v otázkach riadenia a zodpovednosti vo výrobe.“ Odmietol názory o nepotrebnosti triedneho boja, požiadavky na revíziu všetkých politických procesov a prepustenie kulakov, resp. vrátenie ich majetkov: „To má za následok, že v poslednom týždni už v troch prípadoch občania, ktorí dobrovoľne vypovedali o sabotážnych snahách kulakov a pravdivo vypovedali, svoje výpovede odvolávajú teraz s tým, že to nie je pravda, že boli k výpovediam donútení.“

S kritikou V. Kopeckého vystúpil aj J. Borůvka. Vyčítal mu sklon k povrchnosti, k neuvážaným prejavom. Upozorňoval na potrebu zmierniť postup voči kulakom a celkovo revidovať politiku KSČ na vidieku. V prípade kulakov žiadal aplikovať diferencovaný prístup, namiesto administratívno-hospodárskych metód žiadal klásť väčší dôraz na presvedčanie, na ideologický boj. So sebakritikou vystúpil minister kultúry Ladislav Štoll.

Václav Kopecký odmietol vystúpenie Anežky Hodinovej-Spurnej, najmä jej tvrdenia o existencii politickej komisie na vedenie procesu proti R. Slánskemu a Marii Švermovej, vedenej ním a A. Čepičkom. Vyhlasoval, že sa „vždy domnieval, že vedie boj proti sionizmu ako nacionalistickej koncepcii, ktorá neprestáva byť faktom... Zamieňať antisíonizmus a antisemitizmus je taká nesprávna zámena, ako keby niekto povedal, že bojovať proti mladočechom znamená bojovať proti Čechom.“ Za chybu však označil, že pri procese pripustili, aby obžalovaní boli označení za ľudí „židovského pôvodu“. Zdôrazňoval, že línia KSSZ bola aj počas trvania „kultu osobnosti“ vo všetkých obdobiach správna, pretože to bola línia leninská.²⁶⁵

²⁶⁵ Napriek tomu v dokumentoch proveniencie ÚV KSČ, resp. ÚV KSS, ako aj z bezpečnostných zložiek, resp. prokuratúry sa pri sledovaných osobách objavovalo označenie, že ide o osoby židovského pôvodu, počas celého mnou sledovaného obdobia.

Ústredný výbor KSČ súhlasil s rozhodnutím Politického byra ÚV KSČ z 5. apríla 1956²⁶⁶ o zriadení komisie na prešetrenie okolností procesu s R. Slánským a ďalších politických procesov. Na jej čelo bol nominovaný minister vnútra Rudolf Barák, jej ďalšími členmi boli Hruška, Květoslav Inneman, Mlejnek a Michal Bakuľa. Jan Drda pri jej zostavovaní a formulovaní návrhu uznesenia vo faktickej poznámke navrhol publikovať mená členov tejto komisie, pretože sa „na to budú ľudia zdola tak či tak pýtať“. O tom, že cieľom tejto komisie v skutočnosti bolo potvrdenie pravdivosti procesov, svedčí reakcia A. Zápotockého: „Neviem, keby si ty v tej komisii bol, či by si chcel, aby sme ňa uverejnili.“ J. Drda na to uviedol: „Beriem to späť.“

Zasadanie uzavrel A. Novotný konštatovaním, že postup, ktorý zvolilo vedenie KSČ pri prerokovaní výsledkov XX. zjazdu KSSZ, bol správny. Na rozdiel od ostatných komunistických strán vyzdvihol skutočnosť, že vedenie KSČ údajne „ihneď po XX. zjazde“ informovalo široký stranický aktív o problematike a súčasne konkretizovalo závery pre rokovanie ÚV KSČ: „Bolo možné ísť aj inou cestou. Bolo napríklad možné vytrhnúť z XX. zjazdu referát súdruha Chruščova z uzavretého zasadania a postaviť kult osobnosti do popredia našej pozornosti. Alebo inými slovami, z tejto veci urobiť v radoch straniekov a bezpartajných senzáciu, ktorej dôsledky by boli zlé pre celú našu prácu.“ Odmietol zmeny politiky v oblasti „triedneho boja“ na dedine a voči kulakom, poukázal na to, že rozhodnutie vedenia KSČ nenasledovať politiku Maďarska bolo správne. V prípade NDR odmietol analógie, pretože tam je hlavnou otázkou „zjednotenie Nemecka na demokratickom základe“. Strana podľa A. Novotného „nemá potrebu revidovať v postoji ku kulakom nič z toho, čo už bolo povedané“, t. j. vyslovil sa za pokračovanie v politike zatlačania a obmedzovania. Zároveň však vyhlásil, že centrálné orgány nemôžu do podrobností určovať postup nižším orgánom, o zaradení roľníka medzi kulakov musia rozhodovať miestne stranické a štátne orgány. „Naši súdruhovia, ktorí v mieste žijú, ktorí vec poznajú a ktorí môžu najlepšie posúdiť, či rozvíja kulak nepriateľskú činnosť, a môžu posúdiť jeho minulosť a podľa toho tiež veci riešiť.“ V otázke tzv. kultu osobnosti vyhlásil, že mu „podliehali všetci bez rozdielu (...) Celá strana vo svojej činnosti podliehala kultu osobnosti. Kult osobnosti a jeho formy sa prelínali v celej našej práci. Kult osobnosti, to nie je len okázalá forma, ktorú je vidieť na očiach, kult osobnosti bol systém, ktorý bol zavedený v KSSZ aj u nás a mal pochopiteľne vplyv na všetky otázky nášho stranického a verejného života.“ Charakterizoval ho ako „chorobu, ktorú musíme z tela našej strany odstrániť do všetkých dôsledkov“. Hoci dokonca aj v takom orgáne KSČ, akým bolo plénum ÚV KSČ, sa vyskytli ostro formulované kritické názory, tieto vystúpenia však nevedli k spochybneniu mocenských pozícií hlavných predstaviteľov KSČ. Neviedli dokonca ani k zásad-

²⁶⁶ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 92, a. j. 110, b. 31.

ným korektúram dovtedajšej politickej línie. Samotní vedúci predstavitelia KSČ, t. j. členovia Politického byra ÚV KSČ, resp. Sekretariátu ÚV KSČ, nemali záujem pristúpiť k hlbším zmenám, boli ochotní realizovať iba menej závažné opatrenia v otázkach decentralizácie. Prijaté ústupky, spočívajúce v kritike metód ŠtB, obmedzenej však iba na obdobie do roku 1954, rovnako ako odstavenie A. Čepičku, vedenie KSČ chápalo ako nevyhnutný ústupok, uskutočnený s cieľom oslabiť vlnu kritiky a nespokojnosti. Táto taktika sa ukázala ako úspešná. Reflekovala nálady, ktoré dominovali vo väčšine základných organizácií KSČ a medzi väčšinou funkcionárskeho aktívu, ktorý prejavoval nevôľu z narastania „diskusie“.

Ak ešte v apríli 1956 A. Novotný hodnotil priebeh „diskusie“ pozitívne, o niekoľko dní zmenil názor. Stalo sa tak predovšetkým v dôsledku vystúpení, ktoré odznali na II. zjazde Zväzu československých spisovateľov (22. – 29. apríla 1956). Jeho účastníci, najmä však František Hrubín²⁶⁷ a Jaroslav Seifert,²⁶⁸ rovnako však aj Ladislav Mňačko²⁶⁹ a Dominik Tatarka²⁷⁰, otvorene kritizovali prax režimu, pričom o obsahu ich vystúpení sa verejnosť dozvedala prostredníctvom *Literárnych novín*, resp. *Kultúrneho života*. To isté platí aj o negatívnych, ba priam až hysterických reakciách prezidenta Antonína Zápotockého a predsedu Národného zhromaždenia Zdeňka Fierlingera²⁷¹ na zjazdovú diskusiu. V duchu spisovateľského zjazdu pokračovala 1. júna 1956 aj plenárka slovenských spisovateľov.²⁷²

Táto plenárka, rovnako ako protestné akcie vysokoškolských študentov však už prebiehali v zmenenej politickej atmosfére. Začiatkom mája 1956 totiž nastáva v politike vedenia KSČ obrat, čo bolo spôsobené aj požiadavkami na zvolanie mimoriadneho zjazdu KSČ. Táto požiadavka odznala po prvý raz v rezolúcii komunistov vo Zväze československých spisovateľov dňa 16. apríla 1956, koncom apríla požadovalo zvolanie mimoriadneho zjazdu už 146 organizácií. Do konca mája 1956 sa zaň vyslovilo 425 základných organizácií strany, čo predstavovalo podľa odhadov vedenia strany približne 11 000 členov²⁷³. Uvedená požiadavka rezonovala najmä v pražskej mestskej organizácii, vo vedeckých ústavoch, na vysokých školách, v štátnych úradoch, vydavateľstvách, v tlači, na ministerstve obrany a na Hlavnej politickej správe armády.²⁷⁴ Hoci išlo iba o zlomok z celkového počtu straníckych organizácií, nespokojnosť a požiadavky na zmeny odznie-

²⁶⁷ HRUBÍN, František. Čo chce ľud od poézie – a čo mu dávala. *Kultúrny život*, roč. XI., 1956, č. 17, s. 11.

²⁶⁸ Z diskusie na II. sjazde československých spisovateľov. *Kultúrny život*, roč. XI., 1956, č. 18, s. 3.

²⁶⁹ Z prvých dní diskusie. *Kultúrny život*, roč. XI., 1956, č. 17, s. 11.

²⁷⁰ Z diskuze. *Literární noviny*, roč. V., 1956, č. 19, s. 7.

²⁷¹ Z diskusie na II. sjazde československých spisovateľov. *Kultúrny život*, roč. XI., 1956, č. 18, s. 3.

²⁷² Úlohy slovenských spisovateľov po II. sjazde čs. spisovateľov. *Kultúrny život*, roč. XI., 1956, č. 22, s. 1, 3.

²⁷³ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 100, a. j. 116, b. 1.

²⁷⁴ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922, Zasadnutie BÚV KSS 18. 5. 1956, Stanovisko Politbyra ÚV KSČ k situácii ve straně z 2. 5. 1956.

vali v inštitúciách, ktoré predstavovali mocenské a ideologické opory vedenia KSČ, navyše počet organizácií, ktoré sa zvolania zjazdu dožadovali, rástol pomerne rýchlym tempom. Aj preto sa vedenie KSČ rozhodlo zakročiť preventívne a diskusiu včas ukončiť. Na tento krok naliehali aj predstavitelia ZSSR,²⁷⁵ keďže vedenie KSSZ si s ohľadom na vývoj v Poľsku a Maďarsku ďalšiu destabilizáciu v strednej Európe neželalo.

Na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 2. mája 1956 teda A. Novotný ohlásil, že diskusia je „v podstate skončená“. Poukázal na tie zložky spoločnosti, kde vývoj považoval za osobitne nebezpečný, t. j. na štátnych úradníkov, pracovníkov školstva, ale najmä na spisovateľov, študentov a príslušníkov inteligencie. Považoval však v tejto súvislosti za potrebné upriamiť pozornosť aj na armádu (politických pracovníkov), bezpečnosť a novinárov vrátane redakcie *Rudého práva*. Podľa jeho slov sa začínali aktivizovať aj bývalí národní socialisti,²⁷⁶ „nekalé živly počínajúc trockistami až po buržujov i bývalých sociálnych demokratov“, za problematickú označil aj situáciu na Vysokej škole straníckej, kde „poslucháčov učia ľudia zo školy v ZSSR nerobotníckeho pôvodu“. Kádrové zmeny sa mali uskutočniť nielen v niektorých straníckych a štátnych funkciách, ale aj na vysokých školách. Upozorňoval na potrebu prehodnotiť výber žiakov na vysoké školy.

V podobnom duchu hovoril aj minister vnútra ČSR Rudolf Barák, ktorý priebeh diskusie označil za „formu triedneho boja“. Žiadal vystupovať „energicky proti nepriateľom“, ale zároveň energicky riešiť kritické pripomienky vznášané robotníkmi. Za najdôležitejšie však považoval zastaviť kritiku najvyšších predstaviteľov KSČ („škandalizovanie členov vedenia“) a venovať pozornosť zabezpečeniu výberu delegátov na celoštátnu konferenciu KSČ („zaistiť dobre celoštátnu konferenciu, aby sa nedostali kverulanti na zjazd“). Pred kritikou mala byť chránená aj Štátna bezpečnosť, pričom v danom kontexte kritizoval články, ktoré sa o nej objavovali v *Rudom práve*. Prezident Antonín Zápotocký, podobne ako ostatní členovia Politického byra ÚV KSČ, odmietal kritické vystúpenia spisovateľov („ukázala sa malá ideologická vyspelosť“) z apríla 1956, konkrétne Gustáva Bareša a Jaroslava Seiferta („bol na indexe – Seifert bol vždy proti strane už v prvej republike“). Ako jediný však žiadal, aby sa o prejavoch nespokojnosti uvažovalo pokojne: „Vyjsť z toho, že sa u nás stalo hodne nesprávností a bezprávia.“ Aj v jeho očiach však intelektuáli stratili dôveru: „Pre nás je to veľká škoda, poznali sme, o koho sa máme opierať – je to nadstavba, bolo by nesprávne, že o nich sa má socializmus opierať, že oni majú udávať tón.“ Pred „urýchlenými závermi“ varoval popri Zápotockom aj kandidát Politického byra ÚV KSČ

²⁷⁵ KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1966*, c. d., s. 51.

²⁷⁶ A. Novotný mal na mysli bývalých členov Československej strany národno-socialistickej, ktorá v rámci českej časti Národného frontu pôsobila do februára 1948 ako hlavná protiváha KSČ.

a predseda Štátneho plánovacieho úradu ČSR Otakar Šimůnek. Poukazoval na to, že aj v ním riadenej inštitúcii sa zamestnanci dožadovali mimoriadneho zjazdu KSČ, pričom išlo najmä o mladých ľudí, absolventov vysokých škôl vrátane tých, ktorí študovali v ZSSR.

Orientáciu politiky KSČ na tlmenie nespokojnosti robotníkov, ktorí sa mali stať protiváhou vystúpení nespokojných intelektuálov, presadzoval aj podpredseda vlády ČSR Václav Kopecký: „...málo sme si uvedomili, čo pre nás znamenajú robotníci.“ Keďže jeho pôsobenie bolo podobne ako v prípade R. Baráka predmetom kritiky po XX. zjazde KSSZ, takisto žiadal „vziať pod ochranu vedúcich činiteľov“. Na vedúce miesta sa mali dostávať podľa Kopeckého spoľahliví ľudia. Voči spisovateľom v tom čase presadzoval najmä potrebu politickej reakcie: „...nemôžeme sa dopúšťať represii proti literárnej práci, ale budeme hodnotiť a reagovať politicky.“ Mala byť vyzdvihovaná osobitne literárna hodnota Karla Čapka a Aloisa Jiráka.

Tajomník ÚV KSČ Jiří Hendrych označil spisovateľov za „malomeštiackych radikálov“, kritizoval činnosť novinárov vrátane redaktorov *Rudého práva*, ktorého písanie malo podľa neho „charakter polemiky proti ÚV“. Podobne ako A. Novotný sa vyslovoval za analýzu situácie na vysokých školách. Podľa Bruna Köhlera spisovateľa „otvárajú cestu všetkým triednym nepriateľom – boli by sme naivní, keby sme s tým nepočítali“. Vyslovil sa za ukončenie diskusie: „Máme jasne povedať, že politika strany bola správna, niektoré nedostatky boli, áno...“ Odmietol však tieto nedostatky spájať s celkovou politikou KSČ. Predseda Národného zhromaždenia Zdeněk Fierlinger zdôrazňoval, že „nemeníme líniu, ale naprávame určité nedostatky“, v rámci čoho navrhoval zvýšiť v parlamente počet interpelácií a posilniť prácu parlamentných výborov. Podobne ako ďalší diskutujúci venoval pozornosť daniu v prostredí študentov. Príčinu videl v zlom výbere žiakov na vysoké školy. Ludmila Jankovcová zasa poukazovala na údajne „apolitických profesorov“. Jaromír Dolanský vyzval „odhaľovať nepriateľské názory, odhaľovať nepriateľov“.

Premiér Viliam Široký tvrdil, že sa treba zásadne postaviť na stranu Sovietskeho zväzu („menej kolísania, pokiaľ ide o Sovietsky zväz“). Široký však bol po svojom vystúpení, podobne ako ostatní „slovenskí súdruhovia“ (v danom kontexte teda najmä prvý tajomník ÚV KSS Karol Bacílek), terčom kritiky Novotného za údajné podceňovanie nacionalizmu. Samotný Široký však zatakoval K. Bacíka, že podceňoval aktivizáciu hlinkovcov a slovenskej emigrácie.²⁷⁷

V tomto duchu A. Novotný 7. mája 1956 informoval o priebehu „diskusie“, presnejšie o jej ukončení, aj sovietskeho veľvyslanca Ivana T. Grišina. Predstavitel' ZSSR postup vedenia KSČ ocenil. Ako informoval Novotný ostatných členov politického byra, podľa Grišina „prenesenie rokovania XX. zjazdu do našej

²⁷⁷ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 100, a. j. 116, b. 1.

strany a náš postup bol správny, ako pokiaľ sme organizovali aktívy, tak aj samotné rokovania na zasadaniach ÚV i závery, ktoré sme pre prácu našej strany urobili, a zdôraznil to, že kult osobnosti sme postavili v rámci druhých problémov a úloh, čo bolo správne“. Grišin pozitívne ocenil postoje československých robotníkov, tvrdil, že sú uvedomelí a „v rozhovoroch správne (...) reagovali na rokovanie ústredného výboru“. Novotného ďalej upozorňoval na „písanie niektorých novín, napr. Literárnych novín, Obrany lidu, Práce, Večerní Prahy, ktoré vybočili z rámca diskusie a v článkoch sa objavili nielen nesprávne názory, ale názory nezodpovedajúce existujúcemu zriadeniu“.²⁷⁸

Ako vyplýva z neoficiálneho a neautorizovaného záznamu z rokovania Politického byra ÚV KSČ 2. mája 1956, medzi členmi vedenia KSČ panoval konsenzus, čo sa týka ukončenia tzv. diskusie po XX. zjazde KSČ. Rovnako medzi nimi panovala zhoda v otázke personálnych zmien na najvyšších postoch v komunistickej strane i v štáte. Neboli ochotní riskovať zásadnejší politický konflikt, ale takisto neboli ochotní zmeniť základné smerovanie politiky KSČ. Je však zaujímavé, že už začiatkom mája 1956, teda ešte na začiatku diskusií na fakultách a internátoch, ale ešte pred prepuknutím majálesov v Bratislave a Prahe, vnímali situáciu na vysokých školách ako problematickú a viacerí členovia politického byra hovorili o potrebe prehodnotiť spôsob prijímania študentov na vysoké školy, pričom z daného kontextu je zrejmé, že išlo najmä o posilnenie úlohy politických kritérií na absolventov stredných škôl. Pozícia vedenia KSČ bola pritom plne v súlade s očakávaniami ZSSR. Podobne v súlade s očakávaniami ZSSR bol aj ďalší jeho postup voči kriticky naladeným novinárom a intelektuálom.

Na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 11. mája 1956 bolo ďalšie smerovanie politiky KSČ konkretizované, vo vzťahu k študentom mal byť preverovaný ich robotnícky pôvod („venovať väčšiu pozornosť výberu študentov, najmä z radov robotníckej triedy (...) zlepšiť politickú prácu študentov hneď po ich príchode na univerzitu“), energetickejšie sa zaoberať otázkou vysokých škôl a celkovo výchovy novej inteligencie vrátane činnosti katedier marxizmu-leninizmu, „urobiť prietrž osočovaniu vedúcich členov KSČ“, ale aj vysvetľovať základy národnostnej politiky KSČ na Slovensku a pod. Hoci pripustil, že rezolúcie požadujúce zvolanie mimoriadneho zjazdu nepredstavujú pre vedenie KSČ nebezpečenstvo, naznačil potrebu zabrániť partikulárnym tendenciám. Možno súhlasiť s M. Blaive, keď tvrdí, že sa „Novotnému podarilo začiatok roztržky v KSČ potlačiť“.²⁷⁹

Koniec diskusie verejne oznámil na pléne ÚV KSČ v dňoch 10. – 11. mája 1956 predseda vlády Viliam Široký.²⁸⁰ Konštatoval „zvýšený nápor reakčných síl a všetkých odporcov ľudovodemokratického zriadenia“, ktorí využili situáciu

²⁷⁸ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 100, a. j. 117, b. 33.

²⁷⁹ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 86 – 88.

²⁸⁰ ŠIROKÝ, Viliam. *Leninskou cestou k novému rozmachu a novým víťazstvám*, c. d., s. 3, 4.

po XX. zjazde KSSZ, aby „útočili na samotné základy ľudovodemokratického zriadenia, aby rozleptávali dôveru k strane a vedúcim orgánom strany“. Odmietol údajnú kritiku z pozície nepriateľskej, z pozície anarchizmu, z platformy buržoázneho liberalizmu a buržoázneho nacionalizmu. V tejto súvislosti poukázal najmä na situáciu v tzv. nevýrobnej oblasti. „Teraz treba viac než kedykoľvek predtým brániť a ubrániť základné zásady nášho ľudovodemokratického zriadenia, vedúcu úlohu strany, jej politické, ideologické a organizačné zásady,“ vyhlásil V. Široký. Potvrdil správnosť doterajšej politiky KSČ, všetky nedostatky sa podľa neho udiali pred rokom 1953. Malo to byť tak v prípade určitého predimenzovania investícií do ťažkého priemyslu i v otázkach „vážneho porušovania socialistickej zákonnosti“. Nebolo to však výsledkom politiky súčasnej mocenskej garnitúry: „Metódy protizákonného vyšetrovania zaviedol u nás do bezpečnostného aparátu Slánský... Slánskeho dielo dokonca o nejaký čas prežilo svojho pôvodcu,“ uviedol na margo nezákonných politických procesov, ktoré nasledovali už po jeho zatknutí. Zároveň však upozornil, že sa to netýka procesu so skupinou tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov. Varoval tiež pred pokusmi o vytváranie revizionistických platforiem vnútri KSČ: „KSČ je dobrovoľný bojový zväzok rovnako zmýšľajúcich ľudí (...) je neprípustná iná platforma než platforma socializmu, platforma komunizmu, platforma marxizmu-leninizmu.“ Zasadnutie potvrdilo aj správnosť politiky KSČ voči kulakom a postup počas kolektivizácie.²⁸¹ V otázkach triedneho boja zaujalo ÚV KSČ jednoznačné stanovisko: „Triedny boj (...) ani neslabne a ani sa od neho neupúšťa“ a v tomto duchu to aj interpretovala oficiálna propaganda.²⁸²

Ostatní členovia ÚV KSČ okrem A. Čepičku si teda svoje pozície udržali, K. Bacílek však musel podať sebakritiku nielen pred plénom ÚV KSČ, ale aj na zasadaní Byra a pléna ÚV KSS. Nespokojnosť sa prejavovala i s ďalšími členmi vedenia KSS – napr. s Augustínom Michaličkom, Oskárom Jeleňom, Ernestom Sýkorom, Františkom Tupíkom a i. Často sa objavovali hlasy požadujúce zmeniť postoj vedenia KSČ k procesom s G. Husákom a jeho spoluobvinenými, čo vedenie KSS jednoznačne odmietalo. Pavol David bol predmetom kritiky zdola za „tvrdé metódy práce a nespravodlivý pomer k ľuďom, ako aj nedostatok sebakritiky“, A. Michalička zasa za pomery v oblasti kultúry. Karol Bacílek súhlasil s tým, že v minulosti boli zaznamenané prípady „povyšovania sa orgánov bezpečnosti nad stranu“, početné prípady „narušovania zákonnosti zo strany orgánov bezpečnosti, nezákonného vyšetrovania a zatýkania. S odvolaním sa na Novotného referát však poukázal, že hlavnými vinníkmi týchto javov boli R. Slánský a Jarmila Taussigová. Podobne ako na pléne ÚV KSČ 19. – 20. apríla 1956 sa usiloval bagatelizovať svoj podiel na nich tvrdením: „V čase, keď som na-

²⁸¹ Tamže.

²⁸² JONÁK, Ján. K otázkam triedneho boja. *Pravda*, 24. 5. 1956, s. 6 – 7.

stúpil na miesto ministra národnej bezpečnosti, bola väčšina obvinených z procesu Slánskeho už uväznená, pričom vo väzbe zostalo aj veľa nevinných ľudí, ktorí boli uväznení na príkaz Slánskeho.“ Svoju vinu videl iba v tom, že nepožiadaval o výmenu vedúcich pracovníkov bezpečnosti, ktorí vo svojej nezákonnej činnosti pokračovali aj za jeho pôsobenia vo funkcii. Opäť skonštatoval, že sa snažil proti nezákonnostiam bojovať, ale nedostatočne. Zároveň sa snažil usmerniť vlnu kritiky zhora nadol. Kritizoval malú aktivitu ÚV KSS a nízku iniciatívu nižších straníckych orgánov, povrchnosť, odtrhnutosť od života, pretrvávajúce scholastické prvky a neúčinnosť tlače, resp. propagandy. Kritizoval aj pôsobenie slovenských národných orgánov. Podobne z mnohých nedostatkov obviňoval masové organizácie, najmä však ROH a ČSM: „...žijú v pokoji, veľmi málo sú kritizované, nikoho si nepohnevajú, od nikoho nič nechcú.“ Odborom vytýkal snahu udržiavať „hradný mier“ s hospodárskymi orgánmi.

Vzhlľadom na to, že vedenie KSČ už bolo rozhodnuté ukončiť diskusiu, K. Bacílek zaujal voči kritickým hlasom zdola negatívne stanovisko. Konštatoval, že im chýba adresnosť pri kritike vyšších predstaviteľov strany a vlády. „V organizáciách, na štátnych úradoch a kultúrnych ustanovizniach, sústreďujúcich v prevažnej väčšine inteligenciu a úradníctvo, vyskytli sa dosť časté prípady hľadania senzácií a niekedy z tohto hľadiska vyžadovali sa ďalšie podrobnosti kritizovaných skutočností a ďalšia kritika a sebakritika vedúcich funkcionárov.“ Musel však reagovať na to, že ostrá kritika zdola smerovala na nerovnoprávne postavenie Slovenska a slovenských národných orgánov v politickom živote Československa. K. Bacílek odsudzoval, že ÚV KSS sa schádzal zväčša len po zasadaniach ÚV KSČ, „ba vyčkávali sme na zasadnutia ÚV KSČ a po týchto zasadnutiach sme otázky prerokované na ÚV KSČ i na našom ÚV KSS prebrali veľmi formálne, zatiaľ čo veľmi dôležité i zásadné otázky sme ponechávali len na prerokovanie v Byre ÚV KSS“. Ďalej hovoril o nedostatočnom kolektívnom rozhodovaní a riadiacej činnosti strany, obmedzovaní iniciatívy nižších straníckych orgánov a nedostatočnej kontrole a kritike činnosti Byra ÚV KSS. Z pôvodného textu však bola vypustená mimoriadne ostrá a sebakritická formulácia: „Tak, ako v našej strane, prejavili sa neblahé následky kultu osobnosti v straníckej práci i na Slovensku, v práci ÚV KSS a jeho jednotlivých členov, a to azda ešte vo väčšej miere, ako v českých krajinách.“ O pripravovanom rozšírení právomocí slovenských národných orgánov sa vyjadroval nekonkrétne. Hoci kritizoval prísnu centralizáciu, tvrdil, že nie je potrebné meniť ústavu, pretože Zbor povereníkov ani Slovenská národná rada nevykonávali svoje právomoci ani v jej dovtedajšom rozsahu.²⁸³

²⁸³ KAPLAN, Karel. *Mocní a bezmocní*. Toronto : Sixty-Eight Publishers, 1989, s. 319, pozri aj SNA, f. PÚV KSS, kr. 921, Zasadnutie BÚV KSS 4. 5. 1956, Referát s. Bacílka na zasadnutie ÚV KSS 10. – 11. 5. 1956.

Na často vznášané požiadavky na revíziu politických procesov z prvej polovice 50. rokov, ktoré vyplynuli z ducha XX. zjazdu KSSZ, museli reagovať aj vedúci predstavitelia KSČ a KSS. Keď Viliam Široký potvrdil tézu o zodpovednosti R. Slánskeho za zavedenie protizákonných metód pri vyšetrovaní, ktoré pokračovali aj po jeho zatknutí, zároveň upozornil, že sa to netýka procesu s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami: „Žiaden z týchto ľudí nebol odsúdený za to, že mal odlišné ideologické názory, (...) ale preto, že svojou faktickou činnosťou, svojimi skutkami ohrozovali výdobytky Slovenského národného povstania, ohrozovali cestu socialistickej výstavby, ktorá jedine mohla vytvoriť podmienky plného nacionálneho rozvoja Slovenska.“²⁸⁴ Takisto K. Bacílek v máji 1956 potvrdil tézu o správnosti odsúdenia G. Husáka a ďalších, ktorí podľa neho neboli iba ideovými odporcami, ale tým, že spoločne s ďalšími odsúdenými po odvolaní z funkcií „vo svojej zradcovskej činnosti ďalej pokračovali“, došlo k ohrozeniu jednoty ČSR. Obete procesu s tzv. slovenskými buržoáznymi nacionalistami boli odsúdení nie za zmýšľanie, ale preto, lebo po odvolaní „ďalej sa potajomky schádzali, intrigovali,“ dodal K. Bacílek. Zároveň zdôraznil, že „vydanie Husáka a spol. na súdne stíhanie nebol dielom niekoľkých jednotlivcov, ale kolektívneho orgánu strany. PÚV KSS bolo s obsahom obžaloby riadne oboznámené,“ čím reagoval na kritické výhrady O. Pavlíka, ktorý o okolnostiach procesu tvrdil opak.²⁸⁵ Vo vzťahu k Juhoslávii K. Bacílek pripustil len obnovenie medzištátnych a hospodárskych stykov. Vyslovil presvedčenie, že sa podarí „Juhoslávii znova získať do socialistickeho tábora“; na margo charakteru juhoslovanskeho systému vyjadril názor, že „vo Zväze komunistov Juhoslávie časom dôjde k úplnému uplatneniu marxisticko-leninských ideí“. Dotkol sa aj problematiky agrárnej politiky KSČ a postoja vedenia k otázkam triedneho boja na vidieku. Hoci odsúdil „sektárske násilie voči roľníkom“, predovšetkým na východnom Slovensku, a Stalinovu teóriu o zostrovaní triedneho boja v období výstavby socializmu, zároveň varoval, že by bolo „nesprávne tvrdiť, že odmietnutím tejto nesprávnej teórie (...) triedny boj za socializmu prestal existovať. Triedny boj existuje objektívne, netreba ho vyvolávať a ani u nás nie je výstavba socializmu na dedine bez triedneho zápasu.“ Politiku „obmedzovania a zatláčovania kulakov“ označil za správnu, podotkol však, že jej význam spočíva v usmerňovaní kulakov, aby plnili výrobné úlohy, nejde pri nej o to „nedať kulakom dýchať. (...) Nemôžeme prenasledovať kulaka za to, že je kulak, alebo za to, že vykorisťoval (...) nezávážne vždy ťažkosti v kolektivizácii na záškod-

²⁸⁴ ŠIROKÝ, Viliam. Leninskou cestou k novému rozmachu a novým víťazstvám, c. d.

²⁸⁵ SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 921, BÚV KSS 4. 5. 1956, Referát s. Bacílka na zasadnutie ÚV KSS dňa 10. – 11. 5. 1956; PAVLÍK, Ondrej. *Svedectvo dokumentov*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968, s. 24 – 25. Týchto argumentov sa vedenie KSS pridrižovalo ešte aj počas príprav osláv 15. výročia SNP v roku 1959. SNA, A ÚV KSS, fond PÚV KSS, kr. 1002, BÚV KSS 21. 2. 1959, Návrh téz k 15. výročiu SNP.

níctvo kulaka, ale hľadajme ich v zlej práci strany na dedine. (...) Roľníci – a to našou vinou – nie sú vždy presvedčení o tom, že to, čo strana chce, je v prvom rade ich najvlastnejším záujmom,“ dodal. Zároveň však zdôraznil, že ide iba o taktický a dočasný ústupok, pričom cieľom zostáva „likvidácia kulactva ako triedy: To ukáže doba a podmienky, v ktorých príde táto otázka na program dňa.“ Línia orientovaná na kolektivizáciu a budovanie JRD podľa K. Bacílka pokračovala, mal sa však pri nej klásť väčší dôraz na presvedčanie, ako na represívnu stránku. Zároveň odmietal aplikovať skúsenosti iných komunistických strán, t. j. v uvedenom období najmä maďarskej, čínskej a východonemeckej, pri prekonávaní dôsledkov tzv. kultu osobnosti v Československu. Podobné požiadavky, ktoré odznievali na členských schôdzach, charakterizoval ako „pre nás nepriateľské názory. (...) Vystúpenie s takýmito názormi nie je vedené snahou pomôcť strane, ale naopak, sťažiť strane jej pozíciu, vzbudiť nedôveru voči straníckemu vedeniu, jej ústrednému výboru a v kalných vodách pod kepienkou kritiky mylíť poctivých členov straníckych organizácií,“ dodal.²⁸⁶ Od mája 1956 teda nastáva postupné obnovovanie tvrdého kurzu.

V tejto atmosfére prebehlo aj rozšírenie právomocí slovenských národných orgánov v júli 1956. Z uznesenia Politického byra ÚV KSČ zo 4. júna 1956 však vyplývalo, že vedenie KSČ v žiadnom prípade nemalo v úmysle zmeniť zásadné východiská štátoprávneho usporiadania, t. j. silne scentralizovaný unitárny štát pri obmedzenej autonómii Slovenska.²⁸⁷ V. Široký túto líniu naznačil ešte na zasadnutí politického byra 2. mája 1956, keď hovoril o „decentralizácii“.²⁸⁸ Ideologická interpretácia pripravovaného kroku sa niesla takisto v línii zo začiatku mája 1956, podľa ktorej doterajšia politika KSČ bola správna a chybné boli iba niektoré opatrenia, pričom zároveň pred kritikou mali byť chránení najvyšší predstavitelia strany. Preto príčinou vtedajšieho postavenia slovenských národných orgánov, ako sa vyjadril K. Bacílek na zasadnutí ÚV KSS 10. – 11. mája 1956, nebolo existujúce štátoprávne usporiadanie a boj proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu, ale „nesamostatné rozhodovanie ÚV KSS“. Podľa jeho slov slovenské národné orgány „neplnili ani funkcie, ktoré im určovala ústava“, a práca Zboru povereníkov sa vyznačovala formalizmom.²⁸⁹ Aj napriek opatrne prezentovaným úvahám o možnosti vytvorenia českých národných orgánov, ktoré na pôde Predsedníctva ÚV Slovenského národného frontu predkladali najmä zástupcovia nekomunistických strán (napr. Andrej Žiak alebo Jozef Gajdošík zo Strany slovenskej obrody), príslušný ústavný zákon nebol pred jeho

²⁸⁶ SNA, f. PÚV KSS, kr. 921, Zasadnutie BÚV KSS 4. 5. 1956, Referát s. Bacílka na zasadnutie ÚV KSS 10. – 11. 5. 1956.

²⁸⁷ ŽATKULIAK, Jozef. K postaveniu slovenských národných orgánov roku 1956. In *Česko-slovenská historická ročenka 1998*. Brno : Masarykova univerzita, 1998, s. 60.

²⁸⁸ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 100, a. j. 116, b. 1.

²⁸⁹ ŽATKULIAK, Jozef. K postaveniu slovenských národných orgánov roku 1956, c. d., s. 59.

schválením v Národnom zhromaždení prerokovaný ani na Predsedníctve Zboru povereníkov, ani na plenárnom zasadnutí Slovenskej národnej rady, jedine v rámci jej užšieho predsedníctva. Ako vyplýva zo štúdie historika Jozefa Žatkuliaka, predseda SNR František Kubač sa na ďalšej porade u prvého tajomníka k pripravovanému opatreniu ani nezúčastnil.²⁹⁰ Aj spôsob, akým bol prijímaný, keď z jeho prípravy boli samotné slovenské národné orgány prakticky vylúčené, svedčí o pokračovaní dovtedajšej centralistickej praxe.

Nová ústavná úprava dávala Slovenskej národnej rade právo oproti dovtedajším právomociam aj vymenúvať a odvolávať Zbor povereníkov a jednotlivých jeho členov, určovať ich počet aj to, ktorý z nich riadi ktoré povereníctvo; prerokovať a schvaľovať plán rozvoja národného hospodárstva Slovenska; prerokovať a schvaľovať rozpočet Slovenska; prerokovať správy Zboru povereníkov a jednotlivých povereníkov o otázkach socialistickej výstavby na Slovensku (§ 2) a zachovala si zákonodarnú právomoc vo „vo veciach národnej alebo regionálnej povahy, pokiaľ na zabezpečenie plného hospodárskeho a kultúrneho rozvoja Slovenska vyžadujú osobitnú úpravu“, ako aj kompetencie v oblasti starostlivosti o príslušníkov maďarskej a ukrajinskej menšiny. V kompetencii Zboru povereníkov bolo riadenie a zjednocovanie práce národných výborov na území Slovenska (§ 19, ods. 3).²⁹¹

Napriek tomu, že z hľadiska ústavných kompetencií možno hovoriť o významnom posilnení právomocí slovenských národných orgánov, nové opatrenie neprinieslo žiadne zmeny vo vzťahoch medzi vedením KSC a orgánmi ÚV KSS, kde sa koncentrovalo prijímanie politických rozhodnutí. V podmienkach politickej neslobody a vlády jednej politickej strany takisto nemohli priniesť ani autonómnejšiu pozíciu slovenských národných orgánov vo vzťahu k vláde ČSR a ani neznamenali posilnenie subjektivity Slovenska či uznanie jeho zvrchovanosti v rámci spoločného štátu. Preto možno súhlasiť s názorom J. Žatkuliaka, keď tvrdí, že uvedené opatrenie „neprinieslo podstatnú zmenu v podriadenosti slovenských národných orgánov voči ústredným orgánom“, či dokonca hovorí o „pseudovýchodisku“.²⁹² Pred tým, aby rozšíreniu právomocí slovenských národných orgánov z 31. júla 1956 bol prikladaný väčší politický význam, napokon už o niekoľko mesiacov varoval aj A. Novotný. V rámci nanovo rozbiehanej kampane proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu v októbri 1956 vyčítal vedeniu KSS, že v súvislosti s týmto krokom pri jeho prijímaní „bolo nesprávne hovoriť o historickej udalosti“.²⁹³ Spomínaná ústavná úprava nevydržala v platnosti ani štyri roky. Na základe rovnakých centralistických praktík stratila plat-

²⁹⁰ Tamže, s. 59 – 60.

²⁹¹ Ústavný zákon č. 33/1956 Zb. z 31. júla 1956 o slovenských národných orgánoch.

²⁹² ŽATKULIAK, Jozef. K postaveniu slovenských národných orgánov roku 1956, c. d., s. 59, 64.

²⁹³ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 931, Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956, Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.

nosť po prijatí Ústavy ČSSR 11. júla 1960, ktorá znamenala zrušenie Zboru povereníkov a obmedzenie zákonodarných právomocí SNR.

Možno konštatovať, že vo vnútri KSČ, t. j. medzi mocenskými elitami, nespokojnosť s existujúcimi pomermi nedosiahla takú intenzitu ako v komunistických stranách v Poľsku, resp. v Maďarsku. Príčinou je na jednej strane absencia predchádzajúceho obdobia voľnejšej výmeny názorov, na druhej strane aj to, že vedenie KSČ niektoré podstatnejšie korektúry vo svojej politike s cieľom zvýšiť životnú úroveň väčšiny obyvateľstva realizovalo už v rokoch 1953 – 1955. Absencia obdobia voľnejšej výmeny názorov spôsobila, že aj prejavy nespokojnosti vnútri mocenských elit sa obmedzili iba na ojedinelé prípady. Preto sa ani nepodarilo uvoľniť najdôležitejšie komunikačné kanály, prostredníctvom ktorých by mohla do politického života vstúpiť aj širšia verejnosť. O určitom uvoľnení cenzúry možno hovoriť až v priebehu jarných mesiacov roku 1956, pričom od leta a najmä od jesene toho istého roku možno hovoriť o jej opätovnom utužení.²⁹⁴ Jednotlivé vrstvy a skupiny prejavujúce nespokojnosť zostali izolované, nemali možnosť navzájom komunikovať. Nepochybne to, že sa vo vedení KSČ nevytvorilo nespokojné krídlo, prispelo k tomu, že vedúci predstavitelia KSČ neboli donútení spochybníť správnosť oficiálnej politiky v predchádzajúcom období, čím by sa otvorila cesta zásadnej kritike. Politický vývoj Slovenska po máji 1956 a následne v druhej polovici 50. rokov teda rámcovali nasledujúce tendencie: obhajoba správnosti politických procesov z prvej polovice 50. rokov ako zdroj legitimity existujúcej mocenskej garnitúry, zabránenie akýmkoľvek snahám o liberalizáciu režimu, potlačenie pokusov o emancipáciu Slovenska a realizácia komunistickej vízie usporiadania spoločnosti podľa sovietskeho modelu. Hlavným nástrojom ovládania spoločnosti pritom neboli iba represie, ale aj materiálna motivácia a postupná ideologická indoktrinácia obyvateľstva. Tá sa však už nerealizovala formou politickej mobilizácie, ale v oveľa väčšej miere formou „normalizácie“ oficiálnej ideológie ako každodennej súčasť života.

²⁹⁴ Podrobnejšie pozri MARUŠIAK, Juraj. *Slovenská literatúra a moc*, c. d.; MATEJOVIČ, Pavel. Cenzúra na Slovensku v druhej polovici päťdesiatych rokov (Aktéri a vybrané dokumenty). In *Slovenská literatúra*, roč. 62, 2015, č. 1, s. 15 – 33.

VYSOKÉ ŠKOLY NA ZAČIATKU ROKU 1956

Prostredie vysokoškolákov, resp. mládeže bolo predmetom pozornosti komunistickej moci počas celého obdobia jej trvania. Na jednej strane sa KSCĽ usilovala o získanie vplyvu na mládež a kontroly nad jej myslením, pretože od toho závisela reprodukcia komunistického systému a jeho riadiacich štruktúr, zároveň však tú istú mládež považovala za svojho potenciálneho nepriateľa. V podmienkach komunistického totalitného, ako aj posttotalitného systému vysoké školy boli tak na jednej strane považované za súčasť mocenského establishmentu ako nástroj vplyvu na mládež a priestor pre formovanie ekonomických a mocenských elít, rovnako však samotná existencia intelektuálneho prostredia vrátane vysokých škôl znamenala pre režim nebezpečenstvo, keďže samotná existencia odborného diskurzu predpokladala spochybňovanie existujúcich ideologických kánonov, režimom považovaných za nenarušiteľné.

Reformný pohyb, ktorý sa začal vo východnom bloku črtať po Stalinovej smrti, prinášal úľavu aj na vysokých školách. Pritom je potrebné brať do úvahy špecifika československého vysokého školstva. Ich podobu v 50. rokoch ovplyvnili kádrové čistky, usporiadané bezprostredne po komunistickom prevrate v roku 1948 nielen medzi vysokoškolskými učiteľmi, ale aj medzi študentmi. Tieto čistky ovplyvňovali aj mechanizmus výberu študentov, ktorí okrem odborných kritérií museli plniť aj kritériá politické.²⁹⁵

Ďalším faktorom, ktorý ovplyvňoval myslenie značnej časti vysokoškolákov, bolo doznievajúce revolučné nadšenie z prelomu 40. a 50. rokov 20. storočia. Víťazstvo ZSSR v druhej svetovej vojne i komunistickou propagandou pestované budovateľské nadšenie, a napokon aj rozklad starého životného štýlu či morálnych konvencií dokázali osloviť časť mladej generácie, pre ktorú je rozchod s minulosťou súčasťou procesu sebaidentifikácie. Paradoxne, aj v podmienkach masových represálií sa takáto mládež mohla cítiť slobodnou, pokiaľ sa s nastupujúcim komunistickým režimom dokázala identifikovať. „Svet sa stal plastickým a z neho možno budovať nové formy. Práve to najviac priťahuje mládež. Každý sa cíti byť účastníkom na spoločnom diele svetového významu. Život nie je pohlcovaný bojom za vlastnú existenciu, lež bojom za prestavbu sveta.“ Povedané s Nikolajom Berďajevom, pre prvú generáciu príslušníkov oficiálneho Československého zväzu mládeže (ČSM) sloboda neznamovala slobodu voľby,

²⁹⁵ CONNELLY, John. *Captive university*, c. d.

slobodu v jej negatívnom vymedzení, ale ako slobodu k niečomu, „aktívnu premenu života..., akt, ktorý vykonáva nie individuálny, lež sociálny človek potom, ako vykonal voľbu“.²⁹⁶

V polovici 50. rokov však už revolučný dynamizmus uplynulých rokov, ktorý dokázal (z úprimných alebo aspoň konjunkturálnych pohnútok) strhnúť masy mladých ľudí, patrilo minulosti. Na druhej strane oficiálna propaganda toto revolučné nadšenie kultivovala, ale jedine v historickom kontexte. Zároveň ďalším z nástrojov legitimizácie režimu bolo porovnávanie súčasného režimu s minulosťou, osobitne s obdobím prvej ČSR, ktoré bolo nutné v záujme legitimizácie súčasnosti zavrhnúť.²⁹⁷ Hlavným argumentom v tejto súvislosti bolo odstránenie nezamestnanosti, rýchle tempo industriálnej modernizácie Slovenska, ale aj zlepšenie možností dosiahnuť vysokoškolské vzdelanie pre deti zo sociálne slabších rodín. Účinok uvedených argumentov sa však postupne oslaboval s príchodom generácií, ktoré prístup k vzdelaniu už považovali za svoje prirodzené právo a nepociťovali za to osobitnú vďaka komunistickej strane,²⁹⁸ ako to od nich vyžadovala oficiálna propaganda. Navyše študenti z roku 1956 vo svojej väčšine síce zažili druhú svetovú vojnu, ale v detskom veku. Nepatrili teda ani do generácie, ktorá bezprostredne po vojne či po roku 1948 implementovala stalinizmus na vysokých školách a angažovala sa v čistkách, maximálne sa mohli na nich podieľať ako stredoškoláci. Patrili teda do mladšej generácie „bláznov a hrdinov“, ako ich označil neskôr Peter Hrubý za ich postoje v 50. rokoch a neskôr v roku 1968. Aj príslušníci tejto generácie už postupne nadobúdali kritický vzťah k praktikám stalinizmu. Tak napr. Jiří Pelikán uvádzal: „Strana robila presný opak toho, čo sľubovala predtým.“ Podľa vlastných slov stratil presvedčivosť a ochotu vystupovať na verejných zhromaždeniach: „Znepokojenie narastalo a my sme cítili, že ľudia nám už neveria.“²⁹⁹ Je pravdou, že XX. zjazd KSSZ a odsúdenie stalinizmu pre mladú generáciu, ktorá zažila praktickú skúsenosť so stalinizmom, znamenal šok a rozpad myšlienkového sveta, v centre ktorého stál Stalin (napr. Pavel Kohout s odstupom rokov spomínal: „Bol som presvedčený, že svet sa zrútil“)³⁰⁰. Zároveň však protismerné pohyby v živote mladej generácie, prejavujúcej na jednej strane lojalitu voči režimu, a zároveň postupné odcudzenie sa od jeho ideológie a politických praktík, sa nezačali XX. zjazdom KSSZ.³⁰¹

²⁹⁶ BERĎAJEV, Nikolaj. *Pramene a zmysel ruského komunizmu*. Bratislava : Sergej Chelemendik Press, 1991, s. 246.

²⁹⁷ Pozri napr. ŠIROKÝ, Viliam. *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu*. Bratislava : Pravda, 1952.

²⁹⁸ CONNELLY, John. *Captive University*, c. d., s. 351.

²⁹⁹ HRUBÝ, Peter. *Fools and Heroes*, c. d., s. 213 – 214.

³⁰⁰ HRUBÝ, Peter. *Fools and Heroes*, c. d.; FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation*, c. d.; ŽELINSKÝ, Dominik – BINDER, Werner. *How Not to Prepare Majales*, c. d.

³⁰¹ FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation*, c. d., s. 3.

Revolučný dynamizmus teda už nebol žiaduci, čo vyplývalo zo zmeny potrieb elít KSČ.³⁰² Podobný radikalizmus, vzťahujúci sa už nie k obdobiu pred roku 1945, ale k súčasnosti, by mohol znamenať smrteľné nebezpečenstvo. Komunistický režim prekonal obdobie bezprostredného revolučného zlomu, ktorý mal miesto do roku 1949, ale už aj svoje zakladateľské obdobie (1948 – 1953), namiesto masovej mobilizácie ľudských zdrojov potreboval stabilizáciu, ktorú mu mohla zabezpečiť byrokratická rutina. Pravdaže, pritom si potreboval naďalej uchovať kontrolu nad spoločnosťou podobne ako v predchádzajúcej ére. Keď komunistický režim potreboval na ideologické a mocenské ovládnutie vysokých škôl využiť mládež, nerozpakoval sa uviesť do pohybu „študentokraciu“, samozrejme, iba pre vybraných. Rovnako však neváhal po tom, ako celá akcia splnila svoj účel, tú istú „študentokraciu“ odsúdiť. Podobne ako v celej spoločnosti, aj na vysokých školách panujúci systém neuplatňoval zásady deklarovanej rovnosti, ale etablovala sa prísne hierarchizovaná štruktúra moci, pričom hierarchia existovala aj vo vnútri komunity vysokoškolákov.

Na vysokých školách existoval celý systém zvýhodňovania jedných a potláčania druhých. Dominantné postavenie mali študenti robotníckeho pôvodu, absolventi tzv. prípraviek (t. j. skrátených predmaturitných kurzov pre robotnícku mládež), študenti politicky angažovaní a pod., ktorí svoje nadradené postavenie často dávali ostatným spolužiakom najavo. Prejavovalo sa to napr. vulgárnym vystupovaním či šikanovaním ostatných študentov, ich zosmiešňovaním pre fyzický zovňajšok a pod. Napr. skupina tzv. prípravkárov na právnickej fakulte navrhovala zaviesť kontrolu školskej dochádzky prostredníctvom tzv. štikacích hodín. Vyvolávali tak nespokojnosť študentov bez ohľadu na ich politické sympatie. Drahomíra Kmotříková, ktorej rodičia sa angažovali v KSČ ešte pred druhou svetovou vojnou, napr. spomína: „Problémy s učením som nemala, ale v ročníku som sa začala cítiť zle. Ovládala ho skupina tzv. prípravkárov, tých, čo nastúpili bez strednej školy, len s krátkym kurzom, na fakulty. Mali čosi ako stranícku skupinu a išiel z nich strach.“³⁰³ Na druhej strane, aj napriek privilegovanému postaveniu, bola ich prestíž medzi spolužiakmi i vysokoškolskými pedagógmi spravidla nízka. Tak napr. vtedajší dekan Filozofickej fakulty UK Ján Dekan spomínal, že len v školskom roku 1953/54 museli 33 pre študijný nepro-

³⁰² Napr. v Poľsku práve revolučný dynamizmus študentskej mládeže predstavoval z hľadiska vládnych špičiek nepriateľskú silu, pretože postuloval vytvorenie mládežníckej organizácie nezávislej od vedenia Poľskej zjednotenej robotníckej strany (PZRS) a napriek oddanosti komunistickým ideám členovia novozaloženého Revolučného zväzu mládeže (Rewolucyjny Związek Młodzieży – RZM) označovali stalinizmus za najextremnejšiu formu antihumánneho socializmu. JUNES, Tom. *Student Politics*, c. d., s. 48 – 49.

³⁰³ KMOTRÍKOVÁ, Drahomíra. Ako sme to videli. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 113.

spech fakultu opustiť.³⁰⁴ V roku 1956 ich vplyv postupne doznieval, keďže po roku 1953 sa už prípravné kurzy neorganizovali. Nízkej prestíži medzi spolužiakmi sa tešili aj funkcionári ČSM, neraz práve z radov „prípravkárov“. Ako spomína Ján Beňo, ktorý tiež pôsobil vo fakultnom výbore ČSM vedenom práve takým „prípravkárom“, predsedovou „najväčšou starostou bolo, kto bude niest zástavy na manifestácii“. A ďalší prípravkár, ktorý začal študovať archeológiu, zasa celý svoj intelektuálny potenciál venoval príprave na hodiny marxizmu-leninizmu: „Ani tí profesori mu nemohli povedať – si hlúpy a nemáš tu čo hľadať... Dost' dlho trvalo, kým ho dostali na obyčajnú históriu.“³⁰⁵

Narastajúci byrokratizmus bol v rozpore s revolučnou ideológiou, ktorá naďalej zostávala súčasťou argumentačnej bázy komunistickej moci: „Mentalitou sme boli radikáli, nie byrokratickí konzervatívci,“ spomínal na svoje študentské roky, keď sa začalo jeho sklamanie z komunistickej ideológie, aj niekdajší protagonist reformného procesu v roku 1968 Zdeněk Mlynář.³⁰⁶ Logika etablovaného totalitného systému, ale aj formujúceho sa ideologicky rigidného posttotalitného režimu si nevyžadovala človeka schopného samostatne uvažovať, ale človeka bezvýhradne poslušného, schopného s rovnakou oddanosťou podporiť akékoľvek požiadavky režimu, alebo – osobitne v jeho neskorších fázach – sa jeho požiadavkám aspoň pasívne prispôbiť. Podobná logika samozrejme prináša pokles nielen kvality štúdia na vysokých školách, ale kvality akýchkoľvek intelektuálnych aktivít. Je prirodzené, že s osobitnou citlivosťou na degradáciu intelektuálneho života reagovali predovšetkým študenti humanitných odborov. Jeden z problémov bola školská reforma z roku 1953, ktorá zavedením jedenásťročnej strednej školy skrátila stredoškolské vzdelávanie na obdobie troch rokov. Jej dôsledkom bolo zhoršenie vedomostnej úrovne poslucháčov, ktorí prichádzali na vysoké školy do prvých ročníkov. Preto aj systém vyučovania na vysokých školách pripomínal stredoškolské štúdium. Najväčšmi tento nedostatok kritizovali študenti humanitných odborov, jazykov a histórie. Aby bolo možné počas vysokoškolského štúdia splniť učebné osnovy, študenti bežne trávili na povinnom vyučovaní v škole aj 36 hodín týždenne. Spolu s domácou prípravou tak venovali škole každodenne 12 až 14 hodín, čo predstavovalo vysokú pracovnú záťaž.³⁰⁷

Systém vysokoškolského štúdia však nevyvolával nespokojnosť iba v prípade humanitných odborov. Študentom Lekárskej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave okrem nízkych nástupných plátov napr. prekážalo, že po skončení štúdia získali titul „promovaný lekár“, čo ich symbolicky znevýhodňovalo voči

³⁰⁴ DEKAN, Ján. Ako som to videl a vnímal II. Pod jarmom novej totality (1948 – 1968). In *Slovenské pohľady*, roč. IV. + 110, 1994, č. 1, s. 78 – 92.

³⁰⁵ Rozhovor autora s Jánom Beňom, Bratislava 8. 12. 1993.

³⁰⁶ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremli*, c. d., s. 28.

³⁰⁷ HP: O školskom systéme. *Naša univerzita*, 13. 4. 1956, roč. 1, č. 8, s. 3.

starším kolegom, ktorí ešte pred rokom 1953 získavali tituly, resp. stavovské označenie MUDr. Prejavili ju napr. počas promócií v dňoch 15. – 21. marca 1954, keď sa viacerí končiaci medici na Internáte Mirka Nešpora (bývalý Svoradov internát) dopúšťali výtržnosťou pod vplyvom alkoholu, pričom poškodzovali nábytok. Dávali najavo svoju nespokojnosť s očakávanou výškou mzdy, ktorá sa pohybovala na úrovni 700 – 800 Kčs („hovorili, že obyčajný robotník, ktorý manuálne pracuje, vyrobí viac ako oni a že potom načo sa toľko učili“). Z iniciatívy poslucháča 6. ročníka Lekárskej fakulty Karlovej univerzity v Prahe Čapka,³⁰⁸ ktorý sa v tom čase nachádzal na uvedenom bratislavskom internáte, sa viacerí študenti stretli na chodbách internátu. Podľa hlásenia bezpečnostných orgánov Čapek ich mal navádzať, aby pri promóciách požadovali udelenie titulu MUDr., čo mal študentom medicíny údajne prisľúbiť prezident Antonín Zápotocký. Schôdzka na chodbe sa rýchlo skončila, jej účastníci sa rozišli a hlásenie orgánov ministerstva vnútra sa o žiadnych prejavoch nespokojnosti počas slávnostného aktu promócií nezmieňuje. Napriek tomu udalosti venovali veľkú pozornosť a študentom Čapkovi sa zaoberali pracovníci ministerstva vnútra v Prahe. Navyše, bratislavská Krajská správa ministerstva vnútra vypracovala podrobný prehľad „triedneho pôvodu“ všetkých promovovaných poslucháčov.³⁰⁹

Určité náznaky nespokojnosti v prostredí akademickej mládeže sa teda sporadicky objavovali nielen v roku 1956, aj keď nenadobudli črty otvorených protestov. Z toho vyplýva, že fenomén označovaný Michalom Pullmannom ako „autoritatívny diskurz“, t. j. bezvýhradná akceptácia „ideológie kolektívneho vlastníctva a vedúcej úlohy strany“,³¹⁰ ani v období prvej polovice 50. rokov neovládol úplne všetky sféry ľudského konania, a to aj napriek intenzívnej politickej kontrole univerzít, resp. výberu uchádzačov o štúdium na vysokých i stredných školách. Iným príkladom boli reakcie vysokoškolákov na premenovanie Slovenskej univerzity v Bratislave na Univerzitu Komenského na jeseň 1954. Politické byro ÚV KSČ o tom rozhodlo 30. augusta 1954, čo zrejme bolo súčasťou kampane proti tzv. slovenskému buržoáznemu nacionalizmu. Jeho člen Václav Kopecký, ktorý v uvedenom čase zastával takisto aj post ministra kultúry ČSR, však mal o návrate k pôvodnému názvu, ktorý bratislavská univerzita niesla v rokoch 1919 – 1939, určité pochybnosti. Na zasadnutí vlády sa vyslovil v tom zmysle, či „Slovákovi bude takýto názov univerzity vyhovovať“ a nastolil možnosť jej pomenovania na počesť slavistu a historika Pavla Jozefa Šafárika s ohľadom na to, že podľa Jana Ámosa Komenského bola pomenovaná počas prvej ČSR. Povereník školstva Ernest Sýkora však 4. októbra podobné obavy odmietol, podľa jeho

³⁰⁸ Správa Krajskej správy Ministerstva vnútra v Bratislave z 5. apríla 1954 jeho krstné meno neuvádza.

³⁰⁹ SNA, A ÚV KSS – volené orgány, 1. taj. ÚV KSS Karol Bacílek, kr. 32, a. j. 80.

³¹⁰ PULLMANN, Michal. *Konec experimentu*, c. d., s. 21.

slov „socialistická pedagogika pokladá Komenského za pedagóga svetovej úrovne, ktorého dielo je dodnes živé a možno z neho čerpať pri budovaní socialistického školstva. Rozhodujúca je pokrokovosť diela Komenského, a nie okolnosti, za akých bola univerzita jeho menom nazvaná.“ Údajne táto otázka bola prerokovaná s poslucháčmi a pedagógmi na Pedagogickej fakulte UK za účasti viac než 500 ľudí a podľa Sýkora bol reakciou na návrh niekoľkominútový potlesk. Argumentom proti používaniu názvu Slovenská univerzita bolo to, že vznikol z iniciatívy popredného predstaviteľa pronacistického krídla Hlinkovej slovenskej ľudovej strany Vojtecha Tuku, ktorý bol jej rektorom v rokoch 1939 – 1942.

Hlásenie Krajskej správy ministerstva vnútra (KSMV) v Bratislave sa však nieslo v podstatne odlišnom duchu. V súkromných rozhovoroch poslucháčov a pedagógov odznievali názory, že vhodnejší by bol iný názov, ako napr. Univerzita Šafárika (zrejme podľa názvu príľahlého námestia – pozn. aut.), Univerzita Klementa Gottwalda alebo pomenovanie podľa „iného významného a zaslužitého slovenského človeka“. Najväčšie prejavy nesúhlasu boli identifikované medzi poslucháčmi Filozofickej a Právnickej fakulty UK, podľa KSMV nevôľu prejavovala dokonca väčšina poslucháčov. Podobné konštatovania sa však vzťahovali aj na poslucháčov iných vysokých škôl, pričom dôvodom bolo o. i. to, že Komenský nebol Slovák. V hlavnej budove Univerzity Komenského sa na WC a v iných priestoroch objavovali nápisy „proti Čechom a komunizmu“. Hoci účasť na slávnostnom akte premenovania v Aule UK 16. novembra 1954 bola zaistovaná vopred, podľa hlásenia bezpečnostných orgánov väčšina vysokoškolákov oslavy ignorovala alebo sa im vyhla. Nespokojnosť súvisela aj s tým, že počas slávnosti sa veľmi málo hovorilo o slovenských a väčšinou iba o českých dejinách. Naopak, študentom údajne najviac „lichotilo“, keď povereník Sýkora hovoril o „slovenských dejinách a výbojnosti slovenského národa“. Z citovaných dokumentov však nie je zrejmé, že by sa bezpečnostné orgány usilovali takéto prejavy pasívne vyjadrovaného nesúhlasu vyšetrovať a kriminalizovať. Naopak, dospeli k záveru, že „veľká väčšina poslucháčov sa priklonila súhlasom k terajšej dobe, ale predsa je tu neoficiálne zameranie proti osobám českej národnosti a v tomto sa poslucháči navzájom utužujú“.³¹¹

V približne rovnakom čase mocenské zložky reagovali odlišne na dva konflikty študentov s mocou. V prípade prvého bol minimálne jeden študent identifikovaný podľa mena. Bezpečnostné orgány vyšetrovali nielen jeho, ale získali aspoň čiastočné kádrové poznatky aj o študentoch celého končiaceho ročníka fakulty, hoci ich kritika sa obmedzila na večerné, resp. nočné debaty na internátnej chodbe. V druhom prípade sa nespokojnosť týkala závažnej otázky, akou boli slovensko-české vzťahy. Napriek tomu z dostupných dokumentov vyplýva, že žiadne hlbšie vyšetrovanie nápisov na chodbách či sociálnych zariadeniach ani šírenia

³¹¹ SNA, A ÚV KSS – volené orgány, f. 1. taj. ÚV KSS Karol Bacílek, kr. 32, a. j. 80.

„šepkanej propagandy“ sa neuskutočnilo. V prvom prípade však išlo o navádzanie študentov na prejavy nespokojnosti, ktoré by nielen narušili slávnostný priebeh promócií, ale aj vonkajšiu podobu toho, čo M. Pullmann nazýva autoritátnym diskurzom, t. j. atmosféru všeobecnej konformity vo vzťahu k panujúcej realite³¹². V druhom prípade dôvodom odlišného postupu orgánov ministerstva vnútra zrejme bolo, že prejavy nesúhlasu sa obmedzili na súkromné rozhovory, poslucháči ostali pasívni bez akýchkoľvek náznakov nejakého aktívneho postupu, a, samozrejme, neobjavili sa žiadne protesty na verejnosti či v rámci univerzity, ba ani výzvy k nim.

Náznaom opatrnej liberalizácie akademického života však bol nielen vznik podobných študentských iniciatív, formovaných zdola, ale aj vydávanie mesačníka *Naša univerzita*, ktorého prvé číslo vyšlo v septembri 1955. Hoci jeho vydavateľom bol Rektorát Univerzity Komenského a Celouniverzitný výbor ROH, redakciu tvorili študenti žurnalistiky Rudolf Olšínský a Boris Droppa, Martin Hric v redakcii pôsobil ako technický redaktor. Šéfredaktorom bol ďalší študent žurnalistiky František Višváder. Časopis sa pokúšal komunikovať s čitateľmi (v prevažnej miere z radov vysokoškolákov) odľahčenejším tónom, osobitne v jarných mesiacoch roku 1956, preto pôsobil ako študentský časopis, hoci v pravom zmysle tohto slova ním nebol. V reakcii na neraz ideologicky rigidnú atmosféru na vysokých školách boli snahy o oživenie spontánnych aktivít, ktoré sa však nie vždy stretávali s pozitívnou reakciou mocenských štruktúr a akademickej hierarchie. Medzi študentmi aj napriek snahe režimu o formovanie „novej inteligencie“ prežívali spomienky na študijnú atmosféru spred roku 1948, ktorá bola v kontraste so snahou oficiálnej propagandy legitimizovať súčasný režim prostredníctvom jeho porovnávania s odmietanou minulosťou. Aj preto napr. na stránkach *Našej univerzity* novinár Miroslav Vrbičan porovnával súčasné pomery s pomermi v prvej ČSR, pričom vtedajšiu „akademickú slobodu“ spojil s platením školného, hrozbou nezamestnanosti, zlou kvalitou ubytovania i sociálne motivovanými protestmi. Reagoval na nespokojnosť študentov, ktorí mnohé sociálne reformy realizované po roku 1945 považovali za samozrejmosť: „Za čo pred dvadsiatimi rokmi bojovali, sme dosiahli my. Treba si vážiť naše ‚samozrejmosti‘. Treba cítiť zodpovednosť a myslieť na vďaku“.³¹³

Príkladom pokusu o samostatnejšie a spontánnejšie študentské aktivity bolo napr. založenie Krúžku mladých autorov (v citovaných zdrojoch sa spomína aj pod názvom Krúžok začínajúcich autorov) na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave v roku 1954 pod vedením poslucháča Jána Beňa. Polemiku na stránkach časopisu *Naša univerzita* vyvolalo stretnutie 22. októbra 1955, počas ktorého prebiehala diskusia o poézii Jána Majerníka a Jána Vilikov-

³¹² PULLMANN, Michal. *Konec experimentu*, c. d., s. 19 – 20.

³¹³ VRBIČAN, Miroslav. Z čias „akademickej slobody“. *Naša univerzita*, 14. 11. 1955, č. 3, s. 3.

ského. Jeho členmi však boli nielen študenti FFUK, ale aj ďalších vysokých škôl, napr. Vysokej školy múzických umení, resp. Vysokej školy výtvarných umení. V činnosti krúžku sa angažovala celá plejáda vtedajších vysokoškolákov, ktorí neskôr tvorili špičku slovenskej literárnej vedy a kritiky, hoci ich politické osudy boli veľmi rozličné. Patril medzi nich napr. Štefan Drug, Michal Gáfrik, Július Noge, Vladimír Petrik, Ján Johanides, Pavol Števec, Ján Beňo, Jozef Bob, Ján Majerník, Ján Lenčo, Ernest Weidler a mnohí ďalší. Z pedagógov sa na činnosti krúžku podieľali profesori Andrej Mráz, Miloš Tomčík či asistent Ján Števec.³¹⁴ Aj v rámci samotného krúžku sa začali objavovať kritické diskusie, neraz živelné a chaotické, ktoré boli reflektované na stránkach *Našej univerzity*. Tak napr. člen krúžku Paľo Čipka odmietal názory J. Johanidesa, ktorý v eseji o básnickom profile Jána Vilikovského obhajoval právo tvoriť „pre náladu a poéziu samú“. Navyše v tom istom príspevku spochybňoval samotný zmysel krúžku, ktorého činnosť sa podľa neho zredukovala na „diskusné príspevky ironicky podfarbené“ a „výmenu názorov, ktorá v sebe skrývala nevraživosť“.³¹⁵ Viacerí členovia krúžku vyjadrili s jeho názorom nesúhlas. Napr. Jozef Kot naznačil, že ide o snahu o politické usmerňovanie: „Skutočne originálny recept: zober problémy, ktoré ti sťa na podnose núkajú úvodníky a uznesenia, poriadne ich zamiešaj, nazvi to poéziou a ručím ti – neskrpatieš, ba naopak, - staneš sa ‚niečím‘, azda ťa budú hojne uverejňovať, staneš sa poétus laureátus, budeš žiť na honorároch, jedným slovom, staneš sa módnym, závažným.“ Reagoval na objavujúce sa obvinenia z „liberalizmu“ a „kozmpolitizmu“: „Liberalizmus v politike je nanajvýš škodlivý. Ale či v literatúre a umení nie je tvorčí proces stelesnením tých najliberálnejších tendencií... Alebo má autor úprimnú snahu hľadať a tvoriť, – potom je každopádne liberálny, lebo cestu hľadá skrz naskrz vlastnú, alebo píše podľa receptov a sklza nepochybne na scestie epigónstva a grafománie.“ Obhajoval potrebu inšpirovať sa nielen domácim, ale aj svetovým literárnym diskurzom. Naznačil však, že problémy debatované v rámci krúžku sú „vlastné celej našej literatúre“. Takisto nesúhlasil s vyjadreniami P. Čipka o prvkoch nevraživosti počas diskusií v krúžku: „Máme svoje vlastné názory. Sme pripravení za ne stoj čo stoj bojovať.“³¹⁶ Potrebu existencie krúžku obhajoval aj začínajúci básnik Ján Majerník.³¹⁷ Naopak, už spomínaný J. Beňo obhajoval potrebu spoločenského angažovania umenia, obhajoval kľúčové postuláty socialistického realizmu – straníckosť a ideovosť.³¹⁸ Argumenty J. Kota opatrne podporil docent sloven-

³¹⁴ Rozhovor autora s Jánom Beňom, Bratislava 8. 12. 1993; DAROVEC, Peter – BARBORÍK, Vladimír. *Mladá tvorba 1956 – 1970 – 1996. Časopis po čase*. Levice, L. C. A. 1996, s. 6.

³¹⁵ ČIPKA, Paľo. Dvaja autori a pätnásť kritikov. *Naša univerzita*, 14. 11. 1955, roč. 1, č. 3, s. 5.

³¹⁶ KOT, Jozef. Sme úprimní a otvorení. *Naša univerzita*, 12. 12. 1955, roč. 1, č. 4, s. 3.

³¹⁷ MAJERNÍK, Ján. Rastíme všetci – autori i kritici. *Naša univerzita*, 12. 12. 1955, roč. 1, č. 4, s. 3.

³¹⁸ BEŇO, Ján. Pomýlené zovšeobecnenia. *Naša univerzita*, 11. 1. 1956, roč. 1, č. 5, s. 3.

skej literatúry Miloš Tomčík.³¹⁹ Podobným príkladom, ktorý však nevyvolával konfrontačné reakcie, bol vznik študentských vedeckých krúžkov na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave, ktoré sa začali formovať po roku 1953. Z ich členov sa z iniciatívy fakultnej organizácie Československého zväzu mládeže začala formovať študentská vedecká spoločnosť pri fakulte,³²⁰ ktorá sa ustanovila 29. februára 1956.³²¹

Je potrebné zohľadniť skutočnosť, že debata o charaktere literatúry medzi začínajúcimi spisovateľmi – študentmi Filozofickej fakulty UK a celkovo na vysokých školách prebiehala v podmienkach opatrnej liberalizácie verejného života a rovnako opatrného, začínajúceho procesu, ktorý napr. Peter Zajac v kontexte literárneho diania 80. rokov 20. storočia označil za „dekanonizáciu socialistického realizmu“.³²² Na pozadí uvedeného sporu sa premietajú o. i. aj polemiky, ktoré na prelome rokov 1955 – 1956 prebiehali na stránkach týždenníka Zväzu slovenských spisovateľov *Kultúrny život*, z ktorých najväčšiu pozornosť vyvolal spor o román Františka Hečka *Drevená dedina*. Tento román bol po svojom vydaní v roku 1951 prezentovaný v oficiálnej propagande ako jedno z kľúčových diel socialistického realizmu v slovenskej literatúre. Polemiku odštartoval spisovateľ Dominik Tatarka, ktorý Drevenú dedinu označil za príklad „neživotnej, tézovitej literatúry“, ktorému sa budovala „umelá sláva“.³²³ Podobne básnici Ivan Kupec a Ján Brezina vo svojich publicistických textoch odmietali vnímať umenie ako súčasť agitácie a politickej propagandy a, naopak, vystupovali za emancipáciu individuality umeleckého výkonu. I. Kupec i D. Tatarka boli za svoje názory obviňovaní zo šírenia protisocialistických názorov, osobitne samotným autorom Drevenej dediny³²⁴, ale za ideový zmätok a prejavovanie nesprávnych názorov ich atakoval aj Vladimír Mináč.³²⁵ Nepochybné členovia Krúžku začínajúcich autorov na FF UK tieto debaty na stránkach *Kultúrneho života* sledovali a reflektovali, boli aj v osobnom kontakte s viacerými predstaviteľmi slovenského intelektuálneho života.

O vnímaní vtedajšej politickej a duchovnej atmosféry, ktorá panovala nielen na vysokých školách, ale aj celkovo v československej spoločnosti, svedčí zvýše-

³¹⁹ TOMČÍK, Miloš. K diskusii KZA. *Naša univerzita*, 13. 2. 1956, roč. 1, č. 6, s. 2.

³²⁰ PECHÁŇ, Ján. Študentské vedecké krúžky na lekárskej fakulte. *Naša univerzita*, 23. 9. 1955, roč. 1, č. 1, s. 4.

³²¹ Poslucháči LFUK. Študentská vedecká spoločnosť založená. *Naša univerzita*, 13. 3. 1956, roč. 1, č. 7, s. 1.

³²² ZAJAC, Peter. Kritické diskusie osemdesiatych rokov na pôde Zväzu slovenských spisovateľov. In *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 5, s. 405, 406.

³²³ TATARKA, Dominik. Slovo k súčasníkovi o literatúre. *Kultúrny život*, roč. X., 1955, č. 47, s. 6 – 7.

³²⁴ HEČKO, František. To je to, v čom sa rozchádzame. *Kultúrny život*, roč. X., 1955, č. 51, s. 6. Podrobnejšie pozri MARUŠIAK, Juraj. *Slovenská literatúra a moc*, c. d.

³²⁵ MINÁČ, Vladimír. Kríza kritérií. Poznámky k príspevku Ivana Kupca a Dominika Tatarku. *Kultúrny život*, roč. X., 1955, č. 49, s. 6 – 7.

ný záujem študentov o otázky morálky a etiky. V roku 1955 usporiadali členovia ČSM z FF UK konferenciu o morálke, ktorej priebeh však bol pre študentov rozčarováním.³²⁶ Podobne záujem o otázky morálky konštatovala aj pracovníčka Katedry marxizmu-leninizmu z Lekárskej fakulty UK Jaroslava Machovcová, ktorá na konferencii o výchove vysokoškolskej mládeže v máji 1957 poukazovala na absenciu materialistickej etiky.³²⁷

Komunistický režim vo svojej ideologickej rigidnosti nebol schopný reagovať na akékoľvek kritické pripomienky vysokoškolákov. Jeho protagonisti sa uchýľovali k primitívnym argumentom, ktorým buď neraz ani sami neverili, alebo sa snažili zbaviť zodpovednosti za riešenie problémov. „Raz sme v aule na prednáškach z marxizmu-leninizmu sedeli v zimníkoch. Na naše výhrady prednášajúci reagoval slovami: Sovietski komsomolci museli v treskúcich mrazoch pracovať na stavbách,“ spomínal J. Beňo.³²⁸ Ďalšími argumentmi, ktorými predstavitelia režimu na vysokých školách študentov „presviedčali“ o správnosti marxisticko-leninskej ideológie, boli napr. vyhrážky typu: „Ak nebudete ovládať marxizmus-leninizmus, nebudeme vás pokladať za hodných dostať do rúk lekárskeho diplomu.“³²⁹ Nespokojnosť však rezonovala aj medzi študentmi iných vedných odborov. Podľa A. Blahu študenti práva boli neraz nespokojní s nízkou prestížou svojho odboru v spoločnosti, ale aj s jeho podceňovaním zo strany akademických funkcionárov i časti vysokoškolských pedagógov, keďže právo bolo vnímané ako nástroj vládnucej triedy. To sa prejavovalo aj v nízkom počte záujemcov o štúdium.³³⁰

Určitý odmäk na vysokých školách sa začal prejavovať už po smrti Josifa V. Stalina a Klementa Gottwalda v roku 1953. Pri prijímaní nových študentov sa zvýšili nároky na vedomostnú úroveň uchádzačov, čo umožnilo štúdium aj niektorým deťom s negatívnym kádrovým profilom. Nenápadný politický „odmäk“ umožnil návrat niektorých pedagógov, ktorí museli vysoké školy z najrozličnejších dôvodov opustiť, v prípade FFUK napr. Vojtěcha Ondroucha či Eugena Paulinyho. Etablovali sa aj viacerí noví vysokoškolskí učители, ktorí sa snažili zachovať si dištanc od komunistickej strany (napr. heraldik Jozef Novák, historik Matúš Kučera a i.). Po období ideologických čistiek sa objavovala aj medzi vysokoškolskými učiteľmi evidentná nechuť podieľať sa na všetkých kampaniach organizovaných režimom.³³¹ Ideologická rigidnosť režimu, ktorý však nebol schopný adekvátne reagovať na otázky každodenného života študentov, ale ani zabezpe-

³²⁶ Rozhovor autora s Jánom Beňom, Bratislava 8. 12. 1993.

³²⁷ Archív Rektorátu Univerzity Komenského v Bratislave (A RUK), f. Rektorát UK, skupina Vedecko-výskumná činnosť, signatúra 76 C 2, kr. 142.

³²⁸ Rozhovor autora s Jánom Beňom, Bratislava 8. 12. 1993.

³²⁹ A RUK, f. Rektorát UK, skupina Vedecko-výskumná činnosť, signatúra 76 C 2, kr. 142.

³³⁰ Rozhovor autora s Antonom Blahom, Bratislava 26. 6. 2020.

³³¹ Porov. DEKAN, Ján. Ako som to videl a vnímal II, c. d.

čovať ich odborný rast, viedla pri oslabení účinnosti masových represíí po roku 1953 k tomu, že komunistická moc začala strácať v prostredí vysokoškolákov autoritu. Politika v každodennom živote vysokoškolákov sa prestala vnímať ako faktor, ktorý môže ovplyvniť ich každodenný život, a naopak, ktorý by mohli ovplyvniť oni sami. Narastanie odcudzenia medzi mladými ľuďmi a politickou sférou potvrdzoval aj nezáujem o periodickú tlač³³² či nátlak, aký muselo vedenie fakulty a fakultnej organizácie KSS v roku 1955 vyvíjať na študentov, aby bolo možné obsadiť funkciu predsedu Fakultného výboru ČSM na Filozofickej fakulte UK.³³³ Na vysokých školách sa však popri nezáujme o politické dianie objavovali aj študenti, ktorí mali záujem aktívne participovať na verejnom živote, konkrétne v rámci ČSM, ale aj takí, ktorí presadzovali rigidnú ideologickú disciplínu. Pre mnohých však činnosť ČSM nepredstavovala viac než súčasť povinných aktivít nevyhnutných pre úspešné dokončenie vysokoškolského štúdia bez toho, aby sa zamýšľali nad ich obsahom. Ako spomína Ján Beňo, ktorý sa v činnosti ČSM angažoval z presvedčenia, jeho pozícia medzi spolužiakmi nebola ľahká. Z jeho beletrizovaných spomienok, ktoré potvrdil aj v našom rozhovore, mal záujem nielen o organizovanie kultúrneho života, ale aj dosiahol, aby Filozofická fakulta UK nadviazala družbu s veľkým priemyselným podnikom. Presadzoval aj zmenu organizácie ČSM na fakulte, aby usporiadanie jej organizácií podľa ročníkov nahradila organizácia podľa študijných odborov. Podľa jeho slov „pre tých, ktorí prišli na vysoké školy z robotníckych prípraviek, som bol priveľmi intelektuál-sky a kolísavý, pre takých, ktorí v ČSM a v politickej aktivite videli nevyhnutné dobové zlo, som bol zväzacky kápo, demagóg a karierista“.³³⁴

Nezáujem o verejnú činnosť osobitne reflektoval aj časopis *Naša univerzita* v novembri 1955. Študenti vnímali získanie funkcie v ČSM alebo v ROH ako prácu navyše („navalili mi funkciu a už sa jej nestrasiem“), ktorá má negatívny vplyv na ich študijné výsledky. Činnosť tzv. masových organizácií Národného frontu, ktorých úlohou bolo realizovať politiku KSČ v prostredí nestraničkej verejnosti a slúžili ako nástroj politickej indoktrinácie i spoločenskej kontroly, bola sprevádzaná nezáujmom, ba až ľahostajnosťou veľkej časti študentov. S nezáujmom svojich spolužiakov sa stretávali aj tí ich rovesníci, ktorí sa rozhodli pre takúto formu aktivít („Si funkcionár – rob! My máme svoje záujmy... Ja som prišiel študovať a nie funkcionáričiť“), čo autor Fero Kočíš označoval ako „intelektuálny individualizmus“.³³⁵ Minimálny záujem prejavovali študenti o činnosť v rámci ROH i o platenie členských príspevkov, hoci v uvedenom období boli zapájaní do činnosti odborov aj oni.³³⁶ Formalizmus a vyprázdňovanie obsahu participač-

³³² A RUK, f. Rektorát UK, skupina Vedecko-výskumná činnosť, signatúra 76 C 2, kr. 142.

³³³ Rozhovor autora s Jánom Beňom, Bratislava 8. 12. 1993.

³³⁴ BEŇO, Ján. *Výkrik*, c. d., s. 96 – 97.

³³⁵ KOČIŠ, Fero. Aj vás „zatiahli“ do funkcie? *Naša univerzita*, 14. 11. 1955, č. 3, s. 4.

³³⁶ Hra. Naším odborárom. *Naša univerzita*, 14. 11. 1955, č. 3, s. 4.

ných praktík³³⁷ bol charakteristický aj pre činnosť analogických mládežníckych organizácií v ostatných štátoch sovietskeho bloku vrátane Komsomolu. V tejto súvislosti napr. Alexei Yurchak hovoril o „hypernormalizácii autoritatívneho diskurzu“, ktorého súčasťou bolo „priveľa pravidiel, priveľa strachu a príliš málo iniciatív“. Ako ďalej konštatuje, verejný život sa tak sa stával úplne predvídateľný.³³⁸

Na jar 1956 sa už prejavy nespokojnosti začali dotýkať aj závažnejších otázok. Napr. vtedajší študent II. ročníka Filozofickej fakulty UK Vladimír Holina v apríli 1956 na stránkach *Našej univerzity* otvorene kritizoval úroveň vyučovania marxizmu-leninizmu. Písal o nedostatočnej vedeckej úrovni príslušných pedagógov, pričom prednášky predstavovali podľa neho niekedy len „výpisky z krátko kurzu dejín VKS(b), doplnené z Nejedlého Dejín ZSSR“. Hovoril o potrebe diskusie o otázkach marxizmu-leninizmu na seminároch: „Semináre sa nestali miestom, kde by si študent mohol konfrontovať svoje názory, (ktoré sú niekedy aj nesprávne) s názormi ostatných. Výsledok – semináre aktívne neovplyvňujú na východu študentov, nenúti ich tvorivo pristupovať k štúdiu marxizmu-leninizmu“.³³⁹ Práve na stránkach *Našej univerzity* tak možno vidieť posun v náladách vysokoškolákov v období pred májovými študentskými vystúpeniami, ako aj otváranie takých tém, ktoré by sotva boli prípustné napr. ešte v druhej polovici roku 1955. Je zrejmé, že na študentov pôsobilo inšpirujúco dianie v iných štátoch sovietskeho bloku, kde liberalizácia verejného života vrátane akademického prostredia postúpila ďalej. Hoci vtedajšia československá tlač veľa informácií o vývoji v Juhoslávii, Poľsku či Maďarsku neprinášala, ešte pred konaním bratislavského majálesu sa v časopise *Naša univerzita* objavil článok lektorky poľského jazyka a literatúry Haliny Janaszek Ivaničkovej, z ktorého sa čitatelia mohli dozvedieť o dianí v poľskom akademickom prostredí, napr. o časopise *Po prostu*³⁴⁰, ktorý v uvedenom období predstavoval jednu z najvýznamnejších publikačných platforiem reformnej mladej inteligencie. Vyzdvihovala, že tento časopis „skončil s prikrášľovaním skutočnosti“. Informovala o otvorenom liste vedeckých pracovníkov a univerzitných profesorov poslancom Sejmu (poľského parlamentu –

³³⁷ FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation*, c. d., s. 315.

³³⁸ YURCHAK, Alexei. *Everything was Forever Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton : Princeton University Press, 2006, s. 47 – 50. Citované podľa FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation*, c. d., s. 100.

³³⁹ HOLINA, Vladimír. Poznámky študenta. *Naša univerzita*, 13. 4. 1956, roč. 1, č. 8, s. 3.

³⁴⁰ Časopis *Po prostu* vychádzal v rokoch 1947 – 1957, od roku 1949 s týždennou periodicitou. V roku 1955 vychádzal s podtitulom „časopis študentov a mladej inteligencie“. Jeho vydavateľom bola oficiálna mládežnícka organizácia Zväz poľskej mládeže (ZMP). Po skončení obdobia politickej liberalizácie v Poľsku bolo vydávanie časopisu na základe mocenských zásahov v septembri 1957 ukončené, čo vyvolalo päťdňové študentské protesty a pouličné nepokoje. Pozri viac RAFALSKA, Dominika. Likwidacja „Po prostu“. In *Niezależna Gazeta polska. Dodatek specjalny IPN*, 7. 11. 2008, s. I – III.

pozn. aut.), v ktorom žiadali zvýšenie nárokov na štúdium a zavedenie prísneho harmonogramu skúšok a seminárnych prác, umožnenie budovania vedeckých škôl, v ktorých by vedeckí pracovníci okolo seba sústreďovali študentov, nahradenie menovania členov rád vysokých škôl na základe ministerských dekrétov demokratickými voľbami a pod. Takisto písala o kritike doterajšieho pôsobenia oficiálneho Zväzu poľskej mládeže (v sledovanom období jediná štátom povolená mládežnícka organizácia v Poľsku). Priblížila tiež divadelnú hru dramatika Kazimierza Brandysa Doktor Faul, ktorý „menom obrany vyšších štátnych záujmov“, za ktorý ukrýval svoje vlastné záujmy, stovkám ľudí „zakázal hovoriť pravdu“.³⁴¹ Uvedený článok svojím titulkom „Revolúcia sa očisťuje“ vystihoval postoje vtedajšej mladej generácie ľavicovo orientovaných vysokoškolákov, ktorí sa stotožňovali so zmenami po druhej svetovej vojne, dožadovali sa však demokratizácie verejného života a posilnenia samosprávnych prvkov v mene skutočného naplnenia revolučných cieľov. Samozrejme, viaceré myšlienky z inak informatívne ladeného článku ilustrovali aj vtedajšie pomery v Československu.

Politická aktivizácia vysokoškolákov na jar 1956 v Poľsku a Maďarsku už bola podstatne pokročilejšia ako v ČSR. V Poľsku sa postupne oficiálna mládežnícka organizácia Zväz poľskej mládeže (Związek Młodzieży Polskiej – ZMP) dostával do izolácie a začali sa formovať študentské kluby a zárodky alternatívnych mládežníckych organizácií, ako napr. Klub Krivého Kolesa (Klub Krzywego Koła), ktorý vo Varšave pôsobil už od roku 1955.³⁴² O takýchto aktivitách sa však slovenskí a českí vysokoškoláci z oficiálnych zdrojov dozvedieť nemohli. Ešte menej informácií zrejme bolo dostupných napr. o diani v prostredí maďarskej akademickej mládeže, kde v tom čase už aktívne pôsobil tzv. Petófiho krúžok (Petőfi Kör), v tom čase už pod záštitou oficiálneho Zväzu pracujúcej mládeže (DISZ, Dolgozó Ifjúság Szövetsége).³⁴³ Dôvodom zrejme bola silnejšia kontrola informácií, keďže politická liberalizácia v Maďarsku i Poľsku prebiehala už dlhší čas, významnú rolu hrala aj väčšia jazyková bariéra a komplikované historické dedičstvo slovensko-maďarských vzťahov, ktoré vyvolávalo v Československu obavy z oživenia maďarského nacionalizmu. Obe skupiny zohrávali významnú úlohu pri aktivizácii vysokoškolských študentov v neskorších mesiacoch, najmä na jeseň 1956.

Aj napriek sociálnej rétorike a zdôrazňovaniu úspechov, ktoré komunistický režim dosiahol z hľadiska zvýšenia prístupu detí z rodín s nižšími príjmami k vzdelaniu v porovnaní s obdobím prvej ČSR, ku ktorej sa jeho vedúci predstavitelia i oficiálna propaganda uchýľovali, medzi bratislavskými vysokoškolákmi

³⁴¹ JANASZEK IVANIČKOVÁ, Halina. Revolúcia sa očisťuje. Zo života poľských študentov. *Naša univerzita*, 10. 5. 1956, roč. 1, č. 9, s. 2.

³⁴² JUNES, Tom. *Student Politics*, c. d., s. 44 – 45.

³⁴³ Podrobnejšie HEGEDŰS, András B. The Petofi Circle: The forum of reform in 1956. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, roč. 13, 1997, č. 2, s. 108 – 133, DOI: 10.1080/13523279708415346.

rezonovali aj sociálne otázky, ktoré sa týkali oveľa väčšieho počtu študentov než otázky slobody slova. Najpálčivejším problémom bolo ubytovanie a stravovanie, ale aj hygienické pomery na internátoch. Len v školskom roku 1955/56 sa bez ubytovania ocitlo 700 študentov. Pre hromadné ubytovanie boli vyčlenené priestory v suteréne a spoločenských priestoroch na Mladej garde, kde študenti spávali na poschodových posteliach. Pôvodná kapacita všetkých šiestich bratislavských internátov bola 4 540 miest. Po tom, čo ich kapacitu zvýšili na 6 360 miest, sa z nich stali prakticky nocľahárne, čo v interných dokumentoch uznával aj povereník školstva Ernest Sýkora.³⁴⁴ Pomery osobitne komplikovalo odňatie vysokoškolského internátu Lafranconi v prospech Vojenskej školy Jána Žižku z Trocnova v roku 1953 a otázka navrátenia jej priestorov rezortu školstva bolo súčasťou požiadaviek, ktoré v máji 1956 nastoľovali študenti v Bratislave.³⁴⁵ Na Filozofickej fakulte UK tak ubytovanie dostalo iba 57 percent študentov, v internáte Horský park, ktorý bol pri svojej výstavbe dimenzovaný na 1200 – 1300 študentov, ich reálne bývalo 2 000, z toho 80 aj s rodinnými príslušníkmi, pričom v duchu oficiálnej koncepcie rozvoja školstva boli aj z hľadiska výstavby internátov uprednostňované vysoké školy technického smeru,³⁴⁶ ako sa to stalo aj v prípade internátu Mladá garda. Pridelovanie ubytovania a poskytovanie štipendií, ktoré významne uľahčovali štúdium osobitne v prípade poslucháčov zo sociálne slabších rodín, sa však stalo pri extenzívnom rozvoji vysokých škôl a prijímaní rozsiahlych počtov nových študentov jedným z nástrojov politickej kontroly študentov a ich perzekúcie. Podľa praxe pridelovania štipendií sa dôležitým faktorom stalo posudzovanie politických aktivít študentov (práca vo fakultnej organizácii ČSM, účasť na krátkodobých a dlhodobých brigádach, kultúrna činnosť, krúžky a úderky) a za tzv. mimoškolskú činnosť bolo možné získať z celkového počtu 19 až 8 bodov. Jedným z dôležitých kritérií bol aj sociálny pôvod študentov, pričom zvýhodňované boli deti z robotníckych rodín, členov JRD, verejných a politických funkcionárov, resp. inak zaslúžilých a vyznamenaných pracovníkov.

Ďalším problémom, ktorý vyvolával veľkú nespokojnosť študentov, bola kvalita stravy v študentských jedálňach, osobitne po tom, ako začiatkom roku 1956 prešli pod riadenie štátneho podniku Reštaurácie a jedálne, teda spod právomocí rezortu školstva pod Ministerstvo vnútorného obchodu ČSR. Akcia sa údajne politicky pripravovala od septembra 1955 a na aktívoch ROH bola prerokovaná so študentmi. Cieľom malo byť zlepšenie kvality stravovania a zabezpečenie lepšie-

³⁴⁴ SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, zasadnutie SÚV KSS 3. 9. 1956, kr. 140. Správa o situácii v ubytovaní študentov vysokých škôl v Bratislave v školskom roku 1956/1957.

³⁴⁵ Škola bola založená na spôsob tzv. Suvorovových vojenských škôl v ZSSR. V Bratislave bola škola tohto typu zriadená v septembri 1953, pričom jej žiaci do nej nastupovali po skončení 5. ročníka základnej školy a následne na nej získali aj stredoškolské vzdelanie.

³⁴⁶ NEUMANN, Martin. Od pyžama k maskám, c. d., s. 368.

ho odmeňovania pracovníkov, aby sa v jedálňach nezvyšoval počet bezmäsitých dní³⁴⁷. Nespokojnosť študentov s kvalitou i kvantitou stravy však pretrvávala.³⁴⁸ Podľa správy Povereníctva školstva a kultúry až 75 % študentov trpelo chorobami zažívacieho traktu, nízka bola výživová hodnota stravy a jej množstvo. Na internáte na Suvorovovej ulici, ale aj v iných internátoch správa konštatovala zlú hygienickú situáciu, čoho dôsledkom boli o. i. choroby dýchacích ciest. Problémom bol aj nedostatok športovísk.³⁴⁹ Zdrojom napätia na vysokých školách, ktoré sa začalo v jarých mesiacoch roku 1956 ventilovať v atmosfére celkového uvoľnenia politických pomerov, teda bola kumulácia politických, ideologických, ale aj jednoznačne sociálnych a študijných faktorov.

³⁴⁷ SNA, f. Povereníctvo školstva a kultúry (PŠK), kr. 208, Kolégium ministra, 26. 1. 1956, Správa o preveze vysokoškolských menz do odboru pôsobnosti ministerstva vnútorného obchodu.

³⁴⁸ Vrava okolo taniera. *Naša univerzita*, 13. 3. 1956, roč. 1, č. 7, s. 2; MOMR. Strava otrava. *Naša univerzita*, 13. 3. 1956, roč. 1, č. 7, s. 3.

³⁴⁹ GLOSSOVÁ, Marta. Ubytovanie vysokoškolákov v Bratislave, c. d., s. 331 – 332, 335; NEUMANN, Martin. Od pyžama k maskám, c. d., s. 368.

„PYŽAMOVÁ REVOLÚCIA“

Atmosféra, aká zavládla na začiatku roku 1956 na vysokých školách, bola dôsledkom politickej situácie, ktorá panovala v celej spoločnosti. Na druhej strane explicitne politické otázky neboli problémom, ktorý by trápil študentov na prvom mieste. Aj prvé otvorené kritické vystúpenie študentov bolo motivované internými problémami vysokoškolského štúdia. Bezprostredným impulzom sa stal rozkaz ministra obrany Alexeja Čepičku, podľa ktorého mali byť zrušené vojenské katedry na vysokých školách, a aj študenti, ktorí v priebehu štúdia absolvovali vojenskú prípravu, mali po promóciách namiesto dvojmesačného sústredenia absolvovať povinnú základnú vojenskú službu v trvaní jedného roka. Absolvovanie vojenskej prípravy zároveň nemalo poskytovať garanciu na získanie dôstojníckej hodnosti. Toto rozhodnutie prijímali s pobúrením najmä študenti tých odborov, na ktorých bolo na začiatku školského roku 1955/56 rozhodnuté o predĺžení štúdia zo štyroch rokov na päť. Predĺženie vojenskej služby znamenalo pre vysokoškolákov oddialenie perspektívy získať zamestnanie, a teda aj materiálne zabezpečenie.

Správu o predĺžení vojenskej služby sa študenti dozvedeli prostredníctvom fám a chýrov. Na chlapčenský vysokoškolský internát na Suvorovovej ulici (známy aj ako „Suvorák“), kde boli ubytovaní študenti Filozofickej a Právnickej fakulty UK, túto správu údajne 17. januára 1956 večer priniesol člen Vysokoškolského výboru ČSM Miroslav Vrbičan a člen Fakultného výboru ČSM na FF UK Rudolf Olšínský. Správa sa postupne rozšírila po chodbách. V nasledujúci deň sa mala konať vojenská príprava, preto si študenti v ten večer, už v pyžamách, čistili na chodbách vojenskú obuv a pripravovali výstroj. Zároveň medzi sebou diskutovali o rozkaze a mnohí dávali najavo svoj nesúhlas. Nesúhlasný tón postupne prerástol do študentskej recesie, údajne Ján Beňo parafrázoval slová ľudovej piesne „Keď nás na tú vojnu brali...“ a prispôbil ich aktuálnej situácii:

*„Keď nás na vysokú brali,
všetko nám sľubovali,
vojny štyri roky
a diplom do ruky
a teraz nás ojebali.“³⁵⁰*

³⁵⁰ Rozhovor autora s Jánom Beňom, Bratislava 8. 12. 1993. V románe *Výkrik* uvedenú pesničku interpretuje jemnejšie, jej záverečný verš znie „...teraz nás oklamali.“ BEŇO, Ján. *Výkrik*, c. d., s. 104.

Pesnička sa rýchlo rozšírila po celom internáte. Ján Beňo spomína: „Zaspievali sme ju dva-tri razy na našom poschodí a potom som zvolal: A teraz poďme zaspievať aj na nižšie poschodia! Naša filozofická skupina, mnohí už v pyžamách, schádzala poschodiami internátu na vtedajšej Suvorovovej ulici a za ňou sa hrnuli ďalší a ďalší zvedavci a nespokojenci.³⁵¹“ Atmosféra recesie postupne začala strhávať ďalších študentov, až sa napokon o 23.00 hod. obyvatelia internátu, podľa oficiálnej správy 200 – 300 študentov, väčšinou v pyžamách, zhromaždili v jedálni. Toto zhromaždenie označila oficiálna správa Oddelenia propagandy a agitácie ÚV KSS, na čele ktorého stál Matej Lúčan, za „demonštratívnu schôdzu“. Študentov, ktorí pesničku spievali svojim kolegom, označili za „poslucháčov, alebo skupiny poslucháčov, ktorí začali organizovať proti opatreniam odpor“.³⁵²

Zhromaždenie však malo v skutočnosti spontánny charakter, študenti sa medzi sebou dohadovali, ako by mali postupovať ďalej. Mnohí študenti, osobitne v končiacich ročníkoch, boli sklamaní, pretože predĺženie vojenskej služby zásadne zmenilo ich životné plány po skončení vysokej školy: „Mnohí sme si robili plány, kam pôjdeme do zamestnania, u budúcich zamestnávateľov ne jeden z nás už brigádnicke na malý úväzok pracoval – a zrazu báb!“ Z búrlivej diskusie, ktorá sa týkala rozličných aspektov študentského života („V okamihu sa v nás, celkom spontánne, bez akejkoľvek agitácie, začali zratúvať všetky naše výhrady voči režimu, voči škole, spôsobu štúdia, všetky zlosti a skrivodlivosti – na pridelenie internátov, na mizernú stravu, na bezduché štúdium marxizmu-leninizmu, na úplnú absenciu akademickej slobody“³⁵³), vzišla rezolúcia, požadujúca zrušenie rozkazu. Niektorí z nich chceli vyjsť v pyžamách do ulíc, ďalší navrhovali páliť šaty určené na vojenskú prípravu, čo však ostatní študenti odmietali. Vytvárali sa diskusné hlúčky, študenti kritizovali kvalitu štúdia, vysoký počet vyučovacích hodín, nízku úroveň vyučovania marxizmu-leninizmu, niektorí hovorili aj o politických otázkach, napr. kritizovali hranie sovietskej hymny na záver rozhlasového vysielania. Napokon sa študenti po príchode tajomníka Univerzity Komenského Jaroslava Fillu rozišli. Ešte predtým ho však vypískali po tom, ako sa im vyhrážal kádrovými postihmi.³⁵⁴ Z iniciatívy študenta Právnickej fakulty UK Antona Blahu vznikla neskôr petícia proti zmenám vo vojenskej príprave, adresovaná vtedajšiemu prezidentovi ČSR Antonínovi Zápotockému. Petíciu podpísalo dvanásť študentov, neskôr piati z nich svoj podpis odvolali, takže zostalo iba osem signatárov. Ako A. Blaha

³⁵¹ BEŇO, Ján. Pyžamová a okolo nej. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 94.

³⁵² SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2268, a. j. 77. Situačná správa o reagovaní vysokoškolských študentov na opatrenia, ktorými sa upravuje vojenská príprava poslucháčov na vysokých školách.

³⁵³ GALLO, Igor. Ako sme to videli. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 109 – 110.

³⁵⁴ Rozhovor autora s Michalom Nadubinským, 26. 1. 1994.

uviedol, s ohľadom na disciplinárne konanie, ktoré sa proti nemu viedlo, príslušný dokument zničil.³⁵⁵

Ako uvádza o. i. aj J. Beňo, aj samotní účastníci chápali svoje vystúpenie do značnej miery ako recesiú. Samotný pojem „pyžamová revolúcia“, odvodený od prevládajúceho oblečenia väčšiny prítomných v jedálni, mal skôr pejoratívny charakter. Napriek tomu predstaviteľmi komunistickej moci to nebolo vnímané ako recesia. Zhromaždenie interpretovali ako politický akt a zareagovali naň represiami. Približne 10 vysokoškolákov bolo predvolaných na výsluchy Štátnej bezpečnosti, konkrétne sa hovorilo o Jánovi Beňovi, Jánovi Matejčíkovi, Štefanovi Chlústikovovi,³⁵⁶ Jánovi Johanidesovi³⁵⁷ a Jozefovi Mlyнарčíkovi. Akcia bola registrovaná ako prejav politického nesúhlasu s rozhodnutím vlády, hoci jej primárna motivácia nemala politický charakter. Podľa slov J. Beňa predvolaní študenti boli počas výsluchov bití a obviňovaní zo zámerov vyvolať pouličné nepokoje,³⁵⁸ hoci voči nemu samému násilie použité nebolo.³⁵⁹ Komunistická moc sa rozhodla proti študentom zakročiť a potrestať ich. Rozširovala proti nim aj najrôznejšie fámy s cieľom vyvolať voči nim nepriateľské nálady. Nepovažovala však za potrebné na „pyžamovú revolúciu“ zareagovať otvorene prostredníctvom tlače, keďže v skutočnosti išlo o izolovanú udalosť.

Okrem vyšetrovania, realizovaného v línii ŠtB, sa viedlo ďalšie vyšetrovanie aj na pôde univerzity, kde udalosti prerokúval Internátny výbor ČSM a výbor základnej organizácie KSS na Filozofickej fakulte UK. Za hlavného inšpirátora udalostí bol označený Ján Beňo, ktorý bol v tom čase zároveň kandidátom KSS. V marci 1956 na zasadnutí výboru hlasovali za vylúčenie J. Beňa z KSČ len piati členovia, ale o mesiac neskôr, na ďalšom, omnoho dôkladnejšie pripravenom zasadnutí, už bol J. Beňo pod tlakom inštruktorov z ÚV KSS a mestského výboru KSS zo strany vylúčený. Ďalší študenti vyviazli s nižšími straníckymi trestami. Osobitne sa v kauze angažoval napr. docent z katedry marxisticko-leninskej filozofie Lev Hanzel, predseda internátnej rady ČSM Ján Guzy a šéf straníckej organizácie na fakulte Pavol Ondrus. Na druhej strane ďalší člen výboru ZO KSS profesor Andrej Mráz sa študentov zastával. Ján Beňo v dôsledku vylúčenia z KSČ nemohol získať až do straníckej rehabilitácie v roku 1964 miesto v redakcii *Kultúrneho života*, resp. v iných periodikách, ba dokonca ani nemohol ostať

³⁵⁵ Rozhovor autora s Antonom Blahom. Bratislava 26. 6. 2020. Pozri taktiež: HARMAŇOŠOVÁ, Maja – KAMRLA, Jozef. V roku 1956 sa zúčastnil študentskej rebelie: Vtedy som spoznal, čo je to diktatúra proletariátu. *Demik N*, 15. 4. 2019 [online]. Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/1442564/v-roku-1956-sa-zucastnil-studentskej-rebelie-vtedy-som-spoznal-co-je-diktatura-proletariatu/>>

³⁵⁶ Rozhovor autora s Jánom Beňom, Bratislava 8. 12. 1993.

³⁵⁷ Rozhovor autora s Michalom Nadubinským, 26. 1. 1994; Rozhovor autora s Vladimírom Dudášom, 26. 1. 1994.

³⁵⁸ Rozhovor autora s Jánom Beňom, Bratislava 8. 12. 1993.

³⁵⁹ BEŇO, Ján. *Pyžamová a okolo nej*, c. d., s. 94.

v Bratislave. Vďaka pomoci vysokoškolských pedagógov Miloša Tomčíka a Ivana Plintoviča získal roku 1957 zamestnanie na Pedagogickej fakulte v Banskej Bystrici, hoci pôvodne mal na základe „umiestenky“³⁶⁰ nastúpiť na miesto učiteľa slovenského jazyka a literatúry na poľnohospodárskom učilišti na východnom Slovensku. Po čistkách v roku 1959 musel odísť aj odtiaľ, neúspešne sa pokúšal získať zamestnanie v Československom rozhlasu a napokon bol prijatý do redakcie denníka *Smena*³⁶¹. Paradoxne však mal J. Beňo šťastie. Dosiahnutie jeho vylúčenia z KSČ síce považovali predstavitelia bratislavského mestského výboru strany za vec svojej prestíže, a to najmä po tom, ako ich požiadavku komunisti na FF UK v marci 1956 odmietli, ale azda aj vďaka politickej liberalizácii, ktorú vyvolal XX. zjazd Komunistickej strany Sovietskeho zväzu, a následnej diskusii prebiehajúcej najprv v uzavretých kruhoch KSČ, ale čoraz viac aj v celej spoločnosti, sa už nepodarilo presadiť návrh na jeho vylúčenie zo štúdia (v uvedenom čase bol v poslednom ročníku) ani vylúčenie z internátu.

³⁶⁰ V sledovanom období predovšetkým absolventi pedagogických odborov vysokých škôl boli povinní prijať pracovné miesto, ktoré im bolo určené na základe rozhodnutí štátnych orgánov. Príslušný dokument bol v hovorovom jazyku označovaný ako „umiestenka“. Uvedený model direktívneho priameho rozmiestňovania pracovníkov na konkrétne miesta s povinnosťou najmenej tri roky odpracovať na určenom pracovisku sa v ČSR prestal uplatňovať po roku 1959. KUSÁ, Zuzana. Smelá cesta k plnej zamestnanosti. Vízie a kroky socializmu. In *História*, roč. 5, 2005, č. 4, s. 26 – 30.

³⁶¹ BEŇO, Ján – BALÁŽ, Anton. Život s kufrom mladého umelca. Rozhovor s Jánom Beňom. Klub nezávislých spisovateľov (nedatované) [online]. Dostupné na internete: <<http://www.kns.sk/be-no-rozhovor.html>>

ŠTUDENTSKÉ ZHROMAŽDENIA V MÁJI 1956

„Pyžamová revolúcia“, ale predovšetkým politické udalosti súvisiace s vývojom po XX. zjazde sovietskych komunistov a v Československu najmä s tzv. diskusiou a II. zjazdom československých spisovateľov, priniesli zvýšenie napätia na vysokých školách. Nervozita sa stupňovala aj v oficiálnych štruktúrach. Vedenie KSČ už od februára 1956 pracovalo na príprave dokumentu, ktorého cieľom bolo skvalitnenie štúdia na vysokých školách, ale v duchu zaužívanej praxe nebola o jeho príprave verejnosť informovaná.

Napätie medzi študentmi potvrdzuje aj tón uznesenia Predsedníctva Slovenského ÚV ČSM zo 7. apríla 1956, ktoré vyzýva „odhaliť a izolovať reakčné živly a dostať kolísavých vysokoškolákov na platformu uznesenia ÚV KSČ“.³⁶² Mimochodom, uvedené uznesenie „O zvýšení úrovně a d'alsom rozvoji vysokých škôl“, na ktoré sa dokument ČSM odvoláva, v tom čase ešte ani oficiálne neexistovalo. Plénum ÚV KSČ ho schválilo až o deväť dní neskôr a v denníku *Smena* bolo uverejnené až 17. mája, keď už boli študentské nepokoje v plnom prúde. SÚV ČSM si uvedomoval, že situáciu nemá plne pod kontrolou, keďže spomínaný dokument vyzýva „nepripustiť akékoľvek akcie mimo ČSM“. V tom čase sa už začínajú aktivizovať vysokoškoláci v Prahe. Denník *Mladá fronta* kritizoval prax „zoštatnenia ČSM“, ktorý prestal hájiť záujmy študentov.³⁶³ Nespokojnosť narastala aj medzi funkcionármi ČSM, prejavila sa napr. na mestskom aktíve funkcionárov ČSM bratislavských vysokých škôl 20. apríla 1956. Diskutujúci poukazovali na to, že ČSM sa stala organizáciou na „zaisťovanie štúdia“, t. j. členstvo v nej bolo podmienkou prijatia na výberové školy, resp. kariérneho rastu.³⁶⁴

Narastajúcu politizáciu študentov potvrdzujú aj vyjadrenia respondentov, ktorí mi poskytli rozhovor, keďže v tom čase už v spoločnosti rezonovali otázky v súvislosti s Chruščovovým referátom na XX. zjazde KSSZ i rehabilitáciou obetí vykonštruovaných procesov v prvej polovici 50. rokov. Anton Blaha spomína, že sám adresoval na ÚV KSS list so žiadosťou o rehabilitáciu nespravodlivo odsúdených. Podľa jeho slov menšia miera politického radikalizmu bola aj výsledkom vedomého rozhodnutia, resp. autocenzúry pri verejných vystupovaniach študentov: „Chceli sme, aby sa to (problémy vysokoškolákov – pozn. aut.) riešilo v rámci existujúceho systému. (...) Hovorili sme o zanedbaných veciach, nie aby

³⁶² SNA, f. Predsedníctvo Slovenského ústredného výboru ČSM (PÚV ČSM), kr. 916.

³⁶³ *Mladá fronta*, 26. 4. 1956.

³⁶⁴ Jedine na platforme ČSM. *Smena*, 25. 5. 1956, s. 4.

ich režim považoval za nepriateľské. Preto sme nešli do politického systému, vyhýbali sme sa takým formuláciám, takým požiadavkám, na základe ktorých by bolo možné charakterizovať, že sme reakčné živly. Ak by sme skĺzli na takúto pôdu, nebudú riešiť naše požiadavky, ale naše osoby.“³⁶⁵

Prvé nepovolené študentské zhromaždenie sa v Prahe konalo už začiatkom apríla 1956 za účasti 300 študentov a zamestnancov Matematicko-fyzikálnej fakulty Karlovej univerzity, pričom témou diskusie bol aktuálny politický vývoj v Československu i v Poľsku.³⁶⁶ Ďalší míting na tejto fakulte zorganizovali 26. apríla 1956 – z obáv pred možnými perzekúciami pod hlavičkou oficiálneho fakultného výboru ČSM. Vo svojej rezolúcii vysokoškooláci otvorene nastolili politické požiadavky a konštatovali, že „niektoré nedostatky“ v politickom a ekonomickom živote boli spôsobené „nedodržiavaním princípov socialistickej demokracie v praxi“. Žiadali nezávislejšie informovanie v tlači, rozhlase a spravodajskom filme, umožniť občanom, aby mohli byť informovaní o obsahu svojich osobných spisov a odsúdili aj rušenie vysielania zahraničných rozhlasových staníc. Žiadali taktiež, aby „dôležité opatrenia na jednotlivých úsekoch nášho štátneho a hospodárskeho života boli vopred prerokúvané s pracujúcimi, najmä na danom úseku, a podrobené verejnej diskusii v tlači. Pri prijímaní uznesení je potrebné tieto pripomienky do uznesení začleniť alebo vysvetliť, prečo sa tak nestalo.“

Kritike sa nevyhol ani vtedajší charakter vzťahov so Sovietskym zväzom: „...mechanické napodobňovanie sovietskej skúsenosti citelne poškodilo náš vzdelávací a najmä hospodársky systém (...) je nutné skončiť s púhym napodobňovaním ZSSR.“ Kritika študentov neobišla ani používanie sovietskych štátnych symbolov pri každej oficiálnej príležitosti vrátane takých, ktoré sa týkali výsostne československého štátu. A napokon zhromaždenie spochybnilo aj nadriadené postavenie ÚV KSČ a všeobecnú záväznosť jeho rozhodnutí, ako aj oprávnenosť politických procesov. Požadovali preskúmanie procesu s R. Slánskym a ďalších politických procesov a amnestiu pre politických väzňov podobnú, aká bola vyhlásená v Poľsku. Ďalšie body sa týkali podmienok vysokoškolského štúdia, kde sa študenti domáhali zrušenia povinnej účasti na prednáškach a zvýšenia dôrazu na individuálne štúdium. Požadovali takisto zníženie počtu hodín a predovšetkým obmedzenie tzv. spoločného základu, t. j. vyučovania marxizmu-leninizmu a ruského jazyka, popri hraní sovietskej hymny na záver denného vysielania Československého rozhlasu kritizovali aj iné symbolické prejavy závislosti od ZSSR, ako napr. umiestnenie červenej hviezdy na lokomotívach.³⁶⁷

³⁶⁵ Rozhovor autora s Antonom Blahom. Bratislava 26. 6. 2020.

³⁶⁶ PERNES, Jiří. *Krize komunistického režimu*, c. d., s. 140.

³⁶⁷ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 94.

Kritika sa ušla aj školskej reforme z roku 1953, predovšetkým zavedeniu jedenásťročných stredných škôl. Študenti žiadali, aby pracovníci ministerstva školstva, ktorí presadzovali „rad unáhnených reforiem v minulých rokoch“, boli volaní na zodpovednosť. V neposlednom rade požadovali aj rozšírenie možnosti medzinárodných študentských stykov so zahraničím. Napokon medzi kľúčové posolstvá zhromaždenia patrilo vyslovenie nesúhlasu s tým, že ÚV KSČ „rozhoduje a musí rozhodovať o najdôležitejších otázkach strany a štátu“.³⁶⁸

Študenti pražskej Matematicko-fyzikálnej fakulty Karlovej univerzity ešte postupovali v rámci možností, ktoré (aspoň v oficiálnej rovine) pripúšťal existujúci systém. Pokúšali sa dosiahnuť uverejnenie svojich požiadaviek v denníku *Mladá fronta*, po odmietnutí ich začali počas prvého májového týždňa rozširovať na ostatných pražských fakultách a vysokých školách.³⁶⁹ Následne na pražských vysokých školách boli prijímané ďalšie rezolúcie. Kým dikcia niektorých z nich išla ešte ďalej, ako v prípade študentov matematicko-fyzikálnej fakulty,³⁷⁰ iné fakulty prijímali podstatne umiernennejšie deklarácie.

S radikálnejšou deklaráciou vystúpili študenti Pedagogickej fakulty Karlovej univerzity. Aj oni sa zhromaždili na platforme ČSM. Ich rezolúcia obsahovala podobné požiadavky, aké nastolili študenti matematicko-fyzikálnej fakulty, ale ich ďalej rozšírila. Takisto hovorila o potrebe demokratizácie verejného života. Konštatovala, že tlač neplní svoju základnú funkciu v poskytovaní včasných a presných informácií. Otvorene sa dožadovali obmedzenia cenzúry, hoci v duchu oficiálnych vyjadrení žiadna cenzúra v ČSR neexistovala. Žiadali, aby oficiálna tlač informovala otvorenejšie a objektívnejšie o dianí vo svete (t. j. aj „správy o úspechoch v kapitalistických štátoch“ a „kritické komentáre o chybách, urobených v ľudových demokraciách a Sovietskom zväze“). Kritizovali prácu Národného zhromaždenia, pričom požadovali, aby poslanci predbežne informovali svojich voličov o obsahu rokovaní a poznali ich názor na prerokované otázky. Pranierovali aj činnosť Národného frontu, predovšetkým nekomunistických strán, ktorých funkciu označili za „čisto formálnu“. Na rozdiel od študentov matematicko-fyzikálnej fakulty žiadali revíziu všetkých politických procesov a potrestanie tých, ktorí sa dopúšťali hrubého porušovania „socialistických zásad“. Kritizovali aj sovietsku expanziu v oblasti kultúry a žiadali vysvetlenie, v akom vlastníctve sa nachádzajú uránové bane v Jáchymove a prečo v nich majú sovietski občania privilegované postavenie. Celý rad požiadaviek sa týkal oblasti kultúry, kde sa študenti dožadovali rozšírenia kontaktov so Západom, sprístupnenia západnej odbornej literatúry nielen v oblasti technických vied, ale aj filozo-

³⁶⁸ MATTHEWS, John P. C. *Majáles 1956*, c. d., s. 13 – 16. PERNES, Jiří. *Krise komunistického režimu*, c. d., s. 140.

³⁶⁹ Rezoluce Fakultní organizace ČSM Matematicko-fyzikální fakulty UK. In: MATTHEWS, John P. C. *Majáles 1956*, c. d., Příloha A, s. 41 – 45.

³⁷⁰ PAŽOUT, Jaroslav. *Mocným navzdory*, c. d., s. 79.

fickej a politickej spisby, resp. beletrie a filmov. Požadovali takisto sprístupnenie literatúry nachádzajúcej sa na zozname zakázaných kníh i to, aby študenti mohli byť informovaní aj o nemarxistických filozofických smeroch. Odsúdili aj cenzúru publikovaných diel krásnej literatúry. Rezolúcia študentov pedagogickej fakulty žiadala aj to, aby novovznikajúca jednotná telovýchovná organizácia dostala pomenovanie „Sokol“.³⁷¹

Obsahovo takmer rovnaká je aj rezolúcia Filologickej fakulty Karlovej univerzity zo 17. mája 1956, v ktorej sa kritizovalo napr. marginálne postavenie nekomunistických strán Národného frontu alebo formálna činnosť Národného zhromaždenia.³⁷² Naopak, na Fakulte strojného inžinierstva Českého vysokého učenia technického bola prijatá podstatne umiernennejšia rezolúcia, ktorá sa stala východiskom aj pre rezolúcie prijímané na Slovensku.

Prvá reakcia predstaviteľov komunistickej moci bola zdržanlivá. Minister školstva František Kahuda dokonca 4. mája 1956 prijal zástupcov študentov a prisľúbil, že ich požiadavky budú zvažované. V tom čase však už vedenie KSČ nemalo záujem pokračovať v politickej diskusii a rozhodlo sa obnoviť „tvrdý kurz“. Rokovanie Politického byra ÚV KSČ 2. mája 1956 sa dotklo aj situácie na vysokých školách. Hoci v boji proti „nesprávnym názorom“ malo zohrávať najvýznamnejšiu úlohu „vysvetľovanie“, už uvedené uznesenie naznačilo rámcové direktívy, akými sa mala uberať ďalšia politika na vysokých školách. Predpokladali sa postupné čistky. „Preskúmať zloženie študentstva. Venovať väčšiu pozornosť výberu študentov na vysoké školy, najmä z radov robotníckej triedy. Premyslieť metódy výchovnej práce na vysokých školách. Zlepšiť od základu politickú prácu medzi študentmi.“³⁷³ A. Novotný sa zároveň vyslovil za uskutočnenie kádrových zmien aj na vysokých školách. Spolu s predsedom Národného zhromaždenia Zdeňkom Fierlingerom sa zmienili v diskusii o potrebe venovať pozornosť už samotnému výberu študentov na vysoké školy. Ďalšia členka Politického byra ÚV KSČ Ludmila Jankovcová zasa kritizovala apolitickosť vysokoškolských pedagógov. Diskusia jasne naznačovala, že po 2. máji 1956 sa skončilo nielen obdobie krátkodobej politickej liberalizácie, ale aj obdobie liberálneho prístupu v oblasti tzv. kádrovej politiky, uplatňovaného po roku 1954. Preto už počas druhého stretnutia so zástupcami študentov 12. mája 1956 minister Kahuda nebol ochotný vychádzať vysokoškolákom v ústrety a rokovanie vyústilo do hádky.³⁷⁴

³⁷¹ Návrh rezoluce plenárního zasedání univerzitní organizace Československého svazu mládeže na Pedagogické fakultě Karlovy univerzity v Praze. In: MATTHEWS, John P. C. *Majáles 1956*, c. d., Příloha B, s. 46 – 51.

³⁷² Resoluce mimořádné plenární schůze ČSM na Filologické fakultě ze dne 17. 5. 1956. In: Osobný archiv Jozefa Jablonického.

³⁷³ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 100, a. j. 116, b. 1.

³⁷⁴ MATTHEWS, John P. C. *Majáles 1956*, c. d., s. 20 – 21.

Politická diskusia sa však v priebehu apríla – mája 1956 začala rozširovať do čoraz širších segmentov spoločnosti a zasiahla aj oficiálnu mládežnícku organizáciu. Zväzáci funkcionári si uvedomovali nízku autoritu ČSM, predovšetkým na vysokých školách. Zasadnutie ÚV ČSM v Prahe 11. – 13. mája 1956 obsahovalo kritické a sebakritické prvky a do svojej rezolúcie zahrnulo aj niektoré študentské požiadavky.³⁷⁵ Uznesenie ÚV ČSM kritizovalo najmä „prejavy byrokratizmu“ v práci organizácie, nedostatočné možnosti uplatňovania absolventov škôl a ich diskrimináciu na pracoviskách v prospech starších zamestnancov, v súvislosti so situáciou na vysokých školách sa stotožnilo napr. s kritikou organizácie štúdia (vysoké ceny skrípt, nahromadenie skúšok, povinná dochádzka na všetky predmety, nízka kvalita stravy a ubytovania v jedálňach a na internátoch vrátane „kasárenského spôsobu života a výchovy v mnohých internátoch a žiackych domovoch“). Zároveň však ÚV ČSM varoval pred „neoprávnenými požiadavkami“ a pokusmi „niektorých jednotlivcov“ obchádzať organizácie zväzu a „útočiť na ideové základy nášho vysokého školstva a jeho poslanie“. ÚV ČSM takisto rozhodol o vytvorení vysokoškolskej rady pri ÚV a SÚV ČSM a vysokoškolské komisie pri MV ČSM v Prahe, Bratislave a iných mestách, kde sa nachádzali vysoké školy. Vedenie ČSM sebakriticky priznalo „svoju zodpovednosť za to, že ČSM strácal charakter dobrovoľnosti, čo viedlo spolu s inými príčinami k strate dôvery mladých ľudí i k zníženiu členstva“.³⁷⁶ Napriek tomu, že v Československu – na rozdiel od Maďarska a Poľska – vývoj v roku 1956 nedospel k dekompozícii mocenského systému, na jar 1956 nebolo možné zlikvidovať všetky nezávislé aktivity, resp. pokusy jednotlivých prvkov komunistického systému o samostatnejšiu politiku jediným rozhodnutím Politického byra ÚV KSČ.

Hoci bratislavská „pyžamová revolúcia“ bola akýmsi predznamenáním májových protestov, študentské akcie v Bratislave sa začali podstatne neskôr, až po bratislavskom majálese. Aj keď rezolúcie pražských vysokých škôl predstavovali pre bratislavských študentov jeden z impulzov, dynamika bratislavských protestov bola autonómna. Koordinácia medzi pražskými a bratislavskými vysokoškolskými neexistovala a z hľadiska radikalizmu požiadaviek politického charakteru slovenskí študenti zostávali v tieni pražských. Odlišným prvkom však bolo, že sa podujatia v niektorých prípadoch vymkli hoci aj formálnej kontrole ČSM ako jedinej prípustnej platforme politickej aktivity mládeže.

Bratislavskí vysokoškolskí pripravovali pod záštitou ČSM študentský karneval, ktorý sa mal konať po takmer desiatich rokoch od jeho zákazu. Iniciatíva na jeho usporiadanie pritom nepochádzala od nespokojných študentov, ale „zhora“. Vychádzala z intencií „obnoviť tradičné študentské akcie (...) spojené

³⁷⁵ BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie*, c. d., s. 86.

³⁷⁶ Pod vedením strany odstránime chyby a dosiahneme nové úspechy. Rezolúcia IV. plenárneho zasadania Ústredného výboru ČSM. *Smena*, 16. 5. 1956, s. 1, 3.

s pokrokovou demokratickou minulosťou českého a slovenského študentstva³⁷⁷ a konanie majálesu priamo odobril už spomínaný aktív bratislavských vysokoškolských funkcionárov ČSM v apríli 1956.³⁷⁸ Organizátorom bol Mestský výbor ČSM v Bratislave. Majáles (niekedy označovaný ako „karneval“) mal byť vyvrcholením I. študentských dní v Bratislave v dňoch 3. – 13. mája 1956, pričom časť zväzáckych funkcionárov neprijala správu o jeho konaní s nadšením. Týkalo sa to aj zväzáckych funkcionárov na fakultách. Na Lekárskej fakulte UK vedeli začiatkom mája o jeho konaní napríklad iba fakultní funkcionári ČSM a na karnevalovom sprievode sa za celú fakultu mali zúčastniť iba 15 poslucháči. Keď sa však o konaní karnevalu dozvedeli aj najnižší funkcionári ČSM na úrovni ročníkov, záujem bol podstatne vyšší. K funkcionárom, ktorí boli priaznivo naklonení usporiadaniu akcie, patrili napr. tajomník MV ČSM v Bratislave Jaroslav Hlinický.³⁷⁹ Komunistická moc sa sústreďovala na dianie v Prahe, a aj keď sa obávala možných vystúpení, na začiatku mája ešte situácia medzi slovenskými študentmi nebola natoľko vyhrotená. Azda aj preto sa študentského majálesu neobávala, práve naopak, cieľom akcie bolo vopred uvoľniť napätie. V máji 1956 však už udalosti dostali podstatne rýchlejší spád.

Iniciatíva usporiadať karneval spočiatku uviazla vo fakultných výboroch ČSM a nedostala sa medzi študentov. Väčšina funkcionárov zodpovedných za zorganizovanie akcie o nej pred spolužiakmi mlčala, nevedela sa s novou, nečakanou úlohou vyrovnáť. Navyše, samotné konanie majálesu malo symbolický význam, ktorého sa mohli funkcionári ČSM obávať. Po komunistickom prevrate vo februári 1948 bola uvedená akcia zakázaná, keďže osobitne v českom prostredí odkazovala na nekomunistické nacionalistické a demokratické tradície.³⁸⁰ Jej povolenie bolo teda symbolom zmeny politickej atmosféry. Iniciatívy sa napokon chopili študenti Právnickej fakulty UK, kde sa šesťnásť študentov rozhodlo agitovať po všetkých bratislavských vysokých školách. Na čele alegorického sprievodu bratislavskými ulicami pochodoval bubeník, ktorý avizoval blížiaci sa karneval, vedľa neho kráčal „skoro desať rokov skonfiškovaný a pracujúci zväčša v ilegálite“ pán Karnevalista,³⁸¹ vysokoškolák v medvedej koži, a strážcovia vyzbrojení kordmi. Študentská recesia neobišla ani funkcionárov ČSM. Ďalšia postava – prokurátor Grandpapulós – ich vypočúval, a ak dotyčný neurobil nič pre prípravu karnevalu, vyriekol rozsudok: „V mene karnevalového sprievodu vás odsudzujeme za opicu do sprievodu.“³⁸² Táto postava predstavovala narážku na nedávne politické procesy. Karneval takisto propagoval

³⁷⁷ LEKSA, L. Karnevalus magnus. *Naša univerzita*, 10. 5. 1956, roč. 1, č. 9, s. 1.

³⁷⁸ Jedine na platforme ČSM. *Smena*, 25. 5. 1956, s. 4.

³⁷⁹ HLINICKÝ, Jaroslav. Previerka študentskej práce. *Smena*, 3. 5. 1956, s. 1.

³⁸⁰ ŽELINSKÝ, Dominik – BINDER, Werner. How Not to Prepare Majales, c. d., s. 62.

³⁸¹ *Smena*, 30. 4. 1956, s. 1.

³⁸² Tamže.

časopis *Naša univerzita*, ktorý v uvedenom období vydávali študenti Univerzity Komenského.

Karneval, ktorý sa začal v sobotu 12. mája 1956 o šiestej hodine večer, sa stretol s nečakane pozitívnym ohlasom Bratislavčanov. Prechádzal po analogickej trase, na ktorej tradične prebiehali prvomájové manifestácie. Už hodinu pred jeho začiatkom lemovali bratislavské ulice husté špalieri obyvateľstva. Študenti sa zhromaždili v kostýmoch a s transparentmi pred Grassalkovichovým palácom³⁸³. Pokračovali Poštovou ulicou, Námestím SNP, ďalej po Jesenského ulici k dunajskému nábrežiu. Masky a alegorické vozy parodovali rozličné oblasti študentského života, ale vyhýbali sa otvorenej kritike komunistického systému, resp. najvyšších straníckych a štátnych predstaviteľov. Kritizovali a zosmiešňovali však viaceré aspekty študentského života, ktoré súviseli s nedostatkami komunistického systému.³⁸⁴ Na čele sprievodu sa objavilo auto, „iste jedno z najstarších áut na svete“,³⁸⁵ previazané povrazmi, za ktoré ťahalo niekoľko študentov. Vpredu, na veľkej tabuli malo napísané: „Cvičná jazda ministerstva školstva“. Podľa spomienok Jozefa Kamrlu v aute sedel študent označený ako „akademický funkcionár“ s bičom a s ním sa viezol aj „marxizmus-leninismus“. Za autom kráčali ďalší otroci, ktorí niesli kvádre s nápisom „samoštúdium“.³⁸⁶ Iní študenti si zobrali na mušku školský systém. Na invalidnom vozíku sa viezla dokaličená postava, symbolizujúca školskú reformu z roku 1953. Iná maska s názvom „Reforma“ mala oblečený župan, na jednej nohe obutú papuču, na druhej topánku „traktorku“. Malé dievčatko s cumlíkom v ústach a s tabuľkou „Ja som vysokoškoláčka“ parodovalo paternalistický prístup a stredoškolské metódy na fakultách, ale aj následky školskej reformy, keď sa na vysoké školy po absolvovaní jedenásťročných stredných škôl dostávali už sedemnástoční študenti. Na preťaženosť študentov upozorňovala búdka, v ktorej sedel vysokoškolák držiaci v ruke „poznámky z prednášok“ a nápis na nej „14 hodín prednášok týždenne“. Keď sa ozval burácajúci smiech obecnstva, sprievod tohto obrazu upozorňoval: „Pst, on študuje!“ Takto opisoval priebeh májového karnevalu denník *Smena*.³⁸⁷ Skupina vysokoškolákov v bielych plachtách, resp. preoblečených za kostlivcov mlčky niesla transparent „Stravujeme sa v študentských jedálňach RaJ.“ Zlú situáciu v ubytovaní vyjadrili alegorickým vozom naloženým búdkami pre studebný odchov teliat, ďalšia skupina, preoblečená za príslušníkov hnutia Ku-Klux-klan, niesla šibenicu a na nej obesena, ktorý sa previnil tým, že prideloval internáty. Požiadavku zavedenia koedukačných internátov vyjadroval sprievod

³⁸³ Po roku 1948 slúžil palác ako Dom pionierov a mládeže, od roku 1996 je sídlom prezidenta Slovenskej republiky.

³⁸⁴ ŽELINSKÝ, Dominik – BINDER, Werner. How Not to Prepare Majales, c. d.

³⁸⁵ ŠVIHRAN, Ladislav. Maskám je všetko dovolené! *Smena*, 15. 5. 1956, s. 5.

³⁸⁶ HARMAŇOŠOVÁ, Maja – KAMRLA, Jozef. V roku 1956 sa zúčastnil študentskej rebélie..., c. d.

³⁸⁷ Tamže.

obyvateľiek internátu Horský park s transparentom „Väznica ženská“, strážený vrátnikmi.

V študentskom sprievode sa však prejavovali aj nesmelé náznaky kritiky panujúcich politických pomerov. Svedčia o tom napr. dva živé voly, ktoré mali na krku tabuľku: „Uč se vole, budeš pánom, budú ťa vozit' tatraplánom“,³⁸⁸ nakrivo zlepený model Lomonosovovej univerzity v Moskve ozdobený nápisom „Sovietsky zväz, náš vzor“ či truhla s nápisom „Akademická sloboda“, ktorú vysokoškóľáci na záver karnevalu za sprievodu tónov pohrebnej hudby hodili do Dunaja. Ďalšie heslá parodovali marxizmus, ako napr. „Základ je pevný, ale dom sa rúca“. Iní študenti predstavovali amerických a sovietskych vojakov. Kým americkí vojaci mali za opaskom kolty, sovietski niesli poľné fľašky naplnené vodou po holení Pitralon, resp. kolínskou vodou a vykrikovali: „Kolínska – vodka, Pitralon – vodka!“

Keďže sprievod sa konal v sobotu, správa o ňom sa v oficiálnej tlači objavila až v nasledujúcom týždni. „Dva dni Bratislava o ničom inom nehovorila ako o vydarenom karnevalovom sprievode,“ komentoval udalosť mládežnícky denník *Smena*.³⁸⁹ Samozrejme, slovenská tlač nespomínala heslá, ktoré bolo možné považovať za „politicky závadné“. Orgán Slovenského ÚV ČSM *Smena* si takýto, vcelku pozitívny, resp. prinajmenšom korektný tón pri informovaní o majálese mohol dovoliť nielen vzhľadom na istú toleranciu zo strany cenzúry, keďže išlo o mládežnícky denník, ale aj preto, že v ňom pracovali viacerí z vysokoškóľákov, ktorí sa buď priamo osobne, alebo ich priatelia zúčastňovali na študentských akciách.³⁹⁰

Ostatné noviny sa však o karnevale nevyjadrovali natoľko pozitívne. Rozdeľovali kritiku na „správnu“ a „nesprávnu“. Napríklad podľa denníka *Práca* „bola miestami neuvážená, nedomyšlená a vyznela tak, ako si to iste organizátori neželali“. ³⁹¹ Majáles vyvolal záujem študentov i obyvateľstva nielen pre, na tie časy odvážne, alegórie, ale najmä pre svoj spontánny charakter a prvky recesie, prostredníctvom ktorých boli neraz inotajom reflektované aj vážne spoločenské otázky, pričom prvý raz po roku 1948 sa to stalo v rámci akcie povolenej štátnymi úradmi. Podľa Jána Čomaja „už samotná príprava znamenala vlastne zvy-

³⁸⁸ Rozhovor autora s Františkom Višváderom, 5. 6. 1993.

³⁸⁹ ŠVIHRAN, Ladislav. Maskám je všetko dovolené!, c. d., s. 4.

³⁹⁰ Hoci *Smena* takisto podliehala štátnej cenzúre a politickej kontrole zo strany vydavateľa a KSČ, bola posudzovaná miernejšie, mohla si dovoliť otvorenejšie písanie aj vďaka priaznivému postoju vtedajšieho šéfredaktora Leopolda Podstupku, ktorý na čele denníka stál v rokoch 1953 – 1958, a redaktorov, ktorí v ňom v tom čase pracovali, ako napr. Ján Barica, Jozef Dunajovec, Vladimír Ferko, Bohuslav Chňoupek, Slavo Kalný, Bohuš Trávníček, Gavril Gryzlov a i. Pozri napr. GRYZLOV, Gavril. O stave *Smeny*. In KURINA, Anton. *Miesto a zástoj denníka Smena a Smeny na ne-deľu pri realizácii pojanuárovej politiky, príloha č. 10*. Nepublikovaný rukopis. Archív Komisie vlády SR pre analýzu udalostí z rokov 1967 – 1970. Deponované v Ústave politických vied SAV.

³⁹¹ Študentský karneval. *Práca*, 15. 5. 1956, 2.

šenie revolučnej nálady študentov (...) vyvolala nebývalú atmosféru. Skutočne nezvyklú, neobyčajnú v socializme československého typu a v pokojných vodách totalitného režimu.“ Ďalší účastník Jozef Bob spomínal, že „po prvý raz neboli vykrikované v sprievode heslá a nenosili sa transparenty“.³⁹² Duch majálesu, jeho vizuálna podoba i spontánny charakter azda predstavoval ešte väčšiu zmenu oproti nedávnej minulosti než samotný obsah hesiel či alegorických figúr, ktoré sa na ňom objavili.

Priebeh bratislavského majálesu vyvolal znepokojenie vedúcich predstaviteľov KSS. Pravdepodobne sa stal príčinou zvolania schôdze Sekretariátu ÚV KSS ešte v ten istý deň. O jej priebehu, ako aj o konkrétnych príčinách konania rokovani sa však možno iba dohadovať, pretože z nej nebol vyhotovený žiadny písomný výstup.³⁹³ Pre študentov však majáles a všetko, čo mu predchádzalo, prinieslo pocit uvoľnenia, istú mieru slobody, akú dovtedy nezažili. Nadobudli pocit, že sa im podarilo prekonať hranice, ktoré boli dovtedy považované za neprekročiteľné. Je prirodzené, že v takejto situácii mohli svoje možnosti preceniť. Napríklad v Študentskom domove Mirka Nešpora (bývalý Svoradov internát) internátny rozhlas večer po majálese hlásil, že „karneval sa uskutočnil len preto, že bol požiadavkou študentov, ktorí si ho vynútili, a nie preto, že im to povolili“.³⁹⁴

Pražské rezolúcie sa do ostatných miest dostávali najrozličnejšími spôsobmi. V tom istom čase sa v Prahe konali celoštátne športové hry vysokoškolákov a pravdepodobne sa niektoré tamojšie rezolúcie prostredníctvom slovenských účastníkov dostali aj do Bratislavy. Rezolúciu z Matematicko-fyzikálnej fakulty Karlovej univerzity odoslal do Bratislavy kolegom z Univerzity Komenského slovenský študent študujúci v Prahe Alexander Mangel poštou.³⁹⁵ Ako uvádza vo svojej diplomovej práci Ludmila Durajová, uvedená rezolúcia sa dostala k študentom prírodovedeckej fakulty.³⁹⁶ Oficiálna propaganda šírila tézu o rozširovaní študentských rezolúcií z Prahy prostredníctvom aerotaxíkov či motorizovaných spojok.³⁹⁷ Vzhľadom na vtedajšiu situáciu a totálnu štátnu kontrolu informačných tokov i leteckej dopravy sa podobné vysvetlenie zdá málo pravdepodobné. Ani v oficiálnych dokumentoch KSS sa nikto o podobnej možnosti nezmieňoval, hovorilo sa nanajvýš abstraktne o „pokusoch reakcie o zneužitie

³⁹² BLAHA, Anton. Maskám je všetko dovolené. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 134.

³⁹³ SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 137, zasadnutie SÚV KSS 12. 5. 1956.

³⁹⁴ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2267, a. j. 46. Situácia medzi študentmi na vysokých školách v Bratislave 16. 5. 1956.

³⁹⁵ MATTHEWS, John P. C. *Majáles 1956*, c. d., s. 19.

³⁹⁶ DURAJOVÁ, Ludmila. *Aktivizácia slovenských vysokoškolských študentov v roku 1956*. Bratislava, Pedagogická fakulta UK 2002 (diplomová práca), s. 21 – 22.

³⁹⁷ FERKO, Milan. Senzácia? Vrenie! *Kultúrny život*, roč. XI., 1956, č. 21, s. 1.

študentov“.³⁹⁸ Možno teda vysloviť názor, že toto tvrdenie malo predovšetkým propagandistický charakter.

Paradoxne však predmetom konfrontácie s politickou mocou sa nestali omnoho razantnejšie rezolúcie z pražských univerzitných fakúlt, ale už spomínaná, omnoho umiernenější rezolúcia študentov Fakulty strojného inžinierstva ČVUT, ktorá sa otvoreným politickým témam (vzťah k ZSSR, sloboda tlače, postavenie parlamentu a nekomunistických strán, zrušenie cenzúry, sloboda vedeckého bádania a pod.) vyhýbala. Práve táto sa stala základom študentských diskusií. Na druhej strane bratislavské študentské zhromaždenia sa od pražských líšili v tom, že sa konali mimo rámca oficiálneho ČSM a táto organizácia sa v máji 1956 fakticky dostala na okraj diania.

„Pražská rezolúcia,“ ako sa v nasledujúcich dňoch označovala deklarácia pražských študentov strojárstva, bola vyvesená na bratislavskom internáte Mladá garda, kde bývali študenti SVŠT. Na internáte bola vyvesená po celý víkend, od soboty 12. mája 1956. Po jej zverejnení na nástenke telefonovali tajomníkovi ÚV KSS Pavlovi Davidovi vedúci straníckej skupiny a predseda ZO KSS na SVŠT a navrhovali jej strhnutie. P. David však na ich naliehanie reagoval slovami, že podobný krok už nemá cenu, lebo študenti rezolúciu videli a čítali. Napriek tomu však pracovníci IV. oddelenia ÚV KSS Sedliak a Zdenko Chebeň túto rezolúciu v pondelok 14. mája 1956 vo večerných hodinách z nástenky strhli priamo pred očami obyvateľov internátu a navyše bez akéhokoľvek vysvetlenia. To vyvolalo búrlivú reakciu študentov. Správa o tom, čo sa stalo, sa rýchlo rozšírila po internáte a jeho obyvatelia sa ešte v ten istý večer zhromaždili v jedálni. Míting, ktorého sa podľa odhadu orgánov Krajskej správy ministerstva vnútra v Bratislave zúčastnilo 1 200 študentov, z toho 250 členov a kandidátov KSČ,³⁹⁹ mal spočiatku chaotický priebeh, napokon odznel návrh, aby sa z neho spísala zápisnica. Študenti si zvolili vlastných predstaviteľov, ktorí mali medzi nimi prirodzenú autoritu. Členmi tohto tzv. deklaračného výboru, nezávislého od štruktúr ČSM, sa stali Richard Volek, Ladislav Klíman a zapisovateľom sa stal študent fakulty architektúry Lubomír Mrňa. Študenti jednoznačne podporili požiadavky, ktoré obsahovala tzv. pražská rezolúcia, podľa zachovanej zápisnice⁴⁰⁰ vyjadrovali svoju nespokojnosť i s prácou vojenskej katedry, s pevným rozpisom a vysokým počtom skúšok či s odbornou úrovňou profesorov. Akýsi študent dokonca vykrikoval: „Asistenti sú lepší ako profesori!“ Predmetom ostrej kritiky bolo aj predĺženie štúdia, kvalita stravy v študentských jedálňach či povinná účasť na pred-

³⁹⁸ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922. Zasadnutie BÚV KSS 18. 5. 1956. Správa o situácii na vysokých školách ku dňu 18. 5. 1956.

³⁹⁹ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2267, a. j. 46. Situácia medzi študentmi na vysokých školách v Bratislave 16. 5. 1956.

⁴⁰⁰ Zápisnica zo zhromaždenia obyvateľov internátu Mladá garda v Bratislave 14. 5. 1956. In Osobný archív Lubomíra Mrňu.

náškach. Účastníci ďalej protestovali proti strhávaniu štipendií, pokiaľ študent nevykonal skúšku na prvý raz, i proti kolkovaniu žiadostí o opravný termín. To vysvetľuje obsah bodu rezolúcie z Mladej gardy, hovoriaci o „zrušení poplatkov za opravné termíny“.⁴⁰¹ Ďalšou požiadavkou bolo navrátenie študentského domova Lafranconi. Vysokoškooláci sa ďalej dožadovali výstavby sľubovaného štadióna a nového internátu.

Pracovníci aparátu ÚV KSS Sedliak a Chebeň sa spolu s vedúcim oddelenia kultúrneho úseku pri SÚV ČSM Miroslavom Matušťákom pokúšali hasiť vzniknutú situáciu. Študentov však nepresvedčili. Odvolávali sa na už spomínané uznesenie ÚV KSČ o vysokých školách, na čo reagovali zhromaždení vysokoškooláci piskotom, ako napr. vtedy, keď sa jeden z prítomných funkcionárov spýtal: „Je to aktív zväzákov, kto poveril fakultu v Prahe na diskusiu v celej republike?“⁴⁰² Mená diskutujúcich sa nedochovali, keďže zapisovateľ L. Mrňa z obáv, aby sa zápisnica nedostala do rúk Štátnej bezpečnosti, ktorá by ju mohla zneužiť, mená z textu, písaného ceruzkou, vygumoval.⁴⁰³

Študentov rozdeľovala najmä otázka sociálneho zabezpečenia študentov. Kým časť z nich hovorila o potrebe zvýšenia štipendií, ostatní sa obávali, že túto požiadavku by bolo možné proti nim zneužiť, a preto prijali kompromisnú formuláciu: „Hospodárske zabezpečenie študentov okrem štipendií má svoje nedostatky (internáty, menzy, vysoké ceny skrípt a literatúry a pod.).“⁴⁰⁴ Ďalším sporným bodom bola otázka predĺženia vojenskej služby vysokoškoolákov, keďže táto otázka bola považovaná v dobovom kontexte za politickú a navyše inkriminovaný rozkaz (toho času už exministra) Alexeja Čepičku bol tajný. Argumenty prítomných straníckych a zväzáckych funkcionárov, že „nemôžeme oslabovať obranyschopnosť našej vlasti“, ani hmlistý príslub zvýšenia služného pobúrených študentov neuspokojili.⁴⁰⁵ Zástupca ČSM Matušťák dokonca sľuboval, že sa zasadí o to, aby rezolúcia v prípade, ak sa oba kontroverzné body vypustia, bola publikovaná v *Smene*. Študenti však argumentovali, že zákony hovoria o slobode tlače.⁴⁰⁶ V diskusii odznievali aj hrozby, že pokiaľ rezolúcia publikovaná nebude, študenti vyjdú do ulíc.⁴⁰⁷

Zhromaždenie na Mladej garde sa napokon s „pražskou rezolúciou“ stotožnilo v plnom znení. Prvých dvanásť bodov dokumentu⁴⁰⁸ sa týkalo práce ČSM. Požadovali zvolanie zasadnutí ÚV ČSM a SÚV ČSM, ktoré by „vyvodili závery

⁴⁰¹ Rezolúcia zo zhromaždenia obyvateľov „Mladej gardy“, Bratislava. *Smena*, 17. 5. 1956, s. 3.

⁴⁰² Zápisnica zo zhromaždenia obyvateľov internátu Mladá garda v Bratislave 14. 5. 1956. In: Osobný archív Lubomíra Mrňu.

⁴⁰³ Rozhovor autora s Lubomírom Mrňom, 11. 3. 1994.

⁴⁰⁴ Rezolúcia zo zhromaždenia obyvateľov „Mladej gardy“, Bratislava. *Smena*, 17. 5. 1956, s. 3.

⁴⁰⁵ Zápisnica zo zhromaždenia obyvateľov internátu Mladá garda v Bratislave 14. 5. 1956. In Osobný archív Lubomíra Mrňu.

⁴⁰⁶ Tamže.

⁴⁰⁷ Tamže.

⁴⁰⁸ Rezolúcia zo zhromaždenia obyvateľov „Mladej gardy“, Bratislava. *Smena*, 17. 5. 1956, s. 3.

k práci ČSM, zvlášť na vysokých školách, v duchu XX. zjazdu“, odbyrokratizovanie práce ČSM, užší kontakt vedenia s členskou základňou, „dôraznú, konkrétnu a verejnú sebakritiku zhora“, zníženie cien kníh, vstupeniek do divadla či na koncerty, ako aj umožnenie študentských zájazdov do zahraničia. Ďalšie body sa zaoberali študijnou problematikou, požiadavkou revízie školskej reformy z roku 1953, zrušením povinnej účasti na prednáškach, predĺžením prázdnin a skúškového obdobia a zavedením voľného zapisovania termínov skúšok. Protestovali aj proti konaniu praxe počas prázdnin a žiadali, aby jej obsah vychádzal z odborného zamerania študentov. Namiesto existujúcich jedenásťročných stredných škôl študenti žiadali obnoviť klasické a reálne gymnáziá. Ďalšími požiadavkami bol návrat riadenia študentských jedální do právomoci rezortu školstva, otvorili aj otázku zabratých budov internátov. Zhromaždenie sa obrátilo na ostatných bratislavských vysokoškolákov s výzvou usporiadať spoločný aktív za účasti ministra školstva Františka Kahudu.

Len niektoré postuláty mali vyslovene politický charakter, ako napr. požiadavka „verejnej kádrovej politiky“ alebo kritika „nepresvedčivých a dogmatických prednášok z marxizmu-leninizmu“. V konečnom dôsledku politický charakter mali aj body, v ktorých sa hovorilo o „zodpovednosti tých, čo zostavili reformu stredných škôl“. Študenti takisto žiadali, aby sa denníky *Mladá fronta* a *Smena* stali „tribúnou kritiky pálčivých problémov mládeže“. Výrazom študentskej solidarity bol bod, v ktorom zhromaždení protestovali proti „akémukoľvek nezákonnému vyvodzovaniu dôsledkov proti študentom, ktorí s touto rezolúciou súhlasia“, vrátane autorov „pražskej rezolúcie.“

Rezolúcia bola v nasledujúci deň, t. j. 15. mája 1956, poskytnutá *Smene* a študenti očakávali, že bude zverejnená. Denník však uverejnil iba tri dni staré uznesenie IV. plenárneho zasadania ÚV ČSM, ktoré sa o. i. zaoberalo aj situáciou na vysokých školách.⁴⁰⁹

Zároveň sa však správy o tom, čo sa udialo na Mladej garde, rozšírili aj na ostatné vysoké školy a internáty. Zhromaždenia prebiehali nielen na Mladej garde, kde sa na ňom zúčastnil aj povereník školstva Ernest Sýkora a rektor SVŠT Ernest Šišolák,⁴¹⁰ ale aj na iných internátoch. Večer 15. mája 1956 sa zhromaždili obyvatelia internátu na Suvorovovej ulici. Diskusia sa však už netýkala iba študijných problémov, ale aj otázok demokratizácie verejného života. Diskutujúci porovnávali vtedajší režim s režimom prvej ČSR, rezonovala aj požiadavka na zrušenie cenzúry. Poslucháč Prírodovedeckej fakulty UK Milan Chládek, bývalý člen ÚV ČSM, kritizoval také prejavy vzťahu k ZSSR, akými bolo vyvesovanie sovietskych zástav pri každej slávnostnej príležitosti, za čo bol tajomníkom Uni-

⁴⁰⁹ Pod vedením strany odstránime chyby a dosiahneme nové úspechy. *Smena*, 16. 5. 1956, s. 1, 3.

⁴¹⁰ DURAJOVÁ, Ludmila. *Aktivizácia slovenských vysokoškolských študentov*, c. d., s. 24.

verzity Komenského J. Fillom obvinený z vedenia „reakčných rečí“.⁴¹¹ Olejom do ohňa boli chýry o údajnom výroku povereníka školstva E. Sýkoru, akým odmietol sťažnosti študentov na situáciu v ubytovaní, s ktorým malo problémy približne 1 200 bratislavských vysokoškolákov po tom, keď v študentskom domove Laffaranci bola zriadená Vojenská škola Jana Žižku: „Tieto problémy budú i o desať rokov (...) ak sa im nepáči to, že sú ubytovaní na 40 %, budú v budúcnosti ubytovaní hoci len na 30 % a budú musieť byť ticho... V ZSSR nie je ani toľko percent študentov ubytovaných v internátoch ako v ČSR.“⁴¹²

Do predsedníctva schôdze, tzv. deklaračného výboru, si študenti zvolili študenta histórie na FFUK Jozefa Jablonického, Jozefa Vladára a študentov Murína a Greksu. Zapisovateľmi sa stali František Višváder a Rudolf Olšínský. Okrem J. Filla bol na zhromaždení prítomný aj člen celozávodného výboru KSS Peter Colotka a predseda ZO KSS na FFUK P. Ondrus. Vystúpenie P. Colotku vyvolalo nespokojnosť zhromaždených a napokon mu podľa relácie F. Višvádera J. Jablonický zobral slovo.⁴¹³ Rezolúcia zo „Suvoráku“ bola obsahovo totožná s rezolúciou z Mladej gardy, jedine v bode týkajúcom sa stredných škôl sa namiesto obnovenia gymnázií hovorilo o tom, aby „revízia jedenásťročných a vysokých škôl bola prediskutovaná v tlači tak, aby bola robená na základe vynikajúcich tradícií československého školstva a jeho skúseností, aby bolo prihliadnuté na skúsenosti svetového školstva, aby ju robili najlepší odborníci po preskúmaní situácie v zahraničí“.⁴¹⁴

Vysokoškolský výbor ČSM pri SVŠT sa pokúšal dostať udalosti pod svoju kontrolu. Mal k dispozícii text rezolúcie aktívu ČSM v obvode Praha II., ktorý bol obsahovo identický s rezolúciou pražskej fakulty strojného inžinierstva. Výbor dokument podporil, doplnil ho o niektoré ďalšie požiadavky, napr. o posilnenie právomocí rektorov a Povereníctva školstva, úpravu nástupných plátov absolventov vysokých škôl či o zmenu systému ich rozmiestňovania. V rezolúcii sa ďalej hovorilo o potrebe „zrevidovať doterajší internátny poriadok, zlepšiť situáciu vo vysokoškolskom športe“ a o iných problémoch.⁴¹⁵

⁴¹¹ Zápisnica napísaná na schôdzi obyvateľov internátu na Suvorovovej ulici v Bratislave 15. 5. 1956. In Osobný archív Jozefa Jablonického.

⁴¹² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2267, a. j. 46. Situácia medzi študentmi na vysokých školách v Bratislave 16. 5. 1956.

⁴¹³ Túto skutočnosť autorovi potvrdil aj J. Jablonický, naopak, A. Blaha v rozhovore s autorom s odvolaním sa na P. Colotku to popiera. Rozhovor autora s Jozefom Jablonickým. Bratislava 20. 2. 1994.

⁴¹⁴ Rezolúcia prijatá zhromaždením obyvateľov vysokoškolského študentského domova na Suvorovovej ulici v Bratislave 15. 5. 1956. In Osobný archív Jozefa Jablonického. Rozhovor autora s Františkom Višváderom, 5. 6. 1993.

⁴¹⁵ Výzva Vysokoškolského výboru ČSM na SVŠT k poslucháčom sväzákam zo dňa 15. 5. 1956 + priložená Rezolúcia aktívu funkcionárov a členov základných organizácií ČSM obvodu Praha II zo dňa 27. 4. 1956. In Osobný archív Jozefa Jablonického.

O tom, aké obavy vyvolávala vzniknutá situácia na vysokých školách, svedčí zvolanie mimoriadnej schôdze Sekretariátu ÚV KSS 15. 5. 1956 za účasti povereníka školstva Ernesta Sýkora, rektora UK Júliusa Šefránka a rektora SVŠT E. Šišoláka, vedúceho oddelenia agitácie a propagandy ÚV KSS Mateja Lúčana a tajomníka Slovenského ÚV ČSM Ivana Litvaja. O situácii informoval pracovník IV. oddelenia ÚV KSS Chebeň. Účastníci rokovania sa zhodli s názorom E. Sýkora, že zvesenie „pražskej rezolúcie“ bolo „nesprávne“. Funkcionári boli prekvapení vysokou mierou solidarity, aká panovala medzi českými a slovenskými vysokoškólákmi, čo nekorespondovalo s neskoršou kampaňou, v duchu ktorej bol hlavným nebezpečenstvom na Slovensku tzv. buržoázny nacionalizmus. Z diskusie cítiť obavy z toho, že zhromaždenia môžu prerásť do pouličných demonštrácií. Povereník Sýkora bol presvedčený, že v školách „pracuje určite nejaká skupina“. V tom čase ešte o otvorených nepriateľských zámeroch skupiny „výtržníkov“ hovoril iba rektor Šefránek, ale aj ten tvrdil, že „masa študentov“ proti ľudovej demokracii nemá výhrady. Sýkora aj Šefránek sa zhodli, že KSS ani ČSM nemajú na vysokých školách dostatočnú autoritu, „dostali sa do chvosta“ (Šefránek), resp. „si nevedia rady“ (Sýkora). Obaja rektori konštatovali, že ministerstvo školstva, Povereníctvo školstva a ani funkcionári ČSM nemajú dôveru študentov.⁴¹⁶

Prvý tajomník ÚV KSS K. Bacílek volil taktiku „cukríka a biča“. Na jednej strane pripustil, že ČSM používalo vo svojej práci skostnatené metódy. Za chybu označil odmietanie všetkých kritických pripomienok študentov. Namiesto toho navrhol, aby jednotlivé návrhy z diskusií riešilo Povereníctvo školstva, ale zároveň aby predstavitelia KSS a ČSM, resp. vedenie univerzít razantne odmietali „demagógiu“. Týkalo sa to predovšetkým vojenskej služby, kde vedenie KSS nebolo ochotné ustúpiť: „Nerieši sa to v dokumente. Za to chcú bojovať. Treba mať pevné stanovisko v tejto veci. Ak budú chcieť kraválmi a demonštráciami vec vydobýť, odpor zlomiť.“ O preferovaní mocenského riešenia svedčí to, že akademickí funkcionári mali študentov, ktorí „sa ukázali ako nepriatelia nášho štátu“, z vysokých škôl vylúčiť. Sekretariát rozhodol o zvolaní zasadnutí ZO KSS a fakultných výborov ČSM na vysokých školách za účasti komunistov – akademických funkcionárov, vedúcich pracovníkov Správy vysokých škôl a aktivistov IV. oddelenia ÚV KSS a MV KSS s cieľom informovať o situácii členov strany. Základné organizácie KSS na vysokých školách dostali za úlohu následne zvolať členské schôdze a analogické opatrenia mali byť prijaté aj na úrovni ČSM. Takisto bolo prijaté rozhodnutie urýchlene publikovať uznesenie ÚV KSČ o zvýšení úrovne a ďalšom rozvoji vysokých škôl. Do pohotovosti boli uvedené Ľudové milície, *Smena* dostala za úlohu komentovať rezolúciu Mladej gardy a na školy boli vyslané delegácie robotníkov. Ďalším krokom malo byť zvolanie vysoko-

⁴¹⁶ SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 137, zasadnutie SÚV KSS 15. 5. 1956. Správa o situácii na vysokých školách a opatrenia, ktoré robí IV. oddelenie ÚV KSS.

školskej konferencie ČSM, ktorá by neutralizovala študentské aktivity. Z rokovania Sekretariátu ÚV KSS a uznesenia vyplývalo, že ČSM sa netešil rešpektu ani v očiach straníckych funkcionárov: „Aj v orgánoch ČSM až po ÚV ČSM rozbujnel byrokratizmus. Orgány ČSM nepoznajú situáciu medzi študentmi. V minulosti veľmi slabo reagovali na kritické hlasy vysokoškolských organizácií ČSM... Výbory zväzáckych organizácií na fakultách nevedeli riešiť a dať odpoveď na problémy študentov, stratili s nimi kontakt a v značnej miere aj ich dôveru.“⁴¹⁷

Počas rokovania Sekretariátu ÚV KSS sa K. Bacílek telefonicky dozvedel, že do ulíc vyšla 600-členná skupina študentov, ktorá smerovala na Stalinovo námestie. O 11.00 hod. však ďalší telefonát vedúcich predstaviteľov KSS upokojil. V skutočnosti išlo o študentov, ktorí sa chystali na vojenskú prípravu do Petržalky, kde mala priestory Vojenská katedra UK. Študenti sa rozptýlili do škôl a internátov, čo po 11.50 hod. potvrdil telefonát pracovníka aparátu ÚV KSS Chebeňa. Ďalšou fámou boli správy o chystanej demonštrácii v amfiteátri na Bratislavskom hrade, s ktorou vyrukoval veliteľ Krajskej správy ministerstva vnútra v Bratislave Josef Houska. V reakcii na to Sekretariát ÚV KSS rozhodol o vyslaní robotníkov zo závodov na vysoké školy. V krátkom čase (medzi 11.00 a 11.40 hod. K. Bacílek dvakrát telefonoval s A. Novotným a raz (o 11.50 hod.) o vzniknutej situácii a prijatých opatreniach informoval aj ministra vnútra ČSR Rudolfa Baráka. Výsledkom telefonátov bol Novotného príkaz, ktorý tlmočil K. Bacílek: „Nepripustiť kravály, zlomiť ich v zárodku, robotníkov zo závodov.“

Vládnuce kruhy sa obávali predovšetkým možnosti prepuknutia otvorenej konfrontácie v podobe pouličných demonštrácií. Preto sa pokúšali o zastrašovanie a vyvolávali tzv. spontánne protesty pracujúcich. Schôdze na fakultách a internátoch navštevovali tzv. robotnícke delegácie zo závodov. Ich úlohou bolo dohovárať „nevďačným študentom, ktorí študujú za peniaze robotníckej triedy a vystupujú proti vlastným rodičom“.⁴¹⁸ Svedkovia však neverili tomu, že išlo o skutočných robotníkov, keďže vystupovali vo vyhladených montérkach a poltopánkach.⁴¹⁹ Podobne si na to spomína aj ďalší svedok: „Prestaňte na chvíľu, zvolal jeden z nás. Dobré, ak ste robotníci a prišli ste z Káblovky, ukážte nám ruky! Á... A kde sú mozole? Ste funkcionári z fabriek, možno najskôr z aparátu strany, a nie robotníci!“⁴²⁰

Úlohou robotníckych delegácií nebolo iba zastrašovať študentov, ale boli aj súčasťou ideologického a morálno-politického vplyvu, keďže robotníci predstavovali nominálne, v slovníku oficiálnej propagandy, vládnuce vrstvy. Na druhej strane práve tento aspekt ovplyvňovanie mladých ľudí mal iba obmedzené účin-

⁴¹⁷ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2268, a. j. 76. Správa o situácii na vysokých školách a opatreniach, ktoré robí IV. odd. ÚV KSS. Pozri tiež: BELAN, Rudolf. *Zväzáci*, c. d., s. 102.

⁴¹⁸ Rozhovor autora s Jozefom Jablonickým, 20. 2. 1994.

⁴¹⁹ Tamže.

⁴²⁰ GALLO, Igor. Ako sme to videli. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 109 – 113.

ky a vystúpenia členov „robotníckych“ delegácií nepôsobili na vysokoškolákov dôveryhodne. Ako však vyplýva z rozhovorov s účastníkmi udalostí, medzi protestujúcimi vysokoškolákmi prevážil názor tých, ktorí si uvedomovali možnosť silového zásahu a jeho dôsledky pre ďalší život študentov. Podľa jedného z nich, ktorý svojich kolegov odhovárал od pouličných vystúpení, „boli sme za reakčné živly, tak som predpokladal, že keby sme vyšli do ulíc, nemôže sa to skončiť inak ako zákrokom (...) to je jednoznačné, že by boli použité zbrane. Doteraz to považujem za správne, že som to urobil, lebo by to viedlo k strate životov a nie k riešeniu problémov.“⁴²¹

Na iných mítingoch boli prítomní aj uniformovaní členovia Ludových milícií a vyhrážali sa násilím. Úlohou robotníckych delegácií bolo upozorniť študentov, že „robotníci nedovolia, aby boli v meste nepokoje“. Na vysoké školy smerovali predovšetkým robotnícke delegácie zo Závodu mieru, Chemických závodov Juraja Dimitrova („Dimitrovky“) a z podniku Kablo. Istý milicionár z Chemických závodov Juraja Dimitrova údajne vyhlásil: „Ja tu mám dcéru, ak bude treba, budem biť aj ju.“⁴²² Ďalší účastník J. Kamrla spomínal na stretnutie s príslušníkmi Ludových milícií z Dimitrovky, ktorí prišli na internát ráno v montérkach a so samopalmi, podobne: „A povedali nám: ‚Ak chcete robiť revolúciu, my vám ju ukážeme.‘ Tak vtedy som spoznal, čo je to diktatúra proletariátu.“⁴²³ Niektorých robotníkov sa však študentom podarilo presvedčiť, počas zhromaždení dokonca tleskali a mnohí odchádzali z internátu s presvedčením, že hovorili s dobrými zväzákmi. Vysokoškoláci sa takisto pokúšali vyslať svojich zástupcov do závodov, aby informovali robotníkov o príčinách svojej nespokojnosti. Samozrejme, vstup do závodov im nebol umožnený.

V každom prípade sa však už v okolí internátov 15. mája 1956 od poludňajších hodín nachádzali nákladné automobily s jednotkami Ludových milícií.⁴²⁴ Delegácia robotníkov z petržalského Kovosmaltu sa zúčastnila aj na mimoriadnom zasadnutí Rady UK 17. mája 1956, pričom svoju účasť zdôvodňovali zámerom študentov usporiadať pouličné demonštrácie. Vzhľadom na to, že delegáti označili podobné demonštrácie za akt nepriateľský ľudovodemokratickému zriadeniu, vedeniu univerzity ponúkli bližšie nešpecifikovanú pomoc.⁴²⁵ „Pražská rezolúcia“ bola na druhý deň po bratislavskom majálese strhnutá aj z nástenky v dievčenskom internáte Horský park. O tri dni neskôr, 16. mája 1956, rovnaký osud postihol aj rezolúciu z Mladej gardy.⁴²⁶ Ubytované študentky na tento krok reagovali pobúrene. Na zhromaždení, ktoré sa zišlo v tento deň, študentky hro-

⁴²¹ Rozhovor autora s Antonom Blahom. Bratislava 26. 6. 2020.

⁴²² Rozhovor autora s Františkom Višváderom, 5. 6. 1993.

⁴²³ HARMAŇOŠOVÁ, Maja – KAMRLA, Jozef. V roku 1956 sa zúčastnil študentskej rebélie, c. d.

⁴²⁴ Rozhovor autora so Slavom Kalným, 30. 1. 1994.

⁴²⁵ DURAJOVÁ, Ludmila. *Aktivizácia slovenských vysokoškolských študentov*, c. d., s. 29.

⁴²⁶ Tamže, s. 27.

zili, že vyjdú do ulíc. Študenti z Mladej gardy a „Suvoráku“ však podobné kroky odmietali, pravdepodobne si uvedomovali možné dôsledky, keďže vládna moc sa vyhrážala použitím násilia.

Samozrejme, je otázkou, do akej miery bola komunistická moc reálne ochotná pristúpiť k takémuto kroku a do akej miery išlo skôr o zastrašovaciu taktiku. Podľa povereníka Sýkoru bolo Byro ÚV KSS, konkrétne prvý tajomník Karol Bacílek, na takýto variant pripravené.⁴²⁷ Český historik Jiří Pernes sa zmieňoval o návrhu A. Novotného z rokovania Politického byra UV KSČ 14. mája 1956, aby minister školstva Kahuda varoval rektorov v prípade prepuknutia nepokojov pred možnosťou uzavretia vysokých škôl. Hoci tento krok sa neuskutočnil,⁴²⁸ je evidentné, že v hre zostávali aj krajné riešenia, aj keď sa otvorenej konfrontácii na verejnosti snažilo vedenie KSČ, resp. KSS zabrániť už v zárodku. Impulzom boli podľa Petra Blažka práve „provokácie v Bratislave“, o ktorých Politické byro ÚV KSČ informoval minister vnútra ČSR Rudolf Barák. O tri dni neskôr vydal tajný rozkaz, na základe ktorého bola v dňoch 19. – 21. mája 1956 uvedená do pohotovosti tretina príslušníkov všetkých zložiek ministerstva vnútra v Prahe. Vedením riadiaceho štábu, vytvoreného osobitne kvôli študentským vystúpeniam, bol poverený prvý námestník ministra vnútra, pričom dôvodom bola obava, že majáles bude mať „protištátny“ charakter.⁴²⁹

Za týchto okolností sa skupina študentov z FFUK – F. Višváder, R. Olšínský, Jaroslav Pašiak, M. Vrbičan a pravdepodobne aj asistent a funkcionár ČSM na fakulte Štefan Marton – rozhodla skontaktovať s predstaviteľmi ÚV KSS. Okamžite ich prijal K. Bacílek za prítomnosti vedúceho oddelenia ÚV KSS M. Lúčana a tajomníka ÚV KSS Augustína Michaličku. Zástupcovia vysokoškolákov protestovali proti chystanému zásahu, žiadali vedenie KSS, aby sa vyslovilo v prospech študentov. K. Bacílek prisľúbil uverejnenie požiadaviek a vytiahol Uznesenie ÚV KSČ o zvýšení úrovne a ďalšom rozvoji vysokých škôl zo 16. apríla 1956. Podľa F. Višvádera vtedy R. Olšínský na Bacílka zvýšil hlas a opýtal sa ho: „Kto poniesie zodpovednosť za prípadnú krv?“⁴³⁰

Na Horský park bol vyslaný M. Lúčan. Vybrala sa tam aj delegácia študentov. Po tom, ako sa k zhromaždeným prihovril predslovom, charakteristickým pre oficiálne príležitosti („Súdružky a súdruhovia, milá mládež...“), bol vypískaný. Vtedy študentka rumunského jazyka Emília Flonteková zakričala: „Na čo ešte čakáte, nebuďte zbabelci, poďme do ulíc!“ Účastníci mítingu, najmä dievčatá, sa začali hrnúť smerom k východu. „Vtedy sme sa im postavili do cesty a varovali

⁴²⁷ Rozhovor autora s Ernestom Sýkorom, 3. 3. 1994.

⁴²⁸ PERNES, Jiří. Československý rok 1956. K dějinám destalinizace v Československu. In *Soudobé dějiny*, roč. VII., č. 4, 2000, s. 608.

⁴²⁹ BLAŽEK, Petr. Majáles 1956. Pražská studentská slavnost ve fotografiích Antona Rozsypala. In *Paměť a dějiny*, roč. X., 2016, č. 1, s. 111.

⁴³⁰ Rozhovor autora s Františkom Višváderom, 5. 6. 1993.

ich, že vonku sú milicionári. Situácia sa na chvíľu upokojila, čoskoro však opäť niekto vyzýval ísť demonštrovať do ulíc a zhromaždení sa znova tlačili von,“ spomínal F. Višváder. Spolu s priateľmi sa im však postavili do cesty a takto sa to niekoľkokrát opakovalo. M. Lúčan sa znova pokúšal o slovo, ale bol opätovne vypískaný. Nakoniec situáciu upokojil starší lekár, otec jednej z prítomných študentiek. V kultivovanom prejave upozornil účastníkov, že keby sa dostali do sporu s robotníkmi, moc by ich počínanie hodnotila ako kontrarevolúciu.⁴³¹ Potenciálnu radikalizáciu študentov neraz tlmil aj tlak rodičov, pričom pri presvedčaní svojich detí najčastejšie používali nie ideologické argumenty, ale tlmočili im svoj strach z možných dôsledkov pre rodinu a obavy z ich vylúčenia zo štúdia.⁴³²

V takejto situácii sa na ďalší deň, 17. mája 1956, ocitla v *Smene* rezolúcia z Mladej gardy.⁴³³ Na vedľajšej strane sa však nachádzalo aj uznesenie ÚV KSSČ, ktoré skutočne obsahovalo aj niektoré požiadavky nastroľované študentmi, ako napr. redukcia učebných plánov a neúmerne vysokého počtu skúšok, ale aj zníženie počtu vyučovacích hodín v prvých troch ročníkoch štúdia. Prisľúbená bola aj výstavba nových internátov a vysokoškolských budov. Rezolúcia hovorila aj o posilnení vedeckej práce v školách prostredníctvom ich zapojenia do štátnych výskumných úloh. Takisto vedenie katedier sa malo presunúť do rúk kvalifikovanejších odborníkov. Dokument sa zmieňoval aj o možnosti rozšírenia kontaktov so zahraničím vrátane kapitalistických štátov, kritizoval aj „knižný prístup k marxizmu-leninizmu a bezduché dogmatické opakovanie poučiek“.⁴³⁴ Študentská rezolúcia sa však „na nátlak prvého tajomníka ÚV KSS K. Bacílka“ dostala iba do vydania pre Bratislavu, resp. do niekoľkých exemplárov, ktoré kolportéri ešte v noci roznášali po internátoch s cieľom jednak upokojiť situáciu, jednak zabrániť pokusom o rozšírenie rezolúcie na mimobratislavské vysoké školy. Aj napriek tomu však napr. študenti Veterinárnej fakulty Vysoké školy poľnohospodárskej v Košiciach vo svojom stanovisku 16. mája 1956 síce podporili rezolúciu ÚV KSSČ, ale zároveň žiadali rozčlenenie, resp. skrátenie doby vojenskej prezenčnej služby po skončení štúdia, ale aj obmedzenie funkčného obdobia akademických funkcionárov na 2 – 3 roky, obmedzenie „samovoľného zavádzania rôznych reforiem krátko za sebou“, čo malo negatívny vplyv na vyučovací proces.⁴³⁵

⁴³¹ Tamže.

⁴³² KMOTRÍKOVÁ, Drahomíra. Ako sme to videli. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 115.

⁴³³ Rezolúcia zo zhromaždenia obyvateľov „Mladej gardy“, Bratislava. *Smena*, 17. 5. 1956, s. 3.

⁴³⁴ Uznesenie Ústredného výboru KSSČ o zvýšení úrovne a ďalšom rozvoji vysokých škôl. *Smena*, 17. 5. 1956, s. 4.

⁴³⁵ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2267, a. j. 47. Uznesenie, ktoré bolo prijaté dňa 16. mája 1956 na spoločnej verejnej schôdzi závodnej organizácie KSS a fakultnej organizácii ČSM na Veterinárnej fakulte VŠP v Košiciach. Pozri tiež Rezolúcia zo spoločnej verejnej schôdze členov ZO KSS a Fakultnej organizácie ČSM na Veterinárnej fakulte VŠP v Košiciach. *Smena*, 18. 5. 1956, s. 4.

V čase študentských protestov v dňoch 11. – 13. mája 1956 prebiehalo zasadnutie IV. pléna ÚV ČSM. Aj na ňom odznievali kritické výhrady k situácii na vysokých školách. Konkrétne tajomník ÚV ČSM Jaroslav Hejna konštatoval ako nedostatky „prílišné preťažovanie študentov, preplnené učebné plány, neprepojenosť štúdia s praxou, nedostatky v organizácii štúdia, krátke skúškové obdobie, poplatky za druhé a tretie termíny skúšok, nedostatočná odborná prax, povinná dochádzka na prednášky (...) vysoké ceny skrípt a literatúry, zlá kvalita stravovania, nedostatky v ubytovaní, kasárenský život v internátoch, dozor a poručníkovanie učiteľov nad ČSM, zbytočné kádrovanie študentov, povýšenecký vzťah aparátu ČSM ku študentom“, navrhol „obnovenie vydávania celoštátneho časopisu študentov a podobne“.⁴³⁶

Napriek tomu však možno konštatovať, že v čase študentských zhromaždení monopolná mládežnícka organizácia prakticky nebola viditeľná ani na úrovni jednotlivých fakúlt, resp. vysokých škôl, ale ani na celoštátnej, resp. celoslovenskej úrovni. Predsedníctvo, t. j. užšie vedenie Slovenského ústredného výboru ČSM, sa študentskými udalosťami zaoberalo fakticky až ex post. Rokovalo o nej dva dni, 19. a 20. mája 1956, aj za účasti prvého tajomníka ÚV KSS K. Bacílka. Uvedené rokovanie však v plnom rozsahu preukázalo nielen podriadené postavenie ČSM vo vzťahu k orgánom KSČ, ale aj absenciu akejkoľvek politickej akcie, ktorá by mohla demonštrovať autoritu tejto organizácie na vysokých školách. Krajské výbory ČSM v krajoch s vysokými školami mali poskytovať orgánom KSS „konkrétne a iniciatívnu pomoc“ pri realizácii uznesenia ÚV KSČ. Organizácie ČSM na vysokých školách dostali za úlohu „nepripustiť akékoľvek akcie mimo rámca ČSM, (...) odhaliť a izolovať reakčné živly a dostať vysokoškolákov na platformu uznesenia ÚV KSČ na pozíciu Zväzu mládeže, (...) aktivizovať organizácie ČSM na vysokých školách, aby výbory organizácií stáli v čele a pevne viedli organizácie ČSM na vysokých školách,“ a „orientovať základné organizácie k tvorivej účasti na plnení uznesenia strany“.⁴³⁷ V podobnom duchu vydalo stanovisko aj Predsedníctvo Mestského výboru ČSM v Bratislave, ktoré konštatovalo, že „snahu študentov prispieť k riešeniu problémov a nedostatkov na vysokých školách v niektorých prípadoch zneužili reakčné živly“, ktorých počínanie bolo „zamerané proti ideovým základom našej socialistickej vysokej školy a poškodilo pokrokové tradície bratislavských študentov“. Osobitne odsúdilo „nedôstojné počínanie časti účastníkov aktívov študentov v internáte Mladá garda a Horský park“.⁴³⁸

⁴³⁶ BELAN, Rudolf. *Zväzáci*, c. d., s. 105.

⁴³⁷ SNA, f. SÚV ČSM, Predsedníctvo, rok 1956, kr. 30. Komuniké zo zasadnutia predsedníctva Slovenského ústredného výboru ČSM. Pozri tiež *Smena*, 20. 5. 1956, s. 5.

⁴³⁸ Zpráva z predsedníctva MV ČSM Bratislava. *Smena*, 20. 5. 1956, s. 5.

DOZNIEVANIE ŠTUDENTSKÝCH AKCIÍ

Niekoľko exemplárov denníka *Smena*, ktoré obsahovali tzv. rezolúciu z Mladej gardy a boli distribuované v Bratislave, skutočne pomohlo študentské zhromaždenia neutralizovať. Aktív funkcionárov ČSM, pôvodne zvolaný ako celoslovenská konferencia delegátov fakultných organizácií ČSM na 20. mája 1956, bol presunutý na prvý júnový týždeň, ale už iba ako aktív zástupcov ČSM z bratislavských vysokých škôl.⁴³⁹ Rokovanie Byra ÚV KSS 18. mája 1956 konštatovalo, že „nebezpečenstvo demonštrácií sa zmenšilo, podarilo sa prekonať kulminačný bod“. Vedenie KSS prijalo taktiku „obhajovať požiadavky študentov a, naopak, odsúdiť nesprávne a odhaliť demagógov, ktorí ich medzi študentmi hlásajú“.⁴⁴⁰ Študentské zhromaždenia sa dostali z internátov na pôdu fakúlt, kde mali iniciatívu v rukách ČSM, pedagógovia a politickí pracovníci. Hlavným východiskom ďalších schôdzí sa stalo uznesenie ÚV KSČ.

V ten istý deň, teda 18. mája 1956, *Smena* avizovala otvorenie diskusie o problémoch na vysokých školách, zaviedla dokonca osobitnú rubriku venovanú uvedeným otázkam pod názvom „K páľčivým problémom na vysokých školách“, ale zároveň definovala mantinely, v ktorých sa môže uvedená diskusia pohybovať: „Rezolúcie s požiadavkami namierenými proti nášmu ľudovodemokratickému zriadeniu nikdy nedostanú miesto v našich novinách.“⁴⁴¹ Z priebehu „diskusie“, ktorá sa dostala pod kontrolu oficiálnej tlače, bolo jasné, že v skutočnosti už išlo o propagandistickú kampaň proti bratislavským vysokoškolákom.

Svedčia o tom aj prvé rezolúcie publikované na stránkach *Smeny*. Rezolúcia podpísaná „poslucháčmi, pedagogickými a správnymi zamestnancami Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre“ požiadavky rezolúcie z Mladej gardy, ku ktorej sa však v skutočnosti nitrianski vysokoškoláci (resp. ich väčšina) nemali ako dostať, odmieta ako „kritiku vedenú z pozície nepriateľov nášho zriadenia“. Označuje ich za demagogické (napr. „predĺženie prázdnin“), ba dokonca otvorene nepriateľské, napr. v prípade požiadavky na zníženie počtu hodín neodborných predmetov či požiadavku, aby ČSM vyjadroval záujmy mládeže. Hovorila o pokusoch, ktorých cieľom je „podvrátiť samotné základy nášho ľudovodemokratického zriadenia a odstrániť vedúcu úlohu strany z nášho života“. Ďalším postulátom, ktorý tvoril súčasť argumentácie režimu, bola požiadavka vďačnosti,

⁴³⁹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922. Zasadnutie BÚV KSS 18. 5. 1956. Správa o situácii na vysokých školách ku dňu 18. 5. 1956.

⁴⁴⁰ Tamže.

⁴⁴¹ K páľčivým problémom na vysokých školách. *Smena*, 18. 5. 1956, s. 4.

napr. v podobe vyčíslenia objemu prostriedkov vynakladaných na štipendia pre vysokoškolákov v porovnaní s obdobím prvej ČSR.⁴⁴² V podobnom duchu bola koncipovaná aj rezolúcia členov ČSM z Vyššej pedagogickej školy v Banskej Bystrici,⁴⁴³ ktorá dokonca vyslovila poľutovanie, že *Smena* sa uverejnením reportáže z priebehu bratislavského karnevalu „bez patričného komentára (...) prepožičala (...) cieľom reakčných živlov,“ ktoré chcú údajne „pokryviť generálnu líniu našej strany a vlády“. Požiadavka akademickej slobody bola označená za nepriateľskú: „Niet u nás akademickej slobody? Bola pochovaná? Ak niektorí smútia za slobodou večného študentstva, za slobodou lenivosti a bezperspektívnosti, tak tí majú za čím smútiť. To bola sloboda pre panských synkov a dcéry, ktorých rodičia žili z práce iných. Akademičká sloboda v našom ponímaní je sloboda tvorivej práce.“

V ten istý deň priniesol komentár k udalostiam na vysokých školách aj ústredný komunistický denník *Pravda* a vyslovil podporu stanoviskám z Nitry a Banskej Bystrice. Odmietol akékoľvek úvahy o uvoľnení politických pomerov na vysokých školách: „Tak ako sme sa raz navždy rozišli s falošnými heslami buržoáznej demokracie v celom verejnom živote, skoncovali sme aj s kapitalistickou legendou o ‚liberalizme‘ a ‚apolitičnosti‘ vysokých škôl, okrášlenou pojmami ‚ademickej slobody‘ a ovenčenej falošnými heslami nadradenosti inteligencie nad robotníckou triedou a pracujúcim ľuďom.“⁴⁴⁴

Rezolúcie, ktoré tlmochli súhlas s rezolúciou Mladej gardy, napr. stanovisko poslucháčov Vysokej školy výtvarných umení, neuverejnili. To isté platí aj o výsledkoch aktívu zvolaného na podnet Fakultného výboru ČSM na FFUK, ktorý okrem dokumentov SÚV ČSM a ÚV KSČ akceptoval aj rezolúciu z Mladej gardy, a to aj napriek nesúhlasu straníckych funkcionárov na fakulte. Nielen na internáte, ale aj počas diskusií na fakultách si poslucháči zvolili vlastné predsedníctvo. Na jeho čele stál opäť J. Jablonický, okrem neho sa jeho členmi stali R. Olšínský, Vladimír Dudáš, Božena Golčiterová, Květa Kučerová, Romaňák, za pedagógov profesor slovenskej literatúry Miloš Tomčík, zapisovateľmi boli F. Višváder a Martin Hric. K rezolúcii z Mladej gardy, ktorú schválili v plnom znení, pripojili dodatočne požiadavky na obmedzenie a zrušenie diaľkového štúdia, zriadenie vysokoškolského klubu v priestoroch Reduty či vydávanie študentského časopisu. Študenti z FFUK žiadali aj vypustenie slovenčiny a ruštiny zo spoločného základu, obmedzenie vyučovania marxizmu-leninizmu a navrhovali zriadiť osobitný okresný výbor ČSM, ktorý by riadil prácu vysokoškolských organizácií.⁴⁴⁵

⁴⁴² Rezolúcia poslucháčov, pedagogických a správnych zamestnancov Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre. *Smena*, 18. 5. 1956, s. 4.

⁴⁴³ Rezolúcia prijatá na členskej schôdzi ČSM pri Vyššej pedagogickej škole, konanej dňa 16. mája 1956 v Banskej Bystrici. *Smena*, 18. 5. 1956, s. 4.

⁴⁴⁴ ZAJAC, Rudolf. Závažné otázky vysokých škôl. *Pravda*, 18. 5. 1956, s. 2 – 3.

⁴⁴⁵ Úznesenie aktívu poslucháčov Filozofickej fakulty UK zvolaného Fakultným výborom ČSM 17. 5. 1956. In Osobný archív Jozefa Jablonického.

Oficiálne štruktúry sa snažili presvedčiť študentov, aby iniciatívne žiadali prestanie iniciátorov spontánnych zhromaždení. Tu dosiahli iba minimálne úspechy, napr. na Strojníckej fakulte SVŠT, ale ako priznávajú dokumenty Byra ÚV KSS, na narýchlo zvolanom aktívne sa zúčastnila iba polovica vysokoškolákov.⁴⁴⁶ Azda aj preto sa uvedená rezolúcia nedostala do tlače. Rezolúciu z Mladej gardy jednoznačne odsúdili študenti vysokých pedagogických škôl z Prešova, navyše vo vyhlásení sa uvádza, že „naša organizácia ČSM (...) bude venovať väčšiu pozornosť boju proti všetkým cudzím názorom a náladám, proti prežitkom meštiackej ideológie a morálky“. Podobne ako v uznesení z Banskej Bystrice, aj v tomto vyhlásení jeho autori protestujú proti tomu, aby *Smena* a *Mladá fronta* „prepožičiavali svoje stránky nie konštruktívnej kritike, ale prejavom zaostalých nálad“.⁴⁴⁷

Inak vyznelo stanovisko študentov Vysokej školy ekonomickej v Bratislave, ktorí po ostrých debatách odsúdili iba „vedenie boja za správne požiadavky mimo rámca masových organizácií“. Vecným obsahom sa však ich vyhlásenie od rezolúcie z Mladej gardy podstatnejšie nelíši.⁴⁴⁸ Nepriamo podporili rezolúciu z Mladej gardy aj poslucháči Elektrotechnickej fakulty SVŠT, ktorí súhlasili aj s požiadavkou na skrátenie základnej vojenskej služby.⁴⁴⁹ Rezolúcie z Nitry, Banskej Bystrice a Prešova ostatné fakulty nepodporili. Na dokument ÚV KSČ sa odvolávali napr. rezolúcie z Vysokej školy lesníckej a drevárskej vo Zvolene⁴⁵⁰ či z Vysokej školy technickej v Košiciach, ale sa nesú v kritickvej rovine. Študenti vo Zvolene podporovali požiadavku akademickej slobody, ale nastolili aj otázku ubytovania, keďže tamojší študenti bývali aj v 10- až 12-posteľových izbách. Študenti z košickej Vysokej školy technickej sa pozitívne postavili k vydávaniu vysokoškolského časopisu a verejnej kádrovej politike. Jednoznačne odmietali rezolúcie z Nitry a Banskej Bystrice. Reagovali na ne otvoreným listom, ktorý však *Smena* neuverejnila. Žiadali, aby mohli „zaujať otvorené stanovisko ku každému problému, či už vedeckému, alebo politickému“.⁴⁵¹ Študenti lekárskejších a právnických fakúlt nastoľovali otázku obnovenia akademických titulov, zrušených v rámci školskej reformy v roku 1953, čo spôsobilo oslabenie ich prestíže vo vzťahu k starším kolegom i na verejnosti.

Nepodarilo sa získať ani väčší počet negatívnych ohlasov od robotníckych kolektívov. Azda jediným prípadom bol list podpísaný „mladými pracovníkmi

⁴⁴⁶ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922. Zasadnutie BÚV KSS 18. 5. 1956. Správa o situácii na vysokých školách ku dňu 18. 5. 1956.

⁴⁴⁷ Vitame dokument strany. Vysokoškolský aktív ČSM pri vysokých školách pedagogických v Prešove. *Smena*, 19. 5. 1956, s. 3.

⁴⁴⁸ Pomôžeme pri budovaní vysokých škôl. *Smena*, 19. 5. 1956, s. 3.

⁴⁴⁹ Diskutujeme aj cez skúškové obdobie. *Smena*, 31. 5. 1956, s. 5.

⁴⁵⁰ Hlasy lesníkov a drevárov zo Zvolena. *Smena*, 29. 5. 1956, s. 4.

⁴⁵¹ Otvorený list autorom rezolúcie Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre a Vyššej pedagogickej školy v Banskej Bystrici (podpísaní poslucháči Vysokej školy technickej v Košiciach). In Osobný archív Lubomíra Mrňu.

Slovnaftu“, publikovaný v *Smene*, ktorý tvrdil, že požiadavky na skrátenie základnej vojenskej služby, predĺženie prázdnin, obmedzenie vyučovania marxizmu-leninizmu sú „nielen neopodstatnené, ale priamo škodlivé“, ba až „prameňiace v buržoáznej ideológii a zvrate ku kapitalizmu“. ⁴⁵² Ďalšie rezolúcie proti nespokojným vysokoškolákovi mali podľa denníka *Smena* prísť zo Závodu mieru, Tukových závodov, Závodu MDŽ atď., čitatelia sa však s ich znením nemohli oboznámiť. ⁴⁵³ V podobnom tóne sa niesol aj článok Jána Bednárika z Chemických závodov Juraja Dimitrova. Jeho autor tvrdil, že „pracujúci našich závodov, ktorí umožňujú štúdium vysokoškolákovi, nechcú byť už svedkami ďalších podobných rezolúcií a akcií“. ⁴⁵⁴ Bez väčšej rezonancie zazneli aj hlasy jednotlivých študentov proti rezolúcii z Mladej gardy.

Oficiálna propaganda proti študentom operovala sociálnou demagógiou, pričom ich požiadavky vytrhávala z kontextu, resp. sa uchýľovala k vyloženým nepravdám. Zdôrazňovala najmä požiadavku zvýšenia štipendií, ktorá sa však v skutočnosti v žiadnej z rezolúcií neobjavila. Ďalšie útoky smerovali proti požiadavke akademickej slobody, ktorá odznela na študentskom karnevale, ďalej proti volaniu po znížení počtu hodín neodborných predmetov (t. j. tzv. spoločného základu – marxizmu-leninizmu a ruského jazyka), ako aj predĺžení prázdnin. Tak napr. úvodník denníka *Lud* s príznačným titulkom „Viac skromnosti“ nabádal študentov: „Porovnajte, priatelia z Mladej gardy, ako ešte bývajú pracujúci v domoch v bratislavskom Podhradí a ako bývate vy!“ V súvislosti s heslami o „akademickej slobode“, ktoré sa objavili počas majálesu, denník *Lud* uviedol: „...žijeme v štáte, v ktorom všetka moc patrí pracujúcim; vytvorili sme predpoklady a podmienky pre skutočne slobodný život, aký za kapitalistického zriadenia nie je ani predstaviteľný. Akú potom extra-slobodu chcú niektorí vysokoškoláci?“ ⁴⁵⁵ Ďalším terčom výhrad oficiálnej propagandy bol fakt, že mítingy na internátoch prepukali spontánne a nezávisle od ČSM. Postupne sa však hlavným argumentom propagandy stalo tvrdenie, že rezolúcia z Mladej gardy iba prevzala to, o čom už pred mesiacom rozhodol ÚV KSC a „vytrhuje z tohto uznesenia iba niektoré body a žiada to isté“. ⁴⁵⁶

Oficiálne stanoviská nepodporili ani niektorí stranícki a zväzácki funkcionári na vysokých školách. Týkalo sa to napr. výboru ZO KSS na Filozofickej fakulte UK. Hoci jeho členovia nesúhlasili s vystupovaním obyvateľov internátov Mladá garda a Horský park, nabádal k „diskusii vedenej v duchu slobodnej výmeny názorov“. ⁴⁵⁷ Študentov sa zastal aj Vysokoškolský výbor ČSM pri SVŠT, keď sa

⁴⁵² List bratislavským vysokoškolákovi. *Smena*, 22. 5. 1956, s. 4.

⁴⁵³ Slovo k aktívom bratislavských vysokoškolákov. *Smena*, 22. 5. 1956, s. 4 – 5.

⁴⁵⁴ BEDNÁRIK, Jozef. Bližšie k praktickému životu. *Smena*, 23. 5. 1956, s. 4.

⁴⁵⁵ Viac skromnosti. *Lud*, 19. 5. 1956, s. 1 – 2.

⁴⁵⁶ Slovo k aktívom bratislavských vysokoškolákov. *Smena*, 22. 5. 1956, s. 4 – 5.

⁴⁵⁷ Za tvorivú diskusiu o otázkach vysokých škôl. *Pravda*, 18. 5. 1956, s. 2.

postavil proti tomu, aby sa „predčasne robili závery, ktoré vrhajú zlé svetlo na vysokoškolákov u širokej verejnosti“.⁴⁵⁸ Vysokoškolský výbor ČSM pri UK odsúdil spontánne mítingy, ale poukázal na to, že „netreba sa báť, že v diskusii vzniknú aj nesprávne názory. Jedine v názorovom boji, vedenom na platforme ČSM, sa tvorí a upevňuje nie formálna, ale skutočná jednota a zomknutosť organizácie.“ Osobitne však odsúdil konanie študentov Antona Blahu z Právnickej fakulty UK a Michala Chládeka z Prírodovedeckej fakulty UK. Zaradením ich názorov „až na platformu vyloženého reakcionárstva“ prakticky rozhodol o ich osude na univerzite.⁴⁵⁹

Vysokoškolákov sa zastali aj slovenskí spisovatelia na stránkach týždenníka *Kultúrny život*. Prebiehajúcu propagandistickú kampaň odsúdil napr. Milan Ferko, ktorý ju označil za prežitok minulosti: „Napríklad s tou mladogardovskou rezolúciou. Nie aby sa vzala do úvahy ako fakt objektívna skutočnosť a na jej podklade sa robili závery, (...) našli sa styčné body, teda vylúplo jadro – nie, začali sme hľadať len bubákov, záškodníkov a provokatérov.“ Poukázal aj na to, že proces prípravy rezolúcie ÚV KŠČ o problematike vysokých škôl nebol spravádzaný verejnou diskusiou a študenti neboli o nej informovaní.⁴⁶⁰ V podobnom duchu vystúpil aj Ladislav Mňačko, keď tvrdil: „Ani v rezolúcii Mladej gardy niet takých požiadaviek, ktoré by sa dostávali do rozporu s platnými zákonmi a zdravým cítením nášho ľudu.“⁴⁶¹ So študentmi potichu sympatizoval aj vysoký počet pedagógov, ktorí svoj postoj dávali najavo prinajmenšom tým, že v diskusii zaujímali pasívny postoj a nevystupovali s podporou oficiálnych stanovísk.⁴⁶²

Spontánny priebeh bratislavského majálesu či pražských a bratislavských zhromaždení vyvolávali obavy vedenia KŠČ z uskutočnenia majálesu v Prahe. Vedenie KŠČ uvažovalo o jeho odložení, napokon sa však pražský majáles predsa len konal. Bol však presunutý oproti pôvodným plánom zo soboty večera na nedeľné popoludnie. Ako uvádza John P. C. Matthews, dôvodom bolo to, že v sobotu večer sa končil pracovný týždeň, spájaný s vysokou frekvenciou obyvateľstva v uliciach a nadmernou konzumáciou alkoholu, čo predstavovalo potenciálne destabilizačný faktor. Aj napriek tomuto manévru sa na pražskom „majálese“ 20. mája 1956 zúčastnilo približne 100 000 ľudí.⁴⁶³

To pre vedenie KŠČ znamenalo impulz k upokojeniu rozbúrenej atmosféry na vysokých školách. Tlač sa venovala študentským diskusiám do konca mája,

⁴⁵⁸ PETRÁŠ, Stano – PECHO, Ján. Nie živelné, ale organizované schôdze. *Smena*, 31. 5. 1956, s. 5.

⁴⁵⁹ Sme za otvorenú diskusiu. Jedine na platforme ČSM. *Smena*, 25. 5. 1956, s. 4.

⁴⁶⁰ FERKO, Milan. Senzácia? Vrenie! *Kultúrny život*, roč. XI, 1956, č. 21, s. 1.

⁴⁶¹ MŇAČKO, Ladislav. Nebíľagujme inteligenciu! *Kultúrny život*, roč. XI, 1956, č. 22, s. 6.

⁴⁶² SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922. Zasadnutie BÚV KSS 18. 5. 1956. Správa o situácii na vysokých školách ku dňu 18. 5. 1956.

⁴⁶³ MATTHEWS, John P. C. *Majáles 1956*, c. d., s. 27 – 28; PAŽOUT, Jaroslav. *Mocným navzdory*, c. d., s. 79.

potom sa odmlčala. Stranícke vedenie sa spoliehalo na definitívnu neutralizáciu diskusie v súvislosti s nadchádzajúcim skúškovým obdobím. Povereník školstva E. Sýkora odmietol poskytnúť rozhovor mesačníku *Naša univerzita*. Študenti – redaktori časopisu mu priniesli otázky, v ktorých sa pýtali na jeho názor na priebeh diskusie na vysokých školách, na možnosť eventuálneho predĺženia prázdnin či zníženia týždenného počtu vyučovacích hodín, zavedenia koedukácie na internátoch, na navrátenie internátu Lafranconi, zvýšenia možnosti cestovania študentov do zahraničia, vzniku nového študentského časopisu a na spôsob spracovania pripomienok, ktoré odzneli v diskusii. Prvé dve otázky boli vyslovene provokatívne, keďže dávali najavo, že časť vysokoškolákov nepovažuje „diskusie“ za skončené: „Ako sa vy pozeráte na doterajší priebeh diskusie o vysokých školách a na jej búrlivý začiatok?“ a „Časť študentov sa domnieva, že hľadaním nepriateľských živlov v diskusii sa chce umlčať kritika. Čo by ste povedali na ich adresu?“⁴⁶⁴ O tom, že v tom čase ešte doznievala atmosféra liberalizácie po XX. zjazde KSSZ, svedčí to, že *Naša univerzita* ešte uvedené otázky dokázala uverejniť, konštatovať, že E. Sýkora na otázky „nemohol dať odpoveď“ a vysloviť nádej, že na ne odpovie prostredníctvom denníka *Smena*, keďže išlo o júnové číslo a v priebehu letných prázdnin *Naša univerzita* nevychádzala. E. Sýkora však na požiadavku časopisu reagoval vulgárnym odmietnutím. Na otázky študentov zareagoval jedine minister školstva F. Kahuda, ktorý sľúbil, že v novom školskom roku budú zavedené nepovinné prednášky, avizoval zníženie týždenného počtu hodín a pripustil aj obnovenie akademických titulov.⁴⁶⁵

Na rozdiel od povereníka Sýkoru, pracovník Hospodárskej správy vysokých škôl na Povereníctve školstva tlmočil súhlas s kritikou situácie v oblasti ubytovania študentov, aj keď ich obvinil zo „záhadných rečí a tajnostkárstva“, bez ohľadu na to, že porada v otázke rozdelenia miest na internátoch prebehla na povereníctve ešte pred mesiacom (14. mája) a jej výsledky študentom neboli známe. Priznal, že v otázke ubytovania študentov štát preferuje SVŠT pred univerzitnými študentmi s ohľadom na svoje ekonomické záujmy, čo bolo predmetom kritických výhrad počas májových diskusií: „Po konzultácii s niektorými pracovníkmi Povereníctva školstva možno povedať, že preferovanie techniky nepresta-

⁴⁶⁴ Ďalšie otázky sa týkali konkrétnych požiadaviek, ktoré odznievali počas májových zhromaždení: „Môže sa realizovať návrh študentov na predĺženie prázdnin? Ak áno – do akej miery?; Je želanie študentov upraviť počet povinných prednáškových hodín na menej ako 36 do týždňa oprávnené?; Zmení sa internátny poriadok? Zavedie sa na internátoch koedukácia? Budú bratislavskí vysokoškoláci už v budúcom školskom roku bývať v internáte na Lafranconi?; Budú sa častejšie uskutočňovať študijné cesty študentov do zahraničia a v akom rozsahu?; Čo očakávate od nového školského časopisu?; Akým spôsobom sa bude vybavovať množstvo pripomienok, ktoré vysokoškoláci a vysokoškolskí pracovníci zo svojich plenárov posielajú?“ *Naša univerzita*, 13. 6. 1956, roč. 1, č. 10.

⁴⁶⁵ KAHUDA, František. K práci vysokých škôl v budúcom roku. *Smena*, 10. 6. 1956, s. 5; Rozhovor autora s Františkom Višváderom, 5. 6. 1993.

lo a v najbližšom čase ani neprestane, v súhlase so spoločenským záujmom a postavením techniky v našom hospodárstve. Prirodzene, nejde sa v tomto smere tak ďaleko, že by sa poslucháčom univerzity znemožňovalo ubytovanie.⁴⁶⁶ V rámci Bratislavy pripustil aj možnosť zavedenia koedukačného ubytovania v Mladej garde, v Belojanisovom a Nešporovom internáte.

Aj mesačník *Naša univerzita* však už publikovala text obsahujúci prvky oficiálnej interpretácie májových udalostí.⁴⁶⁷ Pedagóg Filozofickej fakulty UK a činiteľ KSS Miloš Gosiorovský však ešte, na rozdiel od neskorších textov v médiách, pripúšťal „pozitívne i negatívne stránky diskusií“. Podľa neho pozitívom bolo, že „jednoznačne vyvrátili tézu, že vraj v našich vysokých školách niet života, že sú akousi krízovou generáciou a podobne“. Poukázal na potrebu hľadania nových foriem práce medzi vysokoškolskou mládežou. Zároveň však odsúdil „pokusy dostať tieto diskusie mimo platformy ČSM, hulvátstvom, krikľúnstvom ubrať na pozitívnej hodnote, ktorú by mali a súčasne mohli splniť“, vystúpenia „nezodpovedných živlov“ v ovzduší „nezdravej davovej psychózy“ či „ultimátny tón niektorých rezolúcií či požiadaviek“. Na rozdiel od percepcie študentských akcií zo strany členov vedenia KSS však v Gosiorovského článku sa nenachádza obvinenie z pôsobenia reakčných či nepriateľských síl, ako aj požiadavka na potrestanie iniciátorov a aktívnych účastníkov diskusií. Gosiorovský sa vo svojom článku snažil, aby sa atmosféra na vysokých školách upokojila pokiaľ možno bez väčších konfliktov.

Hoci v júni 1956 v denníku *Smena* už možnosť prezentácie iných ako oficiálnych názorov možná nebola, bratislavskí vysokoškoláci ešte mali príležitosť v časopise *Naša univerzita* publikovať článok na svoju obranu. Jeho autor Ivan Cséri pri obhajobe majálesu a študentských zhromaždení citoval výroky premiéra V. Širokého pre denník *New York Times*, ktorými sa snažil demonštrovať demokratický charakter režimu a jeho stabilitu.⁴⁶⁸ Cituje ho so zámerom obhajovať právo študentov na prejavenie svojho názoru takouto formou. Takisto tvrdil – na rozdiel od tvrdení *Smeny*, že sa karnevalu v bratislavských uliciach prizerali „nie desiatky, ale tisícky a tisícky ľudí, ktorí súhlasili aj s tou najostrejšou kritikou“. Na útoky, ktoré na adresu študentov odzneli či už v celoštátnych denníkoch,

⁴⁶⁶ SÝKORA, Ján. Súdr. J. Sýkora odpovedá. K článku J. Hrdého: Kde budeme v jeseni bývať? *Naša Univerzita*, 13. 6. 1956, roč. 1, č. 10, s. 4.

⁴⁶⁷ GOSIOROVSKÝ, Miloš. I naďalej rozvíjať iniciatívu mládeže. *Naša univerzita*, 13. 6. 1956, roč. 1, č. 10, s. 1, 4.

⁴⁶⁸ Citovaný výrok premiéra V. Širokého znie: „Na majálese sa nič nestalo. Pre ľudovodemokratické zriadenie nie je nešťastím, že mladý človek uvažuje a myslí, že mladí študenti nás kritizujú. Že nemôžem súhlasiť so všetkým, je druhá vec. Ale študenti majú právo, aby prejavili svoje názory nahlas, a my máme zas právo povedať: v tej a v tej otázke s vami nesúhlasíme, v tej a v tej otázke s vami súhlasíme. V každom prípade však počítajte s tým, že budeme i naďalej požadovať, aby ste sa učili dobre, aby ste boli vzdelaní, aby ste dosiahli veľmi vysokú úroveň vzdelanosti.“ Pozri CSÉRI, Ivan. Nehasme to, čo páli. *Naša univerzita*, 13. 6. 1956, roč. 1, č. 10, s. 2.

ale aj v článku Miloša Gosiorovského v *Našej univerzite*, reagoval slovami: „Ide iba o zdravú kritiku reforiem, kritiku rôznych ťažkostí navalených za 10 rokov na plecia a hlavu vysokoškolákov.“⁴⁶⁹ Články v júnovom čísle časopisu však už predstavovali doznievanie študentských akcií a pokusov o sformulovanie takej interpretácie udalosti, ktorá by sa odlišovala od oficiálnej verzie. V jesenných číslach *Našej univerzity* už podobné texty nenájdeme.

Ako uvedenú kampaň prijímala prinajmenšom časť vysokoškolákov, ilustruje nepublikovaná úvaha študenta Jara Prvého, reagujúca na „starinou zápachajúcu“ rezolúciu Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre: „Po prečítaní uvedenej rezolúcie chýbalo mi už len jedno: heslo, ktorým končievali svoje deklamácie ľudácki vodcovia – toto verím, toto vyznávam, tejto pravde vernosť prisahám.“⁴⁷⁰

Na konferencii bratislavských vysokoškolákov, ktorá sa konala 4. – 5. júna 1956, síce odznievali kritické stanoviská, nepriniesla však zmenu postoja vedenia KSS a ČSM k protestným zhromaždeniam. Ako konštatoval R. Belan, ktorý v danom čase pôsobil ako člen Predsedníctva Okresného výboru ČSM vo Vrábľoch, už samotná zmena formátu konferencie z celoslovenskej na bratislavskú vyvolávala nevôľu účastníkov, ktorí sa na dôvod takejto zmeny pýtali organizátorov z mestského výboru ČSM. Podľa jeho slov nezvolanie celoslovenskej konferencie, ale aj menovanie pracovného predsedníctva bratislavskej konferencie namiesto toho, aby bolo zvolené plénom, patrilo medzi „jasné symptómy snahy zmanipulovať výsledky konferencie“.⁴⁷¹ Nedostatky, ktoré boli predmetom študentských rezolúcií, rezonovali aj na konferencii, ale jej účastníci kritizovali aj činnosť ČSM, jeho nízku autoritu a pompéznosť v jeho činnosti. Odznela aj požiadavka zriadenia vysokoškolského klubu v Bratislave, ktorý však vznikol až v roku 1965 pod názvom V-klub.⁴⁷² Niektorí účastníci konferencie, napr. Jozef Jablonický, boli v máji 1956 aktívnymi účastníkmi študentských zhromaždení na fakultách a internátoch. Práve J. Jablonický aj na oficiálnej pôde uviedol, že vysokoškoláci boli v súvislosti so svojimi aktivitami v máji 1956 vyšetrovaní Štátnou bezpečnosťou. Ďalší účastník, Bray z Fakulty stavebného inžinierstva SVŠT, hovoril o represiiach voči vysokoškolákovi kvôli tzv. triednemu pôvodu: „Nepopieral nesprávne názory a činy uvedených, ale obviňoval ich preto, lebo jedného otec bol krčmárom a druhej spolujiteľ páliačnice. V ČSR nesmie byť nikto odsudzovaný preto, pod akou strechou sa narodil.“ V podobnom duchu vystúpil aj ďalší delegát Klimo:

⁴⁶⁹ Tamže.

⁴⁷⁰ PRVÝ, Jaro. K ideologickým otázkam študentských zhromaždení. In Osobný archív Jozefa Jablonického.

⁴⁷¹ BELAN, Rudolf. *Zväzáci*, c. d., s. 108.

⁴⁷² Bratislavské Věčko, fenomén 60. rokov. *Teraz.sk*, 12. 7. 2013 [online]. Dostupné na internete: <<https://www.teraz.sk/kultura/bratislavske-vecko-hudobne-kluby/52256-clanok.html>>; ŠEBO, Juraj. *Legenda V-Klub*. Bratislava : Marenčin PT, 2015, s. 10 – 13.

„Je rozhodne nesprávne hodnotiť a posudzovať syna alebo dcéru podľa rodičov (...) je to nereseriózne a ponižujúce.“⁴⁷³

Podobne ako na Slovensku, ani českí študenti nepostupovali jednotne. Lojálne voči moci vystupovali najmä technické fakulty, Právnická fakulta Karlovej univerzity v Prahe, ale aj vysoké školy v Brne, Plzni a Ostrave. Naopak, oficiálny výklad udalostí ešte aj v roku 1957 odmietali akceptovať študenti Filozoficko-historickej fakulty Karlovej univerzity, Filologickej fakulty, ako aj Matematicko-fyzikálnej fakulty Karlovej univerzity. V rézii vedenia KSČ neprebíhala ani Okresná konferencia ČSM v Prahe I. a Mestská konferencia ČSM v Prahe.⁴⁷⁴

Definitívne upokojenie atmosféry na vysokých školách priniesol koniec letného semestra a začiatok skúškového obdobia. Študentské mítingy sa tak nestihli rozšíriť z Bratislavy do ostatných miest, azda s výnimkou Košíc. Na ich rozohnanie stačili komunistickej moci politické prostriedky, sprevádzané hrozbou použitia násilia. Rodiace sa študentské hnutie sa rozpadlo fakticky v prvom štádiu, keď sa ešte nestihlo integrovať. Keďže študenti sa obávali, resp. neuvažovali o nastolení otvorených politických požiadaviek, ich aktivity neprekročili rámec vysokých škôl a nedokázali osloviť ďalšie vrstvy spoločnosti. Napriek hektickému priebehu udalostí v týždni medzi 12. – 17. májom 1956 tak s nástupom skúškového obdobia „študentské udalosti“ prestali byť aktuálnym problémom. Po tom, ako sa komunistickej moci podarilo obnoviť kontrolu nad vysokými školami a internátmi, sa k nim vedúci predstavitelia KSČ, resp. KSS vracali až s dlhším časovým odstupom.

⁴⁷³ BELAN, Rudolf. *Zväzáci*, c. d., s. 111.

⁴⁷⁴ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 128, a. j. 167, b. 2.

PERZEKÚCIE ÚČASTNÍKOV ZHROMAŽDENÍ

Vystúpenie Viliama Širokého na tlačovej konferencii pre zahraničných novinárov v súvislosti s májovými zhromaždeniami sa nieslo v pokojnom tóne. Predseda vlády sa snažil zakryť obavy, ktoré študentské akcie vyvolali vo vedení KSČ: „Na majálese sa nič nestalo. Pre ľudovodemokratické zriadenie nie je žiadnym nešťastím, že mladý človek myslí a uvažuje, a nie je tiež žiadnym nešťastím, že mladí študenti nás kritizujú. Že nemôžeme súhlasiť so všetkým, to je druhá vec. Ale študenti majú právo, aby prejavili svoje názory nahlas, a my máme zas právo povedať: v tej a v tej otázke s vami súhlasíme, v tej a v tej otázke s vami nesúhlasíme.“⁴⁷⁵ Týmito výrokmi sa snažil študentské udalosti zbagatelizovať a demonštrovať tak silu režimu.

Určité váhanie vedenia KSČ v otázke ďalšieho postupu voči študentom a ďalším príslušníkom inteligencie definitívne ukončila Celoštátna konferencia KSČ v dňoch 11. – 15. júna 1956. Prvý tajomník ÚV KSČ A. Novotný označil v úvodnom referáte májové udalosti na vysokých školách za pokus „reakčných živlov zneužiť kritiku, ktorú strana vedome rozvíja v celom našom živote, k pokusom preniknúť medzi študentov“. Podľa jeho slov „tieto pokusy skrachovali“ a nezmeriteľný postoj vedenia KSČ naznačil aj do budúcnosti: „Je nutné otvorene povedať, že náš ľud nepripustí akékoľvek zneužitie našich vysokých škôl.“⁴⁷⁶ Člen Politického byra ÚV KSČ Václav Kopecký na konferencii venoval študentským akciám v máji 1956 podstatne väčšiu pozornosť a zaradil ich do podobného kontextu ako vystúpenia nespokojných spisovateľov. V emotívne ladenom prejave nielenže ostro odmietol námietky proti prednáškam z marxizmu-leninizmu alebo požiadavky akademickej slobody „ako tzv. slobody vedenia, ktorá znamenala i slobodu nevedenia, slobodu pestovania najrôznejších názorových zmäteností a najrôznejších reakčných záľub,“ ale vystúpil aj proti hlasom domáhajúcim sa zrušenia povinnej účasti na prednáškach, čo bolo dokonca v rozpore s dikciou uznesenia ÚV KSČ o zvýšení úrovne a ďalšom rozvoji vysokých škôl. Podľa Kopeckého „marxizmus-leninizmus nie je nijakým súborom vieroučných dogiem, ale je vedou všetkých vied; avšak práve preto je nutné marxizmus-leninizmus prednášať na vysokých školách...“ Označil ho za „podklad všetkej školskej výchovy a náuky“. Akékoľvek spochybňovanie jeho vyučovania odmie-

⁴⁷⁵ Predseda vlády Viliam Široký na tlačovej konferencii. Nie zbrojenie, ale mierové súťaženie. *Sme-na*, 25. 5. 1956, s. 1, 3.

⁴⁷⁶ NOVOTNÝ, Antonín. Súčasná situácia a úlohy strany, c. d., s. 3–9.

tol: „My preto nepripustíme, aby niekto z nepochopenia zľahčoval vyučovanie marxizmu-leninizmu alebo žiadal jeho obmedzenie. Tým menej dopustíme, aby niekto zo zaujatosti marxizmus-leninizmus napádal a vykazoval ho z našich vysokých škôl.“⁴⁷⁷ Odmietol aplikovanie akýchkoľvek „buržoázno-liberalistických zásad z čias kapitalistickej republiky“, s ktorými mali vystupovať niektorí študenti, konkrétne napr. požiadavku akademickej slobody alebo slobody vyučovania: „V ich výklade slobody to, pravda, znamená, že sa má na vysokých školách pripustiť voľné šírenie akýchkoľvek názorov priečiacich sa teórii marxizmu-leninizmu, názorov a teórií idealistických, meštiackych, reakčných, názorov a teórií, ktoré robotnícka trieda a pracujúci odmietajú a ktorých hlásanie na vysokých školách nepripustia.“ Odmietol aj akékoľvek úvahy o samosprávnom postavení vysokých škôl, ktoré by ich „oddelilo z nášho štátneho a spoločenského zriadenia“. S minulosťou, ktorá si zasluhuje jedine odmietnutie, spojil aj požiadavku na obnovenie akademických titulov: „...niet návratu k starým pomerom. Niet návratu k pomerom spoločenských rozdielov a spoločenských povýšeností. Musia si uvedomiť, že v našej ľudovodemokratickej republike patrí inteligencii miesto po boku robotníkov, po boku pracujúcich ľudí.“

Akékoľvek úvahy o názorovom alebo hodnotovom pluralizme, napr. v podmienkach vysokých škôl, teda spojil s minulosťou, s návratom ku kapitalizmu, tým teda vylúčil možnosť diskusie o uvedených témach. Odmietol však aj diskusiu o školskej reforme z roku 1953, ktorá bola takisto predmetom kritiky zo strany vysokoškolákov. Na podporu svojich argumentov použil údajný záujem robotníckej triedy, ktorý postavil do protikladu s postojmi inteligencie: „A robotníci pocítili právom podozrenie k slovu ‚sloboda‘, prenášanému z úst ľudí blízkych bývalým pánom. Lebo dobre vedia, že v ústach týchto sa to napríklad požiadavkou tlačovej slobody začína, avšak v ich myšliach sa to požiadavkou slobody kapitalistického podnikania a obnovou starých poriadkov končí.“ Kým vysokoškolákov, podobne ako aj ďalších príslušníkov inteligencie obviňoval z povýšeneckosti a snahy získať nadradené postavenie nad robotníckou triedou, vyzdvihol postoje robotníkov počas jarných mesiacov roku 1953: „Robotníci, pracujúci ľudia ukázali, že sú skalopevnou, nezdolateľnou, mohutnou záštitou všetkých vymožeností našej ľudovej demokracie a nášho socialistického budovania. Ukázali, že svorne, s ňa jeden muž stoja za Komunistickou stranou Československa ako za svojou stranou, ako za svojou milovanou stranou...“⁴⁷⁸

Vystúpenie V. Kopeckého nebolo v Politickom byre ÚV KSČ vopred konzultované, porušil tak všetky formálne i neformálne pravidlá. Prerokovalo sa až

⁴⁷⁷ ŠIROKÝ, Viliam. Záverečné slovo člena politického byra ÚV KSČ, predsedu vlády súdruha V. Širokého. *Pravda*, 16. 6. 1956, s. 4.

⁴⁷⁸ Povzniesť na vyššiu úroveň ideologickú prácu celej strany. Diskusný príspevok súdruha Václava Kopeckého, člena politického byra ÚV KSČ, podpredsedu vlády. *Pravda*, 16. 6. 1956, s. 5, 6.

na rokovaní politického byra 30. júna 1956, pričom A. Novotný sa síce stotožnil s jeho duchom, nazdával sa však, že vo svojom príspevku mal „viac diferencovať“. Výhrady voči Kopeckého vystúpeniu prejavoval A. Zápotocký a K. Bacílek, naopak, podporil ho Rudolf Barák. V záverečnom uznesení však vedenie KSČ Kopeckého napokon podporilo, výhrady sa netýkali obsahu vystúpenia, ale zvolených prostriedkov.⁴⁷⁹ S odlišnou dikciou na celoštátnej konferencii KSČ vystúpil iba minister financií Július Ďuriš, ktorý vyslovil nesúhlas s tézou, že „odhalenie chýb, ktorých sme sa dopustili a otvorené prerokúvanie ich príčin“ oslabí jednotu ľudu, strany a nášho vedenia. Naopak, zopakoval svoju kritiku K. Gottwalda: „Téza o zostrovaní triedneho boja viedla aj u nás k porušovaniu leninských noriem straníckej práce a k obmedzeniu kolektívnej činnosti vedúcich orgánov strany.“⁴⁸⁰ Ďurišovo vystúpenie, v ktorom žiadal nastoliť otázku, prečo bol v ČSR tak silno zakorenený kult osobnosti, sa však nestretlo prakticky so žiadnym ohlasom ani v prostredí intelektuálov a Politické byro ÚV KSČ tento príspevok odmietlo bez toho, aby sa ho niekto zastal.⁴⁸¹

O tom, že mládež sa s konečnou platnosťou dostala do zorného poľa moci ako potenciálne nespoľahlivá zložka spoločnosti a zdroj problémov, ak dokonca nie priam jej potenciálny nepriateľ, dokumentovalo i zriadenie päť- až osemčlenných aktívov pri mestských a okresných výboroch KSČ, ktoré vykonávali dozor („stranícke riadenie“) nad ČSM. Na konferencii KSČ vystúpil aj člen Celozávodného výboru KSS na Univerzite Komenského P. Colotka, ktorý vyhlásil: „Triedne zloženie nášho vysokoškolského študentstva ešte stále nezodpovedá štruktúre našej spoločnosti. Bude treba uplatňovať pri prijímacích pohovoroch na vysoké školy viac ako v doterajšej miere triedne hľadisko.“⁴⁸² Dôvodom mala byť skutočnosť, že vysokoškolská mládež síce nie je „reakčná“, ale „nie je na takej ideologickej úrovni, ktorá by ju robila imúnnou voči vplyvom cudzej ideológie“.⁴⁸³

Byro ÚV KSS sa udalosťami na vysokých školách zaoberalo hlbšie po prvý raz 20. júla 1956.⁴⁸⁴ Oddelenie školstva a vedy ÚV KSS udalosti označilo za „premyslené dielo reakčných elementov na vysokých školách, ktoré využili“⁴⁸⁵ situáciu po XX. zjazde KSSZ a nedostatky na vysokých školách. Lúživými heslami sa votreli do dôvery študentov a chceli ich získať „na provokačné vystúpenia proti strane a štátu“. Podľa dokumentu mnohí z organizátorov patrili medzi deti kulakov, príslušníkov bývalých vykorisťovateľských tried alebo slabších študen-

⁴⁷⁹ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 108, a. j. 126, bod 1.

⁴⁸⁰ Diskusní příspěvek soudruha Julia Ďuriše. *Rudé právo*, 16. 6. 1956, s. 5.

⁴⁸¹ PERNES, Jiří. *Krise komunistického režimu v Československu*, c. d., s. 147.

⁴⁸² COLOTKA, Peter. K otázkam straníckej práce na vysokých školách. *Pravda*, 14. 6. 1956, s. 7.

⁴⁸³ BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie*, c. d., s. 98.

⁴⁸⁴ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS. Zasadnutie BÚV KSS 20. 7. 1956. Politické zhodnotenie študentských diskusií a akcií na slovenských vysokých školách a rozbor ich príčin (Michalička).

⁴⁸⁵ BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie*, c. d., s. 104 – 105.

tov, čo však nezodpovedalo skutočnosti. Júnová celoštátna konferencia KŠČ síce potvrdila správnosť dovtedajšieho kurzu strany, ale nevenovala sa podstatnejšie problematike tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu. Zmienka o ňom sa však objavila v referáte tajomníka ÚV KSS Augustína Michalička: „Vo zvýšenej miere sa znova objavujú zvyšky triedne cudzích ideológií, najmä buržoázneho nacionalizmu a pod.“ Podľa jeho slov diskusia po XX. zjazde KSS potvrdila „slabiny v politickej vyspelosti a uvedomelosti značnej časti komunistov na vysokých školách“.

Aj napriek úspešnému zvládnutiu krízy vedením KSS Michalička poukázal v súvislosti s aktívom delegátov ČSM zo všetkých bratislavských fakúlt, ktorý sa konal 4. – 5. júna 1956, že „časť študentov nie je dosiaľ presvedčená o svojom nesprávnom postupe a nedosiahlo sa zatiaľ jednoty ani u komunistov v hodnotení posledných udalostí“. Dokonca aj členovia KSS na aktíve nastoľovali podobné požiadavky ako študenti na zhromaždeniach, „aj keď o niečo slušnejšou formou“.

Bezprostredne v súvislosti so študentskými udalosťami konštatoval, že aj členovia KSS na vysokých školách sa správali pasívne vrátane učiteľov katedier spoločenských vied (t. j. marxizmu-leninizmu). Na rozdiel od mája 1956 už jednoznačne prevládala interpretácia zhromaždení ako nepriateľských akcií, hoci aj A. Michalička uznával, že „až na výnimočné prípady“ v Bratislave sa organizátori, na rozdiel od pražských vysokoškolákov, nepokúšali nastoliť „priamo protištátne“ (t. j. politické) požiadavky a heslá. To však Michaličkovi, zodpovednému za tzv. ideologický úsek, nebránilo vyhlásiť, že „prakticky ale aj tzv. študentské hnutie v Bratislave bolo šikovne maskovanou aplikáciou reakčného hesla z pražských škôl vytvoriť opozičnú stranu mimo rámca Národného frontu“. Podľa neho „fakty a priebeh udalostí svedčí o tom, že celú vec reakcia dôkladne premyslela a v priebehu študentských akcií veľmi aktívne vystupovala, pohotovo ich organizovala“. Dodatočne ako chybný krok vyhodnotil strhnutie tzv. pražskej rezolúcie na Mladej garde, ktorý prispel k eskalácii napätia. Byro ÚV KSS vyslovilo nespokojnosť s písaním *Smeny* a *Kultúrneho života* počas udalostí.

Za hlavnú príčinu udalostí na vysokých školách však označil prax ministerstva školstva po roku 1953, ktoré údajne „nedostatočne bojovalo proti rôznym nesprávnym a apolitickým názorom“, konkrétne išlo o rozhodnutie, na základe ktorého sa štúdium na vysokých školách umožňovalo aj „talentovaným deťom z buržoáznych rodín“. V prípade Slovenska bolo dôsledkom takéhoto rozhodnutia to, že „viac ako 50 % poslucháčov vysokých škôl na Slovensku pochádza z rodín stredných vrstiev a deti z týchto vrstiev si prirodzene donášajú zvyky, tradície a mentalitu týchto rodín na vysoké školy“. Preto sa ďalšie úsilie komunistickej strany malo koncentrovať na zlepšenie triedneho a sociálneho zloženia študentov. Správy z disciplinárnych komisií však tieto skutočnosti nepotvrdzujú, mnohí študentskí aktivisti z roku 1956 sa angažovali v ČSM a niektorí z nich

boli aj členmi KSS. Michalička však nebol iniciátor neskorších diskriminačných opatrení pri prijímaní nielen na vysoké, ale aj na výberové stredné školy. V skutočnosti táto požiadavka bola sformulovaná už v uznesení Politického byra ÚV KSČ z 2. mája 1956.⁴⁸⁶

Paralelne s politickými opatreniami sa realizovali aj prvé represívne zákroky. Viacerí členovia tzv. deklaračných výborov boli vypočúvaní Štátnou bezpečnosťou. Vyšetrovatelia sa zaujímali o to, či akcie boli niekým koordinované, usilovali sa zistiť, ako fungovali kontakty medzi vysokoškólakmi v Bratislave a Prahe a ako, resp. kým boli mítingy inšpirované. Zaujímali sa najmä o existenciu leteckých spojok. Respondenti uvádzali, že výsluchy mali korektný priebeh, bez použitia násilia. Keď napr. L. Mrňa odmietol podpísať protokol z výsluchu, pretože nebol v súlade s obsahom jeho výpovede, vyšetrovatelia na jeho požiadanie text prepracovali.⁴⁸⁷ Nemožno však vylúčiť, že cieľom uvedených otázok bolo jednak v budúcnosti vykonštruovať rozsiahlejšiu nepriateľskú skupinu, jednak dokázať vedúcim funkcionárom ministerstva vnútra a KSČ efektivnosť práce ŠtB.⁴⁸⁸

Podobne rozkaz ministerstva vnútra z 11. júna 1956 sa zmieňoval o tom, že po celom území ČSR boli rozširované študentské rezolúcie, ktoré však väčšinou zostavovali a šíрили tzv. bývalí ľudia. Dôvodom, prečo interpretácia ministerstva vnútra podporovala verziu o účasti „reakcie“ v študentských udalostiach, je však niečo iné. Rozkaz priznáva nelichotivý fakt, že „doterajšie výsledky agentúrno-operatívnej (podčiarknuté v originálnom dokumente – pozn. aut.) práce v radoch študentov sú neuspokojivé. Odhaľovanie iniciátorov a provokatérov, rozširovateľov rezolúcií a rôznych štvavých a poburujúcich správ je vykonávané zdĺhavo a v mnohých prípadoch je rozpracovanie nepriateľských elementov

⁴⁸⁶ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 100, a. j. 116, b. 1.

⁴⁸⁷ Rozhovor autora s Jozefom Jablonickým, 20. 2. 1994; Rozhovor autora s Lubomírom Mrňom, 11. 3. 1994.

⁴⁸⁸ Príkladom podobnej praxe môže byť napr. činnosť ŠtB pri realizácii akcie „Opozícia“ v rokoch 1956 – 1957. V jej rámci boli od začiatku roku 1956 rozpracované ako „trockisti“ tri skupiny osôb. Do prvej patrili L. Mňačko, Samo Dvorin, Štefan Rais a Július Šefránek, v ďalšej línii ŠtB sledovala bývalého člena Byra ÚV KSS a predsedu SAV Ondreja Pavlíka, šéfredaktora Kultúrneho života Juraja Špitzera, bývalého šéfredaktora Pravdy Eduarda Friša (1947 – 1951) a Samuela Falfána. A napokon v tretej „skupine“ bol filozof Karol Terebessy, lekár Michal Tušera a ďalší predvojnoví členovia radikálnych ľavicových skupín. Úsilím ŠtB bolo nájsť spojenie medzi tromi uvedenými okruhmi ľudí. Napokon aj samotné používanie pojmu „skupina“ je v tomto prípade problematické a umelé, pretože išlo o ľudí, ktorí medzi sebou udržiavali vyložené neformálne kontakty. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2248, a. j. 316, Trockistická skupina – vyhodnotenie správ KS MV Bratislava. Podobná absurdná konštrukcia sa objavila pri vyšetrovaní autorov *Príručného encyklopedického slovníka* (1959), keď vedúci autorského kolektívu Alexander Hirner mal počas výsluchu priznať, že sa v roku 1947 a opätovne v roku 1956 spolu s Ondrejom Pavlíkom, Ladislavom Novomeským a Ernestom Sýkorom pokúšal dosiahnuť návrat spisovateľa Jozefa Cígera Hronského do vlasti. Hoci sa teda vyšetrovanie viedlo v uvedenej línii, napokon toto obvinenie nikdy nebolo sformulované. SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 606, Správa o akademikovi Andrejovi Pavlíkovi (1960).

z radov mládeže podceňované.“ Inými slovami povedané, ŠtB a následne ani vedúci predstavitelia KSČ nemali adekvátny prehľad o tom, aké nálady medzi vysokoškolsákmi panujú, a priebeh udalostí v máji 1956 ich poriadne prekvapil.

Minister vnútra R. Barák následne nariadil „aktivizovať agentúru medzi študentmi a profesorami a z radov týchto osôb súčasne viazať ďalšiu kvalifikovanú perspektívnu agentúru, ktorá má možnosti v úspešnom rozpracovaní nepriateľských elementov na vysokých školách“. Na študentov vysokých škôl sa mala upriamiť aj pozornosť krajských správ ministerstva vnútra počas prázdninovej praxe. Uvedené opatrenia však neboli spôsobené iba udalosťami z mája 1956, režim sa obával možného oživenia nepokojov počas kongresu Medzinárodného zväzu študentstva, pripravovaného v Prahe v dňoch 26. augusta – 4. septembra 1956.⁴⁸⁹

Na podnet Povereníctva školstva a kultúry sa na začiatku školského roku 1956/57 zriadili na jednotlivých fakultách disciplinárne komisie. Ich predsedom sa z postu svojej funkcie stával dekan fakulty,⁴⁹⁰ ďalších dvoch členov menoval rektor vysokej školy.⁴⁹¹ Napr. na Filozofickej fakulte UK túto komisiu tvoril dekan Ján Dekan, profesori Andrej Mráz a Miloš Gosiorovský. Na jej činnosti sa podieľal aj kádrový pracovník J. Sombati a zástupca ČSM R. Olšínský, ktorý sa však sám podieľal na študentských akciách. Na Farmaceutickej fakulte UK zasa okrem dekana L. Kňaška v komisii pôsobili prodekan J. Boc a asistent V. Vodán.

Vo väčšine prípadov sa komisie, prípadne ešte vedenie fakúlt snažili uzavrieť disciplinárne konanie čo najskôr. Najčastejšie siahali siahali po nižších trestoch. Mnohí akademickí funkcionári mali tendenciu študentov skôr chrániť. Napr. na Elektrotechnickej fakulte SVŠT boli vyšetrovaní študenti Pavlata, Marčík, Sitkanič, Štubňa, Rovný a Huňačka, pričom poslední traja sa podľa slov dekana A. Rozsypala „po rozpoznaní svojho omylu“ usilovali situáciu upokojiť.⁴⁹² Prví traja poslucháči boli postihnutí pokarhaním dekana, študenta Kokavca potrestali udelením rektorského pokarhania s výstrahou.

Miernymi trestami sa skončilo aj vyšetrovanie na pôde FFUK.⁴⁹³ Dekanské pokarhanie spojené s odňatím štipendia a ubytovania na internáte postihlo študentku Marínu Čeretkovú-Gáľlovú, lebo „pri vysvetľovaní politického pozadia študentského hnutia na schôdzi dielčej organizácie ČSM – slovenčina prejavila obzvláštnu nedisciplinovanosť“. Pokarhanie dekana ďalej dostali poslucháči

⁴⁸⁹ Tajný rozkaz ministra vnútra č. 51. Rozpracování nepřátelských elementů z řad studentů – zajištění. Praha, 11. 6. 1956. Bratislava : Ústav pamäti národa [online]. Dostupné na internete: <http://www.upn.gov.sk/data/projekty/rozkazy-mv/TRMV_51_56.pdf>.

⁴⁹⁰ SNA, f. PŠK, kr. 188, Materiál na operatívnu poradu 22. 10. 1956. Správa o priebehu a výsledkoch výberového pokračovania do I. ročníkov vysokých škôl pre školský rok 1956/57.

⁴⁹¹ A RUK, f. Rektorát, skupina Organizačné záležitosti, signatúra 59 A/3, kr. 15.

⁴⁹² Archív Slovenskej technickej univerzity v Bratislave (A STU), f. Elektrotechnická fakulta, D-IV/5.

⁴⁹³ Archív Filozofickej fakulty UK (A FFUK), f. Skúšky, hodnotenia a správy, D 4/3.

Stanislav Šiška a Králiková. V prípade študentky Králikovej bolo poľahčujúcou okolnosťou, že „ako prvá presviedčala svoje spoluobyvateľky, aby sa nešlo do ulíc“. Príčinou postihu S. Šišku bolo zasa to, že „informoval poslucháčov v Suvorovovom internáte o udalostiach v Mladej garde.“ V súvislosti so študentskými udalosťami sa správa disciplinárnej komisie zmieňuje aj o poslucháčovi Ladislavovi Deákovi, v jeho prípade však komisia zistila, že „údaje týkajúce sa menovaného nezodpovedajú skutočnosti“, a preto nebol potrestaný vôbec.

Ako najzávažnejší bol klasifikovaný prípad študentky E. Flontekovej, ktorá skončila s napomenutím Vedeckou radou FFUK a odňatím práva na ubytovanie v študentskom domove. Komisia však rozhodla, aby i naďalej dostávala štipendium, pretože „jej otec je robotník (nočný strážca) a zarába len 700 Kčs mesačne. Odňatie štipendia by teda fakticky znamenalo jej vylúčenie zo štúdia.“ Dostala sa aj na študijný pobyt v Rumunsku, ktorý bol dohodnutý ešte v apríli 1956. Štipendium i umožnenie výjazdu do zahraničia bolo dôvodom osobnej intervencie poverenika E. Sýkoru.⁴⁹⁴ Na Lekárskej fakulte UK dokonca neprebehlo žiadne disciplinárne pokračovanie.⁴⁹⁵ Na Prírodovedeckej fakulte UK boli zo štúdia vylúčení Milan Chládek a Eugen Haverland, spočiatku na dobu jedného roka, neskôr definitívne (Chládek vo februári 1957, E. Haverland v decembri 1956). Z Vysokej školy pedagogickej museli odísť dvaja študenti – Velčovský a Dúbrava, ktorí mohli doštudovať na inej škole, kým Pavol Ferko bol vylúčený bez možnosti dokončiť vysokú školu. Dôvodom malo byť jeho vystúpenie na zhromaždení na Mladej garde pri tvorbe rezolúcie, v ktorom navrhoval spojenie katedier a laboratórií matematiky a fyziky Prírodovedeckej fakulty UK a Vysokej školy pedagogickej. Účasť na májových udalostiach bola dôvodom aj pre vylúčenie Leopolda Dubovského z Elektrotechnickej fakulty SVŠT, zároveň sa však uvádzalo aj jeho štúdium na cirkevnom gymnáziu v Šaštíne i to, že jeho otec bol súkromne hospodáriacim roľníkom. Vylúčený bol však až 18. júla 1957.⁴⁹⁶ Na Fakulte architektúry a pozemného staviteľstva SVŠT vyviazol L. Mrňa s pokarhaním dekana a stratou ubytovania na internáte, podobne aj Ladislav Kliman a Radovan Klösel. Zo štúdia bol vylúčený Jakub Hluchý a Jozef Mikuška.⁴⁹⁷ Právnickú fakultu musel na dobu jedného roka opustiť poslucháč Anton Blaha, z Vysokej školy pedagogickej bola v roku 1957 vylúčená poslucháčka Mária Fízellová.⁴⁹⁸ Dôvodom vylúčenia A. Blahu bolo, že ako člen fakultného výboru ČSM

⁴⁹⁴ A RUK, f. Rektorát UK, skupiny Disciplinárne záležitosti študentov, signatúry D 4/3, kr. 276.

⁴⁹⁵ Tamže.

⁴⁹⁶ A STU, A – II/5, inv. č. 38.

⁴⁹⁷ DURAJOVÁ, Ludmila. *Aktivizácia slovenských vysokoškolských študentov*, c. d., s. 41 – 43. DURAJOVÁ, Ludmila. *Perzekúcie slovenských vysokoškolských študentov v rokoch 1945 – 1956*. Bratislava : Pedagogická fakulta UK 2005 (rigorózna práca).

⁴⁹⁸ Rozhovor autora s Jánom Beňom, 8. 12. 1993. BLAHA, Anton. Maskám je všetko dovolené. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 161.

žiadal na plenárnej schôdzi mládežníckej organizácie hlasovať o rezolúcii z Mladej gardy, čím údajne „priamo znevážil uznesenie ÚV KSČ“. Podľa zdôvodnenia vylúčenia z fakulty objektívny dosah tejto jeho činnosti „sa ukázal najmä v tom, že a) právnikov, ktorí na začiatku študentských udalostí stáli stranou a nevystupovali, ste aktivizovali, lebo aspoň na ich aktivizáciu značne vplývali vo funkcii člena deklaračného výboru, b) následkom toho sa sťažila práca FV ČSM, ktorý bol prinútený zvolať plenárku. Príprava plenárky sa diala už pod tlakom deklaračného výboru a poslucháčov z iných fakúlt, menovite medikov.“

Akademickí a stranícki funkcionári boli osobitne citliví na všetky prejavy nesúhlasu, ktoré sa týkali vojenskej služby, pričom práve A. Blaha sformuloval petíciu adresovanú prezidentovi republiky a organizoval zbieranie podpisov pod ňu. Prejavil tak podľa členov disciplinárnej komisie „záporný postoj k budovateľskému úsiliu nášho ľudu“. V závere listu disciplinárna komisia konštatovala: „Keďže ste takto porušili svoje občianske povinnosti, dopustili ste sa hrubého previnenia proti disciplinárnemu poriadku vysokých škôl.“ Na príhovor P. Colotku však bol vylúčený iba na obdobie jedného roka, v roku 1957 sa teda mohol na fakultu vrátiť. Po vylúčení z vysokej školy mal však problém aj so získaním manuálneho zamestnania, napokon sa mu podarilo nájsť si prácu pomocného robotníka v nádvornej čate v bratislavskom prístave. Aj to však bolo možné až potom, ako navštívil tajomníčku bratislavského Krajského výboru KSS Jolanu Herckovú, v ostatných prípadoch sa potenciálni zamestnávateľia jeho „životopisu“ zľakli.⁴⁹⁹

Po roku 1989 Slovenská technická univerzita rehabilitovala aj študenta Tarasa Geletku, ktorý bol 28. februára 1957 vylúčený z Fakulty inžinierskeho staveľstva SVŠT. Ten vo svojom čestnom vyhlásení uvádza, že počas študentských udalostí a karnevalu si vysokoškoláci pri príležitosti odovzdávania „žezla“ absolventa vojenskej prípravy kolegom z nižších ročníkov prenali električku s vlečným vozom a on jej obvodový plášť i okná vozňov vyzdobil otextovanými karikatúrami. Bol vyšetrovaný na Katedre vojenskej prípravy SVŠT kádrovým oddelením a „dvoma neznámymi civilistami“, ktorí ho informovali, že už sa mu

⁴⁹⁹ Išlo o vedúcu tajomníčku Mestského výboru KSS v Bratislave Jolanu Herckovú-Durnú (1924 – 2005). Jej priezvisko sa objavuje aj v prepise Herzková, ako to uvádza A. Blaha, ale aj zoznam funkcionárov KSČ a KSS vypracovaný Ústavom pamäti národa. Dobová oficiálna stránka tlač a archívne dokumenty ju uvádzajú ako Jolanu Herckovú, resp. Jolanu Herckovú-Durnú. Tamže, s. 165 – 168. Pozri taktiež Národní shromáždění (1948 – 1954), Poslanci. Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR [online]. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/sqw/snem.sqw?P1=D&P2=%cf&org=285>>; Funkcionári KSČ a KSS. Ústav pamäti národa [online]. Dostupné na internete: <<https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/vysledky-vyhľadavania/?priezvisko=herzkov%C3%A1>>. Na oznámení bratislavského krematória o pohrebe sa uvádza meno Jolana Herzková. Pozri: Rozlúčky so zosnulými. Krematórium. Sme Bratislava, 25. 7. 2005 [online]. Dostupné na internete: <<https://bratislava.sme.sk/c/2311628/rozlucky-so-zosnulymi.html>>

„na vysokej škole nebude dariť“.⁵⁰⁰ Z Cyrilometodskej bohosloveckej fakulty bol v júni 1956 podmiennečne vylúčený poslucháč Lubomír Sedlák, nie však za účasť na nepovolených študentských zhromaždeniach, ale za „polemické návrhy a kritiku ateistickej propagandy na prednáškach zo spoločenských náuk“ v priebehu letného semestra.⁵⁰¹ Popri otvorených postihoch v podobe vylúčenia zo štúdia sa teda uplatňovali aj miernejšie formy represíí, napr. v podobe odobratia štipendia alebo ubytovania na internáte. Jeden z účastníkov májových študentských zhromaždení – Igor Gallo – ich pomenoval ako „tiché postihy“,⁵⁰² keďže v prostredí študentov a vo verejnosti rezonovali menej ako vylúčenie zo štúdia a takisto vyvolávali menšie pobúrenie. Na druhej strane prinajmenšom vážne skomplikovali postihnutým študentom priebeh štúdia, keďže sa im zvýšili náklady na štúdium.

V mnohých prípadoch prejavovali vysokoškolskí pedagógovia k postihnutým študentom sympatie. Napr. predsedovi „deklaračného výboru“ na „Suvoráku“ a neskôr na FFUK Jozefovi Jablonickému dekan J. Dekan súkromne povedal: „Vy ste konali správne. Dievčatá síce prejavovali nesprávne názory, ale vy ste to zvládli. Na komisii som povedal, že keby vás mali potrestať, vzdal by som sa funkcie dekana.“ J. Jablonický bol potrestaný až neskôr, po skončení štúdia, keď na základe intervencie nástupcu J. Dekana vo funkcii dekana fakulty Leva Hanzela mu nebolo umožnené niekoľko rokov pracovať v SAV.⁵⁰³ Jánovi Beňovi sa zas J. Dekan ospravedlňoval za svoj podiel na jeho vylúčení z KSČ po tzv. pyžamovej revolúcii slovami: „Pochopte ma, mám deti, chcel som, aby sa dostali na vysokú školu.“⁵⁰⁴ Keď poslucháčovi L. Mrňovi udeľovali dekan-ské pokarhanie pred nastúpenými akademickými funkcionármi, dekan fakulty Vladimír Karfík mu podal ruku so slovami: „Tak já vám děkuji.“ S podobnými sympatiami sa L. Mrňa stretol aj na skúškach, napr. na skúške z politickej ekonómie, kde aj napriek slabým vedomostiam mu skúšajúci zapísal známku výborný. O niekoľko dní sa ho členovia disciplinárnej komisie pýtali na študijné výsledky z predmetov marxizmu-leninizmu. „Vtedy som si uvedomil, ako sa nám usilovali pomôcť,“ uvádza L. Mrňa.⁵⁰⁵ J. Kamrla zasa uvádza, že ešte pred začiatkom disciplinárneho konania si ho ako aktívneho účastníka študentských zhromaždení predvolal rektor SVŠT Ernest Šišolák „s tým, že bude najlepšie, ak hneď odíde do Prahy. Vybavil mu prestup na České vysoké učení technické, čím sa Jozef vyhol osudu vylúčeného študenta a zároveň sa mu splnil sen o štúdiu na

⁵⁰⁰ A STU, f. Rektorát STU, D VI/2 – osobné spisy študentov.

⁵⁰¹ VNUK, František. Cyrilometodská bohoslovecká fakulta v rokoch 1950 – 1956. In *Historický zborník*, roč. 6, 1996, s. 108.

⁵⁰² GALLO, Igor. Ako sme to videli. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 113.

⁵⁰³ Rozhovor autora s Jozefom Jablonickým, 20. 2. 1994.

⁵⁰⁴ Rozhovor autora s Jánom Beňom, 8. 12. 1993.

⁵⁰⁵ Rozhovor autora s Lubomírom Mrňom, 11. 3. 1994.

najkvalitnejšej technickej škole v republike.“⁵⁰⁶ Pedagóg Právnickej fakulty UK Peter Colotka zasa študentke D. Kmotríkovej pri disciplinárnom konaní poradil: „Neboj sa, voľajako to urobíme, len im tam povedz, že si to urobila z nerozvážnosti. Poslúchla som ho, kvôli otcovi. Veľmi mi pomohol.“⁵⁰⁷ Cieľom takejto definície povolenej a očakávanej interpretácie svojho konania však bolo aj definovať vzorce správania vtedajších študentov do budúcnosti. Napríklad pri hlasovaní o vylúčení A. Blahu z ČSM sa len traja členovia príslušnej základnej organizácie odvážili zdržať hlasovania. „Tona vyhodili z fakulty a ja som sa cítila ako veľký zbabelec,“ spomína účastníčka zhromaždení. K tomu dodáva: „Rovnako mi bolo, keď som opakovane do kádrového dotazníka písala: Počas študentských udalostí som sa do nich zapojila z mladíckej nerozvážnosti, nevnímala som ich však politicky.“ Pri šikanovaní účastníkov májových diskusií, ale aj pre ovplyvnenie politického správania všetkých ostatných vrátane tých, ktorí sa správali pasívne, však bolo potrebné vytvoriť precedens, ktorý by zabránil, aby sa zapojili do podobných akcií kedykoľvek v budúcnosti: „Prístrihli mi krídla. Uvedomila som si, že je tu sila, proti ktorej nič nezmôžem. (...) Bolo mi nanič z podlosti, hrubosti a najmä zbabelosti.“⁵⁰⁸

Uvedené relácie účastníkov študentských udalostí v máji 1956, ako aj príslušné dokumenty potvrdzujú, že akademickí funkcionári vo väčšine prípadov, azda aj pod vplyvom krátko politického uvoľnenia na jar 1956, sa usilovali vyhnúť takým krokom, ktoré by viedli k prísny postihom študentov. Medzi prvými, ktorí kritizovali mierny charakter postihov, patrili tajomník SÚV ČSM Ivan Litvaj, ktorý na zasadnutí Predsedníctva SÚV ČSM 21. júla 1956 prezentoval referát určený pre nadchádzajúce plénum ústredného výboru tejto organizácie. V prvej časti referátu predniesol značne kritickú analýzu situácie na vysokých školách, v ktorej hovoril o „ochabnutí politického a ideologického života“, kritizoval „vrchnostenský pomer k študentom“, v dôsledku ktorého sa „mienka a poznatky študentov (...) nebrali v úvahu“. Zdôraznil však aj neprijateľnosť ďalšieho „extrému“, tzv. študentokracie (t. j. nadmerného zasahovania študentov do otázok riadenia a vyučovania, čím narážal na situáciu bezprostredne po roku 1948), ktorá podľa neho v školách už nemala miesto po príchode „nových učiteľov“. Mal tým na mysli pedagógov, ktorí už boli oddaní komunistickému režimu. Tam, kde navrhoval zmeny, bol však málo konkrétny. Cieľom činnosti ČSM malo byť, aby sa „študenti stali aktívnymi tvorcami zvyšovania úrovne svojej fakulty, aby sa zväzacké organizácie stali všestrannými pomocníkmi vedenia školy a profesorského zboru v príprave vysokokvalifikovaných odborníkov“. Navrhoval

⁵⁰⁶ HARMAŇOŠOVÁ, Maja – KAMRLA, Jozef. V roku 1956 sa zúčastnil študentskej rebélie, c. d.

⁵⁰⁷ K MOTRÍKOVÁ, Drahomíra. Ako sme to videli. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 115.

⁵⁰⁸ Tamže, s. 116.

„zintenzívniť politický život, masovo-politickú prácu, organizovať prednášky, besedy...“. Napriek uvedeným frázam však jeho vystúpenie obsahovalo zaujímavé postrehy. Poukázal na dve nereálne predstavy o vysokoškolákoch, ktoré rezonovali medzi predstaviteľmi vtedajšieho establishmentu: predstavu „ideálneho študenta-zväzáka, ktorému stačí pripomenúť základné ideologické poučky bez toho, aby sme ho o ich správnosti presvedčovali“, alebo obraz neuvedomelej masy, ktorej „treba všetko od začiatku vysvetľovať a zdôrazňovať (obyčajne sa to dialo kazateľským štýlom)“. Hovoril o pasivite funkcionárov ČSM na vysokých školách („Niektorí naši funkcionári, nemajúc pokyny zhora, často bezvládne stáli pred problémami, ktoré život prinášal“), ktorá však vyplývalo zo samotnej štruktúry organizácie a jej podriadeného postavenia voči KSČ. O tejto príčine však, samozrejme, nepovedal nič. Priznal časť viny za prepuknutie študentských protestov, keďže boli podľa neho „jedným z dôkazov nedostatočnej práce zväzových organizácií a orgánov“.

Z hľadiska ďalšieho postupu voči študentom však boli podstatné iné časti jeho referátu. Problém spočíval aj v samotných študentoch, ktorí boli údajne „nároční v požiadavkách k iným a príliš skromní v nárokoch voči sebe“. Podobne ako funkcionári KSČ rozdeľoval študentské požiadavky na správne a nesprávne. Medzi tie druhé patrili „niekedy socializmu nepriateľské požiadavky, namierené proti existencii Národného frontu, proti ideológii robotníckej triedy, uplatňované ultimatívnu formou“. Zopakoval aj argumenty vedenia KSČ a KSS, podľa ktorých cieľom nekonkretizovaných podnecovateľov májových študentských akcií bolo „získať našich vysokoškolákov k demonštratívny prejavom nesúhlasu s našim zriadením, ovplyvniť váhajúce, so socializmom nezrastené vrstvy nášho občianstva a vyvolať tak chaos v našej spoločnosti, z ktorého by ťažili domáce protisocialistické živly a zahraničná reakcia“. Tento cieľ sa síce nepodaril, najväčším zlom však boli zhromaždenia na internátoch zvolávané mimo rámca ČSM pod vedením deklaračných výborov. Tu však musel priznať aj to, že sa na ich vzniku a činnosti zúčastnili aj mnohí funkcionári fakultných organizácií ČSM („falošnú tvár organizátorov nevedela rozoznať aj značná časť funkcionárov fakultných organizácií ... podľahla ich demagogickému vplyvu“), pričom konkrétne menoval Františka Gacíka z internátu Mladá garda.

Zrejme v snahe kompenzovať skutočnosť, že štruktúry ČSM na centrálnej úrovni i na vysokých školách sa v máji 1956 ocitli v marginálnom postavení a fakticky na mnohých miestach ako aktéri vtedajších udalostí nefigurovali vôbec, vedenie ČSM na Slovensku vystúpilo veľmi jasne proti prílišnej zhovievavosti pri disciplinárnych postihoch: „Súdruhovia (vysokoškoláci i niektorí funkcionári ČSM – pozn. aut.) si pravdepodobne nesprávne vysvetľujú otázky triedneho boja. Veď iste by bolo nezmyslom dokazovať nám, že v Bratislave niet nepriateľov robotníckej triedy, nášho ľudovodemokratického zriadenia, nepriateľov komunistickej strany. Odkiaľ teda tie snahy bagatelizovať, odkiaľ teda tie snahy

zahládzať, o aký úmysel tu ide, súdruhovia! Oportunizmus tu nemá miesto.“ Litvaj zároveň nepriamo nabádal aktívnych účastníkov májových protestov vylúčiť z ČSM: „Výčiny, hulvátstvo voči akademickým funkcionárom, verejným činiteľom a súdruhom profesorom a predovšetkým – staving rezolúcie Mladej gardy pred nesmierne významný dokument strany. Takéto chovanie nie je zlučiteľné s členstvom v našom Zväze mládeže. Zväz mládeže nemôže vo svojich radoch trpieť kverulantské živly, ktoré sa votreli do radov nášho revolučného, jednotného Zväzu mládeže, jednotného zväzu robotníckej, roľníckej a študentskej mládeže.“⁵⁰⁹ Dôsledkom vylúčenia z ČSM však v mnohých prípadoch bolo aj vylúčenie z vysokej školy.

Aj ustanovenie Vysokoškolskej rady pri SÚV ČSM, ako to predpokladalo uznesenie májového zasadnutia ÚV ČSM, prebehlo až v situácii, keď už vedenie KSS malo situáciu na vysokých školách pod kontrolou. Bola to jediná forma, ktorá opatrným spôsobom umožnila diferenciaciu mládeže z hľadiska jej profesionálnych a študijných záujmov, pričom však nemohol byť narušený monolitný charakter organizácie. Vysokoškolské rady, tvorené členmi ústredných výborov a zástupcami vysokoškolských, resp. fakultných výborov ČSM, nadobudli iba poradnú a iniciatívnu funkciu, nemali právo vydávať inštrukcie alebo odporúčania organizáciám alebo nižším orgánom ČSM, alebo riadiť vysokoškolské komisie pri nižších orgánoch ČSM na Slovensku.⁵¹⁰

Dramatický spád udalostí v Maďarsku a Poľsku, ako aj prehlbujúci sa konflikt medzi vedením KSS a intelektuálmi z okruhu *Kultúrneho života* (Ondrej Pavlík, Juraj Špitzer, Ivan Kupec), pri ktorom sa zástupným predmetom sporu stali aj otázky týkajúce sa školskej reformy z roku 1953,⁵¹¹ prispeli k tomu, že k „študentským udalostiam“ sa vedenie KSS vrátilo až po uplynutí takmer troch mesiacov, keď už disciplinárne komisie na väčšine škôl skončili svoju činnosť. „Politické zhodnotenie“ študentských diskusií však už bolo súčasťou mocenského nástupu KSS, ktorá sa rozhodla v októbri 1956 zakročiť proti všetkým kritickým prejavom v intelektuálnej sfére. Mítingy, vrátane karnevalu, boli označené za „dielo reakcie“ a za ich príčinu „nízka ideovo-politická úroveň značnej časti poslucháčov a učiteľov vysokých škôl“. Byro ÚV KSS 12. októbra 1956 rozhodlo sprísniť kritériá pre prijímanie študentov za členov KSS. V budúcnosti mala byť strana otvorená len pre tých študentov, ktorí sa „osvedčili v ČSM alebo v iných funkciách“. Naopak, KSS sa mala zbaviť na vysokých školách „tých členov a kandidátov, ktorí vystupovali protistranícky a protištátne“. Predseda Zboru

⁵⁰⁹ SNA, f. SÚV ČSM, Predsedníctvo, rok 1956, kr. 30. Zasadnutie Predsedníctva SÚV ČSM 21. júla 1956.

⁵¹⁰ SNA, f. SÚV ČSM, Predsedníctvo, rok 1956, kr. 32. Zápisnica z XI. schôdzky Predsedníctva SÚV ČSM, ktorá sa konala 8. septembra 1956.

⁵¹¹ PAVLÍK, Ondrej. Ako je to s našou školskou sústavou? *Kultúrny život*, roč. XI., 1956, č. 26, s. 1, 3; PAVLÍK, Ondrej. Tak je to s našou školskou sústavou! *Kultúrny život*, roč. XI., 1956, č. 42, s. 3.

povereníkov Rudolf Strechaj dokonca vyzýval „smelo sa zbaviť ľudí, ktorí nie sú spoľahliví“.

Nesmelo sa pokúšať oponovať jedine funkcionár KSS na UK Miloš Gosiorovský. Upozorňoval, že situácia je nielen „dielom reakcie,“ ale aj „výsledkom našej zlej práce, čo reakcia po XX. zjazde využila“. Varoval, že opozičné tendencie narastajú v celej inteligencii, na vysokých školách „ČSM stratil náplň práce“. Východisko videl jedine v „otvorenom názorovom boji“. Gosiorovského vystúpenie vyvolalo na rokovaní pobúrenie, K. Bacílek ho podráždene zahriakol: „Nemôžeme byť naivní, išlo o dielo reakcie dostať študentov do ulíc a vyvolať kravály proti strane.“ Takmer doslova to po ňom zopakoval M. Lúčan. Byro ÚV KSS zároveň rozhodlo o opätovnom prehodnotení rozhodnutí disciplinárnych komisií, keď nariadilo vylúčiť „triedne nepriateľské a reakčné elementy“ z radov organizátorov a podnecovateľov májových študentských udalostí. Čistky mali postihnúť aj vysokoškolských učiteľov. Tí, ktorí mali na študentov „negatívny výchovný vplyv“, mali byť buď prepustení alebo pokiaľ išlo o vynikajúcich odborníkov, mali byť preradení na vedeckú prácu.⁵¹²

Zároveň sa však rezort školstva snažil riešiť aspoň tie najpálčivejšie problémy študentského života, konkrétne v oblasti ubytovania. V školskom roku 1956/57 sa totiž počet prijatých študentov na bratislavské vysoké školy zvýšil o 1 210. Ubytovacie možnosti však zostávali nezmenené. Získať ubytovanie na internátoch malo šancu iba 6 360 študentov z celkového počtu 11 163. Ďalších 6 360 bývalo u rodičov, 3 215 záujemcov mohli prijať podnájom, dochádzať malo 450 študentov. Neubytovaných zostalo 1 138 študentov. E. Sýkora, majúci na pamäti udalosti z mája, viackrát varoval, že následkom môže byť „veľká nespokojnosť v radoch študentov s nepriaznivým politickým dosahom... hrozí nebezpečenie, že nespokojnosť študentov vyvolá podobné akcie ako v máji t. r.“

Minister školstva Kahuda intervenoval u ministra obrany Bohumila Lomského s cieľom dosiahnuť uvoľnenie bývalého internátu na Lafranconi, ale bezvýsledne. Rezort školstva mal záujem aj o budovu bývalej učiteľskej akadémie na Cukrovej ulici. Povereníctvo školstva a kultúry teda žiadalo uvoľniť aspoň zabraté priestory bývalého internátu na letisku. Povereníctvo školstva a kultúry sa napokon rozhodlo situáciu riešiť zriadením nočlahárne na Bratislavskom hrade a v ďalších budovách, či tzv. „dvojitým obložení“ izieb, t. j. zavedením poschodových postelí, využitím spoločenských priestorov a suterénov na ubytovanie a pod. Ako uvádza Marta Glossová, pre ubytovanie zanechalo v predchádzajúcom školskom roku štúdium 332 študentov, ďalší bývali v internátoch „načierno“ u spolužiakov.⁵¹³

⁵¹² SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS. Zasadnutie BÚV KSS 12. 10. 1956. Politické zhodnotenie študentských diskusií a akcií na vysokých školách.

⁵¹³ SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 140. Zasadnutie SÚV KSS 3. 9. 1956. Správa o situácii v uby-

SLOVENSKÍ ŠTUDENTI A REVOLÚCIA V MAĎARSKU V OKTÓBRI 1956

Aktívna účasť maďarských vysokoškolákov na protisovietskom povstaní v Maďarsku v októbri 1956, činnosť tzv. Petófiho krúžku a rozpad oficiálnej maďarskej mládežníckej organizácie DISZ, podobne ako aj rozpad poľskej obdoby ČSM – ZMP spôsobili, že vysokoškoláci zostali predmetom pozornosti stranických orgánov aj na jeseň 1956. Hoci udalosti na Slovensku, resp. v Československu, nevyústili do podobných masových vystúpení ako v Maďarsku a Poľsku a v rámci „sovietskeho bloku“ zostalo Československo v uvedenom období stabilizačným faktorom, pričom slovenskí vysokoškoláci už boli zastrašení disciplinárnym konaním, predsa len aj na slovenských vysokých školách sa objavili sporadické prejavy nespokojnosti, resp. gestá naznačujúce sympatie s maďarskými revolucionármi.

Napríklad poslucháč Kazička na aktíve funkcionárov ČSM na Elektrotechnickej fakulte SVŠT v Bratislave 2. novembra 1956 v úvodnom prejave, venovanom maďarským udalostiam, vyhlásil, že ich príčinou bolo nerovnoprávne postavenie Maďarska vo vzťahu k ZSSR, ale aj zlá ekonomická situácia krajiny: „Pracujúci v snahe ju napraviť, chopili sa takých prostriedkov, aké mali k dispozícii.“ Násilie páchané na komunistoch bolo podľa neho spáchané z pomsty, pretože miestni funkcionári „sa cítili malými bohmi“. V podobnom duchu hovoril aj o vzťahu medzi Československom a ZSSR, napr. v súvislosti so sovietskou kontrolou ťažby uránovej rudy v Jáchymove, čo dokonca prirovnal k vykorisťovaniu: „Máme sa lepšie ako v Maďarsku, ale vzťah k Sovietskemu zväzu nie je taký, ako ho maľuje naša tlač a rozhlas.“ Podobne ako viacerí organizátori študentských zhromaždení v máji 1956 (J. Jablonický, R. Olšínský, F. Višváder), ktorí boli aktívnymi členmi KSS, resp. ČSM, ani Kazička nebol – prinajmenšom v danom čase – žiadnym nepriateľom režimu. Naopak, zastával funkciu predsedu ročníkového výboru ČSM za II. ročník a bol aj členom KSS. Študent Košina zas varoval, aby podobná nespokojnosť neprepukla aj v ČSR. Niektorí študenti fakulty tvrdili, že ČSR má rovnaké právo znárodniť Jáchymov, ako mal Egypt v prípade Suezského prieplavu, iní tvrdili, že namiesto rozvoja strojárstva by sa mali finančne prostriedky investovať do výstavby bytov. Študenti kladli počas aktívu aj ďalšie provokatívne otázky, napr. či sú predstavitelia vlády Jánosa Kádára predstaviteľmi robotníckej triedy, alebo prečo nedajú zbrane robotníkom (aktívnym

tovaní študentov vysokých škôl v Bratislave v školskom roku 1956/1957. Pozri tiež GLOSSOVÁ, Marta. Ubytovanie vysokoškolákov v Bratislave, c. d., s. 334.

účastníkom revolúcie – pozn. aut.), aby hájili svoje výdobytky.⁵¹⁴ Kazička neskôr tvrdil, že ním nadhodené otázky v úvodnom vystúpení boli vyjadrenia študentov, ktoré začul pred schôdzou a ktoré sa „snažil ako komunista vyvrátiť“. Napriek tomu však prokuratúra jeho vystúpenie hodnotila ako provokačné a „na príkaz poverenictva“ musel opustiť vysokú školu. Z podobných dôvodov bol vylúčený z Elektrotechnickej fakulty aj študent Luděk Tereba.⁵¹⁵ V súvislosti so študentskými udalosťami bol na fakulte inžinierskeho staviteľstva sledovaný aj poslucháč Vojtech Vítkovský, ktorého správa ŠtB, adresovaná tajomníkovi ÚV KSS Pavlovi Davidovi, charakterizovala ako jedného z prvých iniciátorov rezolučných zhromaždení (t. j. zhromaždení v máji 1956). Podľa hlásenia neustále hovoril s kolegami o politike: „Nanáša reakčné názory a udalosti v Maďarsku vysvetľuje v prospech Západu.“ Keďže sa vracal na internát v neskorších večerných hodinách (medzi 20.00 a 23.00 hod.), bol podozrievaný, že „odchádza do iných internátov, kde organizuje študentov“.⁵¹⁶ Ani na filozofickej fakulte nebola oficiálna interpretácia potlačenia maďarského povstania prijímaná jednoznačne. „Podľa niektorých informácií viedli sa v internátoch počas maďarských udalostí živé debaty. Tento zjav je dosť prirodzený. Avšak v argumentácii sa neraz prejavili vplyvy negatívne zamierené proti ľudovej demokracii.“⁵¹⁷

Svojich kolegov v Maďarsku podporili aj maďarskí vysokoškooláci v Bratislave.⁵¹⁸ Prejavy sympatií k maďarským povstalcem sa objavili aj medzi maďarskými stredoškoolákmi v Bratislave a v Lučenci, ktorí na sovietsky zásah reagovali nosením čiernych pásov v gombíkovej dierke. Viacerí pedagógovia a študenti boli označení za rozširovateľov maďarského nacionalizmu (napr. Július Mede, Zoltán Lengyel a Štefan Kardiš z Vysokej školy pedagogickej), rovnako ako redaktor *Új Ifjúság* Haraszty. Pedagogické gymnázium musel opustiť profesor Németi, ktorý bol vedúcim spevokolu maďarských vysokoškoolákov. Maďarská revolúcia v roku 1956 mala dozvuky ešte v ďalšom roku, keď sa na výročie revolúcie 1848 v bratislavskom Sade Janka Kráľa stretlo 15. marca 1957 pred sochou Sándora Petöfiho 120 študentov maďarskej národnosti.⁵¹⁹

Na Vysokej škole technickej v Košiciach študenti banickej fakulty 27. októbra 1956 odmietli prijať rezolúciu, ktorá by odsúdila „kontrarevolúciu“ v Maďarsku. O tri dni neskôr študenti III. ročníka tej istej fakulty Jozef Roman a Michal Leško na oficiálne zvolanej schôdzi ČSM na internáte iniciovali namiesto odsúhlasenia

⁵¹⁴ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 39. Udalosti v Maďarsku (1956).

⁵¹⁵ A STU, f. Elektrotechnická fakulta, D IV/5.

⁵¹⁶ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2267, a. j. 42. Správa o vysokoškooládoch v Bratislave (1956).

⁵¹⁷ A RUK, f. Rektorát UK, skupina Organizačné záležitosti, signatúra A 2/4, kr. 9.

⁵¹⁸ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 934. Zasadnutie BÚV KSS 7. 12. 1956. Správa o činnosti KSS a uplatňovaní jej vedúcej úlohy na Slovensku počas udalostí v Maďarsku.

⁵¹⁹ SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2246, a. j. 110. Správy o štátnobezpečnostnej situácii v predvolebnom období (1957).

rezolúcie odsudzujúcej maďarské povstanie minútu ticha na počesť padlých povstalcov. Ich vystúpenie zožalo potlesk, študenti vstali a skutočne držali minútu ticha. Študent Roman ďalej žiadal, aby bola uvedená do platnosti rezolúcia študentov prijatá na celofakultnej schôdzke VŠT v súvislosti so študentskými udalosťami v máji 1956 v Prahe. Študent Leško hovoril, že maďarskí vysokoškooláci revolučne povstali a sú preto ďalej, ako slovenskí vysokoškooláci. Zároveň uviedol, že československá tlač povrchno informuje o udalostiach v Maďarsku a na záver svojho príspevku konštatoval, že nad týmto by sa študenti i novinári mali zamyslieť. Košickí vysokoškooláci mali možnosť spoznať udalosti v Maďarsku na základe vlastnej skúsenosti. Niektorí z nich sa totiž priamo v čase vypuknutia akcie nachádzali v Budapešti, kam cestovali ako členovia basketbalového tímu na zápas. Boli svedkami prvej intervencie sovietskych vojsk proti pokojnej demonštrácii 23. októbra 1956. Správy ŠtB potvrdzujú, že títo vysokoškooláci mali na maďarskú revolúciu úplne iný názor ako vládna propaganda, a aj svojich spolužiakov presviedčali o tom, že „všetok maďarský ľud sa stotožňoval s povstalcami, lebo že Rusi tam robili útlak a že ide o maďarský oslobodzovací boj. Argumentujú s niektorými chybami maďarskej strany a vlády. V celku neveria, že išlo o kontrarevolúciu a o nastolenie kapitalizmu.“ Spomínaní študenti boli vylúčení zo štúdia a ich prípadom sa zaoberala ŠtB.⁵²⁰ Letáky na podporu maďarských povstalcov rozširovali v Košiciach aj žiaci základných škôl. Stalo sa to napr. na osemročných stredných školách na Puškinovej a Kováčskej ulici.⁵²¹

Stredoškooláci z bratislavskej IV. jedenásťročnej strednej školy 29. októbra 1956 sa pýtali, prečo bol potrebný zásah Sovietskej armády, keď Maďarsko nebolo ohrozené vonkajším nepriateľom, prečo sa Maďarsko nemôže stať neutrálnym štátom ako Švajčiarsko alebo Švédsko a pod. Ani riaditeľ školy, ani učitelia na ich otázky nedokázali zareagovať. Vysokoškooláci sa zasa pokúšali vyťažiť maximum zo situácie a nastolili požiadavky, ktoré sa objavovali aj v máji 1956. V prípade študentov Lekárskej fakulty UK išlo o obnovenie tradičných doktorských titulov (25. októbra 1956), resp. zrušenie štátnic z marxizmu-leninizmu (28. októbra 1956).⁵²² Študenti Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre 1. novembra 1956 napríklad žiadali, aby bolo zrušené vyučovanie ruštiny. Predseda ČSM na Slovensku Milan Rázus konštatoval, že v ich prípade, rovnako ako v prípade iných stredných a vysokých škôl, „nitky vedú k učiteľom, profesorom a asistentom“.⁵²³

Podľa historičky Muriel Blaive, odvolávajúcej sa na správu R. Baráka pre Politické byro ÚV KSČ z 28. decembra 1956, bolo v súvislosti s maďarskými udalosťami v Československu vyšetrovaných 35 študentov, z toho 34 už bolo väznených.

⁵²⁰ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 39. Udalosti v Maďarsku (1956).

⁵²¹ Archív Ústavu pamäti národa (A ÚPN), f. Krajská správa Ministerstva vnútra (KS MV) Košice, B-10, inv. č. 71, kr. 12, Hlásenie na MV Praha, s. 33.

⁵²² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2253, a. j. 40. Maďarsko, Poľsko.

⁵²³ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS 9. 11. 1956. Udalosti v Maďarsku.

Venuje sa však predovšetkým prípadom z Čiech (študenti z Prahy, Nymburku, Pardubic, Plzne a Brna), v súvislosti so Slovenskom spomína iba kauzu skupiny „Slovenský zlatý orol“.⁵²⁴ Z jej charakteristiky, ktorá bola uvedená v obžalobe proti iniciátorovi skupiny Jánovi Manasovi, vyplýva, že išlo o kresťanský orientovaných skautov, ktorí sa od roku 1947 primárne venovali organizovaniu výletov a táborov. Samotný J. Manas bol v roku 1951 spolu s dvoma rímskokatolíckymi farármi obvinený zo sypania piesku do ložísk železničných vozňov, prestrihovania telefónnych liniek a rozmnožovania protištátnych letákov. Po svojom prepustení v roku 1954 skupinu obnovil, avšak vo väčšine prípadov už bez pôvodných členov. Náčelnícka rada sídlila v Prievidzi, Handlovej, Považskej Bystrici, Bratislave, ako aj v Trenčíne, Trnave a Banskej Bystrici. Vydávala samizdatové časopisy *Táborák*, *Bystrina* a *Perute*. Ako sa uvádza aj v obžalobe, tieto časopisy nemali politický charakter, „až do mesiaca októbra neboli tieto časopisy otvorene zamerané proti ľud. dem. zriadeniu a ani otvorene nehovorili o programe ilegálnej organizácie ‚SZO‘.“ Jedine v časopise *Táborák* údajne vychádzali básne s nacionalistickou tematikou. Podľa obžaloby bolo cieľom J. Manasa vytvorenie Slovenského štátu. Bezprostredným dôvodom na zásah voči skupine však neboli spomínané slová, ktoré mal J. Manas údajne predniesť na vodcovských skúškach, ale nepodpísaný článok „Také je naše stanovisko“, opublikovaný v časopise *Táborák*. Podľa autorových slov časopis po prvý raz prináša také otvorené stanovisko: „...Nebudeme mlčať. Čas pohol dejinami. V Maďarsku tiekla krv a sloboda rozbehla sa po krajinách, aby vrátila ľudskosť a spravodlivosť. Žijeme 10 rokov v neustálej nádeji, že omyly, ktoré boli napáchané, sa skončia a národu slovenskému sa vráti sloboda. Doteraz sme pasívne čakali. (...) Sme za slobodu, pravdu a spravodlivosť. (...) Chceme, aby sme mohli voľne rozvíjať naše hnutie, aby mladosť slovenskej mládeže bola naplnená toľkými radosťami, koľko jej môže slobodný život poskytnúť. Chceme, aby nebolo viacej násilia, či telesného, alebo duševného, aby sa človeku vrátila ľudskosť a aby si národ voľne rozhodoval o svojom bytí. (...) Sme nekompromisní a neurobíme nikdy nikomu žiadne ústupky od našich cieľov a od našej idey. Keď bude treba, vždy pozdvihneme hlas na obranu práv človeka. Táborák po prvý raz prináša takúto otvorenú reč. Nebojte sa. Za pravdu sa nemá človek čo báť – pravda už nemôže mlčať. (...) Odsudzujeme krviprelievania v Maďarsku. Keď si národ rozhoduje o svojom bytí, nemá nikto právo ho olovom umlčať,“ uvádza sa v časopise. Zároveň sa autor (resp. autori) článku deklarovali ako pacifisti a odmietali akékoľvek násilie. Napriek tomu, že v informácii o prípade určenej pre P. Davida⁵²⁵ sa

⁵²⁴ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 100 – 101.

⁵²⁵ SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2249, a. j. 401. Obžaloba proti Jánovi Manasovi a spol. (1957). Pozri taktiež MARUŠIAK, Juraj. Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko. In KMEŤ, Norbert (ed.). *„Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmú...“ Pocta Jozefovi Jablonickému*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2005, s. 210 – 211.

nijaké ozbrojovanie u členov skupiny nespomína, dokonca zo správy vyplýva, že v skutočnosti ani zameranie skupiny nemalo primárne politický charakter, informácia podaná ministerstvom vnútra členom Politického byra ÚV KSČ tvrdí, že príslušníci „Slovenského zlatého orla“ sa „nedovoleným spôsobom ozbrojovali a údajne pripravovali zvrhnutie ľudovodemokratického zriadenia a obnovu slovenského štátu“.⁵²⁶ V súvislosti s činnosťou skupiny bolo do 6. decembra 1956 zatknutých 9 ľudí. S ohľadom na zameranie jej činnosti možno predpokladať, že išlo primárne o mladých ľudí vrátane študentov. Podobne ako M. Blaive, ani mne sa nepodarilo identifikovať iné prípady kriminalizácie slovenských študentov za aktivity v súvislosti s udalosťami v Maďarsku, resp. Poľsku na jeseň 1956. Takisto možno na základe doterajších zistení s M. Blaive súhlasiť, že ani na jar, ani na jeseň 1956 sa medzi vysokoškolákmi na Slovensku neobjavil zámer organizovať „revolúciu“, t. j. aktívne vystúpenie s cieľom dosiahnuť povalenie komunistického režimu, resp. zmenu mocenskej garnitúry vo vedení KSČ.⁵²⁷ Napokon, eskalácia násillia v októbri a novembri 1956 v Maďarsku vyvolávala negatívne reakcie aj u ľudí, ktorí nepochádzali z komunistického prostredia. Július Satinský, ktorý mal v tom čase pätnásť rokov, napríklad spomínal na maďarské udalosti takto: „Po Budapešti viseli na stĺpoch komunisti a tajní policajti! Pol roka mi bolo zle od žalúdka, hoci som nestraník.“⁵²⁸

Priebeh udalostí v Maďarsku a Poľsku na jeseň 1956, ako aj pomerne ľahostajnú reakciu československej verejnosti vedenie KSČ vnímalo ako potvrdenie správnosti svojej dovtedajšej politiky. Už na začiatku maďarských udalostí Milan Rázus kritizoval odpor a váhavosť proti vylučovaniu študentov – organizátorov študentských udalostí v máji 1956: „Na udalostiach v Maďarsku treba ukázať, že správne boli opatrenia.“⁵²⁹ Neskôr, 9. novembra 1956 P. David zasa nezabudol zdôrazniť, že mládež zohrala na strane „kontrarevolucionárov“ rozhodujúcu úlohu. Preto označil za mimoriadne dôležité venovať pozornosť mládeži, a to nielen maďarskej alebo vysokoškolskej: „Myslím, že tá staroba nášho ÚV nevie mládež zainteresovať, nevie jej dať to, čo potrebuje.“ Vyslovil názor, že ČSM ako oficiálna mládežnícka organizácia by sa mal viac podľa vzoru sovietskeho Komsomolu venovať organizovaniu zábavných podujatí namiesto organizačno-politických otázok. Negatívne však hodnotil aj postup v tzv. kádrovej politike, v podstate však iba opakoval už rozšírené tvrdenia oficiálnych predstaviteľov: „My stále lpieme na tej odbornosti a nie na ideologickej výške a pomere k nášmu režimu, chytáme sa ľudí, ktorých považujeme za odborníkov bez toho, aby sme

⁵²⁶ PERNES, Jiří. Ohlas maďarské revoluce roku 1956, c. d., s. 523.

⁵²⁷ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 96, 100 – 101.

⁵²⁸ SATINSKÝ, Július. *Chlapci z Dunajskej. Polstoročie*, c. d., s. 44.

⁵²⁹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 932. Zasadnutie BÚV KSS 25. 10. 1956. Informácia s. Lenárta, vedúceho tajomníka KV KSS Bratislava a s. Herckovej, tajomníčky MV KSS Bratislava o situácii v kraji Bratislava v súvislosti s udalosťami v Maďarsku.

vedeli, či nám ako odborníci nebudú škodiť (...) často sa tá odborná stránka nevypláca.“ R. Strechaj žiadal, aby sa k čistkám pristúpilo nielen v kultúre, ale aj vo viacerých centrálnych inštitúciách, napr. bratislavskom oblastnom vedení Štátnej banky československej. Neoficiálne navrhoval o. i. „naučiť stranícky aktív narábať so zbraňami“. S veľkou kritikou zo strany P. Davida a J. Valu sa stretla údajná pasivita odborov.⁵³⁰ Napriek tomu, že udalosti z mája 1956 sa v októbri – novembri nezopakovali, v diskusii na mestskej konferencii KSS v Bratislave delegát Michal Kovačik pesimisticky konštatoval, že napr. počas obvodnej konferencii ČSM v internáte Mladá garda 70 % vysokoškolákov schvaľovalo udalosti v Maďarsku.⁵³¹ Možno však konštatovať, že väčšina študentov, podobne ako zvyšku československej spoločnosti, zostala pasívna, prejavy nespokojnosti či dokonca otvorených sympatií voči maďarskej revolúcii zostali ojedinelé. Zo správ Štátnej bezpečnosti a krajských prokuratúr pritom vyplýva, že osobitne po druhej sovietskej intervencii aj tá časť obyvateľstva, od ktorej bolo možné očakávať protestný potenciál, začala vnímať existujúci režim ako dlhodobý faktor bez perspektívy zmeny v dohľadnom čase. Významnú úlohu zrejme hrali aj protimaďarské nálady v slovenskej spoločnosti⁵³².

⁵³⁰ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 933. Zasadnutie BÚV KSS 9. 11. 1956. Udalosti v Maďarsku.

⁵³¹ SNA, A ÚV KSS, f. Krajské a okresné konferencie KSS, a. j. 75, Mestská konferencia KSS Bratislava, 2. – 3. 1957.

⁵³² SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2237, a. j. 73. Správy krajských prokuratúr počas udalostí v Maďarsku (1956); SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2252, a. j. 39. Udalosti v Maďarsku (1956); SNA, A ÚV KSS, f. P. David, kr. 2253, a. j. 40. Maďarsko, Poľsko. Pozri aj BLAIVE, Muriel. Perceptions of Society in Czechoslovak Secret Police Archives: How a ‘Czechoslovak 1956’ was Thwarted. In BLAIVE, Muriel (ed.). *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*. London – New York : Bloomsbury Academic, 2019, s. 101 – 122; BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 291 – 293; MARUŠIAK, Juraj. Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko, c. d.

NOVÁ VLNA REPRESÁLIÍ OD JESENE 1956

Udalosti v Maďarsku sa stali ďalšou zámenkou pre nové kolo represálií na vysokých školách. „Hrozné zneužitie študentskej demonštrácie v Budapešti vrhá ako reflektor ostré svetlo na májové udalosti na našich vysokých školách,“ vyhlásil v duchu diskusií z Byra ÚV KSS 25. októbra a 9. novembra 1956 povereník školstva a kultúry E. Sýkora.⁵³³ Prejav nesúhlasu teda nadobudli už odlišnú dimenziu, boli dané do súvislosti s otvoreným násilím proti komunistickému režimu, v kontexte dvoch sovietskych intervencií znamenali hrozbu kriminalizácie, vládnuce špičky naznačili pripravenosť na vykonanie násilných zákrokov. Na rozdiel od Gosiorovského júnových téz o „pozitívnych i negatívnych stránkach diskusií“ v máji 1956 Sýkora už žiadne pozitívne aspekty diskusií nepripúšťal.⁵³⁴ Iniciátori májových protestov už boli označení za nepriateľov („reakčné elementy“), pričom povereník Sýkora negatívne definoval požadované vzorce správania. Študenti sa mali vystríhať útokov „proti marxizmu-leninizmu, proti armáde a proti jednote mládeže“.⁵³⁵ Vo svojom článku zadefinoval to, čo napr. historik Karel Kaplan označuje za „maďarský komplex“ vtedajších československých politických elít, t. j. definovania skúsenosti z maďarskej revolúcie v októbri 1956 ako jedného z kritérií pri posudzovaní politických udalostí a názorov, ktoré sa odklárňali od oficiálnych stanovísk.⁵³⁶ „Dobre uvažujte o týchto útokoch spod zorného uhla posledných udalostí v Maďarsku: postaviť vysokoškolské študentstvo proti štátnej ideológii, proti jednote mládeže a proti – armáde? Kam to malo vyústiť? Nie je to azda niekomu jasné?“⁵³⁷ V očiach E. Sýkoru ako predstaviteľa komunistických špičiek vtedajšieho Československa teda maďarské udalosti znamenali spätné potvrdenie správnosti politického kurzu, ktorý vedenie KSČ začalo realizovať po ukončení jarnej „diskusie“ v máji 1956. Argumentom v prospech inšpirácie protestov anonymnými a nekonkretizovanými nepriateľskými silami bolo napr. to, že protesty prebiehali veľmi podobne v rôznych internátoch.

Aktérov študentských udalostí Sýkora rozdelil na niekoľko kategórií. Lahším prehreškom bola politická neskúsenosť vysokoškolákov, na rozdiel od tých, ktorí

⁵³³ SÝKORA, Ernest. O čo išlo v máji a o čo ide dnes. *Naša univerzita*, 15. 11. 1956, roč. 2, č. 1 – 2, s. 1, 6.

⁵³⁴ GOSIOROVSKÝ, Miloš. I naďalej rozvíjať iniciatívu mládeže. *Naša univerzita*, 13. 6. 1956, roč. 1, č. 10, s. 1, 4.

⁵³⁵ SÝKORA, Ernest. O čo išlo v máji a o čo ide dnes, c. d.

⁵³⁶ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, c. d., s. 17.

⁵³⁷ SÝKORA, Ernest. O čo išlo v máji a o čo ide dnes, c. d., s. 1, 6.

priamo podliehali „reakčným elementom“, ktorých zámerom bolo dostať mládež do ulíc: „Značná časť študentstva vo svojej bezstarostnosti sa príliš nesnažila uvažovať, pod akou formou ustupujú reakčné elementy, keď ich plány hanebne stroskotali.“ Nezabudol však nespokojných študentov symbolicky marginalizovať, keď tvrdil, že „vo svojej zdrvujúcej väčšine študentstvo je oddané strane a vláde, pracujúcemu ľudu“. Pripustil aj oprávnenosť väčšiny požiadaviek, keďže sotva bolo možné skrývať existujúce nedostatky na vysokých školách.

Na druhej strane odmietol protesty ako cestu ich riešenia, pôsobenie tzv. deklaračných výborov, šírenie správ rozhlasovej stanice Slobodná Európa, činnosť údajných kuriérov, ktorí mali prenášať informácie o udalostiach medzi jednotlivými fakultami a internátmi a anonymné vystupovanie na schôdzach. Na legimitizáciu tvrdého postupu voči prejavom nespokojnosti použil nielen nedávne udalosti v Maďarsku, ale aj skúsenosti z dávnejšej minulosti: „Druhé heslo, pod ktorým reakcia postupovala, bolo heslo študentskej solidarity. Pod týmto heslom pár reakcionárov môže beztrešne robiť, čo sa im len zachce. Pod týmto heslom Odbor mladých demokratov pred rokom 1948 snažil sa zabrániť, aby sa vysokoškolskí zúčastňovali bojov za jednotu mládeže.“ Podľa neho opakovane toto heslo malo v máji 1956 znova „pomáhať izolovať študentov od ostatnej mládeže a rozbiť ČSM“. Negatívne vzorce správania („Zle znie, keď vykrikovanie, šuchanie nohami, nezdvorilosť, vyhrážanie sa ulicou a iné prejavy nedisciplinovanosti sa nazývajú hnutím.“) postavil do protikladu pozitívne definovanému správaniu: „Náš ľud si totiž zvykol hovoriť o hnutí mládeže v súvislosti s Traťou mládeže, s bojom za jednotu mládeže. Hnutím sa môže nazvať len nebývalá trvalá aktivita mládeže.“ Revolučná a bojová aktivita mládeže bola pri definovaní pozitívneho obrazu mládeže v podmienkach budovania socializmu vyzdvihovaná buď v kontexte minulosti, alebo v kontexte boja proti nepriateľom režimu: „Je čas smelo odhaľovať reakčné elementy a vymiesť ich energicky z vysokých škôl, lebo kazia pokrokové meno vysokoškolského študentstva pred celým pracujúcim ľudom.“ Táto požiadavka bola adresovaná nielen represívnym zložkám štátnej moci, ale aj samotným študentom. Rovnako aj skúsenosť z prvých rokov etablovania komunistického režimu, keď predstavitelia študentov – funkcionári ČSM – zároveň predstavovali nominálnych iniciátorov a vykonávateľov čistiek na vysokých školách, čo bolo označované za prejavy „študentokracie“ a nahradzovanie učiteľov študentmi, Sýkora zadefinoval ako fenomén, ktorý nie je aplikovateľný v súčasnosti, pretože v rokoch 1948 – 1949 ČSM „pomáhal prebojovávať myšlienku socialistickej školy“. Naopak, v roku 1956 bola aktivita študentov síce vítaná, ale iba „pri dôslednom dodržiavaní správnej pedagogickej zásady, aby učiteľ bol prvým na škole“. E. Sýkora túto skúsenosť nemohol obísť, keďže práve v uvedenom období sám stál na čele Zväzu slovenskej mládeže, resp. po roku 1949 na čele ČSM na Slovensku. Opätovne, dominantné postavenie učiteľa bolo možné spochybniť jedine v prípade, ak išlo o nepriateľa, resp. kritika

vtedajšieho režimu: „Nijako nemožno označiť za ‚študentokraciu‘, ak sa organizácie ČSM postaví proti takým učiteľom, ktorí prednášajú v rozpore s uzneseniami strany a vlády, zdôrazňujú ‚apolitickú‘ líniu (veď ako je známe, táto línia je vždy politická).“ Následne zadefinoval očakávania štátnej moci vo vzťahu k študentom. Požadoval od nich prácu v ČSM, pričom organizácia mala byť pevnou a zjednotenou. Ďalšou požiadavkou bolo nastolenie disciplíny a demonštrovanie oddanosti vo vzťahu k vládnucej moci a jej politickým ideálom, prípadne pripravenosť aktívne bojovať proti jej odporcom. To bolo možné realizovať prostredníctvom „kolektívneho života“ (t. j. pod kontrolou ČSM) či formou letnej aktivity mládeže (t. j. výpomoci národnému hospodárstvu počas letných prázdnin). Zároveň prostriedkom zlepšenia vzťahu študentskej mládeže k vládnucej moci mala byť užšia spolupráca s robotníckou a roľníckou mládežou, s ktorou mali vysokoškooláci organizovať spoločné podujatia. A v neposlednom rade požiadavkou režimu, tlmočenou poverenikom školstva, boli prejavy podpory oficiálnej politiky KSČ, ktoré však boli formulované veľmi všeobecne: „Je čas, aby celá vaša činnosť bola predchnutá ani na chvíľu neutíchajúcim zápalom, vyvierajúcim z uvedomenia si veľkých perspektív.“

To mohlo zo študentov zmazať kolektívnu stigmú, ktorá ich postihla v dôsledku májových študentských protestov, ktorými „sklamali dôveru ľudu“: „...urobte všetko, aby ste si dôveru ľudu zaslúžili.“ Mohli to urobiť napr. prijímaním rezolúcií, ktoré sa však mali diametrálne líšiť od rezolúcií z mája: „Čas je obrátiť sa na stranu a vládu s vyhlásením, že sa môže plne spoľahnúť na vysokoškolské študentstvo, že odsudzujete tú časť študentov v Maďarsku, ktorí sa dali zviazať kontrarevolučnými elementmi, že pozdravujete pokrokovú mládež Maďarska a Poľska, že nedovolíte rozbíjať jednotu mládeže, ale ešte v pevnejší šik sa spojíte s robotníckou a roľníckou mládežou, s bratskou mládežou českou, ukrajinskou a maďarskou, lebo v tom vidíte výraz jednoty nášho ľudu, výraz mohutnej sily a pevnosti nášho štátu.“ Keďže práve v októbri 1956 potrebovali predstavitelia vládnuceho režimu hlasnou propagandistickou kampaňou demonštrovať monolitný charakter spoločnosti a predísť tak potenciálnym prejavom nesúhlasu, ktorých sa v súvislosti s maďarskou revolúciou obávali, študenti takýmto gestom mohli odstrániť „stigmú“ z mája 1956: „Oznámte preto strane a vláde, že si vynaložíte všetko, aby ste si dôveru ľudu zaslúžili a nikdy ju ani na chvíľu nestratili“. Spôsob, akým E. Sýkora svoju požiadavku predostrel, však naznačuje, že oficiálna rétorika sa už posúvala skôr k očakávaniu vonkajších prejavov konformity. Dokonca možno povedať, že Sýkora svojím článkom tlmočil snahu o čo najrýchlejšie nastolenie štandardnej rutiny, aká v spoločnosti panovala pred začiatkom jarnej „diskusie“.

Čiastočnú empatiu voči protestujúcim študentom naopak naznačoval dekan Filozofickej fakulty UK Ján Dekan: „Veľká väčšina študentov bola úprimne presvedčená o čistote vlastných cieľov a práve preto pocítovala odhalenie politické-

ho pozadia týchto udalostí ako pošpinenie vlastných snáh“. Na druhej strane aj on podporil oficiálnu líniu, pričom „socialistický človek“ mal podľa neho právo na slobodnú výmenu názorov iba po splnení určitých podmienok, na prvom mieste ňou bola „plná morálno-politická zodpovednosť voči spoločnosti a vylúčenie všetkých prejavov demagógie“.⁵³⁸

Disciplinárne komisie aj po jeseni 1956 vo svojej činnosti pokračovali naďalej, nadobudli stály charakter a obdobie rokov 1957 – 1959 znamenalo nové pokračovanie čistiek. Tentoraz bola ich dôvodom snaha zlepšiť triedne zloženie poslucháčov, ale aj celkové prehodnotenie liberálnejšieho prístupu v kádrovej politike, praktizované po roku 1953. Navyše po októbri 1956 sa na Slovensku obnovila kampaň proti tzv. buržoáznemu nacionalizmu.⁵³⁹ Dôvodom vylúčenia riadne prijatých študentov bola spravidla angažovanosť rodičov v HSLŠ, resp. v Hlinkovej garde, alebo triedny pôvod študenta. Objavili sa však aj prípady, keď v zdôvodnení sa spomínala aj aktivita počas neoficiálnych diskusií v máji 1956.

Základné intencie perzekúcií na vysokých školách v druhej polovici 50. rokov však už boli naznačené v uznesení Politického byra ÚV KSČ z 2. 5. 1956, t. j. ešte pred konaním tzv. majálesov v Bratislave a v Prahe a následne na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 21. 5. 1956⁵⁴⁰ a na Celoštátnej konferencii KSČ. Udalosti na jar 1956 boli impulzom pre obnovenie kurzu, ktorý schválil ešte X. zjazd KSČ v júni 1954. Vtedy bola vytýčená požiadavka dosiahnuť zlepšenie sociálneho zloženia študentov na výberových školách a vysokých školách. Ministerstvo školstva začalo plniť direktívu straníckych orgánov ešte v letných mesiacoch 1956. Problémom však bolo, že počet detí z robotníckych a roľníckych rodín na výberových školách klesal napriek očakávaniam komunistickej moci kontinuálne od roku 1951. Dôvodom bol ich horší prospech v porovnaní s deťmi z iných vrstiev. Najhoršia situácia panovala na jedenásťročných stredných školách, skadiaľ sa regrutovali budúci vysokoškooláci. Z robotníckych a roľníckych rodín pochádzalo iba 42,5 % žiakov, hoci ak by zodpovedalo sociálnej štruktúre spoločnosti, ako si to želala KSČ, muselo by ich byť 68 %. Pritom pre deti z robotníckych rodín ani získanie vysokoškolského vzdelania nebolo atraktívne. Učitelia argumentovali: „Tak napr. na Mostecku žiak, ktorý po ukončení povinnej školskej dochádzky odíde priamo do povolania (dokonca aj žiak osobitnej školy), má väčší plat ako učiteľ.“ Napriek tomu však ministerstvo školstva rozhodlo venovať individuálnu pozornosť žiakom robotníckeho pôvodu, pre ktorých malo byť zabezpečené doučovanie, budovanie internátnych stredných škôl a do konca roku 1956 mali byť prijaté aj nové zásady pre poskytovanie štipendií žiakom stredných škôl

⁵³⁸ DEKAN, Ján. Študentské udalosti, aké boli... *Naša univerzita*, č. 1 – 2, 1956/1957, 15. 11. 1956, s. 2.

⁵³⁹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 931, Zasadnutie BÚV KSS 18. 10. 1956, Niektoré ideologické problémy práce strany na Slovensku.

⁵⁴⁰ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 128, a. j. 167, b. 3.

a vysokých škôl.⁵⁴¹ Ďalšie úvahy obsahovali návrhy napr. na zrušenie prijímacích skúšok na stredné školy, ktoré by nahradili záverečné skúšky v 9. ročníku, proti čomu však zástupcovia Ministerstva a Povereníctva školstva a kultúry mali výhrady, že takýto postup by negarantoval dobrý výber uchádzačov. „Kvalitu“ výberu malo garantovať aj zloženie komisií, ktoré „zaručí skutočne zodpovedné posúdenie ich schopností študovať,“ spočívajúce nielen na znalosti púhych faktických vedomostí. Pred prijímacím konaním malo byť členom prijímacích komisií vysvetľovaná nutnosť rešpektovania triedneho princípu.⁵⁴²

Výsledky výberového pokračovania do I. ročníkov vysokých škôl pre školský rok 1956/57 sa na Povereníctve školstva a kultúry prerokovali ešte v októbri 1956. Porada rozhodla zriadiť na preskúmanie študijných a kádrových otázok na každej fakulte trojčlenné disciplinárne komisie na čele s dekanom. Všetky študijné a kádrové otázky študentov vysokých škôl sa „v rámci presunu právomocí“ dostali do plnej kompetencie fakúlt a vysokých škôl. Jednoznačne však bolo stanovené kritérium činnosti týchto komisií, ktorým bolo zlepšenie triedneho zloženia škôl v prospech detí pracujúcich. Hoci už výsledky prijímacieho pokračovania v roku 1956 boli hodnotené pozitívne, najmä z hľadiska zvýšenia počtu prijatých uchádzačov robotníckeho pôvodu, Povereníctvo školstva konštatovalo, že aj napriek tomu „sa stalo, že boli prijatí do I. ročníkov študenti, ktorí na vysokú školu nepatria“, napr. deti „politicky zdiskreditovaných rodičov“. Týkalo sa to konkrétne syna spisovateľa Míla Urbana.⁵⁴³

V prípade detí z robotníckych a roľníckych rodín už v školskom roku 1956/57 platila zásada ich uprednostňovania aj pri nižšej úrovni vedomostí. Od uchádzačov o vysokoškolské štúdium trojčlenné prijímacie komisie nemali žiadať viac, ako bol obsah stredoškolského učiva. Povereníctvo školstva a kultúry navrhovalo, aby analogické opatrenia boli prijímané už pri prijímaní žiakov na stredné školy, najmä na jedenásťročných stredných školách. Na jedenásťročných stredných školách sa začali pripravovať komplexné materiály žiakov, obsahujúce ich charakteristiku a zhodnotenie z pohľadu učiteľov a ČSM, na základe čoho škola rozhodovala o odporúčaní, resp. neodporúčaní žiaka na ďalšie štúdium. Úlohou riaditeľov škôl bolo získanie stanoviska príslušného MNV, resp. odboru školstva ONV. Pred zasadnutím rady ONV však podľa návrhu mal ešte rozhodovať okresný výbor KSS.⁵⁴⁴ Tento návrh však nebol akceptovaný, neskôr bolo prijaté

⁵⁴¹ SNA, f. PŠK, kr. 209. Kolégium Ministra školstva 19. 7. 1956. Návrh súhrnných opatrení pre zaisťovanie pomoci deťom z robotníckych a maloroľníckych rodín pri ich vyučovaní na školách.

⁵⁴² SNA, f. PŠK, kr. 209. Kolégium Ministra školstva 19. 7. 1956. Návrh zásad pre prijímanie uchádzačov do výberových a vysokých škôl.

⁵⁴³ SNA, f. PŠK, kr. 197. Porada námestníkov 30. 10. 1956. Správa o priebehu a výsledkoch výberového pokračovania do I. ročníka vysokých škôl pre šk. r. 1956/57.

⁵⁴⁴ SNA, f. PŠK, kr. 188. Materiál na operatívnu poradu 22. 10. 1956. Správa o priebehu a výsledkoch výberového pokračovania do I. ročníkov vysokých škôl pre školský rok 1956/57.

rozhodnutie, aby materiály žiakov boli na OV KSS posielané iba „v prípade vyžiadania“, t. j. v prípade sporných prípadov. Proti tomu, aby OV KSS mali preokúvať všetky prihlášky maturantov, sa stavali samotní predstavitelia stranického aparátu, lebo by to znamenalo, že by sa naň prenášala nespokojnosť žiakov a rodičov.⁵⁴⁵ Súčasťou prijímacej skúšky sa po roku 1957 stal pohovor týkajúci sa znalosti uchádzača z oblasti vnútornej a medzinárodnej politiky. Ďalším krokom k dosiahnutiu vyššieho počtu robotníckych a roľníckych detí na vysokých školách mala byť presvedčovacia kampaň orientovaná na rodičov.⁵⁴⁶

Politicky motivované čistky, ktoré sa na vysokých školách konali po roku 1957, prebiehali v časovej koincidencii s viacerými inými previerkami, spomedzi ktorých boli najdôležitejšie tzv. previerky politickej a triednej spoľahlivosti, schválené spoločne so zásadami ich realizácie na zasadnutí Politického byra ÚV KSČ 10. decembra 1957.⁵⁴⁷ Previerky sa oficiálne mali týkať ministerstiev, resp. povereníctiev a ostatných centrálnych úradov, zasiahli však o. i. aj redakcie denníkov a týždenníkov, rozhlas, televíziu, vydavateľstvá, Osvetové ústredie, Slovenské múzeum v Bratislave a Národné múzeum v Martine, Čedok, banky, projekčné a rezortné výskumné ústavy, Slovenskú akadémiu vied (SAV) a ústredné orgány družstevných zväzov.⁵⁴⁸ Ich úlohou bolo eliminovať zo štátneho aparátu na centrálnej úrovni príslušníkov bývalých ekonomických elít, členov organizácií, ktoré počas druhej svetovej vojny kolaborovali s nacistickými okupantmi, vedúcich činiteľov mocenského aparátu predvojnovnej ČSR, vysokých hospodárskych úradníkov pred roku 1945 a aktivistov nekomunistických politických strán pred druhej svetovej vojny. Previerka mala zároveň postihnúť všetkých, ktorí „svojou činnosťou, chovaním i zameraním k pracujúcim stratili vo svojich funkciách politickú dôveru“, ľudí vylúčených z KSČ, ROH, obviňovaných z korrupcie, úplatkárstva, nemorálnych vlastností, kverulantstva a päťolízachstva. Previerky sa vzťahovali aj na ich najbližších príbuzných. Podobne to bolo v prípade ľudí, ktorí mali príbuzných a blízkych na Západe a príbuzných ľudí, postihnutých za „protištátnu činnosť“.⁵⁴⁹

Zasadanie Byra ÚV KSS rozhodlo o tom, že vzhľadom na odlišný historický vývoj na Slovensku sa previerka bude týkať aj členov fašistických organizácií

⁵⁴⁵ SNA, f. SÚV KSS, kr. 153, Zasadnutie SÚV KSS 24. 5. 1957. Správa o výsledku plnenia smerníc celoštátnej konferencie KSČ zlepšiť triedne zloženie na vysokých školách.

⁵⁴⁶ SNA, f. PŠK, kr. 197. Porada námestníkov 30. 10. 1956. Návrh opatrení pre zlepšenie výberového pokračovania na vysokých školách pre šk. r. 1957/58.

⁵⁴⁷ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 968, zasadnutie BÚV KSS 11. 1. 1958. Návrh na zabezpečenie uznesení Politického byra ÚV KSČ o prevedení previerky všetkých pracovníkov na ministerstvách a ústredných úradoch z hľadiska triednej a politickej spoľahlivosti na Slovensku.

⁵⁴⁸ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 161, a. j. 217, b. 2.

⁵⁴⁹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 968, zasadnutie BÚV KSS 11. 1. 1958. Návrh na zabezpečenie uznesení Politického byra ÚV KSČ o prevedení previerky všetkých pracovníkov na ministerstvách a ústredných úradoch z hľadiska triednej a politickej spoľahlivosti na Slovensku.

za Slovenského štátu (HSLŠ, HG, HM, DP, FS, Maďarská národná strana, Nyilaspart, hortyovská maďarská národná strana – Nemzeti Egyespart)⁵⁵⁰, ľudí, ktorí v tom čase zastávali významné funkcie v politickom, štátnom a hospodárskom aparáte vrátane ich najbližších rodinných príslušníkov a spolupracovníkov, ako aj tých, ktorí „aktívne bojovali proti ZSSR“ a príslušníkov tzv. Hašíkovej armády. Preverení nemali byť ani nositelia tzv. buržoázneho nacionalizmu. Pri týchto okruhoch preverovaných bol možný relatívne voľný výklad, aj uznesenie byra upozorňuje, že „pri posudzovaní kádrových závad z obdobia tzv. slovenského štátu je potrebné individuálne skúmať a brať do ohľadu aktívnu účasť v SNP, ako aj účasť v 1. čl. armádnom zbore v ZSSR“.⁵⁵¹

V žiadnom z dokumentov, ktoré boli schvaľované na úrovni Politického byra a Sekretariátu ÚV KSČ, resp. Byra a Sekretariátu ÚV KSS, nie sú do okruhu inštitúcií, ktorých by sa uvedené previerky mali týkať, zahrnuté vysoké školy. Absenciu systematického preverovania študentov v nadväznosti na previerky politickej a triednej spoľahlivosti potvrdzujú aj autori viacerých štúdií, ktoré sa uvedenou problematikou zaoberali, napr. Petr Cajthaml a Marek Ďurčanský, resp. Pavel Urbášek.⁵⁵² Napriek tomu však čistky na vysokých školách v rokoch 1958 – 1959 postihovali aj študentov, aj keď napr. na Vysokej škole ekonomickej v Prahe sa realizovali selektívne a týkali sa približne štvrtiny študentov. Boli však súčasťou opatrení realizovaných v súvislosti s odhalením údajných protistraníckych tendencií na tamojšej katedre marxizmu-leninizmu, kde pedagógovia Karel Kühnl a Vladimír Kusín mali pripravovať radikálny demokratický program, počítajúci o. i. so zavedením samosprávnych prvkov podľa juhoslovanského vzoru či slobodných volieb a opozičných strán. Previerka, zdôvodňovaná nerešpektovaním triednych hľadísk v priebehu prijímacieho konania a v dôsledku toho aj neuspokojivého triedneho zloženia poslucháčov, sa realizovala pod vedením IV. oddelenia ÚV KSČ, kam patrili aj vysoké školy, a Komisie straníckej kontroly pri ÚV KSČ. Realizovali sa podľa kritérií už prebiehajúcich previerok politickej a triednej spoľahlivosti. Týkala sa celkovo 474 študentov, pričom „kádrové nedostatky“ boli zistené u sedemdesiatich z nich. Dvadsať študentov bolo z dôvodu „triedneho pôvodu“ a „negatívneho vzťahu

⁵⁵⁰ Pravdepodobne ide o Stranu národnej jednoty (Nemzeti Egység Partja), po roku 1939 premenovanej na Stranu maďarského života (Magyar Élet Partja) – pozn. aut.

⁵⁵¹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 968, zasadnutie BÚV KSS 11. 1. 1958. Návrh na zabezpečenie uznesení Politického byra ÚV KSČ o prevedení previerky všetkých pracovníkov na ministerstvách a ústredných úradoch z hľadiska triednej a politickej spoľahlivosti na Slovensku.

⁵⁵² Pozri CAJTHAML, Petr – ĎURČANSKÝ, Marek. Dobové souvislosti a ohlas prověrek politické a třídní spolehlivosti v roce 1958 na Univerzitě Karlově. In *Práce z dějin Akademie věd*, roč. 2, 2, 2010, s. 119 – 128; URBÁŠEK, Pavel. Peripetie třídní politických prověrek na Univerzitě Palackého v Olomouci. In *Práce z dějin Akademie věd*, roč. 2, 2, 2010, s. 105 – 118. Pozri taktiež CAJTHAML, Petr. Prověrký politické a třídní spolehlivosti v roce 1958. In ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav a kol. *Prověrký a jejich místo v komunistickém vládnutí...*, c. d., s. 54 – 71.

k ľudovodemokratickému zriadeniu“ vylúčených zo štúdia. Nebol však záujem o ich ďalšie rozširovanie, lebo akcia sa „vďaka iniciatíve nižších zložiek začala vymykať z rúk“ jej iniciátorov. Na Univerzite Karlovej čistky postihli jednotlivých študentov,⁵⁵³ podobne ako na Slovensku, kde sa mi takisto nepodarilo identifikovať prípady systematického preverovania študentov vysokých škôl riadeného najvyššími orgánmi KSS.

Disciplinárne komisie začali pri preskúvaní osobných materiálov študentov rozhodovať so spätnou platnosťou, pretože ich vylučovali za skutočnosti, ktoré vysokým školám boli známe v čase ich prijímania na štúdium. Tak napr. z bratislavskej FFUK musel v 5. ročníku štúdia odísť Zdeněk Solfronk za to, že jeho, v tom čase už mŕtvy otec, bol horlivým členom Československej strany národno-socialistickej a priaznivcom T. G. Masaryka a E. Beneša. Jeho ďalším previnením bolo, že manžel sestry jeho matky bol zaistený pre protištátnu činnosť. Okrem šírenia politických vtipov údajne tvrdil, že „študenti v Bratislave neboli dosť šikovní, aby si uplatnili svoje požiadavky“, a na internáte Horský park spieval so spolužiakmi pieseň „Kto za pravdu horí...“ na znak solidarity s maďarskými povstalcami. Navyše mal hovoriť o bojkote sovietskych kultúrnych podujatí a filmov a vyhlásil, že „naši vedeckí pracovníci nemôžu vedeckú činnosť iniciatívne rozvíjať podľa svojich názorov, lebo línia im je diktovaná zhora“.⁵⁵⁴ Ako spomína Igor Gallo, jeden z účastníkov študentských protestov v máji 1956, jedným z dôvodov, ktorý mu bol oznámený počas pohovoru, bola účasť na zhromaždeniach v máji 1956 („Vyhodili ma zo štúdií ... za päťdesiaty šiesty.). Na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského bol vylúčený poslucháč Peter Ševčovič, takisto v poslednom ročníku štúdia.⁵⁵⁵ Z Chemickej fakulty SVŠT, takisto za účasť na študentských akciách, musel 10. apríla 1957 odísť poslucháč Pavol Hnidka. Jemu nepomohlo ani to, že svoje vystúpenie na zhromaždení oľutoval, ďalším argumentom bolo údajné členstvo otca v HSLS a HG, čo Hnidka popieral, navyše v čase, keď mal 10 rokov, jeho brat zmizol, údajne pre účasť na špionážnom kurze.⁵⁵⁶ Na Fakulte inžinierskeho staviteľstva SVŠT sa predmetom vyšetrovania orgánov Ministerstva vnútra ČSR stal študent 5. ročníka Emil Gallik, ktorý podporoval rezolúcie z mája 1956. Na jeho stranu sa však postavila tamojšia základná organizácia KSS.⁵⁵⁷ Preto odhadovaný počet 10, resp. 12 študentov vylúčených za účasť na májových diskusiách zrejme ešte stále nebude konečný. Dodatočné vylúčenie hrozilo napr. aj jednému z členov tzv. deklaračného výboru na internáte

⁵⁵³ Pozri URBÁŠEK, Pavel. Peripetie triedné politických prověrek, c. d.; CAJTHAML, Petr – ĎURČANSKÝ, Marek. Dobové souvislosti, c. d., s. 123 – 124, 129.

⁵⁵⁴ SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2252, a. j. 540. Správa o Zdenkovi Solfronkovi (1959).

⁵⁵⁵ GALLO, Igor. Ako sme to videli. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 112–113.

⁵⁵⁶ A STU, f. Rektorát SVŠT (R SVŠT) – D III/5, inv. č. 1436, kr. 123.

⁵⁵⁷ SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2250, a. j. 467. Správa o poslucháčoch V. ročníka Fakulty inžinierskeho staviteľstva SVŠT (29. 5. 1958).

Mladá garda Richardovi Volekovi, pretože pochádzal z katolíckej rodiny a jeho otec i dvaja bratia boli v rokoch 1947 – 1948 z politických dôvodov uväznení. Za jeho vylúčenie intervenoval predseda MNV v Chynoranoch, odkiaľ pochádzal. Paradoxne, zachránil ho list, ktorý v jeho prospech na fakultu poslal predseda miestnej organizácie KSS.⁵⁵⁸ V rámci celej ČSR bolo za účasť na májových študentských diskusiách vylúčených 32 študentov, 13 malo prerušené štúdium na dva roky. Ani toto číslo zo začiatku apríla 1957 však nemusí byť konečné, keďže udalosti v máji 1956 sa spomínali ako dôvod vylúčenia zo štúdia aj v neskorších rokoch.⁵⁵⁹

Už na jeseň 1956 však zároveň začalo vylučovanie študentov z dôvodu triedneho pôvodu, resp. politickej minulosti rodičov. Napr. na FFUK nebol umožnený zápis riadne prijatej študentke Edite Lieskovskej pre aktivity otca v HSLS a HG na Starých Horách. V roku 1957 FFUK musela z kádrových dôvodov opustiť školu Judita Podolinská-Mrozeková, pretože jej otec bol živnostník, disciplinárnou komisiou obvinený z účasti na arizácii. Ďalším postihnutým bol Otakar Meruňka. V roku 1959 bol vzhľadom na svoj pobyt v sovietskom gulagu vylúčený z FFUK študent Dušan Slobodník.⁵⁶⁰ Impulzy na vylučovanie študentov zo škôl dodávali okresné národné výbory a okresné výbory KSS podľa miesta bydliska. Zdôvodňovalo sa to – aj u študentov vyšších ročníkov – spätným preskúmaním rozhodnutia o prijatí, dôvodom teda bolo, že dotyčný „nesplňa podmienky k prijatiu na vysoké školy podľa smerníc Ministerstva školstva“.⁵⁶¹

Z Fakulty inžinierskeho staveľstva SVŠT bol takýmto spôsobom vylúčený Gustav Chovaniec, lebo v dome jeho rodičov sa zhromažďovala sekta adventistov,⁵⁶² strojnícku fakultu opustil poslucháč Ignác Brodčan.⁵⁶³ Z politických dôvodov bol z fakulty inžinierskeho staveľstva 17. novembra 1956 vylúčený Gabriel Surdus, pretože jeho otec bol pred rokom 1948 súkromným podnikateľom.⁵⁶⁴ Je viac než pravdepodobné, že tento výpočet vylúčených nie je definitívny a v skutočnosti bolo na základe „nesprávneho triedneho pôvodu“ vylúčených podstatne viac vysokoškolákov. Za aktivity svojich detí však pykali aj ich rodičia. V roku 1959 bol z KSČ vylúčený napr. lekár Alexander Pestremenko, pričom dôvodom bolo, že jeho syn sa zúčastnil na študentských aktivitách, prejavoval sympatie k maďarskej revolúcii a bol za to vylúčený zo štúdia na vysokej škole.⁵⁶⁵ Účasť na

⁵⁵⁸ VOLEK, Richard. Ako sme to videli. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 117.

⁵⁵⁹ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 128, a. j. 167, b. 2. Zpráva o situaci na vysokých školách.

⁵⁶⁰ A RUK, f. Rektorát UK, skupiny Disciplinárne záležitosti študentov, signatúry D 4/3, kr. 276.

⁵⁶¹ A STU, fond R SVŠT – D III/5, inv. č. 1425, kr. 123.

⁵⁶² Tamže.

⁵⁶³ A STU, A – II/5, inv. č. 38.

⁵⁶⁴ A STU, fond R SVŠT – D III/5, dekréty o vylúčení zo štúdia.

⁵⁶⁵ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1022. Zasadnutie BÚV KSS 11. 12. 1959. Správa o šetrení príčin vylúčení MUDr. Alexandra Pestremenka zo strany.

študentskom majálese v máji 1956 sa stala prifažujúcou okolnosťou aj pre Juraja Alnera. V polovici 50. rokov bol prijatý na Vysokú školu pedagogickú a Filozofickú fakultu UK (odbor slovenský jazyk – nemecký jazyk), hoci jeho nevlastný otec bol z politických dôvodov väznený. Podľa jeho slov, v roku 1956 v dôsledku dodatočného preverovania jeho kádrových materiálov po tom, ako sa prihlásil na turistický zájazd do Budapešti, vyšlo najavo stíhanie jeho nevlastného otca. Dovtedy vo všetkých dokumentoch uvádzal iba svojho vlastného otca, ktorý zomrel v roku 1941. K prijatiu na vysokú školu mu pomohli aj posudky susedov, v ktorých politické prenasledovanie nevlastného otca nebolo spomenuté. Zasluhou učiteľov Vysokej školy pedagogickej mu bolo umožnené dokončiť vysokoškolské štúdium a získať diplom, nezískal však „umiestnenku“ ako pedagóg: „Kolegovia išli, dostali umiestnenky na rôzne školy, ja žiadnu s tým, že mám ísť na dva roky do výroby, ako to bolo vtedy napísané: ‚oboznámiť sa s robotníckou triedou‘. No a ja som sa asi týždeň po promócií ženil prvý raz a s kolegyňou, ktorá dostala umiestnenku na gymnázium do Krupiny, tak som jednoducho šiel s ňou do Krupiny. No a jediné miesto, ktoré som tam našiel s týmto odporúčaním, bol pomocný robotník v krupinskej Fatre, tam sa vyrábali mušty, takže som tam nejaký čas pracoval vo fabrike ako pomocný robotník“. Prácu učiteľa získal až po absolvovaní šesťmesačnej základnej vojenskej služby.⁵⁶⁶

Pre „nesprávny“ triedny pôvod bol šikanovaný dokonca aj syn známeho lekára, profesora Konštantína Čárskeho, ktorý sa v školskom roku 1959/60 pokúšal dostať na Lekársku fakultu UK. Oficiálne nebol prijatý pre „pre veľký počet uchádzačov“, čomu však azda nikto neveril, a jeho otec na to reagoval sťažnosťami na predsedníctvo vlády, Zbor povereníkov, Kanceláriu prezidenta republiky i Povereníctvo vnútra. Intervencie mali úspech, ale napriek tomu, že po podaní odvolania bol prijatý, rektor univerzity Michal Topoľský, podobne ako členovia odvolacej komisie a základná organizácia KSS na fakulte vyvinuli tlak na to, aby Byro Mestského výboru KSS rozhodnutie zmenilo, a Čárskeho syn prijatý nebol. Celá záležitosť sa napokon dostala až na rokovanie Byra ÚV KSS. Povereník školstva a kultúry Vasil Biľak⁵⁶⁷ jeho členov informoval, že hoci komunistická moc s profesorom Čárskym perspektívne nepočítala, musí vziať do úvahy, že „ešte prednáša na lekárskej fakulte a je hlavným odborníkom pre chirurgiu na Slovensku“. Neprijatie syna na fakultu by teda podľa logiky vedenia KSS muselo mať za následok prepustenie aj jeho otca. Hlavným dôvodom, prečo sa vedenie KSS napokon jednomyseľne rozhodlo v prospech Čárskeho, však bola absurdita celej situácie. „Nikto nezodôvodní, ako je možné, že dr. Čársky môže prednášať a vy-

⁵⁶⁶ ALNER, Juraj – ELIÁŠOVÁ, Helena. Príbeh pamätníka Juraj Alner (1937). *Ústav pamäti národa – oficiálna webová stránka*. Dostupné na internete: < <https://www.upn.gov.sk/sk/pribeh-pamatnika-juraj-alner-1937/>>. Rozhovor autora s Jurajom Alnerom. Bratislava, 29. a 30. 9. 2020.

⁵⁶⁷ Vasil Biľak nahradil na tomto poste Ernesta Sýkoru 8. decembra 1958.

chovávať mladých medikov, ale jeho syn nemôže byť poslucháčom.“ Navyše profesor Čársky bol verejne známa osobnosť a vedúci predstavitelia KSS sa obávali, že „sa bude diskutovať o diskriminácii detí lekárov (...) toto sa bude zneužívať ako asociálny postup zo strany školskej správy i MV KSS.“⁵⁶⁸ Svoju rolu zrejme zohral aj fakt, že Čársky bol autoritou medzi zdravotníckymi pracovníkmi, pričom vedúci predstavitelia KSS takisto mali záujem o priazeň kvalitných lekárov.

Na základe prehľadu spracovaného M. Glossovou z „dokázateľne iných ako prospechových dôvodov“ boli z UK a SVŠT vylúčení dvaja, resp. traja študenti. Ich počet sa zvýšil v roku 1957 na desať, resp. troch, v roku 1958 sa to týkalo iba šiestich študentov UK. Nový vrchol bol zaznamenaný v rokoch 1959 a 1960, keď UK muselo opustiť 20, resp. 24 študentov, kým zo SVŠT ich odišlo nedobrovoľne sedem, resp. päť. Odvtedy ich počet klesal (napr. na UK v rokoch 1961 – 1963 to boli jeden až tri prípady ročne, na SVŠT dokonca ani jeden).⁵⁶⁹ Z uvedených údajov vyplýva, že najväčšie vlny individuálneho vylúčovania nepripadali na previerky triednej a politickej spoľahlivosti v roku 1958, ktoré boli poslednými väčšími masovými „previerkami“ pred normalizačnými čistkami v rokoch 1969 – 1970. V uvedenom období sa mi nepodarilo identifikovať žiadnu centrálnu plánovanú čistku medzi vysokoškolákmi, preto sa nazdávam, že išlo primárne o iniciatívu časti akademických funkcionárov. Napriek tomu nemožno vylúčiť nepriame súvislosti so spomínanými „previerkami triednej a politickej spoľahlivosti“. Pri ich realizácii v roku 1958 boli na rozličných úrovniach vypracúvané zoznamy závadných, nespoľahlivých osôb. Hoci sa primárne dotýkali štátnych orgánov a centrálnych inštitúcií, vrátane takých, akými boli rozličné výskumné ústavy a SAV⁵⁷⁰, živelne sa prelievali do krajov a okresov.⁵⁷¹ Vedúci predstavitelia KSČ a KSS o tom, že previerky neprebíhali iba na centrálnych úradoch, vedeli, ale nič proti tomu neurobili, resp. robili veľmi málo. Spravidla sa obmedzili na verbálnu kritiku „mechanického uplatňovania zásad previerok“, Politické byro ÚV KSČ však pozitívne hodnotili, že so „zásadami kádrovej politiky bol oboznámený široký okruh stranických funkcionárov a urobený rozhodný nástup proti liberalistickému poňatiu zásad kádrovej politiky“.⁵⁷² V takejto atmosfére viacerí regionálni či miestni funkcionári KSČ označovali previerky za „druhý február“⁵⁷³. Navyše, previerky prispeli k zmene systému kádrovej práce a k vy-

⁵⁶⁸ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1016, zasadnutie BÚV KSS 18. 9. 1959. List s. povereníka Biľaka prvému tajomníkovi ÚV KSS Bacilkovi vo veci štúdia syna prof. dr. Čárskeho na Lekárskej fakulte.

⁵⁶⁹ GLOSSOVÁ, Marta. *Previerky a vylúčovanie*, c. d., s. 183.

⁵⁷⁰ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 985, zasadnutie BÚV KSS 8. 8. 1958. Správa o výsledkoch previerky v SAV.

⁵⁷¹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 976, Zasadnutie BÚV KSS 5. 4. 1958. Listy - ohlasy na prejav povereníka A. Horáka.

⁵⁷² NA, f. KSČ-ÚV, 02/2, sv. 177, a. j. 241, b. 12.

⁵⁷³ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 976, Zasadnutie BÚV KSS 5. 4. 1958. Listy - ohlasy na prejav povereníka A. Horáka.

tvoreniu oddelení evidencie kádrov, ktoré boli odbremenené od bežnej personálnej agendy.⁵⁷⁴ Previerky tak prispeli nielen k opakovanému inštitucionalizovaniu hodnotenia tzv. bývalých ľudí (t. j. predstaviteľov politických, ekonomických či kultúrnych elít spreď roku 1958), k novej definícii a identifikácii nepriateľov režimu a k mobilizácii štruktúr stranického a štátneho aparátu.⁵⁷⁵ Je vysoko pravdepodobné, že poznatky o študentoch, ktorí boli po roku 1958 vylúčení zo štúdia z politických dôvodov (resp. o ich rodičoch), boli získané práve počas previerok triednej a politickej spoľahlivosti a následne poskytované príslušným vysokým školám.

Na druhej strane, v porovnaní s hromadnými previerkami v rokoch 1948 – 1950, počet vylúčených študentov – jednotlivcov bol podstatne nižší. Tieto represie síce posilnili prítomnosť strachu medzi študentmi, ale neznamenali drastický pokles študujúcich tak, ako sa to udialo na začiatku obdobia stalinizmu.

Ani represie, ani zmena kritérií pre prijímanie na vysoké školy však nezmenili napätie medzi vonkajšími prejavmi lojality voči režimu a nízkym záujmom aktívne sa podieľať na jeho aktivitách. Orgány Ministerstva vnútra ČSR napr. informovali tajomníka ÚV KSS P. Davida o malom záujme študentov vysokých škôl o nadchádzajúce voľby do národných výborov v máji 1957⁵⁷⁶ a v prípade študentov Fakulty inžinierskeho staviteľstva SVŠT o oslavy 40. výročia boľševickej revolúcie. Na verejných oslavách na Stalinovom námestí (v súčasnosti Námestí SNP) v Bratislave sa 6. novembra 1957 z celkového počtu 230 študentov piateho ročníka zúčastnilo iba 12, z celej fakulty to bolo 29 poslucháčov.⁵⁷⁷ Aj v podmienkach čistiek prebiehajúcich na vysokých školách sa však mnohí študenti snažili zachovať si nezávislý pohľad na svet, čo sa prejavovalo prinajmenšom v podobe študentskej recesie. Prejavovala sa najmä počas významných udalostí v živote študentov, sprevádzaných oslavami a špecifickými rituálmi. Tak v roku 1959 Bratislava bola znova svedkom „majálesu“, aj keď v podstatne skromnejšej podobe. O jeho usporiadanie sa pokúsili študenti viacerých fakúlt SVŠT v súvislosti s ukončením vojenskej prípravy. Študenti fakulty strojného inžinierstva usporiadali pochod okolo internátu Mladá garda v plynových maskách. Ako spomína Rudolf Schuster, akcia študentov fakulty inžinierskeho staviteľstva mala pripomínať vojenskú prehliadku, pričom on sám sa obliekol do uniformy pripomínajúcej generála Milana Rastislava Štefánika: „Spolužiaci ma odhovárali, báli sa, veď Štefánik ako buržoázny politik bol v tej dobe v nemilosti. Trval som

⁵⁷⁴ NA, f. KSC-ÚV, 02/2, sv. 201, a. j. 201, b. 8.

⁵⁷⁵ ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav. Prověrky v komunistickém Československu: Několik obecných poznámek. In ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav a kol. *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí ...*, c. d., s. 5-12.

⁵⁷⁶ SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2246. Krajská správa Ministerstva vnútra, Bratislava 8. 3. 1957.

⁵⁷⁷ SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2250, a. j. 467. Správa o poslucháčoch V. ročníka Fakulty inžinierskeho staviteľstva SVŠT (29. 5. 1958).

na svojom a ubezpečil som ich, že následky ponesiem sám. Požičal som si kostým zo Slovenského národného divadla a medaily som si vyrobil z kovových žetónov, ktoré sme používali v jedálni na výdaj príborov.“ Podľa jeho slov záhradník z internátu Mladá garda si obliekol uniformu účastníka vojenskej prípravy zo štvrtého ročníka so štyrmi včkámi na rukáve a šoféroval dvojkolesový záhradný traktor, vyzdobený tak, aby pripomínal reprezentačný automobil („Spredu, pomocou namaľovaného kartónu, vyzeral ako luxusný mercedes“). Súčasťou korby bolo kreslo, obložené fikusmi z internátnej chodby. V noci pred rozlúčkou študenti nacvičovali prehliadkový pochod na štadióne Mladej gardy, ktorý sa hrával počas vojenských prehliadok 9. mája. R. Schuster mal pripravené dva „vyraďovacie rozkazy“, jeden oficiálny, schválený vojenskou katedrou a druhý menej formálny. Oficiálna časť ukončenia vojenskej prípravy prebehla na dvore fakulty, ktorá sa v tom čase nachádzala na Tolstého ulici v Bratislave, neoficiálna na nádvorí Mladej gardy. Veliteľom prehliadky bol študent Milan Feňár, študenti boli recesisticky rozdelení na čaty „s hrdlom bez dna“ (študenti, ktorí boli známi vysokou mierou konzumácie alkoholu), „ženáčov“, „bifľošov“, „zaháľáčov“ a „darebákov“, ktorých R. Schuster v uniforme gen. Štefánika postupne zdravil. Niektorí študenti reagovali slovami „Bravó, generál Štefánik“. Následne študenti dostávali recesisticky formulované otázky. Akcia vyvolala podráždenie prítomných pracovníkov vojenskej katedry. Z recesistickej slávnosti sa zachoval krátky nemý film, trvajúci tri a po minúty.

Otvoreným konfliktom sa však skončila podobná akcia organizovaná študentmi Fakulty architektúry a pozemného staviteľstva SVŠT.⁵⁷⁸ Pri príležitosti zakončenia vojenskej prípravy študenti 4. ročníka 8. mája 1959, v predvečer Dňa víťazstva, t. j. štátneho sviatku Československa, usporiadali maškarný sprievod mestom bez vedomia príslušnej základnej organizácie ČSM a katedry vojenskej prípravy. Zaobstarali si maškarné úbory a hudobníkov. Sprievod sa skončil pred internátom Mladá garda, kde študent Böhm prečítal slávnostný „rozkaz“ a začal „vyznamenávať“ študentov napr. lízankou, vrtákom, mliekom či puzdrom od prezervatívu. Zhromaždenie podľa správy ministerstva vnútra riadili študenti, ktorí „neboli ani podľa svojho triedneho a politického profilu najvýraznejší“, čím sa celá akcia dostala do úplne inej, politickej roviny. Keď ich pochod zastavil plk. Tkáč z katedry vojenskej prípravy, študenti stojaci na balkóne reagovali piskotom a vulgárnymi pokrikmi. Študenti vystúpili na obranu svojich kolegov, odmietli sa dať legitimovať a vykrikovali: „Militarizujete nám vysoké školy, militarizujete nám internáty.“ Hoci fakultní funkcionári KSS a ČSM sa snažili, pravdepodobne aj kvôli sympatiám so študentmi, udalosť bagatelizovať, napokon – aj po intervencii Byra ÚV KSS – študent Böhm musel opustiť fakultu strojného inžinierstva a z fakulty architektúry musel odísť študent Alfréd (Fredo) Návrat. Os-

⁵⁷⁸ SCHUSTER, Rudolf. *Schody návratov*, c. d., s. 65 – 66.

tatní študenti vyviazli s nižšími trestami.⁵⁷⁹ Viacerí študenti po ukončení vojenskej prípravy a skúškového obdobia odchádzali na mesačné vojenské cvičenie, ktoré bolo súčasťou vojenskej prípravy. Ako uvádza R. Schuster, prebiehajúce vyšetrovanie ho zastihlo počas cvičenia v Seredi, pričom ako dôkaz bol použitý aj spomínaný nemý film („Našťastie bol film nemý a nemohli počuť, čo som hovoril“). Pred postihmi sa snažil študentov ochrániť aj náčelník vojenskej katedry kapitán Petrech („dialkovo študoval na našej fakulte a mal pre študentské žarty pochopenie“) a potvrdil, že Schusterov prejav bol vopred schválený („Taktne zamlčal, že v skutočnosti som sa od neho dosť odchyľil.“). Podľa slov R. Schustera študentov sa pred perzekúciami usiloval ochrániť aj dekan fakulty inžinierskeho staviteľstva Oto Dub.⁵⁸⁰

V roku 1959 takisto vyvolala rozrušenie rozlúčka študentov Fakulty inžinierskeho staviteľstva SVŠT s vysokoškolským štúdiom, keď si študenti končiaceho ročníka prenajali od Dopravného podniku v Bratislave električku, pomaľovali ju recesistickými heslami, študent R. Schuster vystupoval v kostýme „obercechmajstra“ s recesistickými prejavmi. Jeho spoločníkmi boli študenti Milan Grúň, Fero Šťastný, Milan Feňár a Milan Friga. Rozlúčka v podobnom duchu pokračovala pred budovou internátu Mladá garda. Túto aktivitu hodnotilo vedenie SVŠT ako provokáciu. Dvojtyždenník *Technika* uverejnil v septembri 1959 článok s fotografiou z rozlúčky, na ktorej bol aj R. Schuster, s komentárom: „Neberte si od nich príklad.“ Jedine po intervencii dekana fakulty, už spomínaného O. Duba, bolo R. Schusterovi umožnené získať zadanie diplomovej práce, keď uviedol, že jeho prejav schválil celozávodný výbor KSS.⁵⁸¹

O niekoľko rokov neskôr sa zas objavili prejavy nespokojnosti medzi študentmi Vysokej školy dopravnej v Žiline (VŠD, v súčasnosti Žilinská univerzita v Žiline). Ich dôvodom bola kvalita ubytovania na internáte. Nespokojnosť vyvrcholila 6. decembra 1961, keď študent fakulty prevádzky ekonomiky dopravy Ivan Vladimír na zasadnutí fakultného výboru KSC oznámil, že poslucháči III. ročníka sa rozhodli prinútiť zainteresované zložky riešiť situáciu tak, že opustili školu, odišli domov. Vrátiť sa mali až 13. decembra 1961. Petíciu podpísalo viacerých študentov aj z ďalších ročníkov, celkovo vyučovanie bojkotovalo viac než 200 vysokoškolákov. Problémom bola kvalita stavebných prác na panelových blo-

⁵⁷⁹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 1011, zasadnutie BÚV KSS 3. 7. 1959. Informatívna správa pre BÚV KSS o nedôstojnom zakončení vojenskej prípravy na Fakulte strojného inžinierstva a na Fakulte architektúry a pozemného staviteľstva SVŠT v Bratislave. Rudolf Schuster datuje obe udalosti rokom 1958 a podľa neho sa odohrali s týždňovým odstupom, príslušný dokument zo zasadnutia Byra ÚV KSS však uvádza, že sa akcia študentov architektúry, ktorá viedla k vylúčeniu viacerých študentov zo štúdia, odohrala v roku 1959. SCHUSTER, Rudolf. *Schody návratov*, c. d., s. 66 – 67.

⁵⁸⁰ SCHUSTER, Rudolf. *Schody návratov*, c. d., s. 65, 67.

⁵⁸¹ Tamže, s. 69 – 70. Pozri taktiež Neberte si od nich príklad. *Technika*, roč. II., č. 1, 20. 9. 1959, s. 4.

koch internátov, kde do viacerých izieb zatekala voda. Správa bezpečnostných zložiek, adresovaná K. Bacílkovi, konštatovala, že „vedenie Vysokej dopravnej školy v Žiline, ako i masové organizácie u VŠD dosiaľ nedostatočne čelili uvedeným nedostatkom a vo viacerých prípadoch pedagogickí pracovníci v diskusiách s poslucháčmi sa v ich názoroch stotožňovali“. Zároveň však správa dodáva, že „v tomto smere zatiaľ nebolo zistené, že by išlo o nepriateľské konanie zo strany niektorého poslucháča“.⁵⁸² Odcudzenie medzi vysokoškolákmi a komunistickou mocou sa prejavilo aj počas kampane pred voľbami do národných výborov v máji 1957, keď ŠtB konštatovala pasivitu študentov.⁵⁸³ Podobne charakteristickým postojom bol napr. nezáujem o brigády organizované vysokými školami alebo ČSM.⁵⁸⁴

Z uvedených archívnych záznamov je zrejmé, že prejavy nespokojnosti síce neboli časté, ale neboli ani vyslovene ojedinelé a najmä neobmedzovali sa iba na udalosti v máji 1956. „Rušivým“ javom sa však stávali aj prejavy študentskej recesie, ktorých obsah nebol namierený proti režimu. Zaujímavejšie však je, že štátne úrady, ako aj predstavitelia KSČ reagovali na študentské vystúpenia rozličným spôsobom a tieto reakcie nesúviseli zakaždým iba s celkovou politickou atmosférou, t. j. s vlnami liberalizácie alebo návratom k tvrdšiemu kurzu. Častejším javom bol nezáujem o veci verejné, ktorý nebol ani tak výrazom protirežimového zmýšľania, ale skôr úniku do súkromia.

⁵⁸² SNA, A ÚV KSS – Volené orgány. I. tajomník ÚV KSS Karol Bacílek, kr. 31, a. j. 80, Vysoké školstvo.

⁵⁸³ SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2246, a. j. 110. Správy o štátnobezpečnostnej situácii v predvolebnom období (1957).

⁵⁸⁴ Robili hanbu vysokej školy. *Technika*, roč. I., č. 3, 15. 3. 1959, s. 3; HABERLAND, I. Býva v MG len 131 poslucháčov? *Technika*, roč. I., č. 5, 15. 4. 1959, s. 4.

NOVÉ ZÁSADY ŠTÚDIA NA VÝBEROVÝCH ŠKOLÁCH

Azda jedine s výnimkou prezidenta Antonína Zápotockého bolo vedenie KSC a KSS jednotné v rozhodnutí uplatňovať proti nespokojným vysokoškólakom tvrdý postup. Jediný A. Zápotocký v apríli 1957 kritizoval, že „študentom nikto nehovoril, že uznávajú nešváry na vysokých školách“ a navrhoval „dať študentom možnosť, aby sa vyjadrili“. Vedenie KSC však zotrvalo na stanovisku, že požiadavky predkladané v máji 1956 boli iba prostriedkom „k vytvoreniu masovej základne na presadenie reakčných cieľov“. Hoci napr. počas udalostí v Maďarsku neboli zaznamenané významnejšie prejavy opozičného vystupovania, mládež a študenti boli zaradení medzi potenciálnych nepriateľov režimu: „Je veľmi pravdepodobné, že v budúcnosti znova prídu s niektorými nesprávnymi názormi.“ Za príčinu májových vystúpení už bola označená celková liberálna atmosféra, aká panovala v ČSR v apríli a máji 1956: „Zjazd spisovateľov (...) dodal časti študentstva myšlienky i odvahu k rôznym liberalistickým vystúpeniam.“⁵⁸⁵

Definitívne opatrenia na zmenu zásad prijímania žiakov na výberové školy prijalo Politické byro ÚV KSC 5. februára 1957. Potvrdilo rozhodnutie, že o prijímaní a odporúčaní žiakov na ďalšie štúdium mali spolurozhodovať zástupcovia ONV. Zároveň bolo prijaté rozhodnutie o liberalizácii záverečných skúšok v 8. ročníku. Písomné pohovory sa konali len z vyučovacieho jazyka a matematiky, z ruského jazyka (na národnostných školách zo slovenčiny, resp. češtiny) mali prebiehať iba ústne pohovory. Prijímacie konanie sa vyžadovalo iba v prípade, ak počet záujemcov presahoval počet voľných miest. V opačnom prípade mala prijímacia komisia iba vylúčiť nevhodných uchádzačov na základe písomných podkladov. Prijímacie pohovory na vysoké školy sa obmedzili iba na ústny pohovor zo stredoškolského učiva, ktorým sa zisťoval vzťah uchádzača k danému študijnému odboru. Vedenie KSC však zároveň pripomenulo potrebu dodržiavať triedne zásady pri prijímaní uchádzačov na štúdium a zásadu, podľa ktorej „deti z kapitalistických alebo bývalých kapitalistických rodín nemôžu byť prijaté (do výberových škôl – pozn. aut.) len vo výnimočných a osobitného zreteľa hodných prípadoch“. Zdôraznilo však, že k uvedenej zásade sa nemôže prihlásiť oficiálne vzhľadom na pripomienky UNESCO, že ČSR nerešpektuje právo na vzdelanie a prijíma diskriminačné opatrenia. Preto toto ustanovenie bolo vypustené z výnosov bývalého ministerstva školstva z roku 1954 a 1956, ktoré boli schválené Politickým byrom ÚV KSC. Vedenie KSC však zdôraznilo potrebu rešpektovania

⁵⁸⁵ NA, f. KSC-ÚV, 02/02, sv. 128, a. j. 167, b. 2.

tejto zásady v praxi: „Pretože v smernici uvedená nebude, bude veľmi záležať, aby pri priamej inštruktáži v krajoch, okresoch a na školách bol výnos správne vykladaný.“ Dôvodom bolo zvýšenie počtu žiakov z robotníckych a roľníckych rodín na jedenásťročných stredných školách. V školskom roku 1956/57 ich bolo celkovo 43 % zo všetkých žiakov, pričom v prvom ročníku ich počet bol o jedno percento nižší. Tieto počty vedenie KSC považovalo za nedostatočné.⁵⁸⁶

Zároveň Politické byro ÚV KSC 5. apríla 1957 rozhodlo aj o revízii spôsobu udeľovania štipendií. Namiesto výšky príjmov sa rozhodujúcim kritériom stal „triedny pôvod“ študenta. Potvrdilo kurz na zmenu triedneho zloženia poslucháčov vysokých škôl prostredníctvom výberu študentov tak, aby sa rýchlejšie a trvalo zlepšovalo sociálne zloženie vysokoškolákov. „Robotníckym a roľníckym rodičom treba presvedčivo vysvetľovať, že vyslaním svojich detí na štúdium slúžia dôležitému záujmu výstavby socializmu a zároveň pomáhajú svojim deťom získať významné postavenie v spoločnosti,“ uvádza sa v uznesení.⁵⁸⁷

V predvečer prijímacieho konania ministerstvo školstva a kultúry stanovilo tri kategórie uchádzačov o štúdium na vysokých školách. Uprednostňované boli deti z robotníckych rodín, členov JRD, deti verejných politických pracovníkov (funkcionárov), ktorí „boli postavení na zodpovedné funkcie a venujú všetky svoje sily výstavbe ľudovodemokratického štátu“ (funkcionári KSC, národných výborov, štátneho aparátu, zložiek Národného frontu a poslancov) a napokon „deti zaslúžilých alebo významných príslušníkov pracujúcej inteligencie“. Na ďalšom mieste sa ocitli deti z rodín malých a stredných roľníkov, a až na poslednom mieste sa nachádzali „ostatní žiadatelia podľa sociálnych podmienok“. Až na ďalšom mieste boli kritériá ako študijný prospech, aktívna verejná činnosť, napr. formou účasti na kultúrnych aktivitách, práce v ČSM a účasti na brigádach. Pri prijímaní sa uprednostňovali aj študenti stredných odborných škôl. Súčasťou prijímacieho konania pred začiatkom školského roku 1957/58 boli aj pohovory o politických otázkach. Pri skúškach bola zrušená klasifikácia a úlohou skúšobných komisií bolo iba určiť, či študent má, alebo nemá predpoklady na zvládnutie vysokoškolského štúdia. Ďalší výber na fakultách sledoval už triedne kritériá, pričom, ako sme už uviedli, výber odporúčaných uchádzačov bol v rukách riaditeľov jedenásťročných stredných škôl. Príslušný zoznam ďalej riešila rada príslušného okresného národného výboru a sporné prípady aj okresný výbor KSS.

Okrem prijímacieho konania mal pomôcť pri dosiahnutí cieľa, ktorým bolo zvýšenie podielu študentov robotníckeho pôvodu, aj nový systém priznávania štipendií a ubytovania na internátoch. Preto na prvom mieste bol aj pri priznávaní štipendií triedny pôvod, politická aktivita študenta a až na poslednom mieste prospech a úroveň vedomostí. Z poskytovania štipendia boli vylúčené deti z ro-

⁵⁸⁶ NA, f. KSC-ÚV, 02/02, sv. 128, a. j. 167, b. 3.

⁵⁸⁷ NA, f. KSC-ÚV, 02/02, sv. 128, a. j. 167, b. 2.

dín, ktoré „vykorisťovali cudzie pracovné sily“, alebo z rodín, ktoré „nemajú kladný pomer k nášmu zriadeniu“. Pri poskytovaní štipendií boli ďalej zvýhodňovaní študenti preferovaných študijných odborov. V uvedenom období medzi ne patrilo baníctvo, hutníctvo, ťažké strojárstvo a poľnohospodárske odbory agronóm a zootechnik. V tom prípade sa výška štipendia mohla zvýšiť až o 20 percent. V školách univerzitného smeru boli preferované matematicko-fyzikálne odbory a deskriptívna geometria. Maximálna hranica celkového príjmu rodiny 1500,- Kčs sa zvyšovala o 200,- Kčs na každého nezaopatreného súrodenca a o 500,-Kčs, pokiaľ matka bola zamestnaná v tzv. socialistickom sektore (t. j. v štátnych podnikoch alebo družstvách). Výška základného štipendia bola podľa jednotlivých odborov a triedneho pôvodu odstupňovaná na 150,-; 200,- a 250,- Kčs. Dekani posudzovali politickú angažovanosť študentov a podľa nej dostali možnosť upravovať výšku štipendií o 25 %. Dekan mohol navyše osobne rozhodnúť o jednorazovej odmene vo výške 5 % z celkovej sumy – za osobitné politické alebo verejnoprospešné aktivity, aj na sociálnu výpomoc, pokiaľ išlo o študentov zo sociálne neuspokojivých pomerov, u ktorých bola záruka, že z nich budú „dobrí a politicky uvedomelí odborníci“.

Aj tieto smernice sa však stretli s výhradami časti stranického aparátu. Predstavitel' IV. oddelenia ÚV KSS Zdenko Chebeň na jednej strane kritizoval „sektárske, ľavičiarske tendencie“ na okresoch, keď OV KSČ prerokúvali všetky návrhy maturantov na odporúčanie na vysokoškolské štúdium aj napriek schváleným pravidlám a odporúčali na prijatie iba deti z rodín robotníkov a roľníkov, ale nie deti z rodín pracujúcej inteligencie „úplne oddanej nášmu zriadeniu“. Z hľadiska triedneho pôvodu však odporúčal prihliadať na „pôvodné“, nie súčasné zamestnanie rodičov, t. j. zamestnanie spreď roku 1948 a považoval za chybu, že vysoké školy svoje štatistiky vykazovali podľa súčasného povolania. V opačnom prípade by mohli byť znevýhodnené deti robotníkov, ktorí po komunistickom prevrate nastúpili do vysokých štátnych, resp. stranických funkcií alebo získali riadiace pozície v ekonomike a naopak, v skupine robotníkov boli vykazovaní aj bývalí úradníci alebo živnostníci, ktorí sa museli zamestnať ako robotníci. Návrh ministerstva školstva Z. Chebeň odmietol aj preto, lebo podľa neho „triedne hľadisko sa zmenilo na sociálne“ (t. j. výšku príjmov), čo nemotivovalo študentov rozvíjať politické aktivity. Navyše sociálne hľadisko nemohlo zabezpečiť požadované zvýhodňovanie detí robotníckeho pôvodu, keďže príjmy robotníkov boli v ČSR neraz vyššie ako v prípade zamestnancov. Okrem uplatňovania sociálnych kritérií vedenie KSS odmietalo aj priznávanie najvyššej výšky štipendií pre študentov starších ako 25 rokov, pretože by to mohli využiť tzv. „vydemokratizovaní“ študenti, ktorým bolo umožnené dokončiť si štúdium.⁵⁸⁸ Triedne

⁵⁸⁸ SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 153, Zasadnutie SÚV KSS 24. 5. 1957. Správa o výsledku plnenia smerníc celoštátnej konferencie KSČ zlepšiť triedne zloženie na vysokých školách.

hľadisko bolo kľúčové aj pri pridelovaní miest na internátoch. Popri študentoch z rodín robotníkov a členov JRD boli do prvej kategórie žiadateľov zaraďované aj deti „verejných a politických pracovníkov (funkcionárov), ktorí boli postavení na zodpovedné funkcie a venujú všetky svoje sily výstavbe nášho ľudovodemokratického štátu (funkcionári strany, národných výborov a štátneho aparátu, zložiek národného frontu, poslanci a podobne, deti zaslúžilých alebo vyznamenaných príslušníkov inteligencie“.⁵⁸¹

Takto interpretovaný tzv. triedny princíp teda neslúžil na vyrovnávanie sociálnych rozdielov, resp. na nápravu stavu, keď boli deti z rodín s nižšími príjmami diskriminované z hľadiska prístupu ku vzdelaniu. Naopak, slúžil na zvýhodňovanie na základe politickej príslušnosti a na diskrimináciu odporcov režimu a ich rodinných príslušníkov. Smernice pre priznanie štipendia študentom vysokých a stredných škôl od 1. septembra 1957 stanovili rozličnú výšku maximálnej úrovne mzdy rodičov potrebnej na priznanie štipendia. V prípade robotníckych rodín bol stanovený mzdový základ na 1 500,- Kčs, t. j. približne o 100,- Kčs viac, ako bola priemerná robotnícka mzda. V prípade ostatných rodín predstavoval maximálny základ pre výpočet štipendia 1 200,- Kčs. V prípade nezaopatrených súrodencov sa za každé dieťa zo základu odpočítavala suma 200,- Kčs, rovnaká suma sa odpočítavala v prípade študentov preferovaných odborov a za každé dieťa študenta. Za robotnícky pôvod sa z výšky mzdy odpočítavala suma 300,- Kčs. Ďalších 400,- Kčs sa odpočítavala z príjmu rodiny, ak matka pracovala v socialistickom sektore, v štátnej správe a v JRD. V prípade detí členov JRD III. a IV. typu, živnostníkov a pracovníkov v slobodných povolaniach bolo možné poskytnúť štipendium len v prípade, že mali vyrovnané dane a sociálne poistenie. Do príjmov rodičov – členov JRD III. a IV. typu sa počítali aj príjmy v naturáliách. Udelenie štipendia bolo navyše podmienené odporúčaním ZV ROH alebo MNV. Do príjmu rodiny sa započítavali aj príjmy detí od 16 rokov. Tento krok bol odôvodňovaný snahou zvýšiť zainteresovanosť robotníckych rodín na štúdiu vlastných detí. Za robotníkov však boli považovaní len vykonávajúci manuálne práce vo výrobe, t. j. nie šoféri osobných áut, poštári, sprievodcovia, majstri, vlakvedúci, čašníci, predavači.⁵⁸⁹

Priemerná mzda v ČSSR v tzv. socialistickom sektore (ale bez jednotných roľníckych družstiev) v roku 1956 bola 1 246,- Kčs, do roku 1960 sa zvýšila na 1 365,- Kčs, pričom v priemysle dosahovala sumu 1 326,- Kčs, resp. 1 442,- Kčs, kým v poľnohospodárstve bola značne nižšia – 1 002,- Kčs, resp. 1 113,- Kčs. V podmienkach Slovenska bola výška priemernej mzdy podstatne nižšia oproti celoštátnemu priemeru. Za rovnaké sledované obdobie stúpila z 1 201,- na 1 330,- Kčs, pričom v priemysle stúpila z 1 269,- na 1 396,- Kčs a v poľnohospodárstve z 1 018,- na 1 132,- Kčs. Priemerná mesačná odmena pracovníkov roľníckych

⁵⁸⁹ SNA, f. PŠK, kr. 212a) Kolégium ministra školstva 1957. Smernice pre priznanie štipendia študentom vysokých a stredných škôl od 1. 9. 1957.

družstiev sa pohybovala od 730,- Kčs v roku 1958 do 853 v roku 1960 (v rámci ČSR).⁵⁹⁰ S ohľadom na vyšší podiel pracovníkov v poľnohospodárstve na Slovensku to znamenalo, že pre mnohé rodiny na Slovensku bolo získanie štipendia kľúčovou podmienkou, aby ich dieťa mohlo študovať na vysokej škole. Naopak, trest odňatia štipendia predstavovalo vážnu komplikáciu z hľadiska možnosti študentky, resp. študenta dokončiť vysokú školu.

Schválenie zásad prijímania študentov na výberové školy podľa „pôvodného povolania“ otca však nezabezpečili plnú spokojnosť vedenia KSČ so zložením študentov. Preto bolo prijaté rozhodnutie uplatňovať triedne zásady aj pre záujemcov o diaľkové štúdium, keďže najmä na pracoviskách bolo časté „nezodpovedné doporučovanie uchádzačov, (...) neobjektívne, formálne vypracovanie posudkov“. V diaľkových formách štúdia bolo triedne zloženie poslucháčov horšie ako na dennom štúdiu, keďže túto formu využívali ľudia, ktorí z kádrovo-politických, resp. triednych dôvodov nemohli byť prijatí na denné štúdium. Navyše pracovníci národných výborov boli zaradení priamo do prijímacích komisií. Na jedenásťročných stredných školách to boli pracovníci ONV, na vysokých a odborných školách pracovníci KNV. Z celkového počtu vysokoškolákov v školskom roku 1954/55 bolo na Slovensku 30,7 % robotníckeho pôvodu (v celej ČSR 28,1 %) a 23,1 % detí roľníckeho pôvodu (na celoštátnej úrovni iba 8,6 %). Rast uvedených čísel sa prejavil napr. na Univerzite Komenského, kde sa podiel študentov z robotníckych rodín zvýšil z 29,7 % v školskom roku 1955/56 na 33,7 % o rok neskôr. Deti robotníckeho a roľníckeho pôvodu boli uprednostňované aj pri nižšej úrovni vedomostí. Najpozitívnejšie boli hodnotené pohyby na vyšších pedagogických školách, kde sa v roku 1956 do prvého ročníka dostalo 67,1 % študentov z rodín robotníkov a roľníkov. Na druhej strane „zhoršenie“ triedneho zloženia bolo konštatované na Vysokej škole technickej v Košiciach, kde v roku 1955 bolo prijatých z 42,7 % študentov z robotníckych rodín a 17,5 % z rodín pracujúcich roľníkov, kým o rok neskôr iba 34,5 %, resp. 11,4 %. Celkovo v rámci Slovenska bolo v školskom roku 1956/57 až 36,5 % novoprijatých študentov do prvého ročníka robotníckeho pôvodu (v rámci ČSR to bolo 32,1 %). Rok predtým to bolo 31,2 % (v rámci ČSR 29,1 %). Poklesol aj podiel detí z rodín „pracujúcich roľníkov“ z 22,5 % v školskom roku 1955/56 na 17,1 % o rok neskôr. V celoštátnom rámci bol pomer roľníckych detí medzi študentmi prvých ročníkov vysokých škôl 12,9, resp. 10,1 %.⁵⁹¹ Je zrejmé, že vyšší podiel detí z roľníckych rodín vychádzal z vyššieho podielu ľudí pracujúcich v poľnohospodárstve na Slovensku v porovnaní s českými krajinami (Tabuľka 1).

⁵⁹⁰ *Historická statistická ročenka ČSSR*. Praha : SNTL – Alfa, 1985, s. 153 – 154, 668 – 669.

⁵⁹¹ GLOSSOVÁ, Marta. *Previerky a vylučovanie*, c. d., s. 177; SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS. SNA, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 153, Zasadnutie SÚV KSS 24. 5. 1957. Správa o výsledku plnenia smerníc celoštátnej konferencie KSČ zlepšiť triedne zloženie na vysokých školách.

Tabuľka 1. Študenti prvých ročníkov vysokých škôl podľa triedneho pôvodu (v percentách)⁵⁹²

Školský rok	Robotnícky pôvod		Pracujúci roľníci		Ostatní	
	ČSR	Slovensko	ČSR	Slovensko	ČSR	Slovensko
1954/55	29,4	33,9	11,8	20,2	58,8	45,9
1955/56	29,1	31,2	12,9	22,5	58,0	46,3
1956/57	32,15	36,5	10,1	17,5	57,8	46,0

Zároveň však otázka sociálnej, resp. triednej štruktúry novoprijatých študentov vysokých škôl bola riešená aj s problematikou prijímania študentov na výberové stredné školy. V školskom roku 1955/56 bolo na jedenásťročných stredných školách na Slovensku vo výberových triedach 23 661 žiakov, z toho 31,5 % z rodín robotníkov, 21,1 % pracujúcich roľníkov, 45,6 % z rodín inteligencie a 1,5 % z rodín živnostníkov. V nasledujúcom školskom roku bolo z celkového počtu 24 921 žiakov v 9. – 11. ročníku 32,5 % detí robotníckeho pôvodu, 18,3 % z rodín pracujúcich roľníkov a 49,2 % ostatných.

Vedenie KSS vyčítalo rezortu školstva nedostatočnú starostlivosť o deti z robotníckych a roľníckych rodín, ktoré mali spravidla horšie podmienky na štúdium. Priznávalo však, že ich rodičia neraz nemali záujem, aby ich deti v štúdiu pokračovali s ohľadom na nízke platy absolventov vysokých škôl, a aj preto, aby ich deti mohli čo najskôr začať zarábať. Vedenie KSS však kritizovalo aj prax prijímania poslucháčov na vysoké školy, keďže v uplynulých rokoch sa objavovala tendencia „prijímať tzv. talenty aj z triedne nevyhovujúcich rodín a splniť za každú cenu plánované číslo“.

Prioritou školskej politiky sa tak stali opatrenia zamerané na zlepšenie prospechu detí z robotníckych a roľníckych rodín ešte na základnom a strednom stupni vzdelávania. Malo sa to dosiahnuť najmä krokmi zameranými na zvýšenie úrovne dedinských, najmä však málotriednych škôl z hľadiska kvality pedagogického zboru. Vytvoril sa post ústredného inšpektora pre starostlivosť o učiteľov, vypracoval metodický a didaktický materiál pre učiteľov málotriednych škôl a osobitné odmeny boli prisľúbené učiteľom, ktorí dosiahnu vynikajúce výsledky v starostlivosti o prospech detí robotníkov a roľníkov. Uvažovalo sa aj o zriadení pokusnej internátnej školy pre deti robotníkov a roľníkov, ktorá by im

⁵⁹² SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 153, Zasadnutie SÚV KSS 24. 5. 1957. Správa o výsledku plnenia smerníc celoštátnej konferencie KSČ zlepšiť triedne zloženie na vysokých školách.

vytvorila podmienky pre úspešné štúdium. Ďalším krokom bolo budovanie družín mládeže a školských jedální pri závodoch. Na získavanie detí z robotníckych a roľníckych rodín pre ďalšie štúdium bola orientovaná aj pedagogická propaganda. Boli zrušené prijímacie skúšky na jedenástočné stredné školy a riaditeľia sa mali rozhodovať na základe odporúčaní národných výborov a straníckych orgánov.

Pri prijímacom konaní na vysoké školy sa od roku 1957 zaviedli pohovory so študentmi o politických otázkach a zrušila sa klasifikácia pri prijímacej skúške. Skúšobné komisie mali určovať iba to, či študent má, alebo nemá predpoklady pre úspešné zvládnutie vysokoškolského štúdia. Ďalší výber závisel od triedneho pôvodu, pričom Povereníctvo školstva a kultúry dostalo za úlohu zvýšiť podiel novoprijatých študentov z radov absolventov odborných škôl, kde bolo triedne zloženie žiakov lepšie ako na jedenástočných stredných školách. Aj v tomto prípade mali byť uprednostnené deti z robotníckych a roľníckych rodín.⁵⁹³

Preferencie na základe triedneho pôvodu sa však v nasledujúcich rokoch mýlili účinkom. Tak napr. Kolégium povereníka školstva a kultúry z júna 1958 konštatovalo v prípade bratislavskej Vysokej školy ekonomickej pokles podielu študentov robotníckeho a roľníckeho pôvodu. Kým v najvyššom ročníku do tejto kategórie spadalo 70,4 % študentov, v nižších ročníkoch bol ich podiel nižší a v prvom iba 47,6 %. Správa pre povereníctvo konštatovala, že ani doplňujúce prijímacie pohovory a nábor mladých pracovníkov z praxe nepomohli zmeniť situáciu.⁵⁹⁴

Na druhej strane, na opatrenia negatívne reagovali aj príslušníci vzdelanejších vrstiev, ktorí inak prejavovali pozitívny vzťah ku komunistickému režimu, pretože nové zásady prijímania na vysoké školy postihovali ich deti.⁵⁹⁵ Ani nové štipendijné smernice nedosahovali požadovaný efekt, keďže v praxi zvýhodňovali iba deti z roľníckych rodín. Robotnícke rodiny mali totiž podstatne vyššie príjmy a ich deti teda požadované kritériá na poskytnutie štipendia nespĺňali.⁵⁹⁶ Pre deti z robotníckych rodín teda vysokoškolské štúdium aj naďalej nebolo dostatočne atraktívne a počet štipendistov z radov študentov robotníckeho pôvodu naďalej klesal. Na výberových školách podiel poberateľov štipendia celkovo klesal z 26,5 % v roku 1957 na 17,35 % v roku 1958. Odpočítateľná položka vo výške 300,- Kčs bola nedostatočne vysoká, keďže hlavne vo viacdenných rodinách so

⁵⁹³ SNA, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 153, Zasadnutie SÚV KSS 24. 5. 1957. Správa o výsledku plnenia smerníc celoštátnej konferencie KSČ zlepšiť triedne zloženie na vysokých školách.

⁵⁹⁴ SNA, A ÚV KSS, f. PŠK, kr. 170a. Kolégium povereníka školstva a kultúry 11. 6. 1958. Správa VŠE v Bratislave o politicko-výchovnej práci.

⁵⁹⁵ SNA, f. PŠK, kr. 219. Kolégium ministra školstva a kultúry 27. 11. 1958. Výberové a prijímacie konanie na výberové stredné školy a vysoké školy pre šk. r. 1959/60.

⁵⁹⁶ SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 182. Zasadnutie SÚV KSS 10. 1. 1959. Správa o plnení uznesenia ÚV KSČ o zvýšení úrovne a ďalšom rozvoji vysokých škôl zo 16. 4. 1956.

slobodnými, ale už zárobkovo činnými súrodencami, boli príjmy vyššie. Preto Politické byro ÚV KSČ vo februári 1960 rozhodlo nezapočítavať do celkového príjmu rodiny ani príjmy prarodičov. V prípade, ak bolo pôvodné i súčasné povolanie otca rodiny robotník, resp. otec „prešiel pracovať na významné posty v hospodárskom, správnom a politickom aparáte, resp. do JRD so spoločným hospodárením“, sa odpočítateľná položka zvýšila na 500,- Kčs. V prípade súrodencov sa do celkovej výšky príjmov rodiny počítala len čiastka nad 600,- Kčs, v prípade mnohohodných rodín s tromi a viacerými súrodencami sa príjmy slobodných súrodencov nezapočítavali vôbec⁵⁹⁷.

Z uvedených opatrení je zrejmé, že vedenie KSČ a KSS v sledovanom období jednoznačne uprednostňovalo politické kritériá pred odbornými, ale prejavovala sa aj tendencia k zvýhodňovaniu rodín príslušníkov mocenského aparátu režimu, ktorých deti tak nadobúdali privilegovaný prístup k štúdiu bez ohľadu na svoje odborné predpoklady a bez ohľadu na to, že ich rodičia nevykonávali robotnícke povolania. Aj napriek rozsiahlym preferenčným opatreniam sa však výraznejšie nepodarilo na vysokých školách výraznejšie zvýšiť podiel detí z robotníckych a roľníckych rodín, a to najmä z ekonomických dôvodov, ale aj s ohľadom na prestíž vzdelania v tomto prostredí.

Ešte výraznejšie sa politické hľadisko uplatňovalo po prijatí nových zásad poskytovanie štipendií žiakom výberových škôl a študentom vysokých škôl z 29. apríla 1958. Tu už vedenie KSČ jednoznačne definovalo svoj cieľ hmotne zabezpečiť iba tých, „ktorých rodičia majú kladný pomer k budovaniu socializmu“. Prvoradým kritériom sa stalo odporúčanie výkonných orgánov MNV, vydávané na základe plnenia povinností voči štátu a zapojenia sa do budovania socializmu. Toto opatrenie bolo prijaté s cieľom dokončiť kolektivizáciu na vidieku. Rozhodovanie bolo v rukách výkonných orgánov ONV. Odpočítateľná položka z príjmu rodiny vo výške 400,- Kčs, ktorá sa uplatňovala v prípade, keď matka pracovala v socialistickom sektore, resp. bola členkou JRD III. alebo IV. typu, bola zrušená, ponechala sa iba v prípade, ak vykonávala manuálne práce v najdôležitejších odvetviach národného hospodárstva.⁵⁹⁸ Keďže však dovtedajšie preferencie sa ukazovali ako málo účinné v prospech detí robotníckeho pôvodu, minister školstva F. Kahuda predložil 2. februára 1960 návrh nových zásad štipendijnej politiky. Do príjmov rodín sa nemali započítavať príjmy prarodičov a zvýšenie odpočítateľnej položky v rodinách, kde otec pracuje ako robotník, na 500,- Kčs. To platilo aj v prípade, že otec pracoval pôvodne ako robotník, ale prešiel pracovať na „významné posty v hospodárskom, správnom a politickom aparáte, resp. do JRD so spoločným hospodárením“. V prípade súrodencov sa počítala

⁵⁹⁷ NA, A ÚV KSČ, f. 02/2, sv. 247, a. j. 329, b. 5. Zásady pro novou úpravu stipendií studentů vysokých škol a žáků výběrových škol.

⁵⁹⁸ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 173 – 174, a. j. 237, b. 5.

len čiastka nad 600,- Kčs, v prípade mnohodedných rodín s tromi a viacerými súrodencami sa príjmy slobodných súrodencov nezapočítavali vôbec.⁵⁹⁹

Popri mocenských zásahoch však vedenie KSČ nerezignovalo ani na ideologické ovplyvňovanie mládeže. Popri dovedajších nástrojoch, akým bolo vyučovanie marxizmu, činnosť ČSM, kariérne i materiálne zvýhodňovanie politiky angažovaných študentov, resp. detí politicky angažovaných rodičov formou štipendijnej a ubytovacej politiky, ako aj perspektíva atraktívneho pracovného zaradenia, bolo podporované aj prepojenie školy s výrobnou praxou. Súčasťou tejto politiky bolo prijatie uznesenia ÚV KSČ o úzkom spojení školy so životom v ďalšom rozvoji výchovy a vzdelávania v Československu v apríli 1959. Práve industriálna modernizácia predstavovala kľúčovú prioritu komunistického režimu a rast priemyselnej výroby bol kľúčovou disciplínou, v ktorej sa mali ukázať prednosti socializmu sovietskeho typu pred modelom kapitalistickej spoločnosti, realizovaným na Západe.

⁵⁹⁹ NA, f. KSČ-ÚV, 02/02, sv. 247, a. j. 329, b. 5.1

ČISTKY MEDZI VYSOKOŠKOLSKÝMI UČITEĽMI

Jedným z dôsledkov študentských udalostí v máji 1956 boli aj čistky medzi vysokoškolskými učiteľmi. Na Slovensku o nich rozhodlo Byro ÚV KSS v októbri 1956.⁶⁰⁰ V skutočnosti však išlo o rozhodnutie ešte z roku 1955, keď vtedajšie Povereníctvo školstva dostalo za úlohu „preveriť postupne kádrovú situáciu v učiteľských silách na všetkých vysokých školách z hľadiska ich politickej, odbornej i pedagogickej kvalifikácie“. Zbor povereníkov zároveň uložil Povereníctvu školstva, aby informovalo podpredsedu Zboru povereníkov o postupe uvoľňovania a výmene učiteľov. V prvom rade sa čistky začínali výmenami politicky nepohodlných vedúcich katedrií, v druhom slede nasledovali učitelia, ktorí „z ideovo-politického hľadiska nevyhovujú požiadavkám kladeným na socialistických učiteľov“.⁶⁰¹

Zasadnutie Byra ÚV KSS 12. apríla 1957 rozhodlo o urýchlenej výmene vedúcich katedrií, ktorí nevyhovovali „z ideovo-politických a odborných požiadaviek“, do konca roku 1958 a o sprísnení politických a charakterových kritérií pre výber nových pedagógov: „V posledných rokoch od roku 1953 forsírovala sa a zdôrazňovala na vysokých školách iba odborná stránka vo vývoji a raste učiteľských kádrov. Precenila sa politická úroveň učiteľov.“ Hoci o previerke vysokoškolských pedagógov bolo rozhodnuté ešte v roku 1955, študentské protesty v máji 1956 a najmä „zmierlivosť pri vylučovaní rôznych reakčných elementov a organizátorov tzv. študentského hnutia z radov študentov (napr. SVŠT, ale aj niektorých fakúlt univerzity)“ sa stali dodatočným argumentom v jej prospech. Ďalším momentom bola novo sa rozbiehajúca kampaň proti náboženstvu a cirkvám. V tejto súvislosti správa pre vedenie KSS uvádzala, že napr. na Prírodovedeckej fakulte UK 60 % učiteľov nebolo plne vyrovnaných s náboženskou otázkou. Napokon, vedenie KSS sa zastalo aj pedagógov z radov tzv. novej inteligencie, ktorí neplnili dostatočné odborné kritériá, keďže údaje v mnohých prípadoch podľa nich išlo o „vynikajúcich odborníkov“, najmä v oblasti spoločenských vied.⁶⁰²

Na začiatku roku 1957 po previerke vysokoškolských učiteľov na Slovensku rozhodlo Povereníctvo školstva a kultúry o potrebe vymeniť 164 pracovníkov

⁶⁰⁰ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS. Zasadnutie BÚV KSS 12. 10. 1956. Politické zhodnotenie študentských diskusií a akcií na vysokých školách.

⁶⁰¹ SNA, f. PŠK, kr. 189. Operatívna porada 2. 12. 1957. Správa o situácii na vyšších učiteľských prípadoch.

⁶⁰² SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 947. Zasadnutie BÚV KSS 12. 4. 1957. Správa o súčasnej situácii na vysokých školách a o výhľadovom pláne kádrového dobudovania vysokých škôl na Slovensku do roku 1956.

z dôvodu politickej alebo odbornej nespôsobilosti, z toho 23 vedúcich katedier. Ako však konštatovala správa povereníctva, problémom bolo najšť za nich náhradu, pričom ani vysoké školy neboli zainteresované na takýchto čistkách. To povereníctvo označovalo za „nezdravú kolegialitu a nedôslednosť, kompromisníctvo v posudzovaní zásadných ideovo-politických otázok.“ V prípade ďalších 82 sa mal koncom roku 1958 znova zhodnotiť ich politický a odborný vývoj. K 1. januáru 1958 mali byť prepustení ďalší piati profesori, pretože sa exponovali počas Slovenského štátu (1939 – 1945). Noví učitelia na vysokých školách museli teda spĺňať nielen odborné, ale aj politické kritériá, pričom pri menovaní profesorov a docentov nadobudli politické a odborné kritériá rovnocenný charakter. Od októbra 1956, keď bol zriadený Slovenský výbor pre vysoké školy, bolo do začiatku školského roku 1958/59 vymenovaných 167 nových profesorov, zástupcov profesorov, docentov a zástupcov docentov, z ktorých bolo 88 členov KSS. Na jeseň 1958 pristúpilo Povereníctvo školstva a kultúry k novej vlne čistiek medzi vysokoškolskými pedagógmi, ich kádrové materiály mali byť opakovane preskúmané a v prípade, ak nevyhovovali politickým kritériám, bolo prijaté rozhodnutie o ich presunutí na iné pracovisko. Malo sa pritom postupovať podľa kritérií používaných počas previerok triednej a politickej spoľahlivosti realizovaných v štátnom aparáte v roku 1958.⁶⁰³

Podobne aj prepúšťanie vysokoškolských pedagógov sa udialo paralelne s tzv. previerkami politickej a triednej spoľahlivosti, prebiehajúcimi v roku 1958. Vysoké školy tieto previerky zasahovali živelne,⁶⁰⁴ podobne ako iné orgány verejnej správy či dokonca štátne podniky, ktorých sa pôvodne vôbec nemali týkať. Extrémnym prípadom bola situácia na Univerzite Palackého v Olomouci, kde bolo jej dôsledkom rozhodnutie vymeniť štyroch profesorov, piatich docentov a 21 odborných asistentov, ako aj 33 ďalších odborných asistentov v blízkej časovej perspektíve pri konaní najbližších konkurzov. Komisiu pre previerku stavu učiteľských síl viedol rektor univerzity Jaromír Hrbek. Takáto realizácia previerok však už bola aj predmetom kritiky Politického byra ÚV KSČ v máji 1958, keďže ani pracovníkom ÚV KSČ „sa už nepodarilo rozsah previerky v uvedených krajoch obmedziť na patričnú mieru“.⁶⁰⁵

⁶⁰³ SNA, f. PŠK, kr. 63. Sekretariát povereníka školstva a kultúry, inv. č. 29. Správa o plnení uznesenia ÚV KSČ o zvýšení úrovne a ďalšom rozvoji vysokých škôl zo 16. 4. 1956.

⁶⁰⁴ Návrh uznesenia 68. schôdze Predsedníctva ÚV KSČ k návrhu stanoviska Predsedníctva ÚV KSČ k triednej a politickej previerke z roku 1958, dokument č. 51. 8. 4. 1968, Praha. In: VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan. KSČ. *Pokus o reformu I. (říjen 1967 – květen 1968)*. Brno – Praha : Doplněk – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999, s. 361 – 362.

⁶⁰⁵ Podobná situácia bola aj na olomouckej Vysokej škole pedagogickej. Kritika Politického byra ÚV KSČ sa vzťahovala na Olomoucký i Gottwaldovský kraj. P. Urbášek sa preto nazdáva, že išlo skôr o výnimočné prípady, resp. anomáliu. URBÁŠEK, Pavel. Peripetie třídné politikých prověrek, c. d.

Okrem Ondreja Pavlíka, ktorý za svoje aktivity na stránkach *Kultúrneho života* v lete a na jeseň 1956 musel z Vysokej školy pedagogickej po vylúčení z KSČ v apríli 1957 odísť, bol „na základe vyslovene nepriateľských a reakčných vystúpení v období maďarských udalostí“ v októbri 1956 z Vysokej školy pedagogickej prepustený odborný asistent katedry marxizmu-leninizmu Jozef Kašuba, ako aj J. Németh (Vyššia pedagogická škola Bratislava). V Prešove z Vyššej školy pedagogickej a z Filozofickej fakulty VŠPg bola prepustená z politických dôvodov vedúca katedry ukrajinského jazyka Irena Nejtková.⁶⁰⁶ Vysokú školu technickú v Košiciach musel opustiť takisto za vyjadrenia počas maďarských udalostí učiteľ Zenovic.⁶⁰⁷ V Prešove mala z katedry ruského jazyka a literatúry ďalej odísť Elfrida Rjebinová, z Vyššej školy pedagogickej v Banskej Bystrici Štefan Ďuračka z katedry matematiky, Ferdinand Gašpierik z katedry biológie a Ján Bartoš, vedúci katedry marxizmu-leninizmu. Pre aktivity v diskusiách po XX. zjazde KSSZ, konkrétne z dôvodu vystúpenia na mestskom aktíve KSS v Bratislave na jar 1956, musel z vysokej školy odísť Pavol Polák.⁶⁰⁸

Počas čistiek na vysokých školách bola osobitná pozornosť venovaná učiteľským prípravkám. Práve tie boli považované za „najslabší článok“ medzi vysokými školami. Podľa Povereníctva školstva a kultúry pedagógovia týchto škôl boli z dvoch tretín veriaci, „formálne nevyrovnaní s náboženskou otázkou“ a zároveň „ešte stále v zajatí buržoázneho objektivizmu a liberalizmu“, čo sa prejavovalo v tom, že dávali možnosť študentom vytvoriť si vlastný názor na aktuálne problémy. Z týchto škôl chcelo povereníctvo prepustiť minimálne šesť učiteľov. Celkovo bolo na vyšších učiteľských prípravkách negatívne hodnotených 13 učiteľov. Viacerých však – napr. na Vysokej škole pedagogickej v Bratislave – vymeniť nemohli, pretože na konkurz sa neprihlásili „vyhovujúce kádre“.⁶⁰⁹ Začiatkom roka 1958 sa situácia na Vysokej škole pedagogickej zmenila, z katedry geografie odišiel E. Oravský a z katedry matematiky na vlastnú žiadosť D. Ďurček. Pripravovalo sa prepustenie ďalších troch pedagógov, ale neskôr sa od neho upustilo, zvažovala sa aj výmena dvoch vedúcich katedier na fakulte prírodných vied.⁶¹⁰

Odborné kvality však nepomohli napr. vedúcemu Katedry botaniky a pedológie Vysokej školy lesníckej a drevárskej vo Zvolene D. Magicovi, hoci po-

⁶⁰⁶ SNA, f. PŠK, kr. 190. Kolégium povereníka školstva a kultúry 4. 12. 1957. Operatívna porada. Správa o situácii na vysokoškolských učiteľských prípravkách.

⁶⁰⁷ SNA, f. PŠK, kr. 169. Kolégium povereníka školstva a kultúry 21. 3. 1958. Správa o plnení plánu kádrového dobudovania Vysokej školy technickej v Košiciach.

⁶⁰⁸ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 922, Zasadnutie BÚV KSS 18. 5. 1956, List Byra KV KSS v Bratislave Byru ÚV KSS v Bratislave.

⁶⁰⁹ SNA, f. PŠK, kr. 189. Operatívna porada 2. 12. 1957. Správa o situácii na vyšších učiteľských prípravkách.

⁶¹⁰ SNA, f. PŠK, kr. 168. Kolégium povereníka školstva a kultúry 8. 1. 1958. Správa o činnosti Vysokej školy pedagogickej v Bratislave.

vereníctvo uznávalo, že zaň škola nemá porovnateľnú náhradu. Z politických dôvodov mal byť odstránený aj vedúci katedry lesníckych stavieb a lesnej ťažby profesor Róbert Binder.⁶¹¹ Keďže však škola za neho nezískala náhradu, napokon na škole zostal, musel však prestať chodiť do kostola.⁶¹²

Z Vysokej školy poľnohospodárskej v Nitre museli odísť vedúca katedry botaniky Dr. Viera Osvačilová a prof. Karol Kříž, disciplinárne pokračovanie sa začalo proti prof. Bohuslavovi Maláčovi, ale nemohli ho prepustiť, pretože nemali za neho náhradu. Výsledok previerky konštatoval, že viac než osem pracovníkov školy „je ešte silne zaťažených najtemnejším idealizmom – náboženskou ideológiou“. Špecificky na zootecnickej fakulte malo podľa správy preverovacej komisie, zostavenej Povereníctvom školstva a kultúry, 22,5 % pracovníkov priemernú ideologickú úroveň a 19,5 % učiteľov slabšiu ideologickú úroveň. Túto fakultu nemusel opustiť nikto.⁶¹³ Veterinárnu fakultu Vysokej školy poľnohospodárskej v Košiciach z ideologických dôvodov opustil jeden vedúci katedry a dvaja pedagógovia, v marci 1958 sa uvažovalo o prepustení ešte jedného.⁶¹⁴

Na Vysokej škole technickej v Košiciach sa čistky začali bezprostredne po maďarskej revolúcii aj medzi pedagógmi. Okrem Zenovica ju opustili traja pedagógovia a v marci 1958 vedenie školy zvažovalo odchod ďalších štyroch, u ktorých však škola ešte videla „možnosti zlepšenia“. Jednotlivé fakulty však boli iniciatívnejšie. Napr. z hutníckej fakulty boli na prepustenie určení jednoznačne štyria učители, u ďalších piatich kandidátov sa o prepustení uvažovalo. Banícka fakulta prepustila jedného vedúceho katedry a štyroch učiteľov, na „pozorovanie“ ďalšieho ideologického rastu bol určený jeden vedúci katedry a desiati učители. Na fakulte ťažkého strojárstva bol prepustený jeden učiteľ, o osude ďalších dvoch sa malo rozhodnúť neskôr.⁶¹⁵

Menej brutálny priebeh mali čistky na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave, kde z fakulty vnútorného obchodu z ideologických dôvodov odišiel jeden vedúci katedry a dvaja učители, z fakulty výrobnno-ekonomickej boli z politických dôvodov prepustení traja učители.⁶¹⁶ Naproti tomu na Vysokej škole výtvarných

⁶¹¹ SNA, f. PŠK, kr. 168. Kolégium povereníka školstva a kultúry 24. 1. 1958. Perspektívny plán kádrového dobudovania Vysokej školy lesníckej a drevárskej vo Zvolene do roku 1960.

⁶¹² SNA, f. PŠK, kr. 170a. Kolégium povereníka školstva a kultúry 25. 6. 1958. Správa o politicko-výchovnej práci na Vysokej škole lesníckej a drevárskej vo Zvolene za študijný rok 1957/58.

⁶¹³ SNA, f. PŠK, kr. 169. Kolégium povereníka školstva a kultúry 19. 3. 1958. Kontrolná správa o súčasnej situácii na Vysokej škole poľnohospodárskej v Nitre a plnenie výhľadového plánu kádrového dobudovania do roku 1960.

⁶¹⁴ SNA, f. PŠK, kr. 169. Kolégium povereníka školstva a kultúry 19. 3. 1958. Správa o výhľadovom pláne kádrového dobudovania Veterinárnej fakulty Vysokej školy poľnohospodárskej v Košiciach do roku 1960.

⁶¹⁵ SNA, f. PŠK, kr. 169. Kolégium povereníka školstva a kultúry 21. 3. 1958. Správa o plnení plánu kádrového dobudovania Vysokej školy technickej v Košiciach.

⁶¹⁶ SNA, f. PŠK, kr. 169a. Kolégium povereníka školstva a kultúry 5. 4. 1958. Správa Vysokej školy ekonomickej v Bratislave o realizácii výhľadového plánu kádrového dobudovania školy.

umení sa s výmenou vedúcich katedier, resp. prepúšťaním učiteľov nepočítalo vôbec.⁶¹⁷

Po osobitnej linke prebiehali čistky na katedrách marxizmu-leninizmu. Situáciou na nich sa zaoberal Sekretariát ÚV KSČ v septembri 1957. Následne 18. decembra 1957 rozhodlo kolégium ministerstva školstva a kultúry o uvoľnení učiteľov-nestraníkov a na celoštátnej porade pracovníkov týchto katedier 14. februára 1958 tajomník ÚV KSČ Jiří Hendrych prezentoval hodnotiace kritériá. Na Slovensku preverovacie komisie tvorili zástupcovia ÚV KSS, príslušných krajských, mestských a okresných výborov KSS, zástupcovia základných organizácií KSS na vysokých školách, Povereníctva školstva a kultúry, rektori alebo prorektori a vedúci príslušných katedier. Z katedier marxizmu-leninizmu na vyšších pedagogických školách museli učitelia-nestraníci odísť neskôr, počas školského roku 1958/59. Ku koncu augusta 1958 v rámci ČSR prepustili 10 pracovníkov, ktorí neboli členmi KSČ, a zároveň aj 15 učiteľov, ktorí síce boli členmi KSČ, ale nespĺňali politické kritériá. Ďalší učitelia mali byť „preverení v politickej praxi“. Vyučovanie muselo na určitý čas prerušiť 131 učiteľov (27 %), ktorých poslali na prax „do výroby“. Natrvalo zo škôl odišlo 64 pedagógov (13,2 %), perspektívne sa počítalo ešte s prepustením ďalších sedemnástich (3,5 %).⁶¹⁸

Celkový počet prepustených vysokoškolských pedagógov však nie je známy, keďže viaceré prípady sa realizovali dlhší čas. Napr. v Čechách z katedier marxizmu-leninizmu k októbru 1958 odišlo desať učiteľov-nestraníkov, ďalších deviatich prijali za kandidátov KSČ.⁶¹⁹ Na Vysokej škole strojnej a elektrotechnickej v Plzni bolo na „výmenu“ určených 27 učiteľov a traja vedúci katedier.⁶²⁰ Podobne na Vysokom učení technickom v Brne prepustenie postihlo 5 docentov, resp. profesorov a 28 odborných asistentov,⁶²¹ na Lekárskej fakulte Palackého univerzity v Olomouci bolo zo 145 učiteľov určených na prepustenie 40, primárne z politických dôvodov. Okamžite bolo prepustených 11 učiteľov, ostatní mali byť prepúšťaní postupne alebo sa mal sledovať ich ďalší politický vývoj.⁶²² Ako už aj tieto, aj keď nekompletné, údaje ukazujú, čistky na Slovensku nedosiahli takú vysokú úroveň ako v Čechách, čo však zrejme nebol dôsledok liberálnejšieho

⁶¹⁷ SNA, f. PŠK, kr. 168, kolégium PŠK 24. 1. 1958. Kontrolná správa o súčasnej situácii na Vysokej škole výtvarných umení a plnenie výhľadového plánu kádového dobudovania do roku 1960.

⁶¹⁸ SNA, f. PŠK, kr. 218, Kolégium ministra školstva a kultúry 28. 8. 1958. Správa o prieskume katedier spoločenských vied v roku 1958.

⁶¹⁹ SNA, f. PŠK, kr. 171a, Kolégium povereníka školstva a kultúry 22. 10. 1958. Správa o prieskume katedier spoločenských vied v roku 1958.

⁶²⁰ SNA, f. PŠK, kr. 216, Kolégium ministra školstva a kultúry 9. 1. 1958. Stav politicko-výchovnej práce učiteľov na Vysokej škole strojnej a elektrotechnickej v Plzni.

⁶²¹ SNA, f. PŠK, kr. 216a, Kolégium ministra školstva a kultúry 20. 2. 1958. Stav politicko-výchovnej práce učiteľov na Vysokom učení technickom v Brne.

⁶²² SNA, f. PŠK, kr. 217, Kolégium ministra školstva a kultúry 18. 4. 1958. Skvalitnenie učiteľských zborov na vysokých školách.

prístupu slovenských komunistov, ale toho, že väčšina vysokých škôl vznikala po roku 1948 a jednak nemala k dispozícii adekvátnu náhradu za nepohodlných pedagógov, jednak sa „čistky“ realizovali už pri ich výbere a prijímaní do zamestnania.

VYSOKOŠKOLÁCI A PARADOXY NOVOTNOVSKO-CHRUŠČOVSKÉJ DESTALINIZÁCIE

Obdobie druhej polovice 50. rokov je charakteristické zvýšeným ideologickým tlakom, ako aj úsilím o „dovršenie výstavby socializmu“ v ČSR, ako to bolo ohlásené na XI. zjazde KSČ v júni 1958.⁶²³ Takto reagovala KSČ na program výstavby komunizmu ohlásený na XX. zjazde KSSZ. Podľa XI. zjazdu KSČ v Československu „bolo prakticky odstránené vykorisťovanie človeka človekom a v podstate vybudované základy socializmu“.⁶²⁴ Vedenie československých komunistov v oblasti ideológie aktívne nasledovalo sovietskych komunistov, pričom postupovalo tak bez zjavného otvoreného nátlaku zvonka.

Na konci 50. rokov prišlo k novej etape sovietskej československého vysokého školstva. Po roku 1957 začalo vedenie KSSZ, najmä však jej prvý tajomník N. Chruščov, vystupovať proti údajným predstavám študentov a príslušníkov inteligencie o ich vlastnej nadradenosti nad ľuďmi vykonávajúcimi fyzickú prácu.⁶²⁵ Následne v roku 1958 prijal ÚV KSSZ na Chruščovov návrh uznesenie „O posilnení vzťahov medzi školou a životom a o ďalšom vývoji verejného vzdelávacieho systému“.⁶²⁶ Dokument predpokladal podmienenie prijatia väčšiny študentov prvých ročníkov absolvovaním minimálne dvoch rokov zamestnania vo výrobe, resp. absolvovaním vojenskej služby, iba 20 % miest malo byť vyhradených čerstvým absolventom stredných škôl. V školách sa ďalej mala zavádzať výrobná prax, ktorá mala predstavovať podstatnú časť vysokoškolského štúdia.⁶²⁷ Preferovanie uvedeného kurzu skutočne prispelo k poklesu detí nevýrobných zamestnancov a inteligencie na vysokých školách, lenže v roku 1958 až 60 % uchádzačov z oboch preferovaných skupín nebolo schopných zvládnuť prijímacie skúšky.⁶²⁸

Sovietsky príklad však veľmi skoro nasledovalo aj Československo, keď ÚV KSČ schválil 22. – 23. apríla 1959 uznesenie s takmer identickým názvom

⁶²³ Projev soudruha Antonína Novotného na zakončení XI. sjezdu. *Rudé právo*, 22. 6. 1958, s. 1 – 2.

⁶²⁴ *Rudé právo*, 21. 6. 1958, s. 1.

⁶²⁵ TROMLY, Benjamin. *Making the Soviet Intelligentsia*, c. d., s. 159 – 192.

⁶²⁶ KHRUSHCHEV, Nikita S. Regarding the Strengthening of Ties Between School and Life and the Further Development of the Public Education System. *Soviet Education*, roč.1, 1958, č. 2, s. 3 – 8.

⁶²⁷ TROMLY, Benjamin. *Making the Soviet Intelligentsia*, c. d., s. 164.

⁶²⁸ Na Moskovskej štátnej univerzite M. V. Lomonosova napr. poklesol počet novoprijatých študentov z radov zamestnancov a inteligencie zo 70 % v roku 1956 na 58 % v roku 1959 a zvýšil sa počet detí z robotníckych rodín z 20,2 na 37 % v analogickom období. Tamže, s. 167 – 168, 175.

– „O úzkom spojení školy so životom a ďalšom rozvoji výchovy a vzdelávania v Československu“. Toto uznesenie síce na jednej strane predpokladalo posilnenie vedecko-výskumnej kapacity vysokých škôl so zapojením talentovaných študentov, v praxi však sledovalo orientáciu vysokoškolského štúdia pre potreby úzko ponímanej praxe. Realizácia uvedených zámerov predpokladala realizáciu podobných krokov ako v ZSSR.⁶²⁹ Vysoké školy, v prvej fáze najmä technického smeru, mali byť doplnené o detašované pracoviská, akési „diaľkové vysokoškolské učilišťa“ pri priemyselných závodoch, ktorých pracovníci sa mali podieľať na vyučovaní. Týkalo sa to napr. strojárskych Závodov K. J. Vorošilovova v Dubnici nad Váhom, bratislavského Hydrostavu, v Čechách obuvníckej továrne Svit v Gottwaldove (v súčasnosti Zlín).⁶³⁰ Politická príprava na zavedenie tohto kroku sa však začala už v prvých mesiacoch roku 1959. Miešali sa pritom argumenty technokratické a politické: „Prax bez predchádzajúceho vzťahu k vysokej škole dáva predpoklady pre väčší výber najvhodnejších ľudí, zocelených pracovne a charakterovo v prostredí robotníkov na závodoch a pracoviskách (...) študujúca mládež je stále málo spojená s praktickými problémami spoločnosti a životom ľudí.“⁶³¹ Už v marci 1959 napr. SVŠT avizovala, že ide o posledný rok, keď na vysokú školu boli prijímaní uchádzači bez výrobnjej praxe. Študenti neprijatí v školskom roku pre naplnenie smerného čísla na rok 1959/60 dostali možnosť nastúpiť v novom školskom roku na vysokú školu pod podmienkou absolvovania jedného roka výrobnjej praxe.⁶³²

Po prijatí uznesenia sa preto objavil celý rad iniciatív, ako jeho obsah naplniť. Na Vysokej škole lesníckej a drevárskej vo Zvolene bola napr. vytvorená funkcia prodekana zo závodu (spravidla riaditeľa príslušného zmluvného závodu), zodpovedného za priebeh výrobnjej praxe. Reforma sledovala zníženie počtu skúšok (maximálne päť za semester) a vyučovania bez predĺženia štúdia, čoho dôsledkom bola redukcia objemu vyučovania. Na diplomové práce, ktoré sa mali pripravovať v priemyselných podnikoch, ktorých problémy by zároveň riešili, mal byť vyhradený čas maximálne osem týždňov.⁶³³ V tejto škole sa predpokladalo, že prvý ročník, ako aj posledné tri semestre budú venované výrobnjej práci. Vyučovanie s výrobnou činnosťou sa malo striedať každé tri dni, v prvom ročníku mal študent získať kvalifikáciu robotníka v závodnej škole práce (napr. v závode

⁶²⁹ ROŠKOVÁ, Miroslava. Úsilie SVŠT o užšie spojenie so spoločenskou výrobou. In BLAŽEJ, Anton (ed.). *Päťdesiat rokov*, c. d., s. 70 – 71.

⁶³⁰ URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří. *Vysokoškolský vzdelávací systém*, c. d., s. 234 – 235; KOPRNA, Milan. Družba s Hydrostavom. *Technika*, roč. I., č. 7, 15. 5. 1959, s. 2.

⁶³¹ TROKAN, Jozef. Za revolučnú prestavbu našej školy. Prorektor J. Trokan o spojení školy so životom. *Technika*, roč. I., 15. 2. 1959, č. 1, s. 1 – 2; ČSM pod priame vedenie straníckych organizácií. Výťah z uznesenia ÚV KSC. *Technika*, roč. I., č. 1, 15. 2. 1959, s. 2.

⁶³² KUBAČ, Ján. Kto na vysokú školu? *Technika*, roč. I., č. 3, 15. 3. 1959, s. 1.

⁶³³ Vo svetle uznesenia ÚV KSC. *Technika*, roč. I., č. 7, 15. 5. 1959, s. 1.

Bučina Zvolen). Hoci školy univerzitého zamerania sa snažili takémuto „spájaníu s praxou“ vyhnúť, na úrovni jednotlivých fakúlt sa objavovali najrozličnejšie iniciatívy. Na FFUK napr. navrhovali, aby študenti absolvovali prvý ročník (napr. v odboroch filozofia a psychológia) formou štúdia popri zamestnaní vo výrobnom sektore, v iných odboroch malo byť vyučovanie doplnené poldennou praxou v niektorom z bratislavských stavebných alebo výrobných podnikov. Piaty ročník sa už mal realizovať v rámci praxe na dvanásťročnej strednej škole, kde si mali študenti zároveň dokončiť diplomové práce. Aj Vysoká škola ekonomická zaviedla podmienku ročnej výrobnéj praxe pred nástupom na štúdium, ďalšie tri roky sa mala výrobná prax realizovať paralelne s vyučovaním v každom semestri, hlavne v školských závodoch a predajniach. Po troch rokoch mal študent nastúpiť do zamestnania na šesť hodín denne. Záverečná časť štúdia sa mala realizovať externou formou popri zamestnaní, študenti tak mali študovať problémy jednotlivých výrobných odvetví, pripravovať sa na štátnice a písať diplomovú prácu.⁶³⁴

Ďalšou formou, ako sa mali študenti zblížovať s manuálne pracujúcimi robotníkmi, bolo zavádzanie tzv. študentskej samoobsluhy na internátoch, takisto inšpirovanej zo ZSSR. V jej rámci bola napr. študentom zverená základná údržba internátov, čo však znamenalo aj úsporu nákladov na pracovné sily.⁶³⁵ A napokon k formovaniu „nového socialistického človeka“ prostredníctvom rozvíjania „pevnejšieho spojenia robotníkov a inteligencie“ mali byť družobné, resp. patronátne vzťahy medzi vysokými školami a štátnymi podnikmi. Popri snahe o posilnenie inovatívnych prvkov vo výrobe (napr. účasti vysokoškolských učiteľov a vedeckých pracovníkov na čiastkových úlohách podnikov a v ich odborných komisiách) mali vysoké školy spolu s podnikmi organizovať spoločné kultúrne, športové a rekreačné podujatia, besedy a výlety. Napr. Fakulta stavebného a zememeračského inžinierstva SVŠT nadviazala družbu s Hydrostavom a SVŠT ako celok sa stala patrónom JRD v Bernolákove. Škola sa mala podieľať na stavebných a projekčných prácach pre družstvo. Študenti mali družstvu pomáhať v rastlinnej výrobe výmenou za zabezpečenie dopravy, ubytovania a stravovania počas poľnohospodárskych prác. Družba s Hydrostavom bola odôvodňovaná nielen potrebami praxe, ale aj potrebou viesť „boj proti prežitkom buržoázneho nacionalizmu a ľudáctva (...) dvíhať socialistické uvedomenie a pocity národnej hrdosti“. Podobnú „družbu“ nadviazala Chemická fakulta SVŠT s bratislavským podnikom Figaro.⁶³⁶ O tom, že reakcie študentov i učiteľov na takto koncipovanú reformu vysokoškolského štúdia boli zdržanlivé, svedčia aj satirické epigramy,

⁶³⁴ Aj ostatné školy sa činia. *Technika*, roč. I., č. 8, 1. 6. 1959, s. 1, 3.

⁶³⁵ Ako pracuje Komsomol. *Technika*, roč. I., č. 8, 1. 6. 1959, s. 3.

⁶³⁶ KOPRNA, Milan. Družba s Hydrostavom. *Technika*, roč. I., č. 7, 15. 5. 1959, s. 2; SVŠT je patrónom JRD. *Technika*, roč. I., 15. 6. 1959, č. 9, s. 3; Družba študentov a robotníkov. *Technika*, roč. I., č. 9, 15. 6. 1959, s. 2, 3.

ktoré mali jej kritikov zosmiešňovať: „Prestavbu chcú uskutočniť // – takú „akurát“ // ponechať si starú školu // a primiešať pár brigád.“ Ďalšie štvorveršie nesie názov „Jeden z ‚vedcov‘“ a je adresované nespokojným pedagógom: „Od prestavby chce byť preč // myslí na Damoklov meč // a tak (podľa našich) zprávy // prehlási sa vrah do SAV.“⁶³⁷ Prestavba vysokoškolského štúdia sa nestretla s pozitívnou reakciou ani na vysokých školách, ani vo výrobných podnikoch, ktoré na podobné zmeny neboli pripravené, takže začiatkom 60. rokov od nej postupne upustili tak v ZSSR, ako aj v Československu.⁶³⁸ Tento program, ktorý sa však nepodarilo realizovať, nezohľadňoval iba ekonomické ciele vládnucich špičiek, ale obsahoval aj silný ideologický prvok, keďže, ako sme už uvádzali, idealizovaný obraz robotníka predstavoval kvintesenciu tzv. nového socialistického človeka.⁶³⁹ Zmeny v politickej praxi KSCĽ naznačovalo aj rozhodnutie zaviesť priame riadenie ČSM orgánmi strany na všetkých úrovniach. Na vysokých školách to bola nielen reakcia na malý záujem študentov o prácu v tejto organizácii, ale aj na slabý vplyv KSCĽ vo zväzákych organizáciách, osobitne na fakultách. Keďže absolventi robotníckych prípravných kurzov už začiatkom roku 1959 vo väčšine prípadov skončili vysokoškolské vzdelávanie, medzi študentmi bol zrazu nízky počet členov KSCĽ, keďže do prvých ročníkov nastupovali najmä čerství absolventi stredných škôl. V prvých troch ročníkoch členovia KSCĽ prakticky absentovali. Napríklad na Vysokej škole ekonomickej v Bratislave bolo z 300 študentov prvého a druhého ročníka iba deväť členov KSCĽ, kým zo 103 poslucháčov tretieho ročníka ich bolo v KSCĽ sedemnášť. Politický vplyv na mládež sa mal zintenzívniť formou vytvárania stranícko-mládežníckych skupín na fakulte, ktoré sa mali regrutovať zo študentov z komunistických rodín (najmä) a členov KSCĽ.⁶⁴⁰

V podmienkach Slovenska však postupnú liberalizáciu 60. rokov predznamenal aj odchod predstaviteľa generácie zakladateľov ČSM Ernesta Sýkoru z funkcie povereníka školstva a kultúry a jeho nahradenie dovtedajším vedúcim tajomníkom Krajského výboru KSS v Prešovskom kraji Vasilom Bilakom, ktorý sa vyznačoval menej konfrontačným prístupom. Zmena bola ohlásená na zasadnutí Byra ÚV KSS 21. novembra 1958. V jej zdôvodnení, vypracovanom začiatkom decembra 1958, sa konštatovala potreba prekonania „vážnych nedostatkov v riadení školstva a kultúry na Slovensku, najmä v školskej výstavbe a na úseku osvetovej práce. (...) Veľké úlohy, vytýčené v oblasti školstva, vedy a umenia sú nad sily súdruha Sýkoru, ktorý v súčasnej etape vývoja ich dostatočne nezabezpečuje.“⁶⁴¹

⁶³⁷ O prestavbe. *Technika*, roč. I., č. 8, 1. 6. 1959, s. 4.

⁶³⁸ URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří. *Vysokoškolský vzdelávací systém*, c. d., s. 235.

⁶³⁹ NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický človek*, c. d., s. 77.

⁶⁴⁰ Strana riadi ČSM. *Technika*, roč. I., č. 2, 1. 3. 1959, s. 3. SNA, f. PŠK, kr. 170a. Kolégium povereníka školstva a kultúry 11. 6. 1958. Správa VŠE v Bratislave o politicko-výchovnej práci.

⁶⁴¹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 991. Zasadnutie BÚV KSS 21. 11. 1958. Návrh na zmenu v Sbere

Ideologicko-technokratické reformy vysokého školstva, sprísňovanie triednych kritérií pri prijímaní na vysoké a výberové stredné školy či ateizačné kampane však boli sprevádzané aj protismernými pohybmi. Tie sa prejavovali v prípade života mladých ľudí najmä uvoľňovaním pomerov z hľadiska trávenia voľného času. Prejavovalo sa to rozličnými formami, pričom životný štýl mladých ľudí v 50. rokoch nemožno charakterizovať iba v binárnych protikladoch „páskovia a svázáci“⁶⁴². Popri subkultúrach „páskov“ alebo starších „potápkarov“, ktoré predstavovali otvorené spochybňovanie konštruktu „nového socialistického človeka“ v jeho rozličných interpretáciách, prebiehali nenápadné zmeny v každodennom živote hlavného prúdu mládeže. Rozširovanie televízneho vysielania umožňovalo najmä obyvateľom Bratislavy a ďalších častí ČSR v blízkosti hraníc s Rakúskom či Nemeckou spolkovou republikou formovať si prostredníctvom rakúskej, západonemeckej, ale čiastočne aj maďarskej televízie vlastný obraz sveta, ktorý sa odlišoval od toho, ktorý ponúkala oficiálna propaganda.⁶⁴³ Zahraničné rozhlasové stanice (napr. Radio Luxembourg, prezývané aj „Laxík“) a prvé magnetofóny sprístupňovali mladým ľuďom západnú hudbu, populárnym sa stávala nielen swingová, ale aj rokenrolová hudba, ktorá sa začala objavovať aj na verejných kultúrnych podujatiach: „Počúvanie rokenrolu nahradilo častušky a podobné výtvy.“⁶⁴⁴ Spoznávanie západnej hudby, ku ktorej nebolo možné dostať sa prostredníctvom štátnych predajní s gramoplatňami či prostredníctvom štátnych médií, prebiehalo často bizarne: „Niekedy koncom 50. rokov sme videli v kine Čas žurnál, kde takto tancovala dekadentná západná mládež. Samozrejme nás to chytilo. V Bratislave už existovali prvé kapely, ktoré ohlasovali nástup rock and rollu. (...) Aj na parkete spoločenskej sály (Parku kultúry a oddychu – PKO, pozn. aut.) frčal tento výbušný a dynamický tanec.“⁶⁴⁵ Nová populárna kultúra, ktorá nie vždy vychádzala z oficiálne hlásaných kultúrnych vzorcov, sa objavovala aj na podujatiach organizovaných ČSM, akými boli napr. zväzacke predpoludnia v bratislavskej Redute, tanečné zábavy v PKO, na internáte Horský park či na Mladej garde, kde sa konali aj estrádne programy: „Napriek pokrokovému názvu sa tu diali veci, ktoré nemali nič spoločné s predstavami o mladom socialistickom človeku. Na pravidelných čajoch o piatej sa stretávala bratislavská mládež pri tzv. západnej hudbe. Niektorí experti sa snažili tancovať už roken-

povereníkov; SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 993. Zasadnutie BÚV KSS 4. 12. 1958. Návrh na zmenu v Zbore povereníkov. Odôvodnenie odvolania s. E. Sýkora z funkcie povereníka školstva a kultúry.

⁶⁴² Páskové a svázáci. Postoje mládeže v 50. letech. In *Dějepis21.cz* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.dejepis21.cz/paskove-a-svazaci-postoje-mladeze-v-50-letech>>

⁶⁴³ SATINSKÝ, Július. *Chlapci z Dunajskej ulice*, c. d., s. 31.

⁶⁴⁴ ŠEBO, Juraj. *Pionierske 50. roky*. Bratislava : Marenčin PT, 2016, s. 96 – 97.

⁶⁴⁵ ŠEBO, Juraj. *Také bolo PKO*. Bratislava : Marenčin PT, 2010, s. 73.

rol. Uvedomelí usporiadatelia, mladí zväzáci, takýchto jedincov upozorňovali, aby sa slušne správali.“⁶⁴⁶

Iný príklad, ako sa pod vplyvom aktivít „zdola“ menila podoba oficiálnej kultúry aj participačných praktík, prináša hlásenie orgánov rezortu vnútra o aktivizácii trampského hnutia a uličných trampských skupín na Slovensku: „Celá náplň trampingu je zameraná proti nášmu zriadeniu a plne sa v ňom prejavujú západniarske tendencie, ktoré rozkladne pôsobia na mládež.“ Hnutiu vytýkali kopírovanie západného spôsobu života a nízku morálku, „čo často vedie mládež od drobných krádeží až po protištátnu činnosť“, niektorí údajne plánovali úteky do zahraničia. Bezpečnostné orgány však priznávali, že trampské hnutie bolo populárne aj u detí z vysoko postavených rodín. Nepomohla ani likvidácia viacerých trampských osád po roku 1956, aj keď uznávali, že samotný tramping nepredstavoval žiadnu trestnú činnosť, čo komplikovalo možnosť zasahovať proti ich členom. V prípade osady Florida jej vedúcimi boli o. i. asistent na SVŠT Jozef Červeň, konštruktér Zdeněk Trochta či „kádrovák“ v Závode mieru Maroš Miloš. Spomínali sa aj viaceré ďalšie skupiny, ako napr. Tornádo (Tajfún), Bielohlavý sup, Athabaska, Rýchle šípy, Červená dýka, Blesk, Ohio, Mladí tuláci a i. Bezpečnostné zložky preto odporúčali ako hlavný prostriedok boja s trampingom výchovnú prácu ČSM, ktorá mala „viac uspokojovať túžbu mládeže po romantike“, a na mieste trampských osád navrhovali zriaďovať stanové tábory ČSM.⁶⁴⁷

Spomínané zmeny prebiehali nie v uzavretom prostredí subkultúr, ale na verejnosti, pritom v rámci oficiálnych, režimom vytvorených inštitúcií. Boli príkladom, ako občania vlastnými aktivitami postupne menili podobu každodenného života v podmienkach komunistického režimu a predstavovali podobu negociácií o presadzovaní vlastných verzií dobrého života. Intenciou takéhoto konania zo strany mladých ľudí nebola nutne zmena režimu či dokonca jeho odstránenie, ale vytváranie priestoru na realizáciu vlastných, súkromných aktivít, nezávislých od režimu a jeho ideológie, pričom na dosiahnutie týchto cieľov využívali aj svoje aktivity v inštitúciách, akými bol ČSM. Ak Peter Salner charakterizoval Bratislavu v „smutných rokoch päťdesiatych“ ako mesto v „čiernobielym svete“,⁶⁴⁸ uvoľnenie v oblasti populárnej kultúry a rôznych foriem trávenia voľného času postupne prispievali k tomu, že život v Bratislave, resp. v celom Československu začal postupne od konca 50. rokov túto podobu strácať.

⁶⁴⁶ ŠEBO, Juraj. *Budovateľské 50. roky*. Bratislava : Ikar, 2010, s. 82.

⁶⁴⁷ SNA, A ÚV KSS, f. Pavol David, kr. 2243, a. j. 146. Správa o nedostatkoch vo výchove mládeže, 5. 4. 1958.

⁶⁴⁸ SALNER, Peter. *Premeny Bratislavy 1939 – 1993*. Bratislava : Veda, 1998, s. 45 – 62.

ZÁVER

Študentské udalosti na Slovensku, resp. v ČSR v roku 1956 nemohli podstatnejším spôsobom ovplyvniť politický vývoj v krajine. Na zásadnejšie zmeny nebolo pripravené ani vedenie KSČ, ale ani študenti či nespokojní intelektuáli. Slovenskí vysokoškooláci sa nemohli stať partnerom komunistickej moci preto, lebo si nedokázali získať ďalších spojencov v spoločnosti. So spojencami nemohli počítať, lebo sa obmedzili iba na riešenie vlastných problémov, týkajúcich sa úzkych aspektov študentského života, len v menšej miere (najmä študenti pražských vysokých škôl) a neraz nepriamo sa dotýkali širších celospoločenských problémov. Vývoj v Poľsku a Maďarsku v roku 1956 pôsobil na československú spoločnosť protichodne. Na jednej strane zmeny, ktoré sa v uvedených krajinách realizovali, boli pozitívnym impulzom aj pre aktivity verejnosti na Slovensku či v Čechách, zároveň však vyvolávali strach vedenia KSČ i Kremľa, že by sa Československo mohlo podľa vzoru susedov usilovať o oslabenie sovietskej dominance, ba dokonca o vymanenie sa zo sféry vplyvu ZSSR. Keďže „diskusia“ vo vnútri komunistickej strany trvala v Československu iba krátky čas (fakticky sa redukovala len na jarné mesiace roku 1956), vo vnútri KSČ sa nedokázal etablovať reformný prúd, ktorý by bol iniciátorom významnejších zmien. Charakteristické je, že pri protestných aktivitách v roku 1956 takmer úplne absentoval nacionálny prvok, na rozdiel od Maďarska a Poľska, kde reformný pohyb bol motivovaný aj snahou dosiahnuť nezávislosť svojich krajín od ZSSR. Aj najradikálnejší kritici sovietskej dominance medzi pražskými vysokoškoolákmi nespochybňovali spojenectvo so ZSSR, resp. členstvo Československa v sovietskom bloku, výhrady vznášali iba proti najkrikľavejším príkladom sovietskej dominance. Mnoho ľudí na Slovensku s nadšením prijímalo zmeny v Poľsku, poľské slobodné intelektuálne diskusie, ako ich reflektoval napr. časopis *Kultúrny život*, ale aj nástup Władysława Gomułku na čelo komunistickej strany bez požehnania Moskvy. Niečo iné však boli krvavé udalosti v Maďarsku a následné dve sovietske intervencie. Tie ukázali, kde sú hranice možných zmien. Strach z krviprelievania konsolidoval komunistickú stranu aj v Československu, maďarskú revolúciu odsudzovali aj stúpenci reforiem v KSČ.

V roku 1956 bolo práve Československo krajinou, kde prejavy občianskej nespokojnosti prepukli ako prvé. Ostatné vystúpenia, ako napr. robotnícke povstanie v poľskej Poznani koncom júna 1956, resp. maďarská revolúcia v októbri 1956, prepukli neskôr. Možno konštatovať, že spontánny protest bratislavských študentov proti predĺženiu základnej vojenskej služby v januári 1956 ukazuje, že

vystúpenia slovenských a českých študentov boli len dôsledkom nespokojnosti s problémami, ktoré sa hromadili na vysokých školách, ale aj v iných sférach spoločenského života už dlhší čas. Publikovanie aspoň čiastočných informácií o obsahu tajného referátu N. S. Chruščova na XX. zjazde KSSZ z 26. februára 1956 len ovplyvnilo rámcovanie politického diskurzu v štátoch strednej Európy v situácii, keď už prejavy nespokojnosti a požiadavky na zmeny dovtedajšieho politického kurzu zasahovali čoraz širšie vrstvy obyvateľstva, pričom, samozrejme, tento proces bol v Poľsku a Maďarsku v pokročilejšej fáze než v Československu. Inými slovami, nemožno vylúčiť, že protestné akcie či zhromaždenia pražských a bratislavských študentov mohli prepuknúť, aj keby Chruščovov tajný referát neodznel. Samozrejme, odlišné by boli ich podoba, priebeh a načasovanie. Fakt, že udalosti v Československu nemali natoľko radikálny priebeh, ako napr. v Maďarsku či Poľsku, prispeli k tomu, že represálie, ktoré nasledovali, nemali taký brutálny charakter ako v Maďarsku. Samozrejme, prienik informácií o obsahu Chruščovovho tajného referátu vyvolal veľký šok vo vládnucich komunistických stranách. To sa týka aj Československa a z diskusií, ktoré v KSČ prebiehali v jar-ných mesiacoch 1956, vyplýva, že jeho obsah bol známy nielen z oficiálne uverejnených správ, ale aj zo zahraničných rozhlasových staníc, ktoré napriek rušeniu zo strany československých štátnych orgánov časť obyvateľstva mohla sledovať. Popritom však najmä vo vnútri KSČ, ktorá mala v československej spoločnosti silnejšie zázemie ako v Poľsku a Maďarsku, existovala silnejšia základňa pre „domorodý stalinizmus“, ktorý nebol vnímaný touto skupinou ako prvok nanútený zvonka.⁶⁴⁹

Pre študentov, ale aj pre spisovateľov a ďalších aktérov nesmelého pokusu o reformu sa rok 1956 stal dôležitým medzníkom. Udalosti z týchto čias výrazne poznačili myslenie vtedajšej mládeže. Na jednej strane mladí ľudia reagovali na obnovenie tvrdého kurzu odcudzením od politiky, na strane druhej komunistická moc si uvedomila, že nemá mladú generáciu pod kontrolou, ba priam naopak – mládež sa stáva jej potenciálnym protivníkom. Je otázkou, aký by bol osud generácie študentov v prípade, ak by reformný proces v Československu nadobudol väčšiu intenzitu, porovnateľnú s maďarským, resp. poľským „októbrom“. Je zrejmé, že Slováci a Česi prežívali rok 1956 inak ako Maďari a Poliaci. Aj napriek vzájomnej izolácii štátov sovietskeho bloku však dianie v týchto krajinách nebolo československým občanom úplne neznáme. Ukazuje to napr. už spomínaný článok Haliny Janaszek Ivaničkovej v časopise *Naša univerzita* z mája 1956, ale aj diskusie, ktoré nasledovali na slovenských i českých vysokých školách po sovietskej intervencii v Maďarsku na jeseň 1956. Je však pochopiteľné, že občania ČSR reflektovali v prvom rade svoje vnútropolitické problémy, a až sekun-

⁶⁴⁹ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 52 – 83; McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav. *The 'Club of Politically Engaged Conformists*, c. d., s. 22.

dárne dianie v zahraničí. Popri vedomí historickej spolupatričnosti, ktoré spája poľskú a maďarskú spoločnosť viac ako obyvateľov Československa s Poľskom či Maďarskom, je dôležité zohľadniť odlišný charakter vývoja. V oboch susedných štátoch prebiehalo podstatne dlhšie obdobie politickej liberalizácie, ale aj mocenských konfliktov v komunistických stranách. V KSČ podobné politické súperenie ako v Maďarsku a Poľsku neexistovalo, a to aj preto, lebo jej vedenie nebolo ochotné pristúpiť na revíziu politických procesov z prvej polovice 50. rokov. V KSČ teda v sledovanom období nemohol vyrásť politik, ktorý by predstavoval československú verziu W. Gomuľku či Imreho Nagya a ktorý by sa mohol stať symbolom reformného úsilia či pokusu o „národnú cestu k socializmu“.⁶⁵⁰ Obvinenie na adresu bývalého predsedu SAV Ondreja Pavlíka, že sa chcel stať slovenským, resp. československým Nagyom, ktoré odznelo na XI. zjazde KSČ, bolo vyrieknuté predsedom Zboru povereníkov Rudolfom Strechajom počas zasadnutia špeciálnej komisie Byra ÚV KSS na riešenie problematiky skupiny intelektuálov z okruhu týždenníka *Kultúrny život*.⁶⁵¹ V skutočnosti, samozrejme, neexistujú žiadne dokumenty ani svedectvá, ktoré by potvrdzovali Pavlíkove mocenské ambície v sledovanom období a Pavlík ani nedisponoval nástrojmi, prostredníctvom ktorých by ich mohol realizovať (v rokoch 1956 – 1957 už nebol ani členom ÚV KSS). Muriel Blaive vidí takýto potenciál v Júliusovi Ďurišovi s ohľadom na jeho kritické vystúpenia na adresu K. Gottwalda počas celoštátnej konferencie KSČ v júni 1956,⁶⁵² ktoré nadväzovalo aj na jeho jarné vystúpenie na zasadnutí ÚV KSČ. V prípade Slovenska sa však, na základe štúdia dostupných archívnych dokumentov, memoárov, resp. sekundárnej literatúry, nazdávam, že jeho vyjadrenia nevyvolali na Slovenku žiadnu reakciu, pozitívnu ani negatívnu, a pokiaľ mohol počas sledovaného obdobia nejaký komunistický politik predstavovať alternatívu vtedajšieho vedenia, bol ním Gustáv Husák, rehabilitáciu ktorého požadovala časť slovenských komunistických intelektuálov. O tom, že Ďuriša vedenie KSČ ani len hypoteticky nevnímalo ako potenciálneho vyzývateľa, svedčí len jedna skutočnosť. Kým za podstatne menej explicitnú kritiku vládnej politiky bol vylúčený napr. Ondrej Pavlík a podpredseda Zboru povereníkov Štefan Šebesta bol v januári 1958 odvolaný z funkcie za návrh na posilnenie ekonomických kompetencií slovenských národných orgánov, ktorý ani oficiálne nestihol predložiť, Július Ďuriš zotrval na pozícii ministra financií až do roku 1963.⁶⁵³

⁶⁵⁰ Pozri napr. PERNES, Jiří. *Krize komunistického režimu*, c. d., BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d.

⁶⁵¹ SNA, A ÚV KSS, f. PÚV KSS, kr. 945, BÚV KSS 27. 3. 1957 Stenografický záznam zo zasadnutia komisie ÚV KSS so spisovateľmi.

⁶⁵² BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 134.

⁶⁵³ Podľa spomienok jeho neskoršieho priateľa Ladislava Šimoviča dôvodom Ďurišovho odchodu z vlády v roku 1963 bola jeho konfliktná povaha, podľa historika Jana Peška odišiel pre nesúhlas

Možno takisto uvažovať, do akej miery bola vôbec možná koordinácia reformného úsilia v Československu s podobnými aktivitami v Maďarsku a Poľsku, ako ju implicitne naznačujú viacerí autori⁶⁵⁴. Zásadnou skutočnosťou je, že všetky komunikačné kanály (telekomunikácie, médiá) boli kontrolované orgánmi štátnej moci, pričom k otvorenej konfrontácii so ZSSR pristúpila iba vláda Imreho Nagya v Maďarsku. Navyše s výnimkou I. Nagya nie je celkom jasné, kto by mal byť v každom z uvedených štátov predstaviteľom síl spochybňujúcich dovtedajší kurz (protestujúci študenti a robotníci alebo funkcionári vládnučích komunistických strán?), a nie je ani jasné, ako by takáto „koordinácia“ mala prebiehať. Študentská demonstrácia na znak solidarity s Poľskom 23. októbra 1956 v Budapešti bola súčasťou dlhodobého predchádzajúceho vývoja a konfliktov v maďarskej spoločnosti i vo vedení Maďarskej strany pracujúcich a spontánna podpora, akú poľská spoločnosť poskytovala maďarským povstalcem, bola takisto možná jedine v podmienkach rýchlej liberalizácie režimu a určitého politického vákuu, ktoré nastalo po nástupe W. Gomuľku v októbri 1956. V skutočnosti v rámci dejín sovietskeho bloku išlo o ojedinelý prejav takejto solidarity, žiadna „koordinácia“ reformných úsilí neprebíhala ani v čase robotníckych povstaní v roku 1953 v NDR a ČSR, ani neskôr v roku 1968 či počas prvého vystúpenia hnutia „Solidarita“ v Poľsku v rokoch 1980 – 1981. Prejavy solidarity s obeťami komunistických režimov v iných štátoch sovietskeho bloku sa obmedzovali na aktivity jednotlivcov alebo na verbálne prejavy nesúhlasu.

Navyše na rozdiel od Poľska a Maďarska mala KSCĽ podstatne silnejšiu pozíciu v spoločnosti ešte pred druhou svetovou vojnou, pričom, ako správne poukazuje J. Rychlík, v slovenskej a českej spoločnosti neexistovali silné protiruské či protisovietske nálady: „Pre českého a slovenského komunistu-intelektuála preto nebol problém byť súčasne oddaným priateľom ZSSR a dobrým československým vlastencom a národne uvedomelým Čechom či Slovákom.“⁶⁵⁵. K jeho konštatovaniu možno dodať len to, že pozitívny vzťah k Rusku, ktorý sa v mnohých prípadoch premietal aj do vzťahu k ZSSR, neprejavovali iba stúpenci sovietskej verzie socializmu. Podobne aj Muriel Blaive v kontexte vzťahu k ZSSR

s rehabilitáciou tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov (G. Husák a spol.) a „jeho kritika na adresu Gottwalda mala viac osobný ako koncepčný charakter, vychádzala skôr z ultrafavicových pozícií, ako z pozícií liberalizácie“. Až v neskorších rokoch sa začal prejavovať ako stúpenec reformného komunizmu. Pozri ŠIMOVIČ, Ladislav. Z nepublikovaných vzpomínok. *Listy*, roč. 37, 2007, č. 2 [online]. Dostupné na internete: < <http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=072&clanek=020715>>; PEŠEK, Jan. Július Ďuriš. In PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry. Personifikácia politického vývoja*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 93 – 97.

⁶⁵⁴ Tamže, s. 27 – 30. Pozri taktiež McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav. *The `Club of Politically Engaged Conformists*, c. d.

⁶⁵⁵ RYCHLÍK, Jan. Čeští a slovenští intelektuálové a jejich vztah ke komunistické straně v kontextu východní Evropy. In PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSCĽ*, c. d., s. 22.

konštatuje, že „Československo malo v roku 1945 k vstupu do sovietskeho bloku lepšie predispozície než jeho susedia“, a to práve v kontexte českého nacionalizmu, ktorý „takmer nikde nenarážal na odpor ZSSR, čo ho robilo zlučiteľným s komunizmom“. No pripúšťa odlišnosť situácie na Slovensku, ktoré však malo v povojnovej ČSR druhoradé postavenie.⁶⁵⁶ Hoci v študentských protestoch i vo vystúpeniach nespokojných intelektuálov bola implicitne a niekedy aj otvorenejšie prítomná kritika bezmyšlienkového napodobňovania ZSSR (v umení a kultúre, školskej i vzdelávacej politike a pod.), nemožno ich považovať za prejavy nepriateľstva voči ZSSR. V každom prípade však rodiaci sa reformný potenciál vo vnútri komunistických elít nebol postihnutý takými represiami, ktoré by ho definitívne postavili mimo existujúci politický systém, ako sa to stalo v Československu v dôsledku čistiek v KSČ v rokoch 1969 – 1970. Vďaka tomu sa tento vznikajúci najprv kritický, neskôr reformný prúd postupne v KSČ presadil a stranické špičky ho museli brať od začiatku 60. rokov do úvahy ako reálne existujúci politický faktor. Aj keď priebeh udalostí v Československu v roku 1956 sa odlišoval od diania v Poľsku a Maďarsku, vo všetkých troch štátoch v rokoch 1953 – 1955 prebiehala kríza komunistického režimu, hoci v Československu bola vyhrotená najmenej. Kríza bola v týchto štátoch sprevádzaná podobnými prejavmi a tendenciami, hoci ich intenzita, časové rozvrhnutie, aktivita jednotlivých sociálnych vrstiev, resp. síl, ako aj spôsob vyriešenia boli v každom z uvedených štátov odlišné. Z hľadiska rozdielnych východiskových predpokladov pre etablovanie sa komunistického režimu v českých krajinách a na Slovensku má M. Blaive pravdu, keď hovorí o slabších predispozíciách Slovenska, kde malo komunistické hnutie pred druhou svetovou vojnou i bezprostredne po nej slabšiu podporu, čo bolo dané menším zastúpením priemyselného robotníctva. Svedčia o tom výsledky posledných čiastočne súťaživých parlamentných volieb v roku 1946, ale voličská podpora komunistickej strany sa oproti predvojnovému obdobiu zvýšila aj na Slovensku.⁶⁵⁷ Československý „domorodý stalinizmus“ však nebol homogénny, jeho korene a prejavy sa na Slovensku a v českých krajinách odlišovali. V prípade Slovenska faktorom v prospech stabilizácie režimu neboli iba častokrát spomínané úspechy komunistickej industrializácie, ale aj slabšia tradícia občianskej participácie v porovnaní s českou spoločnosťou.⁶⁵⁸ Fenomén „občianstva nízkej intenzity“ na Slovensku pred druhou sveto-

⁶⁵⁶ BLAIVE, Muriel. *Promarnená príležitosť*, c. d., s. 286.

⁶⁵⁷ Vo voľbách do Ústavodarného Národného zhromaždenia v roku 1946 získala KSČ v českých krajinách 40,17 percenta hlasov, na Slovensku to bolo iba 30,37 percenta. KRIVÝ, Vladimír – ZEMKO, Milan. *Volby do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920 – 2006*. Bratislava : Štatistický úrad SR, 2008, s. 101 – 102; *Československé dejiny v datech*. Praha : Svoboda, 1986, s. 632 – 633.

⁶⁵⁸ BENKO, Juraj. Štát a jeho ľud. Politická socializácia slovenského obyvateľstva po vzniku ČSR. In ROGULOVÁ, Jaroslava a kol. *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 19. Paradoxne, v období po roku 1953 na Slo-

vou vojnou bol podmienený aj nižšou vzdelanostnou úrovňou a vyššou mierou chudoby.⁶⁵⁹ Popri ideologických faktoroch teda máme do činenia aj s pragmatickými a historicko-kultúrnymi faktormi. Navyše, obdobie 50. rokov bolo na Slovensku charakterizované budovaním mocenskej základne režimu. Získanie členstva v KSČ bolo na Slovensku jednoduchšie v porovnaní s českými krajinami. Nazdávam sa teda, že slovenský „domorodý stalinizmus“, prejavujúci sa v aktívnej i pasívnej podpore komunistického režimu v jeho stalinistickej i post-stalinskej podobe, bol teda na Slovensku v 50. rokoch v porovnaní s českými krajinami motivovaný v menšej miere zastúpením priemyselného proletariátu alebo ideologicky a vo väčšej miere pragmatickými a už spomínanými historicko-kultúrnymi dôvodmi. Samozrejme, všetky tri uvedené faktory boli prítomné v slovenskej i českej spoločnosti, nazdávam sa však, že ich proporcie sa odlišovali. Zhodou okolností v roku 1956 ich výsledná súhra bola podobná, kým neskôr, v prípade reakcie na reformný proces v roku 1968 a počas normalizácie, sa rozdiely v zastúpení pragmatického a ideologického faktora podpory režimu prejavovali rozdielne na Slovensku a v súčasnej Českej republike.

Na druhej strane študentské vystúpenia v roku 1956 sa stali spoločne s II. zjazdom československých spisovateľov prvým významnejším konfliktom medzi občanmi a komunistickou mocou, ktorý mal nenásilný charakter nielen v slovenskom a českom kontexte, ale aj prinajmenšom v kontexte európskych satelitov ZSSR a súvisel s kritikou praxe stalinizmu, ktorá však nespochybňovala základný charakter politických a ekonomických zmien po druhej svetovej vojne. Z hľadiska ďalšieho vývoja v sovietskom bloku však tieto udalosti mali iba chronologický význam a nestali sa „predvojom“, ako na to poukazuje napr. M. Blaive.⁶⁶⁰ Podstatnejšie nezasiahli do diania v susednom Poľsku alebo Maďarsku, podobne ako poľské (v rokoch 1956, 1968, 1970, 1976, 1980-81) či maďarské (1956) udalosti iba minimálne ovplyvnili konanie verejnosti v Československu. Ako konštatuje sociológ Michal Voříšek, v mnohých prípadoch aktéri študentských protestov v roku 1956, ale aj ich iba o niečo starší predchodcovia, z ktorých sa mnohí aktívne podieľali na čistkách po roku 1948, akceptovali vládu komunistickej strany aj nekapitalistickú cestu sociálno-ekonomického vývoja a nemali záujem o návrat k predvojnovým pomerom: „Prijali revolúciu z roku 1948, stalinistickú

vensku nastalo výrazné spomalenie ekonomického rastu a v sledovanom období bola dynamika industrializácie Slovenska podstatne slabšia ako v Čechách a na Morave. Podrobnejšie pozri LONDÁK, Miroslav. *Ekonomické reformy v Československu*, c. d., s. 64 – 70.

⁶⁵⁹ O'DONNELL, Guillermo. On the State, Democratization and Some Conceptual Problems. A Latin American View with Glances at Some Post-Communist Countries). *Kellogg Institute, Working Paper nr. 192*. Notre Dame : The Helen Kellogg Institute for International Studies, April 1993. Dostupné na internete: <<http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/192.pdf>>.

⁶⁶⁰ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, s. 23.

revolúciu, ale postupne odmietli stalinizmus.⁶⁶¹ Politické a intelektuálne dianie, sprevádzajúce destalinizačné procesy po XX. zjazde KSSZ, predstavujú pre vtedajšiu mladú generáciu socializačno-formatívny moment, ktorý významným spôsobom determinoval ich politické postoje i politické správanie v neskorších rokoch. Reakcia mohla byť dvojaká: buď v podobe pragmatického prispôsobenia sa realite vládnuceho režimu, čo vyplývalo z pochopenia vlastnej bezmocnosti voči represívnej moci, alebo v podobe tlmenia dôsledkov represívnych opatrení prostredníctvom sociálnych sietí (rodinných a priateľských väzieb),⁶⁶² ale aj v podobe aktívne prejavovaných kritických postojov, osobitne v neskoršom období liberalizácie politického režimu v Československu v 60. rokoch. Veľký význam udalostí z roku 1956 pre svoju neskoršiu odbornú a politickú činnosť pripúšťa vo svojich spomienkach aj Z. Mlynář⁶⁶³. Preto M. Voříšek vo svojej práci túto generáciu označuje za „reformnú“.⁶⁶⁴ Jej príslušníci sa postupne v dôsledku generačných výmen dostávali do významných pozícií v intelektuálnom, kultúrnom, ale aj politickom živote Československa.⁶⁶⁵ Preto nie je náhodou, že mená viacerých účastníkov študentských protestov sa neskôr spájali aj s pokusom o demokratickú zmenu komunistického režimu v rokoch 1968 – 1969.

Význam udalostí z jari 1956 je teda v prvom rade vnútropolitický. Z uvedenej hľadiska môžeme československé udalosti roku 1956 označiť aj ako veľmi skoré „predjarie“, ktoré síce bolo potlačené, ale zanechalo svoju stopu v československom politickom diskurze. S postupnou zmenou politickej garnitúry vo vedení KSČ a KSS od konca 50. rokov však postupne aj klesal význam fenoménu označovaného K. Kaplanom za tzv. maďarský komplex, t. j. odpor voči akýmkoľvek zmenám a prejavom nesúhlasu, vyplývajúci z obáv zo zopakovania udalostí v Maďarsku v roku 1956.⁶⁶⁶ Silnú mieru domácej podpory stalinizmu, resp. tvrdému kurzu vo vnútri KSČ potvrdzuje nielen vlažná či iba pomalá reakcia na začiatok destalinizácie v roku 1956, ako o tom hovoria M. Blaive, J. Pernes či K. McDermott a V. Sommer. Ešte viac o tom svedčí aj priebeh previerok triednej a politickej spoľahlivosti v roku 1958, ktoré sa začali spontánne, na základe ini-

⁶⁶¹ VOŘÍŠEK, Michal. *Reform Generation. 1960s Czechoslovak sociology from a comparative perspective*. Praha : Kalich, 2012, s. 284, 292.

⁶⁶² Anton Blaha napr. konštatoval: „Všetky sprostosti a extrémny rôznych režimov narážajú ako voda na bralo, na jednu neprekonateľnú prekážku. Je to útes SNL. Útes Spoločenstva normálnych ľudí. Ten zväčša na Slovensku nedovoľí, aby režimové hlúposti neboli zároveň korigované alebo dokonca znemožnené normálnymi ľuďmi. Túto láskavosť Spoločenstva normálnych ľudí som často pocítil i ja a rovnako často som sa ju snažil opätovať tým, ktorí to potrebovali.“ BLAHA, Anton. Maskám je všetko dovolené. In BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*, c. d., s. 170.

⁶⁶³ MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremlu*, c. d., s. 49 – 51, 54.

⁶⁶⁴ VOŘÍŠEK, Michal. *Reform Generation*, c. d.

⁶⁶⁵ KLOBUCKÝ, Robert. Zápisky vzpierajúceho sa normalizátora. In KLOBUCKÝ, Robert (ed.). *Denníky sociológov 2 : Róbert Roško 1963 – 1995*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2019, s. 299 – 332.

⁶⁶⁶ KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa*, c. d., s. 17.

ciatívy lokálnych a regionálnych funkcionárov KSČ, uplatňovať aj mimo ústredných štátnych orgánov, pre ktoré boli pôvodne určené.

Zároveň mená účastníkov študentských protestov v roku 1956 poukazujú na veľmi problematické rámcovanie konfliktu prebiehajúceho v máji 1956. Hoci na jednej strane stáli nespokojní študenti a proti nim predstavitelia establishmentu, reprezentovaní v zásade názorovo homogénnym vedením KSČ, v ktorom na jar a v lete 1956 panovali rozdiely iba v intenzite požadovaných represívnych zákrokov, nie však v interpretácii udalostí, nemožno študentské nepokoje hodnotiť ako protikomunistické alebo ako konflikt medzi mládežou a KSČ. Žiadne explicitne antikomunistické heslá a požiadavky počas nich neodznili. Jedným dôvodom mohol byť strach a uvedomenie si existencie prípustných rámcov kritiky existujúcich pomerov, rovnako ním však mohlo byť do veľkej miery pozitívne prijímanie základných prvkov zmien, ktoré sa v Československu uskutočňovali po roku 1945, resp. 1948. Viacerí aktéri májových zhromaždení pôsobili na nižších pozíciách v ČSM, mnohí z nich už boli napriek svojmu nízkemu veku aj členmi, resp. kandidátmi KSČ (napr. Jozef Jablonický, Ján Beňo a i.). Ďalší zas pochádzali z rodín politicky perzekvovaných (napr. Richard Volek), aj keď mnohí z nich sa naopak usilovali vyhnúť akýmkoľvek aktivitám, ktoré by im mohli priniesť ďalšie postihy.⁶⁶⁷ Vo výpovediach účastníkov študentských akcií, ale ani v dostupných záznamoch zo zhromaždení nevyplýva, že by medzi študentmi v danej dobe existovalo štiepenie na komunistov a nekomunistov, azda iba na nespokojných študentov a predstaviteľov establishmentu.

Rovnako však nemožno hovoriť o študentských udalostiach v máji 1956 ako o konflikte vo vnútri mocenských elít. Hoci, ako sme už uviedli, mnohí aktéri májových udalostí boli aktívnymi členmi ČSM, resp. KSČ, počas zhromaždení či v priebehu majálesov, ale aj v prípade postihov táto skutočnosť nehrala významnejšiu úlohu. Podobne nie je možné hovoriť o ideologickom charaktere konfliktu. Na rozdiel od Poľska alebo Maďarska v apríli – máji 1956 sa v ČSR nepodarilo sformovať ani konsolidovaný politický prúd, ani ideologickú platformu, ktorá by predstavovala názorovú, hodnotovú, resp. programovú alternatívu vtedajšiemu vedeniu KSČ. Pokus o sformovanie takejto línie možno identifikovať azda v aktivitách Zväzu československých spisovateľov a v okruhu redakcie, resp. prispievateľov *Kultúrneho života*⁶⁶⁸, aj v tomto prípade však možno hovoriť skôr o iniciatíve jednotlivcov, ktorá mala iba kratšie trvanie. Nepochybne viacerí študenti dianie v prostredí spisovateľov a pracovníkov kultúry sledovali a mali sa možnosť oboznámiť napr. s novelou Dominika Tatarku *Démon súhlasu*, ktorá vychádzala na pokračovanie v týždenníku *Kultúrny život*⁶⁶⁹ (osobitne to platí v prípade

⁶⁶⁷ Rozhovor autora s Ladislavom Deákom. Bratislava 12. 3. 1994.

⁶⁶⁸ Podrobnejšie pozri MARUŠIAK, Juraj. *Slovenská literatúra a moc*, c. d.

⁶⁶⁹ TATARKA, Dominik. *Démon súhlasu*. *Kultúrny život*, č. 15, s. 9 – 11; č. 16, s. 9; č. 17, s. 13.

poslucháčov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského), to však neznamená, že by existovali akékoľvek snahy formovať nejaký spoločný program spájajúci obe prostredia. Preto študentské vystúpenia možno, prinajmenšom v prípade Bratislavy, charakterizovať predovšetkým ako prejav sociálnej nespokojnosti s narastajúcimi politickými prvkami. V bratislavských rezolúciách študentov rezonovali sociálne otázky viac než v požiadavkách českých študentov. Preto nemôžem úplne jednoznačne súhlasiť s názormi D. Želinského a W. Bindera, ktorí sociálne pozadie protestov odmietajú. Je však pravdou, že nebyť „deštrukcie symbolického centra“, ⁶⁷⁰ s najväčšou pravdepodobnosťou by konanie akcií, ktoré sa vymkli kontrole ČSM, nebolo možné. Osobitne požiadavky študentov v Prahe, a v menšej miere aj v Bratislave, obsahovali demokratizačné prvky a kritiku praxe napodobňovania ZSSR, resp. symbolických prejavov nesuverénneho postavenia ČSR, tieto prejavy však nespochybňovali socialistickú cestu vývoja. Ani v ich rámci sa však nedá hovoriť o sformulovaní akéhokoľvek politického programu ani explicitného nastolenia požiadavky „národnej cesty k socializmu“, aj keď možno v nich identifikovať hodnotové prieniky s neskorším marxistickým revizionizmom v ČSR. Na druhej strane argumentom v prospech politického charakteru protestov je ich geografická distribúcia. Najbúrlivejší a „najpolitickjší“ priebeh mali študentské schôdze na univerzitách, ktoré mali dlhoročnú akademickú tradíciu a zároveň sa nachádzali v mestách, v ktorých sa koncentrovalo politické dianie, t. j. v Prahe a v Bratislave. V mestách, kde vznikli nové vysoké školy, bola pravdepodobne aj ich ideologická kontrola silnejšia a tam vznikali aj rezolúcie, ktoré požiadavky študentov z Mladej gardy a iných bratislavských internátov, resp. fakúlt odmietali, ako sa to stalo napr. v Nitre alebo v Banskej Bystrici. Politické otázky teda v študentských protestoch predstavovali dôležitý element, nebol však jediný.

Možno súhlasiť s tvrdeniami M. Blaive a K. McDermotta s V. Sommerom, že absencia masových otvorených antikomunistických prejavov vyplývala zo značnej miery legitimacy komunistického režimu v Československu. Skôr než o pasivite československých občanov by som sa však priklonil k téze o „klube politicky angažovaných konformistov“, ⁶⁷¹ t. j. ľudí, ktorí vo väčšine pozitívne prijímali zmeny po roku 1948, ale vyslovovali nesúhlas s niektorými ich aspektmi. „Diskusia“ v jarných mesiacoch, ale aj skúsenosť z rokov 1951 a 1953, keď podľa M. Blaive boli Česi a Slováci „pripravení brániť svoje záujmy, keď boli ohrozené“, svedčia o tom, že neprijímali komunistický režim pasívne, ale nevideli potrebu protestných akcií, ale „absencia vzdorných nálad medzi obyva-

⁶⁷⁰ ŽELINSKÝ, Dominik – BINDER, Werner. How Not to Prepare Majales, c. d., s. 76.

⁶⁷¹ BLAIVE, Muriel. Promarněná příležitost, c. d.; McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav. The `Club of Politically Engaged Conformists, c. d., s. 2.

telstvom⁶⁷² bola reakciou na situáciu, v akej sa československá spoločnosť nachádzala momentálne, t. j. na jar a na jeseň 1956. Udalosti na vysokých školách, ale aj aktivity študentov či živý záujem obyvateľstva o udalosti v Maďarsku v októbri a novembri 1956 nesvedčia o pasivite. Podstatná časť kritiky a verbálnych prejavov nesúhlasu však nesmerovali k úsiliu o radikálny zvrat politických pomerov. Napokon potvrdzujú to aj aktivity študentov v máji 1956, konkrétne ich obhajoba študentských zhromaždení a rezolúcií, či už na stránkach *Smeny* a *Našej univerzity*, v svedectvách jednotlivých účastníkov alebo v nepublikovanej úvahe z archívu J. Jablonického. Vyplýva z nich, že negatívnou reakciou a obvineniami, ktoré voči nim orgány štátnej moci vznášali, boli prekvapení. Ak by komunistický režim vnímali ako „cudzí“ a jednoznačne nepriateľský, zrejme by podobné reakcie očakávali a neboli by vnímali napr. disciplinárne konania voči svojim spolužiakom ako sklamanie. Na druhej strane sami účastníci študentských udalostí si uvedomovali, že existujú hranice, po ktorých môžu nasledovať represie, a teda v mnohých prípadoch sa vo svojich vystúpeniach riadili určitou autocenzúrou.

V podmienkach existujúceho režimu a absencie slobody slova už samotný fakt, že prezentovali kritické postoje voči forme realizácie vládnych politík, resp. prejav sociálnej nespokojnosti, nadobúdala politický charakter a takto bol aj interpretovaný zo strany vedúcich predstaviteľov KSC, KSS a štátnych orgánov. Podobne v podmienkach absencie slobody zhromažďovania, kde všetky verejné podujatia boli z hľadiska svojho obsahu i formy striktné kontrolované, aj spontánny a kritický tón bratislavského i pražského majálesu nadobúdala politický význam. Podstatná časť požiadaviek, ktoré študenti vznášali, mala sociálny charakter a týkala sa ich životných, resp. študijných podmienok. Na druhej strane práve reakcia establishmentu prispievala k politizácii ich protestu, ktorý však primárne nesledoval politické ciele. V neposlednom rade však študentské udalosti v Bratislave a Prahe v roku 1956 boli súčasťou krízy komunistického režimu, prebiehajúca (aj keď už doznievajúca) liberalizácia režimu výrazne poznačila ich priebeh (napr. aj umožnením konania majálesov) a boli jedným z viacerých prejavov nespokojnosti občanov po XX. zjazde KSSZ. Študentské protesty nenašli širšiu spoločenskú podporu, s výnimkou ojedinelých článkov v týždenníku *Kultúrny život*, čo takisto pomohlo vedeniu KSC a KSS dosiahnuť ich marginalizáciu aj formou podnecovania nepriateľských, ba dokonca až antiintelektuálnych nálad v prostredí robotníkov. Na druhej strane pokus o politické ovplyvnenie študentov prostredníctvom „robotníckych“ delegácií nebol úspešný bez použitia hrozby silového riešenia. Negatívny, resp. prinajmenšom indiferentný postoj robotníkov však netreba považovať iba za výsledok indoktrinácie zo strany vedenia KSC,

⁶⁷² BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 133 – 134.

ako na to poukazujú viacerí autori, napr. Muriel Blaive⁶⁷³ alebo Peter Heumos. Po roku 1953 sa vedenie KSČ snažilo vyjsť požiadavkám robotníkov v ústrety a pri ich riešení uprednostňovalo „politické“ riešenia pred priamymi mocenskými zá-krokmi. Podľa P. Heumosa sa Štátna bezpečnosť výrazne angažovala pri riešení pracovných konfliktov v priemysle po štrajkovej vlne v júli 1953.⁶⁷⁴ Značná časť robotníkov navyše začala pracovať v priemysle, resp. v robotníckych profesiách až v dôsledku industrializácie po roku 1948, pričom pre nich odchod z rezortu poľnohospodárstva či dokonca presťahovanie sa z vidieka do miest znamenali vzostup nielen z hľadiska materiálneho, ale aj z hľadiska sociálneho statusu. Osobitne to platilo v prípade Slovenska. Časť robotníkov mohla pozitívne vnímať aj už doznievajúcu prax priameho vyzdvihovania robotníkov do riadiacich funkcií ako politiku, ktorej dôsledkom je zmena postavenia robotníkov v spoločnosti bez toho, aby sa ich uvedený kariérny rast priamo dotýkal. Napokon, stabilizačným faktorom v spoločnosti bola politika zameraná na podporu rastu spotreby, napr. vo forme znižovania cien spotrebného tovaru. Ako uvádza J. Pernes, tieto opatrenia neboli jedinými krokmi zameranými na zmiernenie sociálneho napätia. K takým krokom patrilo zvýšenie nízkych dôchodkov (marec 1956), opatrenia zamerané na rozvoj bytovej výstavby (apríl 1956), skrátenie pracovného času, úprava platov v zdravotníctve, skrátenie pracovného času mládeže (jún 1956), zlepšenie prístupu ku kúpeľnej starostlivosti a závodnej rekreácii (júl 1956) a pod.⁶⁷⁵ A v neposlednom rade je pravdou aj to, že podobne indiferentne sa postavili príslušníci tzv. inteligencie k robotníckym protestom v rokoch 1951 a 1953 či prejavom nespokojnosti roľníkov s kolektivizáciou v roku 1953. Nezodpovedá však realite, že robotníci vystupovali v roku 1956 úplne pasívne. V rokoch 1956 – 1957 sa v rámci ČSR počet štrajkov mierne zvýšil oproti roku 1955 (z 12 na 16, resp. 18), nedosiahli však úroveň rokov 1951 (34) alebo 1953 (146). Ako však poukazuje P. Heumos, dôvodom nízkeho počtu štrajkov bol postupne etablovaný formát „neoficiálnej pracovnej zmluvy“ medzi robotníkmi a vedením priemyselných závodov o otázkach plnenia plánov, výkonových noriem a výške miezd. Štrajky tak podľa P. Heumosa „stratili zmysel“, pričom robotnícke protesty sa realizovali na lokálnej úrovni podnikov a závodov a nevzťahovali sa k otázke legitimity socialistického režimu ako takého.⁶⁷⁶ Z Heumosovej monografie vyplýva, že prinajmenšom indiferentný postoj robotníkov k aktivitám nespokojných študentov a intelektuálov v roku 1956 neznamenal prejav ich spokojnosti, ale to,

⁶⁷³ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 133.

⁶⁷⁴ HEUMOS, Peter. *„Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví.“ Dělníci a státní socialismus v Československu 1945 – 1968*. Praha : ÚSD AV ČR, 2006, s. 80.

⁶⁷⁵ PERNES, Jiří. *Krise komunistického režimu*, c. d., s. 148 – 149.

⁶⁷⁶ Pozri HEUMOS, Peter. *„Vyhrňme si rukávy, než se kola zastaví“*, c. d., s. 64, 88, 89. Autor pritom poukazuje na to, že v tabuľke s počtom štrajkov v ČSR za jednotlivé roky pravdepodobne absentujú úplné údaje zo Slovenska. Pozri tamže, s. 63.

že ich nespokojnosť sa týkala iných otázok a riešili ju odlišným spôsobom ako priamou konfrontáciou s vládncami elitami a komunistické elity k prejavom robotníckej nespokojnosti pristupovali inak.

Aj študentské udalosti v máji 1956 ukázali, že komunizmus ako politický systém potrebuje pre svoju stabilizáciu jednoznačnejšie definovanie formálnych pravidiel hry, keďže sa už nemohol spoliehať na bezpodmienečný súhlas s rozhodnutiami vedenia KSC v nižších štruktúrach režimu i na bezpodmienečnú akceptáciu vládnych politik zo strany verejnosti. Práve definovanie pravidiel bolo nástrojom, ktorý bol v období druhej polovice 50. rokov prinajmenšom rovnako dôležitý, ak nie aj dôležitejší ako represie. Skutočnosť, že monopolná mládežnícka organizácia ČSM sa počas mítingov ocitla fakticky na okraji diania, bez autority v prostredí mládeže, akademických funkcionárov, ale v konečnom dôsledku aj v komunistických mocenských špičkách, iba potvrdila, ako málo sa komunistický režim môže spoliehať na nižšie štruktúry svojej mocenskej základne a najmä na automatickú a bezpodmienečnú podporu svojich aktérov. Preto režim začínal čoraz viac nadobúdať črty skostnatenej byrokratickej diktatúry. To na jednej strane pôsobilo ako jeho stabilizačný prvok, zároveň však prispievalo k tomu, čo J. Linz a A. Stepan označujú za detotalitarizáciu režimu v dôsledku jeho úpadku, osobitne v prostredí mládeže.⁶⁷⁷ Hoci si ešte udržiaval kapacity na zásah voči „nežiaducim prejavom“, na vysokých školách však už nedisponoval takou automatickou podporou a kontrolou ako pred rokom 1956.

Znakom oficiálneho kodifikovania mocenského postavenia KSC sa stali aj nové zásady prijímania študentov na vysoké školy a pridelovania internátov, resp. štipendií, ktoré otvorene zakotvili privilegované postavenie vládnej nomenklatúry. Ďalším takýmto prvkom, ktorý bol len zdanlivo prejavom sily režimu, v skutočnosti však potvrdzoval jeho slabosť, bolo rozhodnutie XI. zjazdu KSC z roku 1958 o zásadách „priameho riadenia“ ČSM komunistickou stranou.⁶⁷⁸ Uznesenia orgánov a organizácií KSC sa stali bezprostredne záväzné pre orgány a organizácie ČSM na príslušných úrovniach. Toto rozhodnutie znamenalo v praxi koniec akejkolvek formálnej autonómie ČSM. V skutočnosti bolo aj výrazom nedôvery KSC v akcieschopnosť tejto organizácie a lojalitu jej členov a je pravdepodobné, že dôvodom bola aj pasivita tejto organizácie v máji 1956. Analogické organizácie, akými boli poľský ZMP a maďarský DISZ, sa v priebehu politických kríz v uvedených krajinách rozpadli a bolo nutné ich v roku 1957 obnoviť na základe zásahov zhora.⁶⁷⁹ Týmto krokom totiž režim priznal, že v skutočnosti si nedokáže v prípade zlomových situácií presadiť svoju autoritu inakším spôsobom ako

⁶⁷⁷ LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred. *Problems of Democratic Transition*, c. d., s. 51.

⁶⁷⁸ PAŽOUT, Jaroslav. *Mocným navzdory*, c. d., s. 79.

⁶⁷⁹ JUNES, Tom. *Student Politics*, c. d., s. 48 – 49. V rokoch 1968 – 1969 analogický osud postihol aj ČSM.

direktívnymi metódami. Obdobne schválením novej Ústavy ČSSR v roku 1960, ktorá prostredníctvom článku 4 zakotvila vedúcu úlohu komunistickej strany v spoločnosti, znamenala priznanie, že si režim uvedomuje, že jeho existencia nie je výsledkom prirodzeného konsenzu v spoločnosti. Ani priame riadenie ČSM straníckymi orgánmi, ani legislatívne zakotvenie mocenského monopolu KSČ pritom zásadne nezmenili politickú realitu. Len namiesto neformálnej akceptácie sa táto realita stala súčasťou formálnych pravidiel hry.

Politika režimu voči vysokoškólakom poukazuje na to, že z hľadiska zabezpečenia svojho vplyvu sa jeho predstavitelia spoliehali čoraz viac na vonkajšie prejavy konformity (tzv. vonkajšie konformné minimum⁶⁸⁰), v menšej miere sa mohli spoliehať na prejavy aktívnej podpory, ktoré vychádzali z presvedčenia. Dôvody podpory mohli mať aj pragmatický charakter, napr. samotná možnosť študovať vďaka extenzívne rozvíjajúcej sa sieti vysokých škôl, ale aj napr. politika podpory rastu spotreby formou znižovania cien, táto miera konsenzu však bola nielen výsledkom jednosmerného pôsobenia režimu vo vzťahu k obyvateľstvu, ale aj jeho krokmi, ktorými zohľadňoval nálady verejnosti. Príznačným sa stalo, že roky 1957 – 1958 sa na jednej strane vyznačovali rastom represíí, ktoré v roku 1960 vystriedala rozsiahla amnestia pre politických väzňov, zároveň však na rozdiel od prvej polovice 50. rokov režim nechcel demonštrovať svoj represívny charakter verejne. Pokles významu politicky motivovaných represíí pre fungovanie režimu potvrdzujú aj štatistické údaje o počte odsúdených osôb za trestné činy politického charakteru a rehabilitovaných po roku 1990 (na základe § 2 zákona č. 119/1990 Zb. o súdnej rehabilitácii. V rámci celej ČSR dosiahla intenzita súdnych perzekúcií vrchol v roku 1953 (18 177 odsúdených), potom postupne klesala do roku 1957 (6 706 odsúdených), po miernom náraste v roku 1958 (7 958) opätovne nastúpil pokles v ďalších dvoch rokoch (3 782 v roku 1960).⁶⁸¹ Ani v roku 1958 však intenzita súdnych represíí nebola porovnateľná s obdobím rokov 1949 – 1955.⁶⁸² Na druhej strane popri represíách súdneho charakteru mocenské orgány nerezignovali na mimosúdne represie, napr. v podobe tzv. previerok triednej a politickej spoľahlivosti (1957 – 1958), ktoré postihli v rámci celej ČSR približne 50 000 osôb, na rozdiel od čistiek bezprostredne po roku 1948, ktoré predstavovali prostriedok politickej mobilizácie, v tomto prípade sa realizovali skôr administratívne, bez aktívnej mobilizácie obyvateľstva a bez mediálneho pokrytia. Ani represie na vysokých školách, ktoré nasledovali po študentských udalostiach v máji 1956 či v neskorších rokoch, nedosiahli svojou intenzitou úroveň spred roku 1953. Tý-

⁶⁸⁰ KOPEČEK, Lubomír. *Demokracie, diktatury a politické stranictví*, c. d., s. 139.

⁶⁸¹ DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter. *Vědní koncepce KSČ*, s. 87.

⁶⁸² GEBAUER, Jan – KAPLAN, Karel – KOUDELKA, František – VYHNÁNEK, Rudolf. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948 – 1989 (Statistický přehled)*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, s. 60.

kali sa relatívne malého počtu študentov a ako účinný nástroj sa ukazovali aj ich mäkšie formy (napr. odňatie práva na internátne ubytovanie, resp. strata štipendia). Časť študentov potrestaných vylúčením zo štúdia sa na vysoké školy mohla vrátiť napr. po uplynutí jedného roka.

Mocenské elity v druhej polovici 50. rokov prikladali značný význam vonkajšej podobe režimu. Bolo to súčasťou jeho pozvoľnej tranzície v období po Stalinovej smrti na režim posttotalitného charakteru. Od obyvateľstva sa očakávalo dodržiavanie vonkajšieho konformistického minima, ktoré však malo byť dosiahnuté pri poklese intenzity masových represíí. Hoci ešte v roku 1958 bola intenzita politických perzekúcií vysoká, už o rok neskôr začala klesať. Oficiálna rétorika tak už nehovorila o boji s nepriateľom, ale o jeho dovŕšení. Aj heslom XI. zjazdu KSC z júna 1958 pre nasledujúce obdobie už bolo „dovŕšiť výstavbu socializmu“, pričom zjazd konštatoval, že cesta nastúpená vo februári 1948 a po schválení generálnej línie výstavby socializmu bola víťazná.⁶⁸³ Prinajmenšom navonok vedúci predstavitelia komunistického režimu v druhej polovici 50. rokov chceli legitimizovať svoju moc už všeobecným súhlasom obyvateľstva. Niekde tu možno hľadať príčiny rozdielných reakcií na fenomény, ktoré po roku 1953 v prostredí vysokoškolských študentov predstavovali narušenie atmosféry minimálne vonkajšej konformity. Tak napr. v zásade „nevinné“ a jednoznačne nepolitické debaty študentov medicíny pod vplyvom alkoholu na internátnej chodbe, spojené so sťažovaním sa na výšku nástupných plátov či pohrávaním sa s myšlienkou nastolenia požiadaviek na obnovenie stavovského označenia, sa v roku 1954 stali predmetom precízneho vyšetrovania ŠtB, kým prejavy nespokojnosti s premenovaním Slovenskej univerzity na Univerzitu Komenského v Bratislave, ktoré sa obmedzili na súkromné rozhovory, bezpečnostné orgány nevyšetrovali, hoci obsahovali nepriamu kritiku charakteru československej štátnosti a navyše v tom istom roku prebiehal súdny proces s predstaviteľmi tzv. slovenského buržoázneho nacionalizmu.

Na druhej strane predstavitelia režimu mimoriadne podráždene reagovali na tzv. pyžamovú revolúciu (protest proti predĺženiu základnej vojenskej služby pre vysokoškolákov) v januári 1956 i na zhromaždenia na fakultách a internátoch v máji 1956, ale nie na bojkot vyučovania zo strany študentov Vysoké školy dopravnej v roku 1961. Dôležitým momentom bolo uskutočnenie kolektívnych akcií, resp. pokusov o ich usporiadanie. Študentské protesty v roku 1956 sa dotýkali otázok, ktoré vedenie KSC považovalo za citlivé z hľadiska priorít režimu. Takými bola otázka základnej vojenskej služby, ktorá vzhľadom na špecifické postavenie armády a ozbrojených zložiek patrila medzi témy vylúčené z akéhokoľvek procesu prípadných negociácií. To isté platí pre vyučovanie tzv. spoločného základu, t. j. disciplín marxizmu-leninizmu ako oficiálnej ideológie. Citlivým

⁶⁸³ Otvárací prejav súdruha Viliama Širokého. *Pravda*, 19. 6. 1958, s. 3.

miestom bolo aj samotné miesto konania protestov – Bratislava ako sídlo slovenských národných orgánov a z dôvodu vysokej koncentrácie obyvateľstva, kým Žilina s podstatne periférnejším postavením natoľko „senzitívnym“ miestom nebola. Protesty v Bratislave teda mohli narušiť (a v prípade majálesu aj vizuálne narušili) atmosféru všeobecného súhlasu, čo bez ohľadu na to, že požiadavky študentov neobsahovali žiadne náznaky odmietnutia komunistického režimu, predstavovalo potenciálne destabilizačný prvok. O tom, že práve narušenie starostlivo budovaného obrazu všeobecného súhlasu, ktorý by mohol spôsobiť prenesenie protestov do širších sociálnych vrstiev, vyvolávalo najväčšie obavy vedenia KSC a KSS, svedčia napr. úvahy o uzavretí vysokých škôl v Prahe v predvečer tamjšieho majálesu či zvolanie mimoriadneho zasadnutia Sekretariátu ÚV KSS práve v deň, keď sa objavili správy o možných pouličných protestoch.⁶⁸⁴

Ak v prípade udalostí roku 1956 v Československu autori ako M. Blaive alebo J. Pernes spochybňujú pojem kríza s ohľadom na to, že nemožno hovoriť o bezprostrednom ohrození existencie režimu a o masových prejavoch nespokojnosti,⁶⁸⁵ samozrejme, majú pravdu. Na druhej strane, ak vyzdvihneme ako hlavný prvok československých udalostí na jar a čiastočne aj na jeseň 1956 spochybenie obrazu monolitnej spoločnosti, ale aj komunistickej strany a „masových organizácií“ ako štruktúr mocenských elít a aspoň na krátky čas náznak pluralizácie verejného diskurzu, potom treba uznať prítomnosť krízových prvkov. Práve spomínaný obraz monolitnej spoločnosti bol dôležitým prvkom stability politického systému i jeho legitimacy. Preto vedenie KSC, resp. KSS považovali za potrebné zasiahnuť včas či dokonca prijímať preventívne opatrenia.

V prípade študentských udalostí bolo dôležité, že pokiaľ ČSM fungoval ako jediná prípustná platforma politickej integrácie a socializácie mládeže, tak jeho rola bola spochybená niekoľkokrát. Ako uvádza J. Fürst, „mechanizmy integrácie fungovali, pretože v ich existenciu ľudia verili“.⁶⁸⁶ Nielen študentské zhromaždenia, ale aj debaty o zmysle funkcionárčenia v ČSM na stránkach časopisu *Naša univerzita* na konci roku 1955 a počas prvej polovice roku 1956 svedčia o tom, že viera v tieto mechanizmy už bola prinajmenšom naštvrtená. Zhromaždenia, ktoré sa udiali mimo ČSM, len úpadok tejto viery potvrdili, ale, paradoxne, potvrdili to aj tie zhromaždenia, ktoré prebiehali pod hlavičkou ČSM, keďže sa stretli s negatívnou reakciou politických špičiek a dokonca aj s prejavmi represíí. Navyše, ČSM v máji 1956, ale aj počas tzv. pyžamovej revolúcie stál mimo diania a bol prakticky paralyzovaný na úrovniach fakúlt, ale aj na najvyššej úrovni. Na najnižších úrovniach sa jeho funkcionári neraz priamo podieľali na aktivitách, ktoré

⁶⁸⁴ SNA, A ÚV KSS, f. Sekr. ÚV KSS, kr. 137, zasadnutie SÚV KSS 15. 5. 1956. Správa o situácii na vysokých školách a opatrenia, ktoré robí IV. oddelenie ÚV KSS.

⁶⁸⁵ BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost*, c. d., s. 309; PERNES, Jiří. *Krize komunistického režimu v Československu*, c. d., s. 5 – 19, 181.

⁶⁸⁶ FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation*, c. d., s. 134 – 135.

predstavitelia režimu považovali za nepriateľské. Preto vznikla potreba zakotviť kontrolu KSČ nad ČSM aj prostredníctvom formálne definovaných nástrojov.

Z uvedeného hľadiska politický režim, ktorý sa začal v ČSR formovať v polovici 50. rokov 20. storočia, pripomína model tzv. reálneho socializmu zo 70. a 80. rokov. Jeho podstatu vystihol napr. Milan Šimečka: „Je to totálny poriadok, nie v zmysle skutočného usporiadania, ale akejsi politickej uhladenosti, kde musí všetko byť aspoň navonok na svojom mieste a vyzerať ako neotrasiteľný súlad všetkých vecí. Občania v reálnom socializme sú s týmto poriadkom denne konfrontovaní, je im vtíkaný do vedomia... Je to poriadok nanajvýš formálny, ale o to prísnejšie musí byť dodržiavaný.“⁶⁸⁷ Uvedené slová sa do značnej miery vzťahovali aj na obdobie druhej polovice 50. rokov, aj keď podstatným rozdielom bola už spomínaná prítomnosť civilizačnej vízie, načrtnutej Chruščovom, pričom jej iniciátori verili v možnosť jej uskutočnenia.⁶⁸⁸ Študentské udalosti v roku 1956 a reakcia režimu na ne nepredstavovali medzník z hľadiska konverzie (detotalitarizácie) režimu, ale boli súčasťou a sprievodným javom uvedeného procesu. Režim si udržiaval autoritatívny charakter, a aj napriek deklarovanej snahe o ideologickú expanziu bol výsledkom tohto úsilia predovšetkým konformizmus, čo potvrdzujú aj vyjadrenia jeho predstaviteľov o pasivite mládeže a formálnej lojalite. Hoci Vladimíra Dvořáková a Jiří Kunc hovoria o období normalizačného režimu, aj v atmosfére druhej polovice 50. rokov možno identifikovať prvky „mlčanlivého paktu pokoja, resp. zdržania sa represíí výmenou za pasivitu, apatiu či formálnu lojalitu“,⁶⁸⁹ charakteristické pre 70. a 80. roky 20. storočia.

Cieľom politiky KSČ v druhej polovici 50. rokov, nasledujúcej v tomto politiku KSSZ, bolo sformulovať novú ideologickú a sociálnu víziu komunizmu, ktorá sa musela odlišovať od tej, ktorá sa zrútila po smrti Stalina a predovšetkým po XX. zjazde KSSZ. Aj realizácia tejto vízie si vyžadovala zápas nielen o politickú lojalitu občana, ale aj o jeho politické presvedčenie. Na jej naplnenie bolo nevyhnutné budovať, rovnako ako bezprostredne po roku 1948, tzv. novú inteligenciu, bezpodmienečne oddanú uvedenej vízii. KSČ sa o to po roku 1956 pokúsila prostredníctvom represálií na vysokých školách, ktoré pod heslom „zlepšenia triedneho zloženia poslucháčov vysokých škôl“ postihli nielen študentov, ale aj pedagógov.

Vedenie KSČ na politiku budovania „novej inteligencie“ nerezignovalo ani v roku 1956. Priebeh „diskusie“ v spoločnosti po XX. zjazde KSSZ, osobitne v apríli a v máji 1956, prispel k rozhodnutiu vrátiť sa k represívnym postupom na základe „triednych“ a politických kritérií po miernom uvoľnení tejto politiky v roku 1954. Študentské majálesy v Prahe a v Bratislave a udalosti v Maďarsku

⁶⁸⁷ ŠIMEČKA, Milan. *Obnovenie poriadku*. Bratislava : Archa, 1990, s. 16.

⁶⁸⁸ BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. Brno : Jota, 2011, s. 286.

⁶⁸⁹ DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří. *O přechodech k demokracii*. Praha : Slon, 1994, s. 128.

v októbri – novembri 1956 boli katalyzátorom, ktoré prispeli k rozpútaniu nových čistiek na vysokých školách i medzi príslušníkmi inteligencie v štátnych orgánoch, na ktoré sa mali vzťahovať tzv. previerky politickej a triednej spoľahlivosti. Napriek tomu, že podľa pôvodného zámeru sa nemali týkať študentov a pedagógov na vysokých školách, živelne, pravdepodobne na základe iniciatívy jednotlivých nižších funkcionárov KSČ a KSS, zasiahli aj toto prostredie.

Po roku 1954 už bolo zrejmé, že vedenie KSČ sa pri budovaní „novej inteligencie“ viac nemôže spoliehať na personálne „rezervy“ v prostredí robotníkov, získavané počas skrátených prípravných kurzov či priamym vyzdvihovaním robotníkov do riadiacich pozícií. Tento zdroj sa vyčerpal v priebehu tzv. zakladateľského obdobia formovania komunistického režimu v ČSR. Zároveň však formovanie vlastnej, lojálnej inteligencie bolo nevyhnutnou podmienkou úspešnej kontroly všetkých sfér života komunistickou stranou a kontrola mládeže zostávala podmienkou udržateľnosti komunistického režimu. Nielen maďarské udalosti v októbri 1956, ale aj krátkodobá destabilizácia režimu v ČSR v jarných mesiacoch roku 1956 viedli vedenie KSČ k presvedčeniu, že akákoľvek forma liberalizácie verejného života vrátane tzv. kádrovej politiky môže viesť k destabilizácii režimu.

Na rozdiel od obdobia pred roku 1953, sa však represie v druhej polovici 50. rokov sa vyznačovali menšou intenzitou jednak z hľadiska ich intenzity, jednak z hľadiska počtu postihnutých osôb. Mali skôr diferencovaný a adresný charakter, pričom neboli vo väčšom rozsahu prezentované na verejnosti prostredníctvom médií, nanajvýš prostredníctvom individuálnych príkladov, akým bolo napr. vylúčenie bývalého predsedu SAV Ondreja Pavlíka z KSČ v roku 1957.

Zároveň však mala represívna politika systematickejší charakter, perzekúcie za aktivity v rokoch 1956 – 1957 a previerky triednej a politickej spoľahlivosti prispeli k utvrdeniu kodifikácie interpretácie nielen obdobia pred roku 1948, ale aj obdobia 50. rokov 20. storočia. Priebeh udalostí v Maďarsku v roku 1956 a sovietska intervencia, ktorá nevyvolala žiadnu aktívnu reakciu USA, resp. štátov západnej Európy, zároveň prispeli k presvedčeniu, že existencia komunistického režimu má dlhodobý a nezvratný charakter, v dôsledku čoho je nutné sa prinajmenšom formálne prispôbiť jeho požiadavkám.

Aj pod vplyvom študentských udalostí v roku 1956 bol nanovo prepracovaný princíp politickej selekcie príslušníkov budúcej socialistickej inteligencie a segregácie obyvateľstva v závislosti od sociálneho pôvodu jednotlivca, resp. politickej minulosti a súčasnej politickej angažovanosti jeho rodičov. Tento mechanizmus fungoval už od úrovne základných škôl pri výbere žiakov na výberové stredné školy. Predstavovala ho kombinácia represívnych opatrení a ekonomickej motivácie. Podobne aj tresty, ktoré boli udeľované za účasť na študentských akciách v máji 1956, predstavovali kombináciu bezprostredných represívnych opatrení v podobe vylúčenia zo štúdia či kladenia prekážok pri hľadaní zamestnania

po ukončení štúdia a miernejších opatrení ekonomického charakteru v podobe odňatia štipendia, resp. ubytovania na internáte. Uvedené tresty predstavovali závažný zásah do materiálnej situácie jednotlivca, resp. aj jeho rodiny, preto prispeli k identifikovaniu noriem politického správania a možných dôsledkov ich porušenia v spoločnosti. Zároveň však udalosti v roku 1956 ukázali, že pokus o ideologickú kontrolu mladých ľudí je málo efektívny a musí byť sprevádzaný represívnymi zákrokmi, resp. vedomím ich potenciálneho uplatnenia, ale aj vedomím perspektívy kariérneho rastu v prípade žiaduceho správania. Práve mocenské nástroje ovládania spoločnosti vrátane vysokoškolákov mali prednosť osobitne v krízových momentoch režimu. Ako však ukazujú výsledky výskumu, posilnenie úlohy tzv. triedneho a politického faktora v procese selekcie príslušníkov socialistickej inteligencie po roku 1956 nebolo iba dôsledkom aktivít nespokojných intelektuálov a študentov. Bol aj výsledkom tlaku príslušníkov tzv. novej inteligencie, ktorá sa cítila náznakmi liberalizácie politiky KSČ voči inteligencii po roku 1956 ohrozená nielen mocensky, ale aj existenčne a všeobecne prevládajúcou nedôverou vedenia KSČ voči inteligencii. Preto odmietnutie tzv. systemizácie riadiacich pracovníkov prebehlo ešte v jarných mesiacoch roku 1956. Na druhej strane prejavy nespokojnosti v prostredí inteligencie z jari a jesene 1956 sa stali dodatočným argumentom v prospech návratu k tvrdému postupu voči tejto vrstve spoločnosti. Zmeny v zásadách prijímania na vysoké školy, v štipendijnej a ubytovacej politike a napokon aj spôsob, akým sa KSČ usilovala o získavanie nových členov medzi vysokoškolákmi po roku 1959 (primárne z robotníckych komunistických rodín), svedčí o postupnej rehabilitácii rodiny ako inštitúcie, na ktorú sa komunistické elity môžu spoliehať, hoci bezprostredne po roku 1948 bola rodina vnímaná ako prostredie, ktoré konkurovalo oficiálnej komunistickej línii výchovy. Paradoxne, ak začiatkom 50. rokov sa predstavitelia režimu spoliehali, že domov sa stane „pokračovaním spoločenského priestoru“, ⁶⁹⁰ tak na ich konci sa spoločenský priestor začal stávať pokračovaním rodinného prostredia.

Je ťažké vytvoriť si obraz o účinnosti takejto politiky na správanie či hodnotové orientácie príslušníkov mladej generácie vrátane vysokoškolákov na základe exaktných dát z obdobia druhej polovice 50. rokov. Dostupné sú však dáta, ktoré prináša český historik Jaroslav Pažout z obdobia 60. rokov 20. storočia, t. j. z čias o desať rokov neskôr. Opiera sa pritom o oficiálne dokumenty z proveniencie KSČ a ČSM, ktoré analyzovali nálady v prostredí československej mládeže. Na ich základe poukazuje na podobnosť príslušníkov československej mládeže z hľadiska prijímaných hodnôt a životných preferencií s ich rovesníkmi na Západe. Spájal ich s nimi záujem o modernú hudbu, na druhej strane charakteristickým prvkom politiky KSČ voči mladým ľuďom boli záťahy proti tzv. vlasatcom, resp. „máničkám“, t. j. mladým mužom s dlhými vlasmi, resp. s oblečením, ktoré sa vymy-

⁶⁹⁰ FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří. Postavení dítěte, c. d., s. 104, 107.

kalo štandardom väčšinouj spoločnosti pod zámienkou „uskutočnenia nutných hygienických opatrení“. Týmito opatreniami bolo strihanie dlhých vlasov, vnímaných ako symbol vzdoru voči režimom konštruovanej „normalite“ z hľadiska výzoru a správania. Po zásahu bezpečnostných zložiek proti tzv. vlasťom v Prahe 15. septembra 1966 bolo napr. zadržaných 458 ľudí, z toho 93 učňov, 39 školákov a študentov, 196 zamestnaných a 73 osôb bez pracovného pomeru, po analogickom zásahu v Bratislave bolo zadržaných 142 osôb, ktoré „svojím výzorom vzbudzujú pohoršenie“, z toho 14 učňov, 52 robotníkov, 32 študentov, 23 úradníkov a príslušníkov ostatných povolání a 21 ľudí bez pracovného pomeru. Z kategorizácie zadržaných je zrejmý vysoký podiel príslušníkov robotníckej mládeže, od ktorej sa očakávalo, že bude vzorom pri preberaní požadovaných noriem správania pre ostatnú mládež, menší počet vysokoškolákov môže znamenať, že si uvedomovali možné dôsledky nekonformného správania pre svoje ďalšie štúdium a profesionálnu kariéru. J. Pažout ďalej uvádza, že v rokoch 1960 – 1967 poklesol počet členov ČSM o polovicu – z 2 miliónov na 1 milión. Podstatne narastal záujem mladých ľudí o aktivity v rámci alternatívnych, štátnymi orgánmi nesankcionovaných subkultúr, ako boli turistické oddiely a trampske tábory či amatérske hudobné skupiny a neformálne okruhy priaznivcov bigbítovovej hudby. To všetko bolo zo strany vedenia KSČ charakterizované ako „rast vplyvu západných ideológií, obdiv a idealizácia západného buržoázneho spôsobu života“. Nezáujem, ba až ľahostajnosť k veciam verejným bola charakteristická pre mladých ľudí bez ohľadu na pracovné zaradenie či sociálne postavenie, pre mladých kvalifikovaných robotníkov, ale aj pre príslušníkov mladej inteligencie pôsobiacej vo výrobe a v riadiacom aparáte či pre absolventov škôl. Vo svojich postojoch prejavovali nespokojnosť s existujúcim stavom vecí, ale aj pocit bezmocnosti pri náprave nedostatkov, napr. na vlastnom pracovisku.⁶⁹¹

Všetky uvedené konštatovania by sa dali interpretovať ako dôsledok liberalizácie komunistického režimu v ČSSR v 60. rokoch, ktorá nastúpila v súvislosti s novou vlnou destalinizácie v roku 1963 bez priamej súvislosti s daniím v relatívne časovo vzdialenom období druhej polovice 50. rokov. Ďalší citát však pochádza z obdobia vrcholiacich politicky motivovaných represii v auguste 1958: „Mládež, ktorá vychádza z našich vysokých škôl, nie je nijako nová, naopak skôr v mnohom pripomína mládež vychovanú v kapitalistických štátoch.“⁶⁹² Tento citát však nepochádza z pera žiadneho kritika vtedajšieho režimu, ale odzrkadľujú názor vedúcich pracovníkov priemyselných podnikov, kam prichádzali mladí absolventi vysokých škôl, ktorí si spravidla už obdobie spred roku 1948,

⁶⁹¹ PAŽOUT, Jaroslav. *Mocným navzdory*, c. d., s. 76 – 77.

⁶⁹² SNA, f. Úrad Predsedníctva Zboru povereníkov – Zbor povereníkov (Zasadnutia Zboru povereníkov), kr. 347, zasadnutie Zboru povereníkov 7. 8. 1958. Správa o výsledkoch politicko-výchovnej práce na vysokých školách a návrh opatrení na školský rok 1958/59.

resp. 1945 nemohli pamätať. S takouto skutočnosťou boli konfrontovaní členovia Zboru povereníkov v auguste 1958, teda nie v čase liberalizácie režimu alebo akútnej politickej krízy, ale v jeho stabilnom období, bez otvorených prejavov manifestácií nesúhlasu, keď existoval nepísaný konsenzus ohľadne manifestovania konformity voči existujúcemu režimu a jeho požiadavkám. Obraz mladých ľudí v oficiálnych dokumentoch KSČ a štátnych orgánov sa v období, ktorému sa venuje predkladaná publikácia, podstatne odlišoval od idealizovaného obrazu mládeže ako entuziasticky naladenej opory režimu, ktorý prezentovala vtedajšia propaganda, a najmä od obrazu, ktorý bol kreovaný oficiálnou propagandou v rokoch 1948 – 1953. Táto zmena percepcie mladých ľudí nebola výsledkom žiadneho zlomu, prebiehala postupne, zároveň s oslabovaním totalitnej kontroly nad spoločnosťou a revolučného entuziazmu začiatku 50. rokov. V prípade vysokoškolákov však študentské udalosti v máji 1956 zohrali v tomto procese zmeny vnímania mladých ľudí z opory režimu na potenciálny zdroj konfliktov významnú úlohu.

Pokus o budovanie „nového socialistického človeka“ sa teda aj napriek ideologickej indoktrinácii a represívnym praktikám vrátane obmedzovania práva na prístup k vzdelaniu z politických dôvodov v druhej polovici 50. rokov dvadsiateho storočia ukázal ako ťažko zvládnuteľná úloha, keďže mladí ľudia požadované normy správania a uvažovania buď neprijímali, alebo sa s nimi stotožňovali iba selektívne. Proces úniku mladých ľudí, ale aj ďalších vrstiev spod totalitnej kontroly pokračoval, aj keď prebiehal potichu, bez zásadnejších otrasov, hoci pre takéto procesy neboli vytvorené zodpovedajúce inštitucionálne a právne predpoklady. Tento únik však neznamenal automaticky prechod do akejkoľvek formy opozície, skôr k manifestáciám vonkajšieho konformizmu, ktoré však následne vytvárali priestor pre formulovanie vlastných životných stratégií, ako aj paralelných kultúrnych a hodnotových diskurzov. Tie sa mohli – ale nemuseli – nevyhnutne dostávať do konfliktu s oficiálne definovanou verziou dobrého života.

PRAMENE A LITERATÚRA

PRAMENE

Archívne zdroje:

Slovenský národný archív, Bratislava, fondy:

Archív ÚV KSS

- Pavol David
- Krajské a okresné konferencie KSS
- Predsedníctvo ÚV KSS (PÚV KSS)
- Sekretariát ÚV KSS (Sokr. ÚV KSS)
- Volené orgány – 1. tajomník (taj.) ÚV KSS Karol Bacílek

Povereníctvo školstva a kultúry (PŠK)

Slovenský ústredný výbor Československého zväzu mládeže (SÚV ČSM)

Úrad Predsedníctva Zboru poverenikov – Zbor poverenikov (Zasadnutia Zboru poverenikov

Ústredný akčný výbor Slovenského národného frontu

Archív Filozofickej fakulty Univerzity Komenského, Bratislava

Archív Rektorátu Univerzity Komenského, Bratislava (A RUK)

Archív Slovenskej technickej univerzity, Bratislava (A STU)

Archív Ústavu pamäti národa, Bratislava

Archív Komisie vlády SR pre analýzu udalostí z rokov 1967 – 1970. Deponované v Ústave politických vied SAV.

Národný archív, Praha

Fond KSČ – Ústrední výbor 1945 – 1989

- Předsednictví ÚV KSČ (02/02)
- Zasedání ÚV KSČ 1945 – 1962 (01)

Súkromné archívy

Osobný archív Lubomíra Mrňu

Osobný archív Jozefa Jablonického

Noviny a časopisy

Demik N

Lud

Kultúrny život

Naša univerzita

Pravda

Smena

Sme

Technika

Rozhovory

- Rozhovor autora s Jurajom Alnerom. Bratislava 29. a 30. 9. 2020.
 Rozhovor autora s Antonom Blahom. Bratislava 26. 6. 2020.
 Rozhovor autora s Jánom Beňom. Bratislava 8. 12. 1993.
 Rozhovor autora s Vladimírom Dudášom. Bratislava 26. 1. 1994.
 Rozhovor autora s Jozefom Jablonickým. Bratislava 20. 2. 1994.
 Rozhovor autora s Ľubomírom Mrňom. Piešťany 11. 3. 1994.
 Rozhovor autora s Michalom Nadubinským. Bratislava 26. 1. 1994.
 Rozhovor autora s Ernestom Sýkorom. Bratislava 3. 3. 1994.
 Rozhovor autora s Františkom Višváderom 5. 6. 1993.

Publikované pramene

- ALNER, Juraj – ELIÁŠOVÁ, Helena. Príbeh pamätníka Juraj Alner (1937). *Ústav pamäti národa – oficiálna webová stránka*. Dostupné na internete: <<https://www.upn.gov.sk/sk/pribeh-pamatnika-juraj-alner-1937/>>.
- BARTLOVÁ, Alena – LETZ, Robert. *Dejepis. Národné dejiny pre 3. ročník gymnázií*. Bratislava : SPN, 2005.
- BAUER, Michal. *II. sjezd Svazu československých spisovateľů 22. – 29. 4. 1956, sv. I. (protokol)*. Praha : Akropolis, 2011.
- BAUER, Michal. *II. sjezd Svazu československých spisovateľů 22. – 29. 4. 1956, sv. II. (přílohy)*. Praha : Akropolis, 2011.
- BELAN, Rudolf. *Zväzáci (1945 – 1970)*. Bratislava : Slovart, 2015.
- BEŇO, Ján – BALÁŽ, Anton. Život s kufrom mladého umelca. Rozhovor s Jánom Beňom. Klub nezávislých spisovateľov, nedatované [online]. Dostupné na internete: <<http://www.kns.sk/beno-rozhovor.html>>
- BEŇO, Ján. *Výkrik*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1990.
- BEŇO, Ján. *Život s kufrom*. Dunajská Lužná : MilaniuM, 2015.
- BLAHA, Anton a kol. *Pyžamová revolúcia*. Bratislava : Nebojsa, 2006.
- BURLACKIJ, Fiodor: „Sudba dala mne šans“. Beseda hlavného redaktora žurnala „Rossijskij advokat“ R. A. Zviagelskogo s izvestnym politologom, učenym i pisateľem F. M. Burlackim. *Rossijskij advokat*, roč. 13, 2007, č. 5.
- Československé dějiny v datech*. Praha : Svoboda, 1986.
- DEKAN, Ján. Ako som to videl a vnímal II. Pod jarmom novej totality (1948 – 1968). In *Slovenské pohľady*, roč. IV. + 110, 1994, č. 1, s. 78 – 92.
- ĎURICA, Milan S. *Dejiny Slovenska a Slovákov*. Bratislava : SPN, 1996.
- GURŇÁK, Daniel. *Dejepisný zošit 20. storočie. 9. ročník*. Bratislava : MAPA Slovakia Škola, 2002.
- HARMAŇOŠOVÁ, Maja – KAMRLA, Jozef. V roku 1956 sa zúčastnil študentskej rebelie: Vtedy som spoznal, čo je to diktatúra proletariátu. *Denník N*, 15. 4. 2019 [online]. Dostupné na internete: <<https://dennikn.sk/1442564/v-roku-1956-sa-zucastnil-studentskej-rebelie-vtedy-som-spoznal-co-je-diktatura-proletariatu/>>
- Historický ústav Slovenskej akadémie vied o príručke M. S. Ďuricu *Dejiny Slovenska a Slovákov. Sme*, 12. 6. 1997 [online]. Dostupné na internete: <<https://www.sme.sk/c/2077676/historicky-ustav-slovenskej-akademie-vied-o-prirucke-m-s-duricu-dejiny-slovenska-a-slovakov.html>>.
- HLAVA, Bohuslav – KRATOCHVÍL, Viliam. *Pohrajme sa s históriou. Pracovný zošit pre 8. ročník základnej školy a 4. ročník osemročných gymnázií*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 1996.
- KAMENICKÝ, Miroslav a kol. *Lexikón svetových dejín*. Bratislava : SPN, 1997.
- KHRUSHCHEV, Nikita S. Regarding the Strengthening of Ties Between School and Life and the Further Development of the Public Education System. *Soviet Education*, roč.1, 1958, č. 2, s. 3 – 8.
- KOVÁČ, Dušan – KAMENEC, Ivan – KRATOCHVÍL, Viliam. *Slovensko v novom storočí*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2003.
- KOVÁČ, Dušan – KAMENEC, Ivan – KRATOCHVÍL, Viliam. *Dejepis 4. Slovensko v novom storočí*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2007.

- KOVÁČ, Dušan – KRATOCHVÍL, Viliam – KAMENEC, Ivan – TKADLEČKOVÁ, Herta. *Pátrame po minulosti. Dejepis 9 pre 9. ročník ZŠ a 4. ročník gymnázia s osemročným štúdiom*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2012.
- LIPTÁK, Lubomír. *Učebné texty z dejepisu (1945 – 1989)*. Bratislava : SPN, 1990.
- NOVOTNÝ, Antonín. Súčasná situácia a úlohy strany. Referát súdruha Antonína Novotného, prednesený na celoštátnej konferencii Komunistickej strany Československa dňa 11. júna 1956. *Pravda*, 12. 6. 1956, s. 3 – 9.
- PAVLÍK, Ondrej. *Svedectvo dokumentov*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968.
- Poslanecká snemovňa Parlamentu ČR [online]. Dostupné na internete: <<https://www.psp.cz/sqw/snem.sqw?P1=D&P2=%cf&org=285>>;
- Poučení z krízového vývoje ve straně a společnosti po XIII. sjezdu KSČ*. Rezoluce k aktuálnym otázkam jednoty strany. Praha : Oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, 1971.
- Programma Kommunističeskoj partii Sovetskogo Sojuza*. Moskva : Gospolizdat, 1961.
- SATINSKÝ, Július. *Chlapci z Dunajskej ulice*. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2002.
- SATINSKÝ, Július. *Chlapci z Dunajskej. Polstoročie*. Bratislava : Marenčin PT, 2012.
- SCHUSTER, Rudolf. *Schody návratov*. Banská Bystrica : Axis Media, 2018.
- ŠIROKÝ, Viliam. Leninskou cestou k novému rozmachu a novým vízazstvám. Prejav súdruha Viliama Širokého na zasadnutí Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska. *Pravda*, 12. 5. 1956, s. 3.
- ŠIROKÝ, Viliam. Otvárací prejav súdruha Viliama Širokého. *Pravda*, 19. 6. 1958, s. 3.
- ŠIROKÝ, Viliam. *Za šťastné Slovensko v socialistickej Československu*. Bratislava : Pravda, 1952.
- ŠIROKÝ, Viliam. Záverečné slovo člena politického byra ÚV KSČ predsedu vlády súdruha V. Širokého. *Pravda*, 16. 6. 1956, s. 4.
- TATARKA, Dominik. Démon súhlasu. *Kultúrny život*, č. 15, s. 9 – 11; č. 16, s. 9; č. 17, s. 13.
- TKADLEČKOVÁ, Herta – KRATOCHVÍL, Viliam. *Svet v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2001.
- TKADLEČKOVÁ, Herta. *Dejepis 4. Svet v dvadsiatom storočí*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2003.
- Ústav pamäti národa [online]. Dostupné na internete: <<https://www.upn.gov.sk/projekty/funkcionari-ksc-kss/vysledky-vyhľadavania/?priezvisko=herzkov%C3%A1>>
- VARINSKÝ, Vladimír – CHYLOVÁ, Eva. *Dejepis pre stredné odborné školy a stredné odborné učilištia. [4], Od 2. svetovej vojny k dnešku*. Bratislava : Orbis Pictus Istropolitana, 2002.
- XX sjezd KPSS 14 – 25 fevralia 1956 goda. *Stenografičeskij otčet, t. I, II*. Moskva : Gosudarstvennoe izdatelstvo političeskoj literatury, 1956.
- XX sjezd KPSS 14 – 25 fevralia 1956 goda. *Stenografičeskij otčet, t. I, II*. Moskva : Gosudarstvennoe izdatelstvo političeskoj literatury, 1956.

LITERATÚRA

- ASH, Timothy Garton. Reform or Revolution? In ASH, Timothy Garton. *The Uses of Adversity. Essays on the Fate of Central Europe*. Cambridge – London : Granta – Penguin, 1989, s. 218 – 273.
- ASSMANN, Jan. *Das kulturelle Gedächtniss. Schrift, Erinnerung, und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München : Beck, 2000.
- BAJCSI, Ildikó. Posúdenie maďarskej revolúcie roku 1956 v Komárne a v okrese Komárno, hlavne so zreteľom na Maďarov v Československu. In SIMON, Attila – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Revolúcia v susedstve. Maďarská revolúcia v roku 1956 a Slovensko*. Šamorín – Bratislava – Budapešť : Fórum inštitút pre výskum menšín – Historický ústav SAV – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, s. 135 – 170.
- BARNOVSKÝ, Michal. *Prvá vlna destalinizácie a Slovensko (1953 – 1957)*. Brno : Prius, 2002.
- BARNOVSKÝ, Michal. Prvé symptómy destalinizácie v Československu (marec 1953 – február 1956). In PÁSTOR, Zoltán – ŠTEFANSKÝ, Michal (eds). *Pokus o reformu v roku 1968*. Banská Bystrica : Trian, 1999, s. 13 – 28.
- BÁRTA, Miloš – MENCL, Vojtěch. *Československo roku 1968. Počátky normalizace. 2. díl*. Praha : Ústav mezinárodních vztahů – Parta, 1993.

- BENKO, Juraj. Štát a jeho ľud. Politická socializácia slovenského obyvateľstva po vzniku ČSR. In RO-GUĽOVÁ, Jaroslava a kol. *Od osmičky k osmičke. Premeny slovenskej spoločnosti v rokoch 1918 – 1938*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2009, s. 17 – 30.
- BERĎAJEV, Nikolaj. *Pramene a zmysel ruského komunizmu*. Bratislava : Sergej Chelemendik Press, 1991.
- BÍLEK, Jaroslav – PILÁT, Vladimír. Bezprostrední reakce československých politických a vojenských orgánů na povstání v Maďarsku. In *Soudobé dějiny*, roč. 3, 1996, č. 4, s. 488 – 500.
- BÍLEK, Jiří. Reakce československé armády na povstání v Maďarsku na podzim 1956. In SIMON, Attila – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Revolúcia v susedstve. Maďarská revolúcia v roku 1956 a Slovensko*. Šamorín – Bratislava – Budapest : Fórum inštitút pre výskum menšín – Historický ústav SAV – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, s. 91 – 107.
- BLAIVE, Muriel. Perceptions of Society in Czechoslovak Secret Police Archives: How a 'Czechoslovak 1956' was Thwarted. In BLAIVE, Muriel (ed.). *Perceptions of Society in Communist Europe. Regime Archives and Popular Opinion*. London – New York : Bloomsbury Academic, 2019.
- BLAIVE, Muriel. *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha : Prostor, 2001.
- BLAIVE, Muriel. The danger of over-interpreting dissident writing in the West: Communist terror in Czechoslovakia, 1948 – 1968. In KIND-KOVÁCS, Friederike – LABOV, Jessie (eds.). *From Samizdat to Tamizdat: Transnational Media During and After Socialism*. New York : Berghahn, 2013, s. 137 – 155.
- BLAŽEK, Petr – JECH, Karel – KUBÁLEK, Michal. Politicky motivované vylučování studentů v zakladatelském období komunistického režimu. Černá kapitola z dějin vysokého zemědělského školství v Praze. In RAŠTICOVÁ, Blanka (ed.). *Zemědělské školství, výzkum a osvěta jako předpoklad hospodářského a sociálního rozvoje venkova v 19. a 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference věnované památce Sama Cambela*. Studie Slovákého muzea 9/2004. Uherské Hradiště : Slováké muzeum v Uherském Hradišti, 2004, s. 111 – 132.
- BLAŽEK, Petr. Majáles 1956. Pražská studentská slavnost ve fotografiích Antona Rozsypala. In *Paměť a dějiny*, roč. X., 2016, č. 1, s. 108 – 113.
- BOURDIEU, Pierre. The forms of capital. In RICHARDSON, John G. (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York : Greenwood Press, 1986, s. 241 – 258.
- BROWN, Archie. *Vzestup a pád komunismu*. Brno : Jota, 2011.
- BUKOVSKÝ, László. Asistencia československej štátnej bezpečnosti pri maďarskej revolúcii r. 1956. In SIMON, Attila – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Revolúcia v susedstve. Maďarská revolúcia v roku 1956 a Slovensko*. Šamorín – Bratislava – Budapest : Fórum inštitút pre výskum menšín – Historický ústav SAV – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, s. 71 – 90.
- BÚRIKOVÁ, Zuzana. Spotreba a výskum reálne existujúceho socializmu. In *Etnologické rozpravy*, roč. XIII., 2006, č. 2, s. 81 – 91.
- BÚZIK, Bohumil. Sociální struktura a její proměny v českých zemích a na Slovensku. In KOČIÁN, Jiří (ed.). *Slovníková příručka k československým dějinám*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR [online]. Dostupné na internete: <http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/Prirucka48_89.pdf>, s. 32 – 35.
- BYSTRICKÝ, Valerián a kol. *Rok 1968 na Slovensku a v Československu*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2008.
- CAJTHAML, Petr. Prověrky politické a třídní spolehlivosti v roce 1958. In ČERNÁ, Marie – Cuhra, Jaroslav a kol. *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí...*, c. d., s. 54 – 71.
- CAJTHAML, Petr – ĎURČANSKÝ, Marek. Dobové souvislosti a ohlas prověrek politické a třídní spolehlivosti v roce 1958 na Univerzitě Karlově. In *Práce z dějin Akademie věd*, roč. 2, 2, 2010, s. 119 – 128.
- CONNELLY, John. *Captive University. The sovietization of East German, Czech, and Polish higher education 1945 – 1956*. Chapel Hill – London : The University of North Carolina Press, 2000.
- CUHRA, Jaroslav. „Nechci dnes psátí o tom, co všechno dobrého již přineslo stranické prověřování.“ Stranické prověrky 1948 a 1950. In ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav a kol. *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948 – 1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2012, s. 12 – 19.
- ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav. Prověrky v komunistickém Československu: Několik obecných

- poznámek. In ČERNÁ, Marie – CUHRA, Jaroslav a kol. *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948 – 1989*. Praha : ÚSD AV ČR, 2012, s. 5 – 12.
- DE GEORGE, Richard. *Soviet Ethics and Morality*. Ann Arbor, MI : University of Michigan Press, 1969.
- DEVÁTÁ, Markéta. Příspěvek k dějinám vysokých škol v letech 1948 – 1950 na základě dobových dokumentů. In KOSTLÁN, Antonín (ed.). *Semináře a studia Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003*. Praha : Výzkumní centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 631– 653.
- DEVÁTÁ, Markéta – OLŠÁKOVÁ, Doubravka – SOMMER, Vítězslav – DINUŠ, Peter. *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2010.
- Dôležité opatrenia Ústredného výboru KSČ. *Pravda*, 27. 4. 1956, s. 1 – 2.
- DUCHÁČEK, Ivo. Deset let, která neotrásla světem — Profil čs. komunismu 1948 – 1953. *Svědectví*, roč. II, 1958, č. 3, s. 226 – 263.
- DURAJOVÁ, Ludmila. *Aktivizácia slovenských vysokoškolských študentov v roku 1956*. Bratislava : Pedagogická fakulta UK 2002 (diplomová práca).
- DURAJOVÁ, Ludmila: *Perzekúcie slovenských vysokoškolských študentov v rokoch 1945 – 1956*. Bratislava : Pedagogická fakulta UK 2005 (rigorózna práca).
- DVOŘÁKOVÁ, Vladimíra – KUNC, Jiří. O přechodech k demokracii. Praha : Slon, 1994.
- FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří. Postavení dítěte a dospívajícího v rodině a výchovné styly. In KNAPIK, Jiří – FRANC, Martin a kol. *Mezi pionýrským šátkem a mopedom. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948 – 1970*. Praha : Academia, 2018, s. 102 – 128.
- FÜRST, Juliane. *Stalin's Last Generation. Soviet Post-War Youth and the Emergence of Mature Socialism*. Oxford : Oxford University Press, 2010.
- GABZDILOVÁ, Soňa. *Ako sme študovali v totalite. Vysokoškolské vzdelávanie na Slovensku pod ideologickým diktátom Komunistickej strany Československa (1948 – 1953)*. Prešov : Univerzum, 2018.
- GAUČÍK, Štefan. Zabudnuté životné príbehy z južného Slovenska z rokov 1956 – 1957. In SIMON, Attila – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Revolúcia v susedstve. Maďarská revolúcia v roku 1956 a Slovensko*. Šamorín – Bratislava – Budapest : Fórum inštitút pre výskum menšín – Historický ústav SAV – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, s. 119 – 134.
- GEBAUER, Jan – KAPLAN, Karel – KOUDELKA, František – VYHNÁNEK, Rudolf. *Soudní perzekuce politické povahy v Československu 1948 – 1989 (Statistický přehled)*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993.
- GLOSSOVÁ, Marta. *Previerky a vylúčovanie študentov slovenských vysokých škôl v rokoch 1948 – 1960 ako nástroj výchovy lojálnych elit. Dizertačná práca*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2019.
- GLOSSOVÁ, Marta. Ubytovanie vysokoškolákov v Bratislave po 2. svetovej vojne. In SLOBODNÍK, Martin – GLOSSOVÁ, Marta (eds.). *95 rokov Filozofickej fakulty UK. Pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, s. 323 – 337.
- HAMPLOVÁ, Dana. Stručné poznámky o ideových prístupoch k rodině v období socialismu. In MARÈS, Antoine – HORSKÁ, Pavla (eds.). *Cahiers du CEFRES. N° 22, Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny*. Mars 2010/March 2010 [online]. Dostupné na internete: <http://www.cefres.cz/pdf/c22/hamplova_2001_ideovev>
- HEGEDŮS, András B. The Petofi Circle: The forum of reform in 1956. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, roč. 13, 1997, č. 2, s. 108 – 133, DOI: 10.1080/13523279708415346.
- HERMAN, William E. – HERMAN, Bryan K. – SANATULOVA-ALLISON, Elvira. The Russian Identity and Values in the Post-Soviet Era: Learning From the Past to Reinvent the Future. In *18th Annual Alliance of Universities for Democracy (AUDEM) Conference*. Cluj-Napoca: Universitatea Babe-Bolyai, 2007.
- HEUMOS, Peter. „Vyhráme si rukávy, než se kola zastaví.“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945 – 1968*. Praha : ÚSD AV ČR, 2006
- HEYWOOD, Andrew. *Politologie*. Praha : Eurolex Bohemia, 2004.
- HLAVINKOVÁ, Lucie. Socialismus jako sekularizovaná společnost. „Být věřícím“ v době socialismu. Případová studie. In BUBÍK, Tomáš – HOFFMANN, Henryk (eds.). *Náboženství a politika*. Pardubice : Pantheon, 2007, s. 62 – 71.
- HLAVOVÁ, Viera. Signály dysfunkčnosti procesu kolektivizácie v roku 1953 v Československu a ich

- receptia v decízno-politickej sfére. In ŠTEFANSKÝ, Michal – ZÁGORŠEKOVÁ, Mária (eds.). *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, s. 83 – 90.
- HEJL, Vilém – KAPLAN, Karel. *Zpráva o organizovaném násilí*. Toronto : Sixty-Eight Publishers, 1986.
- Historická štatistická ročenka ČSSR*. Praha : SNTL – Alfa, 1985.
- HRUBÝ, Peter. *Fools and Heroes. The Changing Role of Communist Intellectuals in Czechoslovakia*. Oxford : Pergamon Press, 1980.
- HUDEK, Adam. Sovietizácia pracovísk historickej vedy na Univerzite Komenského v 50. rokoch. In SLOBODNÍK, Martin – GLOSSOVÁ, Marta (eds.). *95 rokov Filozofickej fakulty UK a pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 338 – 354.
- HUDEK, Adam. Totalitno-historické rozprávanie ako dedičstvo normalizačnej historiografie. In *Forum historiae*, roč. 7, 2013, č. 1, s. 92 – 105.
- CHENG, Yinghong. *Creating the “New Man”. From Enlightenment Ideals to Socialist Realities*. Honolulu : University of Hawai’i Press, 2009.
- CHŁOPEK, Maciej. *Bikiniarze. Pierwsza polska subkultura*. Warszawa : Wydawnictwo Akademickie „Żak”, 2005.
- IRMANOVÁ, Eva. *Kádárismus: vznik a pád jedné iluze*. Praha : Karolinum, 1998.
- IVANIČKOVÁ, Edita – SIMON, Attila (eds.). *Maďarská revolúcia roku 1956 a Slovensko – Az 1956-os magyar forradalom és Szlovákia. Disputationes Samarienses, 9*. Šamorín – Bratislava : Fórum inštitút pre výskum menšín – Historický ústav SAV, 2006.
- JAREŠ, Jakub. „Indiferentní – možnost převýchovy!“ Cíle tzv. studijní prověrky na vysokých školách a jejich realizace. In ČERNÁ, Marie – CÚHRA, Jaroslav a kol. *Prověrky a jejich místo v komunistickém vládnutí. Československo 1948 – 1989*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2012, s. 20 – 53.
- JAREŠ, Jakub – FRANČ, Martin. Autoritativní modernizace a stalinizace (1948 – 1953). In JAREŠ, Jakub – FRANČ, Martin (eds.). *Mezi konkurencí a spoluprací. Univerzita Karlova a Československá akademie věd 1945 – 1969*. Praha : Karolinum, 2018, s. 129 – 208.
- JIRÁSEK, Zdeněk – ŠŮLA, Jaroslav. *Velká peněžní loupež aneb 50 : 1*. Praha : Svítání, 1992.
- JIRÁSEK, Zdeněk: Problémy měnové reformy 1953 na Slovensku. In PEŠEK, Jan (ed.). *V tieni totality. Perzekúcie na Slovensku v začiatkoch komunistickej totality (1948 – 1953)*. Bratislava : Historický ústav SAV Bratislava, 1996, s. 90 – 97.
- JUNES, Tom. *Student Politics in Communist Poland. Generations of Consent and Dissent*. Lanham : Lexington Books, 2015.
- KALINOVÁ, Lenka. *Společenské proměny v čase socialistického experimentu. K sociálním dějinám v letech 1945 – 1989*. Praha : Academia, 2007.
- KAPLAN, Karel. *Československo v letech 1953 – 1966. 3. část. Společenská krize a kořeny reformy*. Praha : SPN, 1992.
- KAPLAN, Karel. *Kronika komunistického Československa. Kořeny reformy 1956 – 1968. Společnost a moc*. Brno : Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2008.
- KAPLAN, Karel. *O cenzuře v Československu v letech 1945 – 1956*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1994.
- KAPLAN, Karel. *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953 – 1957 a 1968 – 1975. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 9*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993.
- KAPLAN, Karel. Zakladatelské období komunistického režimu. In KOCIÁN, Jiří (ed.). *Slovníková příručka k československým dějinám*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR [online]. Dostupné na internete: <http://www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/Prirucka48_89.pdf>, s. 4 – 7.
- KAPLAN, Karel. *Mocní a bezmocní*. Toronto : Sixty-Eight Publishers, 1989.
- KELLEK, Jan. *Tři sociální světy. Sociální struktura postindustriální společnosti*. Praha : Slon, 2010.
- KLOBUCKÝ, Robert (ed.). *Denníky sociologův 2 : Róbert Roško 1963 – 1995*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2019, s. 299 – 332.
- KMEŤ, Norbert. Intelektuáli na Slovensku v rokoch 1948 – 1989 a premena ich vzťahu ku KSČ. In PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945 – 1989)*. Praha – Liberec : Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2013, s. 54 – 75.

- KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin. Mladá generace v náručí strany, vlády a propagandy. In Knapík, Jiří – Franc, Martin a kol. *Mezi pionýrským šátkem a mopedem. Děti, mládež a socialismus v českých zemích 1948 – 1970*. Praha : Academia, 2018, s. 49 – 101.
- KNAPÍK, Jiří – FRANC, Martin a kol. *Průvodce kulturním děním a životním stylem v českých zemích 1948 – 1967, sv. I (A – O)*. Praha : Academia, 2012.
- KODAJOVÁ, Daniela – TONKOVÁ, Mária. *Dejepis. Svetové dejiny pre 3. ročník gymnázií*. Bratislava : SPN, 2006.
- KOŁAKOWSKI, Leszek. *Main Currents of Marxism. Its Origin, Growth and Dissolution. Volume III. The Breakdown*. Oxford : Clarendon Press, 1978.
- KOPEČEK, Lubomír. *Demokracie, diktatury a politické stranictví na Slovensku*. Brno : CDK, 2006.
- KOPEČEK, Michal. Czech Communist Intellectuals and the “National Road to Socialism”. Zdeněk Nejedlý and Karel Kosík, 1945 – 1968. In TISMANEANU, Vladimír – IACOB, Bogdan C. (eds.). *Ideological Storms: Intellectuals, Dictators and the Totalitarian Temptation*. Budapest : CEU Press, 2019, s. 345 – 389.
- KOPEČEK, Michal. *Hledání ztraceného smyslu revoluce. Zrod a počátky marxistického revizionismu ve střední Evropě 1953 – 1960*. Praha : Argo, 2009.
- KRIVÝ, Vladimír – ZEMKO, Milan. *Voľby do zákonodarných orgánov na území Slovenska 1920-2006*. Bratislava : Štatistický úrad SR, 2008.
- KŘEŠTAN, Jiří. Dva školské zákony 1948 a 1953. In Knapík, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava : Slezská univerzita, 2014, s. 27 – 44.
- KULA, Marcin. Porozmawiajmy o Marcu w nieco szerszej perspektywie. In *Od Piłsudskiego do Wałęsy. Studia z dziejów Polski w XX wieku*. Warszawa : IPN – ISP PAN 2008, s. 354 – 362.
- KURAL, Václav a kol. *Československo roku 1968. Obrodný proces: 1. díl*. Praha : Parta, 1993.
- KURINA, Anton. *Miesto a zástoj denníka Smena a Smeny na nedel'u pri realizácii pojanuárovej politiky, príloha č. 10*. Nepublikovaný rukopis. Archív Komisie vlády SR pre analýzu udalostí z rokov 1967 – 1970. Deponované v Ústave politických vied SAV.
- KUSÁ, Zuzana. Smelá cesta k plnej zamestnanosti. Vízia a kroky socializmu. In *História*, roč. 5, 2005, č. 4, s. 26 – 30.
- KUSÍN, Vladimír V. *The intellectual origins of the Prague Spring: the development of reformist ideas in Czechoslovakia 1956 – 1967*. Cambridge : Cambridge University Press, 1971.
- LABEDZ, Leopold. The structure of Soviet intelligentsia. In PIPES, Richard (ed.). *The Russian Intelligentsia*. New York : Columbia University Press, 1961, p. 63 – 79.
- LAUBE, Roman. *Páskové a chuligáni*. Praha : Nakladatelství AF, 2018.
- LEMKE, Michael. Einleitung. In Lemke, Michael (Hg.). *Sowjetisierung und Eigenständigkeit in der SBZ/DDR (1945 – 1953)*. Köln – Weimar – Wien : Böhlau, 1999, s. 11 – 30.
- LETZ, Róbert – TONKOVÁ, Mária – BOCKOVÁ, Anna. *Dejepis pre 3. ročník gymnázií a stredných škôl*. Bratislava : SPN, 2013.
- LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred. *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore : The John Hopkins University Press, 1996.
- LIPTÁK, Lubomír. *Slovensko v 20. storočí*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1968.
- LONDÁK, Miroslav. *Ekonomické reformy v Československu v 50. a 60. rokoch 20. storočia a slovenská ekonomika*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2012.
- LONDÁK, Miroslav. *Otázky industrializácie Slovenska (1945 – 1960)*. Bratislava : Veda, 1999.
- LONDÁK, Miroslav – SIKORA, Stanislav – LONDÁKOVÁ, Elena. *Predjarie. Politický, ekonomický a kultúrny vývoj na Slovensku v rokoch 1962 – 1967*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2002.
- LUTHER, Daniel. Na korze ste stretli každého. In SALNER, Peter a kol. *Taká bola Bratislava*. Bratislava : Veda 1991, s. 154 – 162.
- LUTHER, Daniel – SALNER, Peter. Spoločnosť v prejavoch neformálnej komunikácie pred novembrom 1989. In PEŠEK, Jan – SZOMOLÁNYI, Soňa (eds.). *November 1989 na Slovensku. Súvislosti, predpoklady a dôsledky*. Bratislava : Nadácia M. Šimečku – Historický ústav SAV – Katedra politológie FFUK, 2000, s. 170 – 179.
- MALIA, Martin. *Sowiecka tragedia. Historia komunistycznego imperium rosyjskiego*. Warszawa : Philip Wilson, 1998.

- MALIA, Martin. What is intelligentsia? In PIPES, Richard (ed.). *The Russian Intelligentsia*. New York : Columbia University Press, 1961, p. 1 – 18.
- MAŇÁK, Jiří. Orientace KSČ na vytvoření socialistické inteligence. In KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.). *Boľševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu*. Sv. II. Praha : Dokořán – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004, s. 110 – 155.
- MANDELOVÁ, Helena a kol. *Dejiny 20. storočia. Dejepisné atlasy pre základné školy a osemročné gymnázia*. Harmanec : VKÚ, 2002.
- MARČOK, Viliam. Skreslenia a pravda v doterajších pohľadoch na vývin slovenskej literatúry po roku 1945. In HVIŠČ, Jozef – MARČOK, Viliam – BÁTOROVÁ, Mária – PETRÍK, Vladimír. *Biele miesta v slovenskej literatúre*. Bratislava : SPN, 1991, s. 61 – 112.
- MARUŠIAK, Juraj. 1956 a szlovák történelemkönyvekben. *Iskolakultúra*, 2006, č. 11, s. 46 – 56.
- MARUŠIAK, Juraj. Maďarská revolúcia 1956 a Slovensko. In KMEŤ, Norbert (ed.). *„Spoznal som svetlo a už viac nechcem tmú...“ Pocta Jozefovi Jablonickému*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2005, s. 183 – 227.
- MARUŠIAK, Juraj. Pyžamová rebélia : Slovenskí študenti v roku 1956. In *Historická revue : časopis o dejinách spoločnosti*, roč. 5, 1994, č. 8, s. 19 – 21.
- MARUŠIAK, Juraj. *Slovenská literatúra a moc v druhej polovici 50. rokov*. Brno : Prius, 2001.
- MARUŠIAK, Juraj. Slovenská spoločnosť za normalizácie. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Česká a slovenská spoločnosť v období normalizácie - Slovenská a česká spoločnosť v čase normalizácie : Liberecký seminár 2001*. Bratislava : Veda, 2002, s. 138 – 153.
- MARUŠIAK, Juraj. Slovenské postoje počas krízy komunistického systému v rokoch 1956 – 1957. In ŠTEFANSKÝ, Michal – ZÁGORŠEKOVÁ, Marta (eds.). *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989 : (historicko-politologické pohľady)*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, s. 180 – 196.
- MARUŠIAK, Juraj. Študentské zhromaždenia 1956. Veľmi skoré predjarie. In *Pravda*, 15. 4. 2000, s. 19.
- MÁTEJ, Jozef. Princípy školskej politiky Komunistickej strany Československa (k 60. výročiu vzniku KSČ). *Pedagogika*, roč. 31, 1980, č. 2, s. 131 – 138.
- MATEJOVIČ, Pavel. Cenzúra na Slovensku v druhej polovici päťdesiatych rokov (Aktéri a vybrané dokumenty). In *Slovenská literatúra*, roč. 62, 2015, č. 1, s. 15 – 33.
- MATEJOVIČ, Pavel. V. Mináč: Z nedávnych čias : (cenzúra a jej dôsledky na literárnu situáciu druhej polovice päťdesiatych rokov). In *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 4, s. 265 – 303.
- MATTHEWS, John P. C. *Majáles 1956. Nevydařená revolta československých studentů*. Brno : Prius, 2000.
- MAZUR, Mariusz. *O człowieku tendencyjnym. Obraz nowego człowieka w propagandzie komunistycznej w okresie Polski Ludowej i PRL 1944 – 1956*. Lublin : Wydawnictwo UMCS, 2009.
- McDERMOTT, Kevin – SOMMER, Vítězslav. The 'Club of Politically Engaged Conformists'? Opinion and the Crisis of Communism, 1956. In *Cold War international History Project, Working Paper 66*. Washington : Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2013.
- MERVART, Jan. Rozdílnost pohledů na československou normalizaci. In ČINÁTL, Kamil – MERVART, Jan – NAJBERT, Jaroslav (eds.). *Podoby česko-slovenské normalizace. Dějiny v diskuzi*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny – ÚSTR, 2018, s. 40 – 78.
- MERTELSMANN, Olaf. Introduction. In MERTELSMANN, Olaf (ed.). *The Sovietization of the Baltic States, 1940 – 1956*. Tartu : Kleio, Tartu University, 2003, s. 9 – 18.
- MLYNÁŘ, Zdeněk. *Mráz přichází z Kremľu*. Praha : Mladá fronta, 1990.
- Morálny kódex budovateľa komunizmu. Metodická a bibliografická pomôcka pre knihovníkov a členov brigád socialistickej práce*. Martin : Matica slovenská, 1962.
- MOŽNÝ, Ivo. *Proč tak snadno... Některé rodinné důvody sametové revoluce*. Praha : Sociologické nakladatelství, 1991.
- NEČASOVÁ, Denisa. *Nový socialistický člověk. Československo 1948 – 1956*. Brno : Host, 2018.
- NEUMANN, Martin. Od pyžama k maskám. In SLOBODNÍK, Martin – GLOSSOVÁ, Marta (eds.). *95 rokov Filozofickej fakulty UK. Pohľad do dejin inštitúcie a jej akademickej obce*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave 2017, s. 367 – 385.
- O'DONNELL, Guillermo. On the State, Democratization and Some Conceptual Problems. A Latin American View with Glances at Some Post-Communist Countries). *Kellogg Institute, Working Pa-*

- per nr. 192. Notre Dame : The Helen Kellogg Institute for International Studies, April 1993. Dostupné na internete: <<http://kellogg.nd.edu/publications/workingpapers/WPS/192.pdf>>.
- PACZKOWSKI, Andrzej. *Půl století dějin Polska 1938 – 1989*. Praha : Academia, 2000.
- PAULINYI, Ákoš. Filozofická fakulta Univerzity Komenského v letech 1945 – 1969. In VARSÍK, Branislav (ed.). *Päťdesiat rokov Univerzity Komenského*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1969, s. 322 – 374.
- PAŽOUT, Jaroslav. *Mocným navzdory. Studentské hnutí v šedesátých letech 20. století*. Praha : Prostor, 2008.
- Páskové a svazáci. Postoje mládeže v 50. letech. In *Dějepis21.cz* [online]. Dostupné na internete: <<http://www.dejepis21.cz/paskove-a-svazaci-postoje-mladeze-v-50-letech>>.
- PERNES, Jiří. Československý rok 1956. K dějinám destalinizace v Československu. In *Soudobé dějiny*, roč. VII., 2000, č. 4, s. 594 – 618.
- PERNES, Jiří. *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*. Brno : CDK, 2008.
- PERNES, Jiří. Mládež vede Brno. Otto Šling a jeho brněnská kariéra. In *Soudobé dějiny*, roč. XI., 2004, č. 3, s. 45 – 60.
- PERNES, Jiří. Ohlas maďarské revoluce roku 1956 v československé veřejnosti. Z interních hlášení krajských správ ministerstva vnitra. In *Soudobé dějiny*, roč. 3, 1996, č. 4, s. 512 – 527.
- PEŠEK, Jan. Július Ďuriš. In PEŠEK, Jan a kol. *Aktéri jednej éry. Personifikácia politického vývoja*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2003, s. 93 – 97.
- PEŠEK, Jan. Maďarské udalosti roku 1956 a Slovensko. In *Historický časopis*, roč. 41, 1993, č. 4, s. 430 – 442.
- PEŠEK, Jan. *Slovensko na prelome 50. a 60. rokov. Politicko-mocenské aspekty vývoja*. Brno : ÚSD AV ČR – Prius, 2005.
- PEŠEK, Jan. *Slovensko v rokoch 1953 – 1957. Kapitoly z politického vývoja*. Brno : Prius, 2001.
- PETRÁŇ, Josef. *Filozofové dělají revoluci. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy během komunistického experimentu (1948 – 1968 – 1989)*. Praha : Karolinum, 2015.
- PIPES, Richard. The historical evolution of the Russian intelligentsia. In PIPES, Richard (ed.). *The Russian Intelligentsia*. New York : Columbia University Press, 1961, p. 47 – 62.
- PITHART, Petr. *Osmadesátý*. Surrey : Rozmluvy, 1987.
- POPÉLY, Árpád. Praha, Bratislava a maďarská revolúcia roku 1956. In SIMON, Attila – MICHÁLEK, Slavomír a kol. *Revolúcia v susedstve. Maďarská revolúcia v roku 1956 a Slovensko*. Šamorín – Bratislava – Budapest : Fórum inštitút pre výskum menšín – Historický ústav SAV – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, s. 53 – 70.
- POPÉLY, Árpád. The Bratislava Új Szó and the Hungarian Revolution of 1956. The Anti-revolutionary Propaganda in the Hungarian-language Daily of the Communist Party of Slovakia. In VAJDA, Barnabás et al. *Forms of Political and Media Propaganda in Central Europe, Czecho-Slovakia and Hungary (1938 – 1968)*. Komárno/Komárom : Faculty of Education of University of J. Selye, 2016, s. 73 – 96.
- PUCHERTOVÁ, Ildikó. „Pyžamová revolúcia.“ Slovenský rozhlas, Rádio Slovensko, 22. 2. 2005.
- PULLMANN, Michal. *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha : Scripitorium, 2011.
- PULLMANN, Michal. Sociální dějiny a totalitněhistorické vyprávění. In *Soudobé dějiny*, roč. 15, 2008, č. 3 – 4, s. 703 – 717.
- RAFALSKA, Dominika. Likwidacja „Po prostu“. In *Niezależna Gazeta polska. Dodatek specjalny IPN*, 7. 11. 2008, s. I – III.
- REES, E. A. Introduction. The Sovietization of Eastern Europe. In APOR, Balázs – APOR, Péter – REES, E. A. (eds.). *The Sovietization of Eastern Europe. New Perspectives on the Postwar Period*. Washington D. C.: New Academia Publishing, 2008, s. 1 – 28.
- RINGMAR, Erik. *Identity, interest and action. A cultural explanation of Sweden's intervention in the Thirty Years War*. Cambridge : Cambridge University Press, 2008.
- ROŠKOVÁ, Miroslava. Úsilie SVŠT o užšie spojenie so spoločenskou výrobou. In BLAŽEJ, Anton (ed.). *Päťdesiat rokov Slovenskej vysokej školy technickej*. Bratislava : Alfa, 1987, s. 70 – 77.
- ROŠKOVÁ, Miroslava. Vývoj SVŠT v rokoch 1955 – 1959. In BLAŽEJ, Anton (ed.). *Päťdesiat rokov Slovenskej vysokej školy technickej*. Bratislava : Alfa, 1987, s. 67 – 70.

- ROTHSCHILD, Joseph. *Return to Diversity: A Political History of East Central Europe since World War II*. New York : Oxford University Press, 1989.
- RUSINOVÁ, Zora. *Súdržka moja vlasť. Vizuálna kultúra obdobia stalinizmu na Slovensku*. Trnava – Kraków : Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave – Spolok Slovákov v Poľsku, 2015.
- RYCHLÍK, Jan. Čeští a slovenští intelektuálové a jejich vztah ke komunistické straně v kontextu východní Evropy. In PAŽOUT, Jaroslav (ed.). *Komunističtí intelektuálové a proměna jejich vztahu ke KSČ (1945-1989)*. Praha – Liberec: Ústav pro studium totalitních režimů – Technická univerzita v Liberci, 2013, s. 18 – 31.
- SADDINGTON, Frances. Modelling the Socialist Kindergarten in the Early Soviet Picture Book. *History*, roč. 104, 2019, č. 361, s. 425 – 458.
- SALNER, Peter. *Premeny Bratislavy 1939 – 1993*. Bratislava : Veda, 1998.
- SELIGER, Martin. *The Marxist Conception of Ideology*. Cambridge : Cambridge University Press, 1977.
- SIKORA, Stanislav. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava : Pro Historia – Historický ústav SAV, 2008.
- Slovenská spoločnosť v krízových rokoch 1967 – 1970. Zv. I. – III*. Bratislava : Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí r. 1967 – 1970 – Politologický kabinet SAV, 1992.
- SVATOŠ, Michal. Historie studentských majálesů. *Dějiny a současnost*, roč. 23, 2001, č. 2, s. 22 – 26.
- SVATOŠ, Michal. Studentské majálesy 60. let. In DENEMARKOVÁ, Radka (ed.). *Zlatá šedesátá – česká literatura a společnost v letech tání, kolotání a ... zklamání. Materiály z konference pořádané Ústavem pro českou literaturu AV ČR 16. – 18. června 1999*. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2000, s. 92 – 102.
- SZOMOLÁNYI, Soňa. *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*. Bratislava : Stimul, 1999.
- ŠEBO, Juraj. *Budovateľské 50. roky*. Bratislava : Ikar 2010.
- ŠEBO, Juraj. *Legenda V-Klub*. Bratislava : Marenčin PT, 2015.
- ŠEBO, Juraj. *Pionierske 50. roky*. Bratislava : Marenčin PT, 2016.
- ŠEBO, Juraj. *Také bolo PKO*. Bratislava : Marenčin PT, 2010.
- ŠIMEČKA, Milan. *Obnovenie poriadku*. Bratislava : Archa, 1990.
- ŠIMOVÍČ, Ladislav. Z nepublikovaných vzpomínek. *Listy*, roč. 37, 2007, č. 2 [online]. Dostupné na internete: <<http://www.listy.cz/archiv.php?cislo=072&clanek=020715>>.
- ŠKVARNA, Dušan a kol.: *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : SPN, 1997.
- ŠTEFANSKÝ, Michal – ZÁGORŠEKOVÁ, Marta (eds.). *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997.
- ŠTEFANSKÝ, Michal (ed.). *Slovensko v rokoch 1967 – 1970. Výber dokumentov*. Komisia vlády SR pre analýzu historických udalostí r. 1967 – 1970. Bratislava 1992.
- TÁBORSKÝ, Eduard. *President E. Beneš Between West and East, 1938 – 1948*. Stanford : Hoover Institution Press, Stanford University, 1981.
- TIGRID, Pavel. Marx v Hradčanech. *Svědectví*, roč. II., 1959, č. 4, 1959, s. 311 – 368.
- TÍŽIK, Miroslav – KMEŤ, Norbert. Reforma alebo ľudová nespokojnosť? In TÍŽIK, Miroslav – KMEŤ, Norbert (eds.). *Príliš ľudská tvár socializmu? Reforma zdola a okolnosti reformného procesu v Československu roku 1968*. Bratislava : Sociologický ústav SAV, 2016, s. 7 – 20.
- TOMÁŠEK, Dušan. *Pozor, cenzurováno!, aneb Ze života soudružky cenzury*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství MV ČR, 1994.
- TROMLY, Benjamin. *Making the Soviet Intelligentsia. Universities and Intellectual Life under Stalin and Khrushchev*. Cambridge : Cambridge University Press, 2014.
- URBÁŠEK, Pavel. Peripetie třídně politických prověrek na Univerzitě Palackého v Olomouci. In *Práce z dějin Akademie věd*, roč. 2, 2, 2010, s. 105 – 118.
- URBÁŠEK, Pavel – PULEC, Jiří. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945 – 1969*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012.
- VARINSKÝ, Vladimír. Historické peripetie menovej reformy roku 1953 s osobitým zreteľom na jeho vývoj na Slovensku. In ŠTEFANSKÝ, Michal – ZÁGORŠEKOVÁ, Mária (eds.). *Krízy režimov sovietskeho bloku v rokoch 1948 – 1989*. Banská Bystrica : Pedagogická spoločnosť J. A. Komenského, 1997, s. 62 – 72.
- VERDERYOVÁ, Katherine. Co byl socialismus a proč padl? In ČINÁTL, Kamil – MERVART, Jan –

- NAJBERT, Jaroslav (eds.). *Podoby česko-slovenské normalizace. Dějiny v diskuzi*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny – ÚSTR, 2018, s. 261 – 282.
- VIETOR, Martin. Právnická fakulta Univerzity Komenského. In VARSÍK, Branislav (ed.). *Päťdesiat rokov Univerzity Komenského*. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 1969, s. 183 – 280.
- VNUK, František. Cyrilometodská bohoslovecká fakulta v rokoch 1950 – 1956. In *Historický zborník*, roč. 6. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 86 – 112.
- VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír – MORAVEC, Jan. KSC. *Pokus o reformu I. (říjen 1967 – květen 1968)*. Brno – Praha : Doplněk – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1999.
- VORÍŠEK, Michal. *Reform Generation. 1960s Czechoslovak sociology from a comparative perspective*. Praha : Kalich, 2012.
- VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944 – 1989*. Praha : Libri, 2000.
- WALICKI, Andrzej. *Marksizm i skok do królestwa wolności. Dzieje komunistycznej utopii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1996.
- YURCHAK, Alexei. *Everything was Forever Until It Was No More: The Last Soviet Generation*. Princeton : Princeton University Press, 2006.
- ZAJAC, Peter. Kritické diskusie osemdesiatych rokov na pôde Zväzu slovenských spisovateľov. *Slovenská literatúra*, roč. 60, 2013, č. 5, s. 397 – 408.
- ZAVACKÁ, Marína. *Kto žije za ostatným drôtom? Oficiálna zahraničnopolitická propaganda na Slovensku, 1956 – 1962: teórie, politické smernice a spoločenská prax*. Bratislava : ÚPV SAV – VEDA, vydavateľstvo SAV, 2005.
- ZAVACKÁ, Marína. Nástupcovia a nevďačníci. Mládež v materiáloch okresných konferencií KSS v 50. rokoch. In KNAPÍK, Jiří a kol. *Děti, mládež a socialismus v Československu v 50. a 60. letech*. Opava : Slezská univerzita, 2014, s. 97 – 120.
- ZAVACKÁ, Marína. Nový režim a jeho nový človek. In MARUŠIAK, Juraj – FERENCOVÁ, Michaela (eds.). *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie*. Bratislava : VEDA, vydavateľstvo SAV, 2005, s. 132 – 135.
- ZAVACKÁ, Marína. Svet v zrkadle kartotéky utajovaných skutočností : k aktivitám československej cenzúry v rokoch 1953 – 1967. In *Historické štúdie*, roč. 44, 2006, s. 121 – 139.
- ZAVACKÁ, Marína. V čom sme to vlastne žili? Mýty budovania komunizmu. In KREKOVÍČ, Eduard – MANNOVÁ, Elena – KREKOVÍČOVÁ, Eva (eds.). *Mýty naše slovenské*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2005, s. 224 – 238.
- ŽATKULIAK, Jozef. K postaveniu slovenských národných orgánov roku 1956. In *Česko-slovenská historická ročenka 1998*. Brno : Masarykova univerzita, 1998, s. 57 – 64.
- ŽELINSKÝ, Dominik – BINDER, Werner. How Not to Prepare Majales: A Meaning-Centred Analysis of Subversive Student Performances in Communist Czechoslovakia. *Sociální studia/Social Studies*, roč. 13, 2016, č. 4, s. 61 – 79.

Internetové odkazy boli kontrolované dňa 21. augusta 2020.

OBRAZOVÁ PRÍLOHA

Foto 1 – 9 (s. 230 – 234): Majáles 12. mája 1956 v Bratislave bol prvou spontánnou akciou študentov v uliciach mesta po dlhom čase. TASR/Ladislav Roller.

Obrazová příloha

Juraj Marušiak: Prliš skoré predjarié...

Foto 10: Oslava študentov Fakulty inžinierskeho staviteľstva SVŠT pri príležitosti ukončenia vojenskej prípravy (1958 alebo 1959). V popredí Rudolf Schuster v uniforme pripomínajúcej generála Milana Rastislava Štefánika. Osobný archív Rudolfa Schustera.

Foto 11: Fotografia rozlúčky študentov Fakulty inžinierskeho staviteľstva SVŠT s vysokoškolským štúdiom (1959). V popredí Rudolf Schuster v uniforme cechmajstra. Osobný archív Rudolfa Schustera.

Neberte si od nich príklad

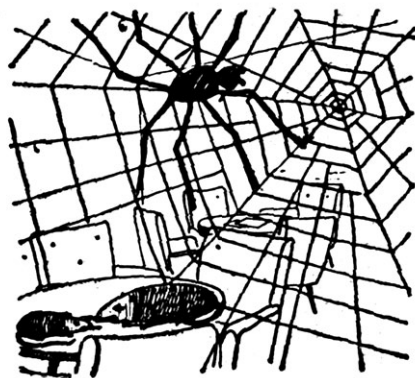

**Študenti fakulty stavebného
inžinierstva takto sa lúčili so
škoolou na konci minulého škol-
ského roku.**

Obr. 1: Časopis SVŠT *Technika* takto komentoval rozlúčku študentov Fakulty inžinierskeho stavitelstva SVŠT s vysokoškolským štúdiom bez toho, že by informoval o tom, čo sa udialo. *Technika*, roč. II., č. 1, 20. 9. 1959, s. 4.

Obr. 3: O prestavbe. Epigramy naznačujú, ako „prestavbu“ vysokoškolského štúdia v roku 1959, zameranú na „spojenie so životom“, prijímali vysokoškolskí učitelia. *Technika*, roč. I., 1. 6. 1956, č. 8, s. 4.

Tajomstvo Červeného kútika

– Môžem sa ešte voľne pre-
háňať po „Kútiku“?
– Ale hej sestrička, veď naj-
bližšia návšteva ľudských nôh
sa uskutoční až o dva mesiace.

Obr. 2: Pranierovanie nezájmu o politickú agitáciu (červené kútiky predstavovali miestnosti, určené na politické vzdelávanie. *Technika*, roč. II., 20. 10. 1959, č. 3, s. 4.

O prestavbe

Jeden z architektov

Ku prestavbe sa nehľási
– spomína na staré časy
veď sa vyznal v takej „praxi“
(ako plniť svoje kapsy.)

Jeden z „vedcov“

**Od prestavby chce byť preč
myslí na Damoklov meč
a tak (podľa našich) zprávy
prehlási sa vraj do SAV**

Na jednej fakulte

**Prestavbu chcú uskutočniť
– takú „akurát“
ponechať si starú školu
a prmiešať pár brigád.**

Jeden z akademikov

Od pondelka do soboty
zasvetil sa vede
v nedeľu ho možno vidieť
kráčať od spovede.

Jeden z matematikov

Celý týždeň derivuje
integrátmi vládne
v nedeľu však do kostola
potichu sa ukradne.

Jeden z chemikov

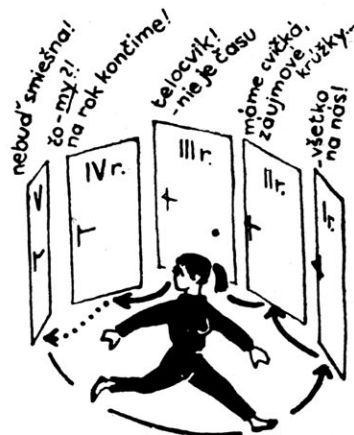
Za katedrou i v rozhlase
cituje Darwina
keď však príde „jeho chvíľa“
ruky k nebu spína

„Nemáš prednášky?“ – „Ale mám. O 9,00 hod. z fyziky...“
(Z nástenky FV ČSM na elektrotechnickej fakulte – pozn. red.: do kedy sa to bude opakovať?).

Prosíme vyššie mocnosti aspoň
o láskavé ponechanie 6 hodín
spánku“. (Z nástenky FV ČSM
na strojníckej fakulte a z pros-
by štvrtoročiakov).

„Fuj! Tú brigádu nezlepi dokopy ani šuster!“ (Z nástenky FV ČSM na chemickej fakulte).

Obr. 4: Ukážky protináboženskej agitácie na vysokých školách. Autori však zároveň zrejme nechtiac ilustrovali jej účinnosť. V kreslených vtípoch autori kritizujú nezaujem študentov o kolektívne mimoškolské podujatia organizované vysokými školami, resp. ČSM. *Technika*, roč. I., 1. 5. 1959, č. 6, s. 4.

Zoznam použitých skratiek

A RUK	– Archív Rektorátu Univerzity Komenského
A STU	– Archív Slovenskej technickej univerzity
A ÚV KSS	– Archív ÚV KSS
BÚV KSS	– Byro Ústredného výboru KSS
ČSM	– Československý zväz mládeže
ČSR	– Československá republika
ČVUT	– České vysoké učenie technické v Prahe
DISZ	– Zväz pracujúcej mládeže
FFUK	– Filozofická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave
GULAG	– Hlavná správa nápravno-pracovných táborov a kolónií, po roku 1956 Hlavná správa nápravno-pracovných kolónií Ministerstva vnútra ZSSR
HG	– Hlinkova garda
HSLS	– Hlinkova slovenská ľudová strana
JRD	– Jednotné roľnícke družstvo
Kčs	– koruna československá
KNV	– krajský národný výbor
Komsomol (VLKZM)	– Všeľvzový leninský komunistický zväz mládeže, VLKZM
KSČ	– Komunistická strana Československa
KSMV	– Krajská správa ministerstva vnútra
KSS	– Komunistická strana Slovenska
KSSZ	– Komunistická strana Sovietskeho zväzu
MNV	– miestny národný výbor
MV	– mestský výbor
NA	– Národní archiv, Praha
NDR	– Nemecká demokratická republika
ONV	– okresný národný výbor
OSN	– Organizácia Spojených národov
PŠK	– Povereníctvo školstva a kultúry
PÚV KSS	– Predsedníctvo ÚV KSS
PZRS	– Poľská zjednotená robotnícka strana
RaJ	– Reštaurácie a jedálne
ROH	– Revolučné odborové hnutie
SAV	– Slovenská akadémia vied
Sekr. ÚV KSS	– Sekretariát ÚV KSS

Zoznam použitých skratiek

SNA	– Slovenský národný archív, Bratislava
SNR	– Slovenská národná rada
SÚV ČSM	– Slovenský ústredný výbor ČSM
SVŠT	– Slovenská vysoká škola technická v Bratislave (v súčasnosti Slovenská technická univerzita v Bratislave, STU)
ŠtB	– Štátna bezpečnosť
UK	– Univerzita Komenského v Bratislave
USA	– Spojené štáty americké
ÚPN	– Ústav pamäti národa
ÚV	– ústredný výbor
ÚV KSC	– Ústredný výbor KSC
VŠD	– Vysoká škola dopravná v Žiline
VŠPg	– Vysoká škola pedagogická
ZMP	– Zväz poľskej mládeže
ZO	– základná organizácia
ZSP	– Združenie poľských študentov
ZSSR	– Zväz sovietskych socialistických republík

SUMMARY

AN EARLY SPRING THAT CAME PREMATURELY... Slovak Students in 1956

The presented publication focuses on the events related to the student protests at Slovak universities, especially in Bratislava, in the spring months of 1956. The protests are analysed in the context of political crisis faced by the communist regime in Czechoslovakia after the death of Joseph V. Stalin. Although mass protests culminated following the monetary reform of 1953 while power struggles in the leadership of the Communist Party of Czechoslovakia (KSC̣) came to an end in 1955, destalinization, accelerated by a secret report by Nikita S. Khrushchev, First Secretary of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union read at the 20th Congress of the CPSU, provoked a new wave of public activation, which subsided only with the suppression of the Hungarian Revolution in October - November 1956.

The publication draws primarily on the study of the central archives of Slovakia and the Czech Republic (Slovak National Archives in Bratislava and National Archives in Prague), on the archival material of Comenius University and the Slovak University of Technology and on the interviews with active participants in these events. The author attempts to show these developments partly in a comparative perspective, in the context of events in Poland and Hungary, but also against the background of the policy towards the so-called intelligentsia, youth and universities, practised in the USSR. This comparative framework is important for the understanding of what inspired the KSC̣ leadership in shaping its policy towards university students.

The Communist Party's policy towards youth must be viewed, on the one hand, through the prism of self-sovietisation, i.e., the implementation of cultural patterns, institutions and political and social practices of the USSR by the Czechoslovak communist elites, and on the other, through the prism of the tendency to transfer their utopian vision of the new socialist man to the next generations. Another important ambition pursued by the presented publication is to track the evolution of the Communist Party's policy towards the so-called intelligentsia, i.e., towards those who made a living by using their brains. While such policy showed distrust of this stratum, an attitude which resulted in an effort to mould the so-called new intelligentsia from the ranks of workers or farmers, the Communist Party was also aware of the need to have at their disposal qualified workers, who were indispensable for the implementation of its ambitious

modernization program. Following the attempts to elevate blue-collar workers straight to the managerial positions, to organize preparatory courses for those interested in higher education among the labourers, and to liberalize “cadre” policy in the mid-1950s, KSĊ resorted to tightening class criteria for admitting new students to elite secondary schools and universities. The student protests in May 1956 only contributed to this practice. However, such ideologically motivated requirements proved to be too hard to reconcile with professional criteria, as many applicants from the preferred classes were unable to pass entrance tests or to meet university study requirements. Changes in the KSĊ policy towards youth are perceived against the background of gradual softening of the communist regime in the Czechoslovak Republic, referred to as destalinization. In this context, destalinization can be seen, with reference to Juan Linz and Alfred Stepan, as a specific case of relaxing the totalitarian regime (the so-called detotalitisation), which occurred gradually in Czechoslovakia, without a clearly definable milestone. In the period under review, i.e., the latter half of the 1950s, it was partly due to the societal demand, although Czechoslovak society showed no interest in such a radical change as Hungary or Poland, and partly due to the regime’s internal decline. In the given period, the detotalitization was not so much a result of the decision of the ruling elites.

In the next part, the book attempts to identify why in the past, especially in the 1990s, not only the student events of 1956, but also the entire period of destalinization remained outside the focus of more thorough research in the Slovak and Czech setting. In addition to the fact that the reprisals during the era of Stalinism and of later “normalization” following the invasion and occupation of Czechoslovakia by the Warsaw Pact troops most significantly shaped the society and the fate of individuals, the period of destalinization was marked by the search for non-capitalist democratic alternatives to Stalinism, or rather to the Soviet model of socialism. This, however, was not in line with the dominant “totalitarian-historical” interpretation of the period of 1948-1968 in Czechoslovakia.

The presented publication focuses on the analysis of the atmosphere at universities in the mid-1950s. The study of primary sources points to the fact that despite external manifestations of loyalty and the absence of overt anti-regime demonstrations of undergraduate youth, alienation from the official ideology and participatory practices gradually increased among university students. This was especially true of the Czechoslovak Youth Union (ČSM), which was the only officially approved youth organization in Czechoslovakia in the post-1948 period. This institution, however, did not enjoy high prestige among young people; the same was also true of its individual officials. The alienation did not show so much in anti-regime activities as in the low interest in public affairs, typical among the university youth before 1956 and also later, in the latter half of the 1950s.

Although the student events did not bring about, nor were a signal of, the crisis of the communist regime that would jeopardise its existence, together with the speeches of intellectuals in April 1956 (during the 2nd Congress of Czechoslovak writers) and their written contributions in the Slovak Writers' Union weekly *Kultúrny život* in the autumn of 1956, they cast a doubt on the monolithic nature of Czechoslovak society, as the official rhetoric of the Communist Party leadership sought to portray it. Events at universities starting with the so-called py-jama revolution in the residence hall in Suvorova Street in Bratislava on January 17, 1956 up to student meetings at faculties and in residence halls in May 1956, gradually spun out of control of ČSM. Participatory practices, according to which ČSM was the only acceptable form of political socialization of youth, were thus questioned. Although a number of student meetings were held also under the auspices of this organization, in later months and during the years 1957 - 1958, their participants and organizers faced sanctions, and many were even expelled from the study. Although, unlike in Hungary and Poland, the official youth organization in Czechoslovakia did not collapse in 1956, as a result of the sanctions for activities that took place within this official youth institution, it gradually lost political relevance within the political system until it was brought under the direct control of the Communist Party of Czechoslovakia in 1959.

The publication also discusses the consequences of the student events of 1956 for further life of their actors and for the evolution of the Communist Party's policy towards university students in the latter half of the 1950s. It highlights the fact that the new attempt to sovietise higher education in the years 1959-1960 was motivated not only by practical needs, but also by efforts to strengthen the ideological and power influence of the Communist Party in universities. After 1960, the attempt ended in failure.

The publication analyses the period of destalinization not only through the prism of democratisation efforts and gradual weakening of the repressive character of the communist regime despite the temporary increase in pressure in 1957-1958, but also in the context of N.S. Khrushchev's efforts to formulate a new ideological vision of the Soviet model of socialism, which presupposed the building of a monolithic society based less on repressions and more on the voluntary consent of the population. The KSČ leadership actively, without evident pressure from outside, adopted the above ideas and worked hard to implement them in the Czechoslovak setting.

Although at the time it seemed that, unlike in Hungary or Poland, the official course enjoyed at least passive support of the majority of society, rather than willingly accepting the new political initiatives of the KSČ leadership, the population's response was more or less passive. In contrast to the above two countries, there were no adequate conditions for a more fundamental change as there was no major conflict within the Communist Party leadership that would trigger the

process. Yet, even under the post-totalitarian regime, political discourse could not be viewed exclusively in terms of collaboration or conflict, or of unilaterally targeted interactions, but also as a space for negotiations between the state and the youth, whose members used various avenues to establish their place in the existing society. This, naturally, does not mean that in a given context one can speak of a relationship between equal partners, but of mutual conditionality of the actions of individual actors. In such an environment, young people in Czechoslovakia of the latter half of the 1950s forged their path towards their own version of good life, also by feeding their own content into some of the demands of the communist power.

Also due to the student protests in 1956, the image of young people in the official documents of the Communist Party and state authorities during the period covered by this publication diverged significantly from the idealized image of youth, presented as enthusiastically attuned supporters of the regime by the propaganda of the time, and it was especially different from the picture proffered by the official propaganda in the years 1948-1953. This change in the perception of the young generation was not triggered by any historical juncture; it took place gradually, in parallel with the weakening of totalitarian control over society and the revolutionary enthusiasm of the early 1950s. Nevertheless, the student events of May 1956 played an important part in the shift in the perception of young people from the regime's supporters to those who presented a potential source of conflict.

Thus, despite ideological indoctrination and repressive practices, including restrictions on the right to education on political grounds in the latter half of the 1950s, the ambition to build a "new socialist man" proved to be a challenging task, as the new generation either did not conform to the required standards of conduct and thinking or identified with them only in part. Attempts to get out of the totalitarian control undertaken by the young, as well as by other social strata, continued, albeit quietly and without major shocks, even though there were no adequate institutional and legal conditions for such a process. Yet, this escape did not automatically mean a transition to any form of open dissent; rather, it manifested itself in seeming conformism, which, however, subsequently created a space for the formulation of one's own life strategies as well as for parallel cultural and value discourse. This could, but did not necessarily, come into conflict with the officially defined version of good life.

MENNÝ REGISTER

- Alner, Juraj 10, 171
- Bacílek, Karol 18, 41, 70, 75, 79, 81, 82, 88, 90 – 93, 100, 101, 128, 129, 131 – 133, 145, 155, 172, 176
- Bakuľa, Michal 85
- Barák, Rudolf 72, 73, 85, 87, 88, 129, 131, 145, 148, 158
- Bareš, Gustav 87
- Bartoš, Ján 188
- Bednár, Alfonz 9
- Bednárik, Ján 137
- Belan, Rudolf 43, 141
- Barica, Ján 122
- Bartuška, Ján 83
- Beneš, Edvard 79, 169
- Beňo, Ján 10, 42, 99, 102, 103, 105, 106, 111 – 114, 149, 151, 205, 219
- Berija, Lavrentij 40, 73
- Biľak, Vasil 84, 171, 172, 195
- Binder, Robert 189
- Blaha, Anton 7, 10, 20, 43, 105, 112, 113, 115, 116, 127, 129, 130, 138, 149, 150, 152, 169, 204, 219
- Blaive, Muriel 27, 31, 32, 44, 89, 158, 160, 200 – 204, 206, 208, 212
- Bob, Jozef 103, 123
- Bohuš, Vincent 76
- Borůvka, Josef 84
- Böhm, študent 174
- Brandys, Kazimierz 108
- Bray, študent SVŠT 141
- Brežnev, Leonid I. 26, 37
- Brodčan, Ignác 170
- Colotka, Peter 43, 127, 145, 150, 152
- Cséri, Ivan 140
- Čapek, Karel 88
- Čapek, študent 100
- Čársky, Konštantín 171, 172
- Čeman, Ondrej 80
- Čepička, Alexej 21, 78, 81, 82, 84, 86, 90, 111, 125
- Čerešník, Vincent 75
- Čeretková-Gáľlová, Marína 10, 148
- Červeň, Jozef 197
- Čipka, Pavol 103
- Čomaj, Ján 10, 43, 122
- David, Pavol 18, 41, 75, 76, 80, 81, 90, 112, 123, 124, 127, 129, 132, 147, 157 – 161, 169, 173, 176, 197, 218
- Deák, Ladislav 149, 205
- Dekan, Ján 98, 148, 151, 164
- Dolanský, Jaromír 81, 88
- Doubek, Bohumil 73
- Drda, Ján 80, 85
- Droppa, Boris 102
- Drug, Štefan 103
- Dub, Otto 175
- Dubček, Alexander 26, 27
- Dubovský, Leopold 149
- Dudáš, Vladimír 113, 135
- Dufek, Karel 74
- Dunajovec, Jozef 122
- Ďuračka, Štefan 188
- Ďurček, D. 188
- Ďurica, Milan S. 35
- Ďuriš, Július 79, 145, 200, 201
- Dvorín, Samo 147
- Faltan, Samuel 147
- Feňár, Milan 174, 175
- Ferko, Milan 9, 138
- Ferko, Pavol 149
- Ferko, Vladimír 122
- Fierlinger, Zdeněk 86, 88, 118
- Fillo, Jaroslav 112, 127
- Fízlová, Mária 149
- Flonteková, Emília 131, 149
- Friga, Milan 175
- Friš, Edo 26, 80, 147
- Gacík, František 153
- Gáfrik, Michal 10
- Gajdošík, Jozef 93
- Gallik, Emil 169
- Gallo, Igor 151, 169
- Gašpierik, Ferdinand 188
- Gašpierik, Lubomír 7
- Gažík, Štefan 75
- Geletka, Taras 150
- Gešo, Ladislav 76
- Golčiterová, Božena 135
- Goldstücker, Eduard 74

Menný register

- Gomuška, Władysław 21, 39, 72, 198, 200, 201
 Gosiorovský, Miloš 140, 141, 148, 155, 162
 Gottwald, Klement 41, 61, 79, 83, 101, 105, 145, 200, 201
 Greksa, študent 127
 Grišin, Ivan T. 88, 89
 Grůň, Milan 175
 Gryzlov, Gavril 122
 Guzy, Ján 113
- Hanzel, Lev 113, 151
 Hawerland, Eugen 49
 Hečko, František 104
 Hejna, Jaroslav 133
 Hendrych, Jiří 88, 190
 Hercková (Herzková), Jolana 150, 160
 Hirner, Alexander 147
 Hlinický, Jaroslav 120
 Hluchý, Jakub 149
 Hnidka, Pavol 169
 Hodinová-Spurná, Anežka 83, 84
 Holdoš, Ladislav 72
 Holina, Vladimír 107
 Horváth, Ivan 72
 Houska, Josef 129
 Hrbek, Jaromír 187
 Hric, Martin 10, 102, 135
 Hronský, Jozef Čiger 147
 Hrubín, František 86
 Hrubý, Peter 15, 97
 Hruška 85
 Hudek, Adam 8, 33
 Husák, Gustáv 26, 28, 72, 90, 92, 200, 201
- Chebeň, Zdenko 124, 125, 128, 129, 179
 Chlad, gen. 82
 Chládek, Milan 126, 138, 149
 Chlústik, Štefan 113
 Chňoupek, Bohuslav 122
 Chovanič, Gustáv 170
 Chruščov, Nikita S. 11, 24, 33, 38, 40, 41, 47, 48, 77 – 79, 85, 115, 192, 199, 213
- Inneman, Květoslav 85
- Jablonský, Jozef 7, 8, 10, 19, 118, 127, 129, 135, 141, 147, 151, 156, 159, 205, 207, 218
 Janaszek Ivaničková, Halina 107, 199
 Jankovcová, Ludmila 88, 118
 Jeleň, Oskár 80, 90
 Jílek, Bohuslav 75
 Jirásek, Alois 88
 Johanides, Ján 103, 113
- Kádár, János 39, 156
 Kahuda, František 118, 126, 131, 139, 155, 184
 Kaliský, Roman 10
 Kalný, Slavo (Jaroslav) 10, 122, 130
 Kamrla, Jozef 121, 130, 151
 Kardiš, Štefan 157
 Karfík, Vladimír 151
 Kašuba, Jozef 188
 Kavan, J. 74
 Kazička 156
 Klapálek, Karel 72
 Kliman, Ladislav 124, 149
 Klimo 141
 Klösel, Radovan 149
 Kmeť, Norbert 7
 Kmotříková, Drahomíra 98, 152
 Kočiš, František 106
 Köhler, Bruno 88
 Kohout, Pavel 97
 Kohoutek 72
 Komenský, Jan Ámos 100
 Kopecký, Václav 79, 81, 83, 84, 88, 100, 143 – 145
 Kopeček, Lubomír 25
 Kopeček, Michal 11, 22, 32, 33, 56
 Kopold, Bohumil 72
 Kopriva, Ladislav 73, 82
 Košina 156
 Kot, Jozef 103
 Kovačik, Michal 161
 Králiková, študenta 149
 Kríž, Juraj 80
 Kríž, Karol 189
 Krosnář, Josef 83
 Kubač, František 94
 Kučera, Matúš 105
 Kučerová, Květa 135
 Kühnl, Karel 168
 Kupec, Ivan 9, 104, 154
 Kusín, Vladimír 168
- Lazarová, Katarína 10
 Lenčo, Ján 103
 Lengyel, Zoltán 157
 Leško, Michal 157, 158
 Lieskovská, Edita 170
 Litvaj, Ivan 128, 152, 154
 Lomský, Bohumil 82, 155
 London, Artur 74
 Lúčan, Matej 79, 112, 128, 131, 132, 155
- Magic, D. 188
 Macháčová-Dostálová, Božena 83
 Machovcová, Jaroslava 105

- Majerník, Ján 102, 103
 Malenkov, Grigorij M. 9
 Manas, Ján 159
 Mangel, Alexander 123
 Marton, Štefan 131
 Marušiak, Jozef 7
 Masaryk, Tomáš Garrigue 169
 Matejčík, Ján 113
 Matušťák, Miroslav 125
 Mede, Július 157
 Meruňka, Otakar 170
 Meyza-Marušiaková, Danuta 7
 Michalička, Augustín 90, 131, 145 – 147
 Mikuška, Jozef 149
 Miloš, Maroš 197
 Mináč, Vladimír 104
 Mlejnek 85
 Mlynarčík, Jozef 113
 Mlynář, Zdeněk 99, 204
 Mňačko, Ladislav 9, 86, 138, 147
 Mráz, Andrej 103, 113, 148
 Mrňa, Lubomír 8, 10, 19, 124, 125, 136, 147, 149, 151, 218
 Murín, študent 127

 Nadubinský, Michal 10, 112, 113
 Nagy, Imre 37, 200, 201
 Návrat, Alfréd (Fredo) 174
 Nejtková, Irena 188
 Nemeth, J. 188
 Noge, Július 103
 Novák, Jozef 105
 Novomeský, Ladislav 72, 147
 Novotný, Antonín 24, 26, 27, 41, 72 – 75, 77 – 79, 81 – 83, 85 – 90, 94, 118, 129, 131, 143, 145, 192
 Nový, Vilém 73

 Okáli, Daniel 72
 Olšínský, Rudolf 10, 102, 111, 27, 131, 135, 148, 156
 Ondrouch, Vojtěch 105
 Ondrus, Pavol 113, 127
 Oravský, E. 188
 Osvačilová, Viera 189

 Pašiak, Jaroslav 131
 Pauliny, Eugen 105
 Pavel, Josef 74
 Pavlík, Gejza 73
 Pavlík, Ondrej 10, 26, 73, 92, 147, 154, 188, 200, 214
 Pavlíková, Charlotta 73
 Pažout, Jaroslav 8, 64, 70, 201, 209, 215, 216
 Pelikán, Jiří 97

 Pernes, Jiří 31, 131, 204, 208, 212
 Pestremenko, Alexander 170
 Petöfi, Sándor 157
 Petřík, Vladimír 103
 Pícha-Tůma, Miroslav 72
 Plintovič, Ivan 114
 Podolinská-Mrozeková, Judita 170
 Podstupka, Leopold 122
 Pokojný, Vincent 76
 Polák, Pavol 80, 188
 Prvý, Jaro 141
 Puchertová, Ildikó 43

 Rais, Štefan 147
 Rajk, László 73
 Rašla, Anton 72
 Rázus, Milan 158, 160
 Říha, gen. 82
 Rjebininová, Elfrída 188
 Roman, Jozef 157, 158
 Romaňák 135
 Rozsypal, A. 148

 Satinský, Július 55, 160
 Sedlák, Lubomír 151
 Sedliak 124, 125
 Seifert, Jaroslav 86, 87
 Schuster, Rudolf 8, 10, 43, 173 – 175
 Slánský, Rudolf 68, 73, 74, 82 – 85, 90 – 92, 116
 Slobodník, Dušan 170
 Smrkovský, Josef 73, 74
 Solfronk, Zdeněk 169
 Sombati, J. 148
 Stalin, Josif V. 11, 16, 21, 28, 33, 36, 37, 40, 41, 49, 75, 77 – 79, 84, 92, 96, 97, 105, 129, 173, 211, 213
 Stražil, gen. 82
 Strechaj, Rudolf 41, 75, 155, 161, 200
 Surdus, Gabriel 170
 Sviták, Ivan 12
 Sýkora, Ernest 90, 100, 101, 109, 126 – 128, 131, 139, 140, 147, 149, 155, 162 – 164, 171, 195, 196

 Šafárik, Pavol Jozef 100
 Šebesta, Štefan 26, 79, 200
 Šefránek, Július 128, 147
 Ševčík, Ján 72
 Šejna, Jan 82
 Ševčovič, Peter 169
 Šimečka, Milan 213
 Šimůnek, Otakar 88
 Široký, Viliam 41, 72, 74, 75, 77, 78, 82, 88 – 90, 92, 93, 140, 143, 144, 211

Menný register

- Šiška, Stanislav 149
Šišolák, Ernest 126, 128, 151
Špitzer, Juraj 10, 147, 154
Šťastný, Fero 175
Števec, Ján 103
Števec, Pavol 103
Štítnický, Ctibor 10
Štoll, Ladislav 84
Štrelinger, Peter 7, 43
Šváb, Karel 73
Švermová, Marie 73, 84
- Tatarka, Dominik 9, 86, 104, 205
Taussigová, Jarmila 73, 90
Ťažký, Ladislav 10
Tereba, Luděk 157
Terebessy, Karol 147
Tiso, Jozef 72
Tomčík, Miloš 103, 104, 114, 135
Trávníček, Bohuš 122
Trochta, Zdeněk 197
Tupík, František 90
Tušera, Michal 147
- Uher, Ján 10
- Uhrín, Juraj 76
Urban, Milo 166
- Valo, Jozef 161
Vilikovský, Ján 102, 103
Višváder, František 102, 122, 127, 130 – 132, 135,
139, 156, 219
Vítkovský, Vojtech 157
Vladár, Jozef 127
Vladimír, Ivan 175
Volek, Richard 124, 170, 205
Voříšek, Michal 203, 204
Vrbičan, Miroslav 102, 111, 131
- Weidler, Ernest 103
- Zápotocký, Antonín 41, 72, 75, 77, 79, 81, 82, 85 –
87, 100, 112, 145, 177
Závodský, Osvald 72, 73
Zenovic, učiteľ VŠT Košice 188, 189
Zlatanović, Sanja 7
- Žatkuliak, Jozef 94
Žiak, Andrej 93